Cameron Mann
1874

SCRIPTORUM
ECCLESIASTICORUM
OPUSCULA
PRÆCIPUA QUÆDAM.

Jac. Roosevelt Bayley

SCRIPTORUM

ECCLESIASTICORUM

OPUSCULA

PRÆCIPUA QUÆDAM.

RECENSUIT,

NOTASQUE SUAS ET ALIORUM

ADDIDIT,

MARTINUS JOSEPHUS ROUTH, S.T.P.

COLLEGII S. MAGDALENÆ PRÆSES.

TOM. I.

OXONII,

E TYPOGRAPHEO ACADEMICO.

MDCCCXXXII.

LECTORI

S.

TESTES hosce ecclesiasticæ doctrinæ a te peto, ut accipias benigne, quia, quo propius absunt a primordiis Christianismi, eo magis contra hæreticam pravitatem justissimas ob causas valent. Quæ res cum ita sit comparata, idcirco ex operibus antiquorum patrum libellos aliquot mihi visum est seligere, qui veritatem catholicam luculenter et accurate, tum vero scite et eleganter tradant. Hoc in genere alia præterea opuscula adjicio, pietatem atque virtutem non tam persuadentia, quam inspirantia, quippe cum præcepta hominum iis contineantur, haud magna loquentium, sed, quod aiunt, viventium; quorum plerique pro Christo vitam posuerunt. Et quoniam sine libertate vix salva esse poterit aut veritas, aut virtus, id quoque egimus, ut ex hoc præstantium operum delectu liquido pateat,

quid de auctoritate sedis Romanæ, cuncta sibi vindicantis, sciverit antiquitas.

Certe in primis sæculis haudquaquam orientali aut etiam occidentali ecclesiæ placuit, ut Romanæ ecclesiæ vel dominatio in cæterarum fidem, vel immunitas ab errore quasi a Deo concessa attribueretur. Quæcunque enim nunc sunt, vel unquam fuerunt, jura primæ sedis ac privilegia, omnia ea nullo alio niti fundamento præter vetustam consuetudinem et synodicas constitutiones, orientalis saltem ecclesia statuebat. Imo totus orbis in concilio Nicæno jura nonnisi ex veteri more orta eidem sedi, aliisve majoribus ecclesiis, adscribit[a]. Et quantumcunque sibi honorem ex amplitudine apostolorum Petri et Pauli, qui ecclesiam Romanam stabiliverunt, urbis Romæ episcopi sibi comparaverint, his tamen, judice concilio generali Chalcedonensi, *διὰ τὸ βασιλεύειν τὴν πόλιν ἐκείνην οἱ πατέρες εἰκότως ἀποδεδώκασι τὰ πρεσβεῖα*[b]. Ex quo, etsi ecclesiæ Hierosolymitanæ honor solitus et antiquus canone septimo Nicæno confirmatus est, Cæsareæ tamen metropoli, eodem canone jubente, salva manebat

[a] Canone Sexto Nicæno.

[b] Canone vicesimo octavo Chalcedonensi.

ecclesiastica sua dignitas, cui quidem instituendæ prærogativa civilis fuerat initium. Quæ porro deferebantur ad episcopum Romanum appellationes, quas favens ei, et in honorem S. Petri, concesserat Sardicense concilium, ut nimirum causæ nonnullæ, etsi prius judicatæ, si tamen pontifex ille ita juberet, in eadem quidem provincia retractarentur, has utique provocationes universa ecclesia neutiquam sanciebat. Quod quidem canone sexto Concilii Secundi generalis liquido ostenditur. Idemque comprobat canon nonus Chalcedonensis. Quin et ipsum concilium Sardicense sæculo nono haud receptum a Græcis fuisse, ex epistola scimus Nicolai I. pontificis Romani ad Photium [c]. Taceo de epistolis pseudo-decretalibus, in quibus appellationes istæ apparent; hæ enim epistolæ merces tantum furtivæ, et paulo ante hæc tempora Photiana inductæ, nunc omnibus videntur.

Sed hæc hactenus. Ut libri, quos edo, jam noti tibi fiant, dicam, qui sint singuli et omnes. De unitate Divina et Filii natura exponit S. Hippolyti contra Noetum opus. Hæresis vero omnigenæ præ ecclesiastica doctrina no-

[c] Concil. tom. V. pag. 135. edit. Harduin.

vitatem, et quasi posteritatem, ostendit Fragmentum, quod extat, Epistolæ S. Irenæi ad Florinum, tum vero fusius arguit liber de Præscriptione Hæreticorum a Tertulliano scriptus. Adversus eos, qui negant in sacramento corporis et sanguinis Domini adhuc manere elementorum substantiam, sive naturam, hic habes, præter loca alia adducta, tria præsertim veteris fidei testimonia; quorum unum desumptum est ex Epistola ad Cæsarium monachum in numero scriptorum S. Chrysostomi habita vel antiquitus; alterum præstat liber Gelasii papæ de Duabus Christi Naturis; extat cum pluribus tertium in Ælfrici Anglo-Saxonis Epistolis. Porro ethnicorum superstitiones et docte et eleganter insectatus est S. Cypriani de Idolorum Vanitate libellus. Denique si quæratur fides, tum vero disciplina, ecclesiæ universæ, utraque in Symbolis et Canonibus Conciliorum Quatuor Primorum Generalium *αὐθεντικῶς* tradita servatur.

De libris, unde doctrina ecclesiastica petatur, tantum. Pietatem in Deum et officia Christianorum disces ex S. Polycarpi ad Philippenses Epistola, atque Tertulliani de Oratione libro; quibus opusculis tres addidi

S. Cypriani tractatus, quos de Mortalitate, seu Peste, de Opere et Eleemosynis, de Zelo atque Livore conscripsit.

Venio ad scripta, quæ ad quæstionem illam de antiqua Romani præsulis auctoritate spectant. Hujus vero generis duo quidem hic comparent opuscula; Epistola Firmiliani Cæsareæ Cappadocum episcopi, cujus interpres S. Cyprianus habetur; ubi dicitur Stephanus Romanus, quando se ab Orientalibus sciderit, a communione ecclesiasticæ unitatis non illos, sed seipsum scidisse. Hanc sequitur epistolam Capitulum Secundum Libri Diurni Pontificum Romanorum, in quo Honorium urbis Romæ episcopum, a generali concilio ante damnatum, successores ejus anathemate ῥητῶς feriunt.

Quod libellos istos tali ordine commemoravi, hoc eo spectabam, ut in locos distribuerentur; contra in ipso volumine auctores singuli suo quisque temporis ordine dispositi sunt, ut utilius legerentur; nisi quod qui initio operis extant scriptores, hos simul jungendos censui, Polycarpum, Irenæum, Hippolytum, cum Hippolytus discipulus Irenæi fuisset, Irenæusque Polycarpum, Joannis apostoli discipulum, audivisset.

Dicendum nunc de Annotationibus, quas adposui. Hæ in textus emendatione maxime versantur; Cyprianum enim cum quinque, Concilia vero cum octo codicibus MStis contuli; Tertullianum ex editionibus vetustissimis correxi.

Vale, Lector, et ex utilitate horum operum æstima veteres istos ecclesiasticæ doctrinæ testes. Ne citius prodirent, obstitit aliûs cujusdam telæ textura, quæ suscepta mihi pro veritate adversus exterum quendam criticum pugnanti, propterea relicta est, quia præoccupari a pluribus defensionis partes videbantur.

OPUSCULORUM INDEX.

APPENDIX.

S. POLYCARPI EPISTOLA.

VETERUM TESTIMONIA

DE

EPISTOLA S. POLYCARPI.

S. Irenæus *adv. Hæreses*, lib. III. cap. 3.

ΕΣΤΙ δὲ καὶ ἐπιστολὴ Πολυκάρπου πρὸς Φιλιππησίους γεγραμμένη, ἱκανωτάτη, ἐξ ἧς καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς πίστεως αὐτοῦ, καὶ τὸ κήρυγμα τῆς ἀληθείας, οἱ βουλόμενοι, καὶ φροντίζοντες τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας, δύνανται μαθεῖν. Hæc Irenæi Græca lingua servavit Eusebius, lib. IV. *Hist. Eccl.* cap. 14. qui ipse addit, Ὁ μέντοι Πολύκαρπος ἐν τῇ δηληθείσῃ πρὸς Φιλιππησίους αὐτοῦ γραφῇ, φερομένῃ εἰς δεῦρο, κέχρηταί τισι μαρτυρίαις ἀπὸ τῆς Πέτρου προτέρας ἐπιστολῆς.

Vetus Irenæi Interpres.

Est autem et Epistola Polycarpi ad Philippenses scripta, perfectissima: ex qua et characterem fidei ejus, et prædicationem veritatis, qui volunt, et curam habent suæ salutis, possunt discere. (Dein Eusebium vertere pergit vetus interpres Rufinus:) Polycarpus vero in ipsa Epistola, quam ad Philippenses scripserat, utitur testimoniis de prima Petri Epistola.

Idem Irenæus Epistola ad Florinum, apud Eusebium lib. V. *Hist. Eccl.* cap. 20.

Καὶ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τε αὐτοῦ (Polycarpi) ὧν ἐπέστειλεν, ἤτοι ταῖς γειτνιώσαις ἐκκλησίαις, ἐπιστηρίζων αὐτὰς, ἢ τῶν ἀδελφῶν τισι, νουθετῶν αὐτοὺς καὶ προτρεπόμενος, δύναται φανερωθῆναι (Polycarpi sententia).

Eusebii vetus interpres Rufinus.

Sed et ex Epistolis ejus, quas scripsit, vel ad vicinas ecclesias, vel ad aliquos ex fratribus, commonens et confirmans eos, et cohortans ad fidem, potest sententia ejus evidenter agnosci.

Eusebius *Hist. Eccl.* lib. III. cap. 36.

Καὶ ὁ Πολύκαρπος δὲ τούτων αὐτῶν (Epistolarum Ignatii) μέμνηται ἐν τῇ φερομένῃ αὐτοῦ πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολῇ· φάσκων αὐτοῖς ῥήμασι, Παρακαλῶ οὖν πάντας ὑμᾶς &c. (cap. 9.)

Eusebii vetus Interpres Rufinus.

Sed et Polycarpus horum memoriam facit in Epistola, quam ad Philippenses scribit, per hæc, Deprecor, inquit, omnes vos &c.

S. Hieronymus, *De Viris Illustribus*, cap. 17.

Polycarpus Johannis apostoli discipulus, et ab eo Smyrnæ episcopus ordinatus, totius Asiæ princeps fuit.——Scripsit ad Philippenses valde utilem Epistolam, quæ usque hodie in Asiæ conventu legitur.

Idem Hieronymus, *Epist.* XXVIII. ad Lucinium.

Porro Josephi libros, et sanctorum Papiæ et Polycarpi volumina, falsus ad te rumor pertulit, a me esse translata: quia nec otii mei, nec virium est, tantas res eadem in alteram linguam exprimere cum venustate.

Idem Hieronymus, *Libro adv. Helvidium*, cap. 9.

Numquid non possum tibi totam veterum scriptorum seriem commovere, Ignatium, POLYCARPUM, Irenæum, Justinum Martyrem, multosque alios apostolicos, et eloquentes viros, qui adversus Ebionem, et Theodotum Byzantium, et Valentinum, hæc eadem sentientes, plena sapientiæ volumina conscripserunt?

Maximus, *in Scholiis ad Epistolam* VII. *Pseudo-Dionysii, quæ est ad Polycarpum.*

Ὁ ἅγιος οὗτος Πολύκαρπος, Σμύρνης τῆς ἐν Ἀσίᾳ γέγονεν ἐπίσκοπος, ἀκροατὴς γενόμενος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ εὐαγγελιστοῦ, ὥς φησιν Εἰρηναῖος ἐν τῷ τρίτῳ βιβλίῳ τῶν κατὰ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως· καὶ μαρτυρίῳ δὲ ἐτελειώθη διὰ πυρός. Ἔχει δὲ καὶ ἐπιστολὰς ὁ αὐτὸς θεῖος Πολύκαρπος πρὸς Φιλιππησίους. Op. Maximi tom. I. p. 93. ed. Corderii.

Sanctus hic Polycarpus Smyrnæ in Asiæ fuit episcopus, et auditor exstitit sancti Johannis evangelistæ, ut ait Irenæus in tertio libro adversus falsi nominis scientiam; et vero martyrio per ignem consummatus est. Habet quoque idem divinus Polycarpus litteras ad Philippenses.

Photius, *Bibliotheca*, cod. 126.

Ἀνεγνώσθη καὶ Πολυκάρπου Ἐπιστολὴ *πρὸς Φιλιππησίους, γέμουσα πολλῆς νουθεσίας μετὰ σαφηνείας καὶ ἁπλότητος, κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν τῆς ἑρμηνείας τύπον. Λέγει δὲ καὶ τὰς ἐπιστολὰς αὐτοῖς* Ἰγνατίου *τοῦ* Θεοφόρου *ἀπεσταλκέναι, καὶ αἰτεῖται ἀναδιδαχθῆναι παρ' αὐτῶν, εἴ τι περὶ ἐκείνου διακούσαιεν.* (cap. 13. S. Polycarpi Epist.)

Lecta quoque est et Polycarpi ad Philippenses Epistola, multis referta admonitionibus, cum perspicuitate ac simplicitate, juxta ecclesiasticam interpretationis formam. Dicit autem, se et Epistolas Ignatii Theophori ad eos misisse; petitque ab ipsis, si quid de illo inaudierint, edoceri.

EX PRÆFATIONE THOMÆ SMITHI, V. CL.

IN S. IGNATII EPISTOLAS,

OXONII EDITAS ANNO MDCCIX.

EPISTOLAM S. Polycarpi ad Philippenses, cui ille genuinarum S. Ignatii Epistolarum syllogen subjunxerat, primus Græce Petrus Halloix S. J. ex apographo Turriani ad illum a doctissimo viro, Jacobo Sirmondo, diligentissimo ac felicissimo antiquitatum ecclesiasticarum investigatore, transmisso edidit in *Illustrium Ecclesiæ Orientalium Scriptorum Vitis et Documentis*. Duaci, 1633. tom. I. p. 525. Genuina certe Epistola est, et in maximo apud Christianos primorum seculorum pretio et honore habita, in quorum solennibus conventibus legi solebat, et ex qua Eusebius dicit, inter alia, quædam testimonia ex priori S. Petri Epistola desumpta esse, quod legenti abunde constabit: nec minus sanctissimus martyr in Epistola S. Clementis Romani ad Corinthios versatus mihi videtur, cujus verba quoque sæpenumero retinet. Unicum illud exemplar videtur in Christiano orbe adhuc repertum, quo usus est Turrianus, ex quo cetera apographa derivantur. Utinam vero illa Græce integra exstitisset! Dolendum enim est, posteriorem partem, quæ eundem auctorem plane habet, ibi deesse: sed interim versione veteri Latina contenti esse debemus, donec perfectum exemplar cura principum et episcoporum ex Græcia procurari possit. Hæc SMITHUS.

DESCRIPSERAT et Andreas Schottus ex aliquo veteri MSto, non ex Turriani modo memorato apographo, Poly-

carpi Epistolam; et cum hoc Schotti scripto collatum a se fuisse illud exemplar, quod olim Romæ ex Turriani apographo Sirmondus desumpserat, testatur Halloixius, p. 596. Notarum in Opus suum. Porro cum Schottani exemplaris apographum a Salmasio cum Isaaco Vossio communicatum esset, hoc idem penes Usserium extitisse discimus ex initio notarum hujus doctissimi præsulis in Polycarpi Epistolam una cum Ignatianis Oxonii anno 1644. typis impressam. Atque alium præterea extare Florentiæ codicem Librorum MSS. Mediceorum Catalogus Bandinianus ostendit, qui quidem MStus ab ipso Smitho in edendo Polycarpo allatus est. At vero hunc tantum esse apographum alicujus Romani codicis, vel Vaticani, vel illius Columnæi, quem antiquissimum esse refert Halloixius, vulnus indicat commune omnibus Polycarpi manuscriptis, quod Smithus supra commemoravit. Neque interea liber Florentiæ extans idem est atque codex celebris Ignatianus Florentinus, sive Mediceus, qui quidem MS. haud continebat Polycarpi epistolam. Hiatum vero, de quo loquimur, supplet partim Eusebius in Historia, plene vero et integre vetus Polycarpi interpretatio Latina, quam quidem una cum Dionysii Areopagitæ atque Ignatii scriptis primus edidit Jacobus Faber Stapulensis, anno 1498. Parisiis. In Græco autem Polycarpi exemplari, unde cæteri codices profluxere, unum et alterum folium, quaternio, ut refert Usserius, ad calcem Polycarpi defuerat; ex quo factum est, ut finis hujus epistolæ, et principium epistolæ S. Barnabæ, cum conjungeretur utrumque opus, interciderint. Atque rem ita habere, versiones Latinæ veteres utriusque epistolæ liquido ostendunt. Nihilo tamen minus, quoniam in codice modo dicto Florentino, nulla interposita distinctione, vel adhibito alterius tituli discrimine, posteriora, perinde ac priora, Polycarpo tribuuntur, hinc factum est, ut totum istud, diversorum licet auctorum, simul ediderit in *Variis Sacris* suis anno 1685. publici juris factis, Stephanus Lemoyne, quasi ex ratione quadam ac certo consilio, ut ipse ait, idem fuerit conjunctum. Porro statuit in Prolegomenis suis idem vir eruditus,

totum istud, seu utramque epistolam, tribui posse Polycarpo; quam quidem opinionem suam aliis viris doctis minime probavit.

ΤΟΥ

ΑΓΙΟΥ ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΥ,

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΣΜΥΡΝΗΣ ΚΑῚ ΙΕΡΟΜΑΡΤΥΡΟΣ,

ΠΡΟΣ ΦΙΛΙΠΠΗΣΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ.

SANCTI POLYCARPI

MARTYRIS, SMYRNÆORUM EPISCOPI, DISCIPULI S. JOANNIS EVANGELISTÆ,

AD PHILIPPENSES EPISTOLA.

Πολύκαρπος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ Πρεσβύτεροι τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ παροικούσῃ Φιλίππους· Ἔλεος ὑμῖν καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ παντοκράτορος καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν πληθυνθείη.

α΄. ΣΥΝΕΧΑΡΗΝ ὑμῖν μεγάλως, ἐν Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ, δεξαμένοις τὰ μιμήματα τῆς ἀληθοῦς ἀγάπης, καὶ προπέμψασιν, ὡς ἐπέβαλεν ὑμῖν, τοὺς ἐνειλημμένους τοῖς ἁγιοπρεπέσι δεσμοῖς, ἅτινά ἐστι διαδήματα τῶν ἀληθῶς ὑπὸ Θεοῦ, καὶ τοῦ Κυ-

Vetus Interpres.

Polycarpus et qui cum eo sunt Presbyteri ecclesiæ Dei quæ est Philippis: Misericordia vobis et pax a Deo omnipotente et Jesu Christo salvatore nostro abundet.

I. Congratulatus sum vobis magnifice, in Domino nostro Jesu Christo, suscipiens imitabilia verba dilectionis quam ostendistis in illis (qui præmissi sunt) viris sanctis, decorosis vinculis connexis, quæ sunt coronæ electæ Deo, illius

*ρίου ἡμῶν ἐκλελεγμένων· καὶ ὅτι ἡ βεβαία τῆς
πίστεως ὑμῶν ῥίζα, ἐξ ἀρχαίων καταγγελλομένη χρό-
νων, μέχρι νῦν διαμένει, καὶ καρποφορεῖ εἰς τὸν Κύ-
ριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ὃς ὑπέμεινεν ὑπὲρ τῶν
1. ἁμαρτιῶν ἡμῶν ἕως θανάτου καταντῆσαι· ὃν ἤγειρεν
3. ὁ Θεὸς λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ ᾅδου. Εἰς ὃν οὐκ
ἰδόντες πιστεύετε, πιστεύοντες δὲ ἀγαλλιᾶσθε χαρᾷ
ἀνεκλαλήτῳ καὶ δεδοξασμένῃ· εἰς ἣν πολλοὶ ἐπιθυ-
8. μοῦσιν εἰσελθεῖν, εἰδότες ὅτι χάριτί ἐστε σεσωσμένοι,
οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλὰ θελήματι Θεοῦ, διὰ Ἰησοῦ Χρι-
στοῦ.*

3. *β´. Διὸ ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας δουλεύσατε τῷ
. Θεῷ ἐν φόβῳ καὶ ἀληθείᾳ, ἀπολιπόντες τὴν κενὴν
1. ματαιολογίαν, καὶ τὴν τῶν πολλῶν πλάνην, πιστεύ-
σαντες εἰς τὸν ἐγείραντα τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν
Χριστὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ δόντα αὐτῷ δόξαν καὶ θρό-
i. νον ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ· ᾧ ὑπετάγη τὰ πάντα ἐπουράνια
καὶ ἐπίγεια· ᾧ πᾶσα πνοὴ [a] λατρεύει· ὃς ἔρχεται κρι-*

veri regni, per Dominum nostrum Jesum Christum. Et quia firmitas fidei vestræ a principio usque nunc permanet, et fructificat in Domino Jesu Christo, qui sustinuit pro peccatis nostris usque ad mortem [b]: [c] *quem resuscitavit Deus, dissolvens dolores inferni.* [d] *Quem quum non videritis, nunc diligitis; in quem nunc non aspicientes, creditis: credentes autem gaudebitis gaudio inenarrabili et glorificato: in quod multi desiderant introire,* scientes quia *gratia* [e] *salvi facti estis, non ex operibus,* sed in voluntate Dei, per Jesum Christum.

II. [f] *Propter quod succincti lumbos vestros servite* [g] *Deo cum timore* et in veritate: dimisso inani vaniloquio et multo errore. [h] *Credite* ergo *in illum qui resuscitavit Dominum nostrum Jesum Christum ex mortuis,* et dedit ei gloriam et sedem in dextera sua; cui subjecta sunt omnia cœlestia, et terrestria, et subterranea; cui omnis spiritus servit; qui venturus est

Ex Smithi edit.

a Al. λατρεύσει. b Adde, *pervenire.* c Act. ii. 24. d 1 Pet. i. 8. e Ephes. ii. 8. f 1 Pet. i. 13. g Psal. ii. 11. h 1 Pet. i. 21.

τῆς ζώντων καὶ νεκρῶν· οὗ τὸ αἷμα ἐκζητήσει ὁ Θεὸς
ἀπὸ τῶν ἀπειθούντων αὐτῷ. ὁ δὲ ἐγείρας αὐτὸν ἐκ 2 Cor. iv. 14.
νεκρῶν, καὶ ἡμᾶς ἐγερεῖ, ἐὰν ποιῶμεν αὐτοῦ τὸ θέλη-
μα, καὶ πορευώμεθα ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ, καὶ
ἀγαπῶμεν ἃ ἠγάπησεν· ἀπεχόμενοι πάσης ἀδικίας,
πλεονεξίας, φιλαργυρίας, καταλαλιᾶς, ψευδομαρτυ-
ρίας· μὴ ἀποδιδόντες κακὸν ἀντὶ κακοῦ, ἢ λοιδορίαν 1 Pet. iii. 9.
ἀντὶ λοιδορίας, ἢ γρόνθον ἀντὶ γρόνθου, ἢ κατάραν
ἀντὶ κατάρας. [a] Μνημονεύσαντες δὲ ὧν εἶπεν ὁ Κύ-
ριος διδάσκων· Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε· ἀφιέτε, Mat. vii. 1
καὶ ἀφεθήσεται ὑμῖν· ἐλεεῖτε, ἵνα ἐλεηθῆτε· [b] ἐν ᾧ Mat. vii. 2
μέτρῳ [c] μετρῆτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν. Καὶ, ὅτι
μακάριοι οἱ πτωχοὶ (τῷ πνεύματι addunt Vet. Interp. et Mat. v. 3
Evangelium), καὶ οἱ διωκόμενοι ἕνεκεν δικαιοσύνης· 10.
ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασίλεια τοῦ Θεοῦ.

γʹ. Ταῦτα, ἀδελφοὶ, οὐκ ἐμαυτῷ ἐπιτρέψας γράφω

judicare vivos et mortuos; cujus sanguinem requiret Deus ab eis qui non crediderunt in eum: qui et resuscitavit eum a mortuis; qui et nos resuscitaturus est in [d] vita, si fecerimus voluntatem ejus et ambulaverimus in mandatis ipsius, et dilexerimus quæ ipse dilexit; abstinentes nos ab omni injustitia, [e] [hoc est] a concupiscentia, ab avaritia, a detractione, a falso testimonio; [f] *non reddentes malum pro malo, aut injuriam pro injuria*, aut contumeliam pro contumelia, aut maledictum pro maledicto. [g] Mementote quod Dominus docens dixit: [h] *Nolite judicare, ne judicemini; dimittite, et dimittetur vobis;* miseremini, et Dominus miserebitur vestri: [i] *qua enim mensura mensi fueritis, remetietur eadem vobis.* Et quod dictum est: *Beati pauperes spiritu, et qui persecutionem patiuntur propter justitiam; quoniam ipsorum est regnum cœlorum.*

III. Hæc autem, fratres mei, non a meipso imperans scribo

Ex Smithi edit.

[a] MS. Μνημονεύοντες. [b] Dele ἐν. (Neutiquam.) [c] μετρεῖτε· [d] Forte *ad vitam.* [e] Τὸ *hoc est* omnino superfluum et delendum. [f] 1 Pet. iii. 9. [g] Μνημονεύετε. [h] Luc. vi. 37. 38. Matt. vii. 1, 2. [i] Matt. v. 11. 2.

ὑμῖν περὶ τῆς δικαιοσύνης· ἀλλ' ἐπεὶ ὑμεῖς προεπεκαλέσασθέ με. Οὔτε γὰρ ἐγὼ, οὔτε ἄλλος ὅμοιος ἐμοὶ δύναται κατακολουθῆσαι τῇ σοφίᾳ τοῦ μακαρίου καὶ ἐνδόξου Παύλου· *ὃς γενόμενος ἐν ὑμῖν κατὰ πρόσωπον τῶν τότε ἀνθρώπων, ἐδίδαξεν ἀκριβῶς καὶ βεβαίως τὸν περὶ ἀληθείας λόγον· ὃς καὶ ἀπὼν ὑμῖν ἔγραψεν ἐπιστολὰς, εἰς ἃς ἐὰν ἐγκύπτητε, δυνηθήσε-*
16. *σθε οἰκοδομεῖσθαι εἰς τὴν δοθεῖσαν ὑμῖν πίστιν, ἥτις ἐστὶ μητὴρ πάντων ἡμῶν, ἐπακολουθούσης τῆς ἐλπίδος, προαγούσης τῆς ἀγάπης, τῆς εἰς* Θεὸν *καὶ* Χριστὸν *καὶ εἰς τὸν πλησίον.* Ἐὰν *γάρ τις τούτων ἐντὸς ᾖ* (for. *ᾖ πλήρης, π.*) *πεπλήρωκεν ἐντολὴν δικαιοσύνης· ὁ γὰρ ἔχων ἀγάπην, μακράν ἐστι πάσης ἁμαρτίας.*
i. *δ'.* Ἀρχὴ *δὲ πάντων χαλεπῶν φιλαργυρία.* Εἰδότες *οὖν ὅτι οὐδὲν εἰσηνέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον, ἀλλ' οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι ἔχομεν, ὁπλισώμεθα τοῖς ὅπλοις τῆς δικαιοσύνης, καὶ διδάξωμεν ἑαυτοὺς πρῶτον, πορεύεσθαι ἐν τῇ ἐντολῇ τοῦ* Κυρίου· *ἔπειτα καὶ τὰς*

vobis de justitia; sed quoniam vos provocastis. Propter quod neque ego, neque similis alius mei poterit sequi sapientiam beati et gloriosi Pauli: qui fuit apud vos, et visus est secundum faciem illis, qui tunc erant, hominibus; qui docuit certissime atque firmissime verbum veritatis; qui et absens scripsit vobis epistolas, ad quas deflectamini, ut possitis ædificari in fide quæ data est vobis, quæ est mater omnium nostrum, subsequente spe, præcedente dilectione, quæ est in Deo, et in Christo, et in proximo. Si enim quis horum intrinsecus repletus fuerit mandatis justitiæ, et habuerit dilectionem; longe est ab omni peccato.

IV. Principium [a] autem omnium malorum est avaritia. Scitote ergo, *quia nihil intulimus in hunc mundum, neque auferre possumus.* Armemur armis justitiæ: et doceamus nosmet ipsos primum ambulare in mandatis Domini, et post hoc

Ex Smithi edit.

[a] 1 Tim. vi. 10.

γυναῖκας ὑμῶν (for. ἡμῶν *Junius*) ἐν τῇ δοθείσῃ αὐταῖς πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἁγνείᾳ στεργούσας τοὺς ἑαυτῶν ἄνδρας ἐν πάσῃ ἀληθείᾳ, καὶ ἀγαπώσας πάντας ἐξ ἴσου ἐν πάσῃ ἐγκρατείᾳ· καὶ τὰ τέκνα παιδεύειν τὴν παιδείαν τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ. Τὰς χήρας σωφρονούσας περὶ τὴν τοῦ Κυρίου πίστιν, ἐντυγχανούσας ἀδιαλείπτως περὶ πάντων, μακρὰν οὔσας πάσης διαβολῆς, καταλαλιᾶς, ψευδομαρτυρίας, φιλαργυρίας, καὶ παντὸς κακοῦ· γινωσκούσας ὅτι εἰσὶ [a] θυσιαστήρια Θεοῦ, καὶ ὅτι πάντα μωμοσκοπεῖται, καὶ λέληθεν αὐτὸν οὐδὲν, οὔτε λογισμῶν, οὔτε ἐννοιῶν, (Heb. iv. 12, 13.) οὔτέ τι τῶν κρυπτῶν τῆς καρδίας.

έ. Εἰδότες οὖν, ὅτι Θεὸς οὐ μυκτηρίζεται, (Gal. vi. 7.) ὀφείλομεν ἀξίως τῆς ἐντολῆς αὐτοῦ καὶ δόξης περιπατεῖν. Ὁμοίως διάκονοι ἄμεμπτοι κατενώπιον αὐτοῦ τῆς δικαιοσύνης (for. τῇ δικαιοσύνῃ), ὡς Θεοῦ καὶ Χριστοῦ διάκονοι, καὶ οὐκ ἀνθρώπων· μὴ διάβολοι, μὴ [b] δί- (1 Tim. iii. 3.) γλωσσοι, ἀφιλάργυροι, ἐγκρατεῖς περὶ πάντα, εὔ-

etiam mulieres vestras in fide quæ data est eis et dilectione et castitate (amantes suos viros in omni veritate [c] et charitate, diligentes omnes æqualiter in omni continentia) et filios erudire in disciplina et timore Dei. Viduæ vero pudicæ incirca fidem Dei interpellent incessanter pro omnibus; elongantes se ab omnibus diabolicis detractionibus, et falso testimonio, et ab omni malo: cognoscentes seipsas, quia sunt sacrarium Dei. Quoniam omnia Deus prospicit, et nihil eum latet; neque cogitatio, neque conscientia, neque aliquod abditum cordis.

V. Scientes ergo quia [d] *Deus non deridetur*, debemus digne in mandatis ejus et gloria ambulare. Similiter Diaconi inculpabiles sint in conspectu justitiæ ejus, sicut Dei et Christi ministri, et non hominum: non criminatores, neque detractores, neque avari; sed omnia tolerantes in omnibus, misericordes, diligentes in om-

Ex Smithi edit.

[a] Al. θυσιαστήριον. [b] Al. δίλογοι [c] Redundare videtur. [d] Gal. vi. 7.

σπλαγχνοι, ἐπιμελεῖς, πορευόμενοι κατὰ τὴν ἀλή-
θειαν τοῦ Κυρίου, ὃς [a] ἐγίνετο διάκονος πάντων· ᾧ
ἐὰν εὐαρεστήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, ἀποληψόμεθα
καὶ τὸν μέλλοντα, καθὼς ὑπέσχετο ἡμῖν ἐγεῖραι ἡμᾶς
ἐκ νεκρῶν· καὶ ὅτι ἐὰν πολιτευσώμεθα ἀξίως αὐτοῦ,
καὶ συμβασιλεύσωμεν (for. συμβασιλεύσομεν) αὐτῷ,
εἴγε πιστεύομεν. Ὁμοίως καὶ νεώτεροι ἄμεμπτοι ἐν
πᾶσι, πρὸ παντὸς προνοοῦντες ἁγνείας, καὶ χαλινα-
γωγοῦντες ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς κακοῦ. Καλὸν γὰρ
τὸ ἀνακύπτεσθαι ἀπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν ἐν τῷ κόσμῳ·
t. ii. 11. ὅτι πᾶσα ἐπιθυμία κατὰ τοῦ πνεύματος στρατεύεται·
r. vi. 9, καὶ οὔτε πόρνοι, οὔτε μαλακοὶ, οὔτε ἀρσενοκοῖται
βασιλείαν Θεοῦ κληρονομήσουσιν, οὔτε οἱ ποιοῦντες
τὰ ἄτοπα. Διὸ δέον ἀπέχεσθαι ἀπὸ πάντων τούτων,
ὑποτασσομένους τοῖς πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις, ὡς
Θεῷ καὶ Χριστῷ· Τὰς παρθένους ἐν ἀμώμῳ καὶ
ἁγνῇ συνειδήσει περιπατεῖν.

ϛ'. Καὶ οἱ πρεσβύτεροι δὲ εὔσπλαγχνοι, εἰς πάν-

nibus, ambulantes in veritate Domini, qui factus est minister omnium: [b] cui si complaceamus in hoc seculo, percipiemus ea quæ futura sunt, secundum quod repromisit resuscitare nos a mortuis: et si digne eo conversati fuerimus, et si crediderimus, conregnabimus cum eo. Juvenes similiter inculpabiles sint in omnibus: omnem ignorantiam [c] prævidentes, refrenantes se ab omni malo. Bonum est enim abscidi ab omnibus concupiscentiis mundi: quoniam omnis concupiscentia [d] *adversus spiritum militat.* Quia [e] *neque fornicarii, neque molles, neque masculorum concubitores regnum Dei possidebunt,* neque illicita facientes. Propter quod abstineri oportet ab omnibus his. Subjecti estote presbyteris et diaconis, sicut Deo et Christo. Virgines, immaculata et casta conscientia ambulate.

VI. Presbyteri simplices sint,

Ex Smithi edit.

[a] Ἐγίνετο. [b] Al. *huic si placemus.* [c] Al. *providentes.* [d] 1 Pet. ii. 11.
[e] 1 Cor. vi. 9, 10.

τας ἐλεήμονες, ἐπιστρέφοντες [a] τὰ ἀποπεπλανημένα, ἐπισκεπτόμενοι πάντας ἀσθενεῖς, μὴ ἀμελοῦντες χήρας, ἢ ὀρφανοῦ, ἢ πένητος· ἀλλὰ προνοοῦντες ἀεὶ (1 Cor. viii. 21.) τοῦ καλοῦ ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἀπεχόμενοι πάσης ὀργῆς, προσωποληψίας, κρίσεως ἀδίκου· μακρὰν ὄντες πάσης φιλαργυρίας· μὴ ταχέως πιστεύοντες κατά τινος· μὴ ἀπότομοι ἐν κρίσει· εἰδότες ὅτι πάντες ὀφειλέται ἐσμὲν ἁμαρτίας. Εἰ οὖν δεόμεθα τοῦ Κυρίου, ἵνα ἡμῖν ἀφῇ, ὀφείλομεν καὶ ἡμεῖς ἀφιέναι. Ἀπέναντι γὰρ τῶν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἐσμὲν ὀφθαλμῶν, καὶ πάντας δεῖ παραστῆναι τῷ βήματι (Rom. xiv. 10. 2 Cor. v. 10.) τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἕκαστον ὑπὲρ ἑαυτοῦ λόγον δοῦναι. Οὕτως οὖν δουλεύσωμεν αὐτῷ μετὰ φόβου, καὶ πάσης εὐλαβείας, καθὼς αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ οἱ εὐαγγελισάμενοι [b] ἡμᾶς ἀπόστολοι, καὶ οἱ προφῆται οἱ (Act. vii. 52) προκηρύξαντες τὴν ἔλευσιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν· ζηλωταὶ περὶ τὸ καλὸν, ἀπεχόμενοι τῶν σκανδάλων καὶ τῶν ψευδαδέλφων, καὶ τῶν ἐν ὑποκρίσει φερόντων τὸ

in omnibus misericordes, omnes ab errore convertentes, omnes infirmos visitantes; viduas et pupillos et pauperes non negligentes: sed semper [c] *providentes bona* coram Deo et hominibus. Abstinete vos ab omni iracundia, a judicio injusto: longe ab omni avaritia estote. Non cito consentiatis adversus aliquem, ne prævaricemini in judicio: scientes, quia debitores sumus peccati. Si ergo deprecamur Dominum, ut nobis dimittat; debemus etiam nos dimittere. Ante conspectum enim oculorum Domini sumus; et [d] *omnes oportet astare ante tribunal Christi*, et unumquemque pro se rationem reddere. Sic ergo serviamus ei cum timore, et omni reverentia; secundum quod evangelizaverunt nobis apostoli Domini, et prophetæ annunciaverunt adventum Domini nostri Jesu Christi: zelantes bona; abstinentes vos a scandalis, et falsis fratribus,

Ex Smithi edit.

a For. τοὺς ἀποπεπλανημένους Junius. b ἡμῖν. c Rom. xii. 17.
d Mat. vi. 12. Rom. xiv. 10. 2 Cor. v. 10.

ὄνομα τοῦ Κυρίου, οἵτινες ἀποπλανῶσι κενοὺς ἀνθρώπους.

1 Joan. iv. 3. ζ'. Πᾶς γὰρ, ὃς ἂν μὴ ὁμολογῇ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθέναι, ἀντίχριστός ἐστι· καὶ ὃς ἂν μὴ ὁμολογῇ τὸ μαρτύριον τοῦ σταυροῦ, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστί· καὶ ὃς ἂν μεθοδεύῃ τὰ λόγια τοῦ Κυρίου πρὸς τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας, καὶ λέγῃ μήτε ἀνάστασιν, μήτε κρίσιν εἶναι, οὗτος πρωτότοκός ἐστι τοῦ Σατανᾶ. Διὸ [a] ἀπολιπόντες τὴν ματαιότητα τῶν πολλῶν, καὶ τὰς ψευδοδιδασκαλίας, ἐπὶ τὸν ἐξ ἀρχῆς ἡμῖν παρα-
1 Pet. iv. 7. δοθέντα λόγον ἐπιστρέψωμεν, νήφοντες πρὸς τὰς εὐχὰς, καὶ προσκαρτεροῦντες νηστείαις· δεήσεσιν αἰτούμενοι τὸν παντεπόπτην Θεὸν, μὴ εἰσενεγκεῖν ἡμᾶς εἰς πειρασμὸν, καθὼς εἶπεν ὁ Κύριος· Τὸ μὲν πνεῦμα
Mat. xxvi. 41. πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.

η'. Ἀδιαλείπτως οὖν προσκαρτερῶμεν τῇ ἐλπίδι ἡμῶν, καὶ τῷ ἀῤῥαβῶνι τῆς δικαιοσύνης ἡμῶν, ὅς

et qui [b] in hypocrisim portant nomen Domini, qui aberrare faciunt inanes homines.

VII. Omnis enim [c] *qui non confitetur Jesum Christum in carne venisse*, hic *Antichristus* est; et qui non confitetur martyrium crucis, ex diabolo est: et qui deviaverit eloquia Domini ad propria desideria, et dixerit neque resurrectionem, neque judicium esse, hic primogenitus est Satanæ. Propter quod relinquentes vanitatem multorum, et falsas doctrinas, ad illud quod traditum est nobis a principio verbum revertamur. [d] Sobrii simus in orationibus, et jejunia tolerantes; supplicationibus petentes omnium perspectorem Dominum, [e] *ne nos inducat in tentationem:* secundum quod dixit Dominus; [f] *Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma.*

VIII. Indeficienter ergo toleremus propter spem nostram et pignus justitiæ, quod est Je-

Ex Smithi edit.

a Ἀπολείποντες. b Potius *in hypocrisi.* c 1 Joh. iv. 3. d 1 Pet iv. 7. e Mat. vi. 13. f Mat. xxvi. 41.

ἐστι Χριστὸς Ἰησοῦς· ὃς ἀνήνεγκεν ἡμῶν τὰς ἁμαρ- 1 Pet. ii. 24. τίας τῷ ἰδίῳ σώματι ἐπὶ τὸ ξύλον· 22. ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ· ἀλλὰ δι' ἡμᾶς, ἵνα ζήσωμεν ἐν αὐτῷ, πάντα ὑπέμεινε. Μιμηταὶ οὖν γενώμεθα τῆς ὑπομονῆς αὐτοῦ· καὶ ἐὰν πάσχωμεν διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, δοξάζωμεν αὐτόν. τοῦτον γὰρ ἡμῖν τὸν ὑπογραμμὸν ἔθηκε δι' 1 Pet. ii. 21. ἑαυτοῦ· καὶ ἡμεῖς τοῦτο (for. τούτῳ *Smith. et Markland.*) ἐπιστεύσαμεν.

θ'. [a] Παρακαλῶ οὖν πάντας ὑμᾶς πειθαρχεῖν τῷ λόγῳ τῆς δικαιοσύνης, καὶ ἀσκεῖν πᾶσαν ὑπομονὴν, [b] ἣν καὶ ἴδετε κατ' ὀφθαλμοὺς, οὐ μόνον ἐν τοῖς μακαρίοις Ἰγνατίῳ, καὶ Ζωσίμῳ καὶ Ῥούφῳ· ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις τοῖς ἐξ ὑμῶν, καὶ ἐν αὐτῷ Παύλῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις· [c] πεπεισμένους ὅτι οὗτοι πάντες οὐκ εἰς κενὸν ἔδραμον, ἀλλ' ἐν πίστει καὶ δι- Philipp. ii. 16. καιοσύνῃ· καὶ ὅτι εἰς τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς [d] τόπον εἰσὶ παρὰ τῷ Κυρίῳ, ᾧ καὶ συνέπαθον. οὐ γὰρ τὸν

sus Christus: [e] *qui sustulit peccata nostra in corpore suo super lignum: qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus;* [f] sed propter nos omnia sustinuit, ut vivamus in ipso. Imitatores ergo efficiamur tolerantiæ ejus; et si passi fuerimus pro nomine ejus, glorificemus eum. Hoc enim nobis indicium posuit [g] de seipso; et nos hoc credidimus.

IX. Rogo igitur vos omnes insistere verbo justitiæ et patientiæ, quam et oculata fide vidistis, non solum in beatissimis illis Ignatio et [h] Zosimo et Rufo; sed et in aliis qui ex vobis sunt, et in ipso Paulo, et ceteris apostolis: confidentes quia hi omnes non in vacuo cucurrerunt, sed in fide et justitia; et ad debitum sibi locum [i] a Domino, cui et compassi sunt,

Ex Smithi edit.

[a] Producuntur ista ab Eusebio, lib. III. Hist. Ecclesiast. κεφ. λϛ'. [b] MS. ἣν καὶ εἴδετε. Euseb. ἣν εἴδετε. [c] Al. πεπεισμένοι. [d] Adde πορευόμενοι, ut V. I. legebat. (Sed vide notam.) [e] 1 Pet. ii. 24. [f] 1 Pet. ii. 22. [g] per seipsum. [h] V. Martyrolog. Romanum ad XVIII. Dec. [i] Al. *cum Dom.* (sic ed. princeps.)

2 Tim. iv. 10. νῦν ἠγάπησαν αἰῶνα· ἀλλὰ τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντα, καὶ δι' ἡμᾶς [a] ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀναστάντα (for. ἀνασταθέντα *Usserius*).

abierunt. quia non hoc seculum dilexerunt; sed eum qui pro ipsis et pro nobis mortuus est, et a Deo resuscitatus.

X. [b] In his ergo state, et Domini exemplar sequimini; firmi in fide et immutabiles, fraternitatis amatores, diligentes invicem, in veritate sociati, mansuetudinem alterutri [c] præstantes, nullum despicientes. Quum potestis benefacere, nolite differre: quia [d] *eleemosyna de morte liberat.* (Tobit xii. 9.) Omnes *vobis invicem subjecti* estote; [e] *conversationem vestram irreprehensibilem* [f] *habentes in gentibus: ut ex bonis operibus vestris* et vos laudem accipiatis, et Dominus in vobis non blasphemetur. (Ephes. v. 20. 1 Pet. ii. 12.) Væ autem illi, per quem nomen Domini blasphematur. Sobrietatem ergo docete omnes: in qua et vos conversamini.

XI. Nimis contristatus sum pro Valente, qui presbyter factus est aliquando apud vos: quod sic ignoret is locum, qui datus est ei. Moneo itaque vos ut abstineatis ab avaritia, et sitis casti, et veraces. Abstinete vos ab omni malo. (1 Thess. v. 22.) Qui autem in his non potest se gubernare, quo modo [g] alii pronunciat hoc? Si quis non abstinuerit se ab avaritia, ab idololatria coinquinabitur; et tanquam inter gentes judicabitur. (Eph. v. 5. Coloss. iii. 5.) Qui autem ignorant judicium Domini? [h] *An nescimus, quia sancti mundum judicabunt?* sicut Paulus docet. (1 Cor. vi. 2.) Ego autem nihil tale sensi in vobis, vel audivi, in quibus laboravit beatus Paulus; [i] qui estis in principio epistolæ ejus. (Phil. cap. i.) De vobis etenim gloriatur in omnibus ecclesiis, quæ Deum solæ tunc cognoverant: nos autem nondum noveramus. Valde ergo, fratres, contristor pro illo et pro conjuge ejus: quibus det Dominus pœnitentiam veram. Sobrii ergo estote et vos in hoc; et non sicut inimicos tales existimetis, (2 Thess. iii. 15.)

Ex Smithi edit.

a Hæc posteriora verba ex Eusebio et Nicephoro supplevit Usserius. b Desiderantur Græca. c Al. *præsentantes.* d Tob. xii. 9. e 1 Pet. ii. 12. f Al. *considerantes.* g Lege *aliis.* h 1 Cor. vi. 2. i Philip. i.

sed sicut passibilia membra et errantia eos revocate; ut omnium vestrum corpus salvetis. Hoc enim agentes, vos ipsos ædificatis.

XII. Confido enim vos bene exercitatos esse in sacris literis, et nihil vos latet; mihi autem non est concessum modo: ut his Scripturis dictum est; [a] *Irascimini, et nolite* Psal. iv. 5. *peccare.* Et, [b] *Sol non occidat super iracundiam vestram.* Eph. iv. 26. Beatus qui [c] meminerit: quod ego credo esse in vobis. Deus autem et Pater Domini nostri Jesu Christi, et ipse Eph. i. 2. sempiternus pontifex, Dei filius, Jesus Christus ædificet vos in fide et veritate, et in omni mansuetudine; et sine iracundia, et in patientia et longanimitate et tolerantia et castitate: et det vobis sortem et partem inter sanctos suos; et Coloss. i. 12. nobis vobiscum et omnibus qui sunt sub cœlo, qui credituri sunt in Dominum nostrum Jesum Christum, et in ipsius Patrem, qui resuscitavit eum a mortuis. Pro omnibus Gal. i. 11. sanctis orate. Orate etiam pro regibus et potestatibus et 1 Tim. ii. 2. principibus, atque pro persequentibus et odientibus vos, et Mat. v. 44. 48. pro inimicis crucis: ut fructus vester manifestus sit in omnibus; ut sitis in illo perfecti.

ιγ'. [d] Ἐγράψατέ μοι καὶ ὑμεῖς καὶ Ἰγνάτιος, (Epist. Apud Eusebium ad Polycarp. §§. 7. et 8.) ἵνα ἐάν τις ἀπέρχηται εἰς Συρίαν, Hist. Eccl. iii. 31. καὶ τὰ παρ' ὑμῶν ἀποκομίσῃ γράμματα· ὅπερ ποιήσω, ἐὰν λάβω καιρὸν εὔθετον, εἴτε ἐγὼ, εἴτε ὃν πέμψω πρεσβεύσοντα καὶ περὶ ὑμῶν. Τὰς ἐπιστολὰς Ἰγνατίου τὰς πεμφθείσας ἡμῖν ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἄλλας, ὅσας εἴχομεν παρ' ἡμῖν, ἐπέμψαμεν ὑμῖν, καθὼς

XIII. Scripsistis mihi et vos et Ignatius, ut si quis vadit ad Syriam, deferat literas meas, quas fecero ad vos; si habuerimus tempus opportunum, sive ego, seu legatus quem misero pro vobis. Epistolas sane Ignatii, quæ transmissæ sunt vobis ab eo, et alias, quantascunque apud nos habuimus, trans-

Ex Smithi edit.

[a] Psal. iv. 5. [b] Eph. iv. 26. [c] Al. *crediderit.* [d] Habentur Græca hæc apud Eusebium, in loco citato.

ἐνετείλασθε· αἵτινες ὑποτεταγμέναι εἰσὶ τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ· ἐξ ὧν μεγάλα [a] ὠφεληθῆναι δυνήσεσθε. Περιέχουσι γὰρ πίστιν, καὶ ὑπομονὴν, καὶ πᾶσαν οἰκοδομὴν τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν ἀνήκουσαν.

misimus vobis, secundum quod mandastis; quæ sunt subjectæ huic epistolæ: ex quibus magnus vobis erit profectus. Continent enim fidem, patientiam, et omnem ædificationem ad Dominum nostrum pertinentem.

Et de ipso Ignatio, et de [b] his qui cum eo sunt, quod certius agnoveritis, significate.

XIV. Hæc vobis scripsi per Crescentem, quem in præsentem diem commendavi vobis, et nunc commendo. Conversatus est enim nobiscum inculpabiliter: credo quia et vobiscum similiter. Sororem autem ejus habebitis commendatam, quum venerit ad vos. Incolumes estote in Domino Jesu Christo, [c] in gratia, cum omnibus vestris. Amen.

Ex Smithi edit.

[a] Al. Ὠφεληθήσεσθε. [b] Al. *ipsis.* [c] Al. *et gratia ipsius.*

IN

S. POLYCARPI EPISTOLAM

ANNOTATIONES.

P. 9. l. 9. τῇ παροικούσῃ Φιλίππους] Vulgo Φιλίπποις, ad quam vocem notat cl. Smithus, deesse fortasse ἐν, vel potius reponendum esse Φιλίππους, ut habet codex Florentinus, et quidem rectius. Quapropter hoc recepi. Ita initio *Epistolæ Smyrnensium*, quæ est *De S. Polycarpi Martyrio*, hæc extant; Ἡ ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ἡ παροικοῦσα Σμύρναν, &c.

Ibid. l. 13. δεξαμένοις τὰ μίμηματα τῆς ἀληθοῦς ἀγαπῆς—δεσμοῖς] "Hæc verba cum nec recte legeret, nec omnino in-"telligeret Vetus Interpres, ita transtulit, *suscipiens imita-"bilia verba dilectionis quam—connexis*. Ita ille δεξαμένος "pro δεξαμένοις legens atque ideo reliqua omnia aliorsum "trahens; tu vertas, *Congavisus sum vobis, qui vera cha-"ritatis* exemplaria *excepistis et deduxistis, ut* vestro officio "conveniebat *involutos vinculis, quæ sanctis ornamento "sunt*. Halloixius, ὡς ἐπέβαλεν ὑμῖν, reddidit, *ut vobis "Dominus inspiravit*, ego potius, *ut vestro officio conve-"niebat*, quia hæc multo simpliciora sunt, et hoc sensu bene "Græca." Hæc vir magnus Pearsonius in *Vindiciis Epistolarum S. Ignatii* parte I. cap. v. p. 72. Vocem τὰ μιμήματα *simulachra* sive *exemplaria* omnino probant cum Smithus, tum cl. Jeremias Marklandus ad oram exempli penes me editionis epistolarum SS. Ignatii et Polycarpi a Carolo Aldrich. adornatæ, Oxon. 1708. Cæterum deduxerant, ut ait ibidem Pearsonius, a Philippensibus missi aliqui Ignatium vinctum comitesque ejus per Macedoniam.

P. 10. l. 2. ἐξ ἀρχαίων κατεγγελλομένη χρόνων] Quæ hic memoratur laus Philippensium, ipsis initiis evangelii annunciata, extat in epistola Paulina ad eosdem Philippenses, cum in principio ejus, tum capite ii. comm. 15. Habet aliquid præterea huc pertinens media epistola Polycarpus.

P. 11. l. 8. ἡ γρόνθον ἀντὶ γρόνθου] Eustathius in Iliad. Ψ. Πτύσσοντες τοὺς τῆς χειρὸς δακτύλους, καὶ οὕτως στρυφνοῦντες εἰς πύκνωσιν οἱ πυγμάχοι, ἀθλοῦσιν, εἰς γρόνθον συστρέφοντες·

ὅπερ κόνδυλόν φασιν οἱ σόφοι. Suidas: Πυγμή. πάλη. σύγκλεισις δακτύλων, γρόνθος. Ita in Lexico Hesychii Græco πυγμὴ est γρόνθος, in Cyrilli Græco-Latino γρόνθος, *pugnus*, et in Philoxeni Latino-Græco *pugnus*, γρόνθος. USSERIUS. Vetus Interpres habet, *contumeliam pro contumelia.*

P. 11. l. 13. οἱ πτωχοὶ] Adde ex Vet. Interp. et ex Evangelio *Matth.* v. 3. τῷ πνεύματι. SMITH.

Ibid. l. 16. οὐκ ἐμαυτῷ ἐπιτρέψας] Adscripsit oræ exempli penes me editionis Aldrichianæ Marklandus, "Verte, "*non mihi ipsi* hanc libertatem *permittens, sed* &c."

P. 12. l. 3. τῇ σοφίᾳ τοῦ μακαρίου καὶ ἐνδόξου Παύλου] Insigni elogio Polycarpus cohonestat S. Paulum *ob sapientiam;* qua voce S. Petrus de eodem utitur, 2 Epist. iii. 15. h. e. ob scientiam cœlestium arcanorum et mysteriorum evangelii: quem patres omnis fere ævi, accumulatis istiusmodi elogiis, secutos esse notius est, quam ut testimoniis congerendis citra necessitatem insistam. SMITH.

Ibid. l. 7. ἐπιστολὰς] Infra cap. xi. *qui estis in principio epistolæ ejus.* Epistolas et de una epistola dici, observatum doctis Scripturarum interpretibus ad libros Machabæorum. COTELERIUS.

Ibid. l. 8. ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν] Cum in plerosque libros editos irrepsisset ὑμῶν, locum corrigere voluerunt Junius, Cotelerius, Smithus, Freyus, ἡμῶν legendum esse recte monentes. Jam vero comperi extitisse, et *nostrûm* in editione principe Interpretis Latini, et ἡμῶν in editione Græci exemplaris principe, quam ex apographo Sirmondiano Halloixius adornavit. Idem quoque præ se fert Aldrichii editio, sed hujus tamen oræ adposita est conjectura ὑμῶν. At vero mutuatus est Polycarpus verba apostoli in *Epist. ad Galatas,* iv. 26. ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν. De hoc interea vocis πάντων apud Paulum interdum omissæ firmamento silent critici ad locum.

Ibid. l. 11. Ἐὰν γάρ τις τούτων ἐντὸς ᾖ, πεπλήρωκεν ἐντολὴν δικαιοσύνης] Legendum videbatur, ἐὰν γάρ τις τούτων ἐντὸς ᾖ πλήρης, πεπλήρωκεν ἐ. δ. cum vox πλήρης in sequente absorpta esset. Atque ita Anglicam versionem suam formasse cl. Cavium post vidi.

Ibid. l. 14. χαλεπῶν] Hesychius in *Lexico,* Χαλεπόν. δύσεργον, σκληρὸν, δεινόν.

Ibid. l. 18. τὰς γυναῖκας ὑμῶν] Quod monuit Patricius Junius, ἡμῶν legendum videtur.

P. 13. l. 7. πάσης διαβολῆς, καταλαλίας] Recte distinguuntur διαβολὴ et καταλαλιὰ, ut diversa mentis et linguæ vitia, in libris sacris et scriptis ethnicorum. Καταλαλιὰ per se,

sine aliquo additamento, paullo supra habetur. V. I. legebat διαβολικῆς καταλαλιᾶς *ab omnibus diabolicis detractionibus*: et sic habet codex Florentinus. Sed dubito, an recte. SMITH.

P. 13. l. 10. πάντα μωμοσκοπεῖται] In exemplari μωμοσκοπεῖται scriptum est; quam vocem qui non intellexerunt, ἡμῶν σκοπεῖται legendum existimarunt; pro priore verbi compositi membro, pronomine (quod Vetus non agnovit Interpres) substituto. Cum θυσιαστηρίῳ vero a Clemente in Epistola ad Corinthios, quam in hac alias etiam non semel Polycarpus est secutus, μωμοσκοπηθὲν τὸ προσφερόμενον conjunctim cernimus; ubi μωμοσκόπων officium fuisse pluribus nos docuit doctissimus Junius, ne quid vitii aut labis sacrificio, priusquam altari imponeretur, subesset diligenter dispicere. Θυσιαστήριον quoque singulariter ab aliis hic legitur, uti in versione vetere Latina. Cum qua etiam convenit, quod in Salmasii apographo paulo post rectius scriptum occurrit, οὔτε τι pro Halloixii οὔτ' ἔτι, et Θεοῦ καὶ Χριστοῦ διάκονοι pro ejusdem Θεοῦ ἐν Χριστῷ διάκονοι. USSER. MS. μωμοσκοπεῖται· et sic omnino legendum, ut viri docti dudum observarunt. SMITH. MSti scripturam μωμοσκοπεῖται, quod quidem verbum apud alios autores extat, in textum recepi. Porro vix dubito, quin respiciatur hic et in verbis sequentibus ad apostoli locum in *Epistola ad Hebræos* cap. iv. comm. 12. et 13. ubi extant metaphoræ ductæ a sacrificiis.

Ibid. l. 12. οὔτέ τι τῶν κρυπτῶν τῆς καρδίας] Emendavit ex Salmasii apographo Usserius οὔτέ τι τῶν pro οὔτ' ἔτι τῶν, quod etiam Marklandus oræ exempli mei Aldrichianæ editionis adscripsit. Hoc recepi.

Ibid. l. 15. κατενώπιον αὐτοῦ τῆς δικαιοσύνης] An scribendum est τῇ δικαιοσύνῃ, h. e. in justitia *ambulare debent*? Sed aliter Vet. Interp.

Ibid. l. 16. ὡς Θεοῦ καὶ Χριστοῦ διάκονοι] MS. Θεοῦ καὶ Χριστοῦ (pro edito Θεοῦ ἐν Χριστῷ), et ita quoque legebat Vet. Interp. SMITH. Hoc ergo, probante idem Usserio, in textum recepi. Itidem cap. 6. in Græcis legitur, Ἀπέναντι γὰρ τῶν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἐσμεν ὀφθαλμῶν.

P. 14. l. 6. καὶ συμβασιλεύσωμεν] Legendum videtur cum V. I. καὶ συμβασιλεύσομεν, ut ante scriptum est ἀποληψόμεθα.

P. 15. l. 1. ἐπιστρέφοντες τὰ ἀποπλανήμενα] Conjiciebat legendum τοὺς ἀποπλανημένους Patricius Junius. Invenisse Vetus Interpres videtur πάντας ἐπιστρέφοντες τοὺς ἀποπλανημένους, omnes *ab errore convertentes*.

Ibid. l. 10. τῶν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ὀφθαλμῶν] Significari

videtur his verbis solus Christus. Apud Vet. tamen Interpretem voces καὶ Θεοῦ desunt. Interea in celebri loco *Actuum Apost.* cap. xx. comm. 28. præstant plurimi MSti—— ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ, ἣν περιποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος.

P. 16. l. 8. οὗτος πρωτότοκός ἐστι τοῦ Σατανᾶ] Ita S. Polycarpus appellavit Marcionem, quum se in conspectum ipsius protrusisset, ut illum agnosceret et salutaret, ut fratrem et Christianæ communionis socium, orans, apud Iren. lib. III. c. 3. ἐπιγίνωσκέ με. cujus rei historiam Græce retulit Eusebius Hist. Eccles. lib. IV. c. 14. ἐπιγινώσκω σε τὸν προτότοκον τοῦ Σατανᾶ. SMITH. Præter Irenæum testes citaverat Usserius cum *Act.* xiii. 10. ubi S. Paulus Elymam magum υἱὸν διαβόλου appellat, tum etiam Ignatianæ ad Trallianos epistolæ interpolatæ cap. 11. in quo ab interpolatore Simonem τὸν πρωτότοκον αὐτοῦ (diaboli) υἱὸν nominatum habes. Supra vero in Joannis apostoli loco excitando pro vulgata lectione ἐληλυθότα præstat cum aliis scriptoribus atque codicibus ἐληλυθέναι Polycarpus, quod quidem signare ad Novum Testamentum critici omiserunt. Interea ἐληλυθέναι pro ἐληλυθῆναι ex edit. principe Polycarpo restitui.

Ibid. l. 13. τὸν παντεπόπτην Θεὸν] S. Clemens Romanus in fine prioris epistolæ ad Corinthios, ὁ παντεπόπτης Θεός. Recte in Latina versione, ubi ex oscitantia librarii ponitur *prosperatorem*, ex codice Magdalenensi *perspectorem* substituit Usserius. SMITH.

P. 17. l. 6. δοξάζωμεν] Cum, referente Usserio, istud habuerit MS. Salmasii, hoc est, exemplaris Schottani apographum, eidemque lectioni faverit Vetus Interp. hanc pro altera δοξάζομεν in textum recepi; id quod nunc video jam fecisse Lemoynæum in sua editione Polycarpi.

Ibid. l. 8. καὶ ἡμεῖς τοῦτο ἐπιστεύσαμεν] Lege τούτῳ, vel si retineatur τοῦτο, subintellige εἶναι. SMITH. Haud favet quidem mutationi Interpretatio vetus; ad oram tamen exempli mei Aldrichianæ edit. vir cl. Marklandus manu sua τούτῳ rescripsit.

Ibid. l. 10. Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς &c.] Hæc verba usque ad illud ἀναστάντα apud Eusebium quoque extant in libro tertio *Hist. Eccl.* cap. 36.

Ibid. l. 12. ἣν καὶ ἴδετε κατ' ὀφθαλμοὺς] Particulam καὶ ex codice Florentino supplevi, in quo tamen, prout apud Eusebium, εἴδετε pro ἴδετε scriptum est, idemque in editione sua posuit Lemoynæus, sicut ante eum Maderus; sed adversante Interpretatione vetere, quæ habet, *quam* et *oculata fide* vidistis. Porro particulam *et*, quam nescit hujus

interpretationis editio princeps, tuetur codex MS. Magdalenensis, qui Polycarpi versionem Latinam continet.

P. 17. l. 13. καὶ Ζωσίμῳ καὶ Ῥούφῳ] Indicat Smithus *Martyrologium Romanum* ad XVIII. Decembris, ubi hæc posita sunt. *Philippis in Macedonia, natalis sanctorum martyrum Ruffi et Zosimi; qui ex eo numero discipulorum fuerunt, per quos primitiva ecclesia in Judæis et Græcis fundata est; de quorum etiam felici agone scribit sanctus Polycarpus in Epistola ad Philippenses*, p. 314. edit. Paris. an. 1584.

Ibid. l. 17. καὶ ὅτι εἰς τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς τόπον εἰσὶ παρὰ τῷ Κυρίῳ, ᾧ καὶ συνέπαθον] Sic locus legitur, tam apud Eusebium, quam in Polycarpi Græcis; sed addere vult Smithus verbum πορευόμενοι post αὐτοῖς, Vet. Interpretem secutus; Patricius autem Junius censuerat supplendum ἐπορεύθησαν καὶ post τόπον, Clementis Romani epistola appellata. Neutram vero emendationem, cum εἰς pro ἐν hic positum videatur, necessariam esse existimem. Clementis verba sunt, [Πέτρ]ος διὰ ζῆλον ἄδικον οὐχ [ἕνα οὐ] δὲ δύο, ἀλλὰ πλείονας ὑπή[νεγκεν] πόνους, καὶ οὕτω μαρτυ[ρήσας] ἐπορεύθη εἰς τὸν ὀφειλ[όμενον] τόπον τῆς δόξης. cap. 5. His apponas Divi Lucæ locum in *Actis Apost.*—ἐξ ἧς (ἀποστολῆς) παρέβη Ἰούδας, πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον. i. 25. Cæterum melius vertisse ne dubites nuperum interpretem Polycarpi Anglicum, Wilfridum Clementson, verba παρὰ τῷ Κυρίῳ, *with the Lord, apud Dominum*, quam olim Cavium et Wakium, qui habent, *by the Lord, a Domino*, nisi legere hi vellent παρὰ τοῦ Κυρίου, quod fecisse videtur Vetus Interpres.

P. 18. l. 2. ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀναστάντα] Ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀναστάντα, ex Eusebii et Nicephori citatione, nam post ὑπὸ Græcum Salmasii, quo usi sumus, deficit nos exemplar, hic supplevimus; licet passivum ἀνασταθέντα et veteris nostri Interpretis authoritas, qui, *a Deo resuscitatus*, vertit, et ipsa constructionis requirat ratio. Unde Metaphrastes (in Vita Ignatii) ἀναστάντα in Græco, et Rufinus *resurrexit* in suo ita retinuit Latino; ut illud, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, *a Deo*, ut minus cum eo cohærens, uterque prætermiserit. USSER. In edit. principe totum deficit hoc membrum orationis καὶ δι' ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀναστάντα, verius ἀνασταθέντα.

Ibid. l. 22. Si quis non abstinuerit se ab avaritia, ab idololatria coinquinabitur.] Hic quidem facile visu est, respicere Polycarpum ad apostoli locum in *Epistola ad Coloss.* iii. 5. Νεκρώσατε οὖν—τὴν πλεονεξίαν, ἥτις ἐστὶν εἰδωλολατρεία. Vet. Interp. Lat.*Mortificate ergo*—avaritiam, *quæ est*

simulacrorum servitus; sed non æque facilis est expositio vocis πλεονεξία vel apud apostolum, vel apud Polycarpum.

P. 18. l. 27. qui estis in principio epistolæ ejus] Supplere vult Smithus *laudati*, vel quippiam tale. Vide supra cap. 1.

P. 19. l. 5. et nihil vos latet.] Ait S. Joannes in *Epistola*, Καὶ ὑμεῖς χρίσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου, καὶ οἴδατε πάντα, 1 Joan. ii. 20. Verba autem, quæ sequuntur, *mihi enim non est concessum modo*, παρενθετικῶς posita videntur.

Ibid. l. 21. Ἰγνάτιος] *Epistola ad Polycarpum*, capp. 7. et 8. Cujus quidem Epistolæ fragmentum nunc proferam, hoc usque, ni fallor, ineditum; certe haud extans in editionibus vel veræ, vel interpolatæ, epistolæ Ignatii ad Polycarpum. Affert illud Marcus Eugenius metropolita Ephesinus in *Confessione* sua *Fidei* penes D. Joannem Phillips Baronettum codice MSto. Καὶ πρὸ τούτων ὁ Θεοφόρος Ἰγνάτιος ἐν τῇ πρὸς τὸν θεῖον Πολύκαρπον τὸν Σμύρνης ἐπιστολῇ. Πᾶς ὁ λέγων, φησὶ, παρὰ τὰ διατετάγμενα, κᾂν ἀξιόπιστος ᾖ, κᾂν νηστεύῃ, κᾂν παρθενεύῃ, κᾂν σημεῖα ποιῇ, κᾂν προφητεύῃ, λύκος σοι φαινέσθω ἐν προβάτου δέρατι, προβάτων φθορὰν κατεργαζόμενος.

Ibid. l. 23. καὶ τὰ παρ' ὑμῶν ἀποκομίσῃ γράμματα, ὅπερ ποιήσω] Pro ὑμῶν in Nicephoro et quibusdam Eusebii exemplaribus legitur ἡμῶν, quod et Rufinus secutus fuisse videtur, quum reddidit, *deferat litteras ad vos*, et Polycarpi Vetus Interpres quum vertit, *deferat litteras meas, quas fecero ad vos*, ita enim illud, ὅπερ ποιήσω, exprimere volebat, quod non animadvertens Joannes Faber (primus editor) *quas et dedero ad vos*, hic substituit, contra manuscriptorum fidem. Ubi tamen et nostrum hinc Polycarpi, et Eusebii interpretem Rufinum deceptum fuisse apparet, de litteris ad Philippenses deferendis ista accipientem, cum ad Antiochenos dandæ litteræ intelligantur; vel ab ipsis Philippensibus, si παρ' ὑμῶν, vel a Polycarpo et Smyrnæis suis, si παρ' ἡμῶν, hic legendum fuerit. Quod posterius ex Ignatii verbis illis in epistola ad Smyrnæos firmamentum accipit; ὃ ἐφάνη μοι ἄξιον, τοῦτο ἐστὶν, ὥστε πέμψαι τινὰ τῶν ὑμετέρων μετ' ἐπιστολῆς, ἵνα συνδοξάσῃ τὴν κατὰ Θεὸν αὐτοῖς γενομένην εὐδίαν· *Quod mihi dignum factu est visum, hoc est; ut aliquem vestrûm mittatis cum epistola* (ad Antiochenos videlicet in Syria); *ut una cum illis glorificet Deum de tranquillitate, quam in Deo consecuti sunt*. (§. 11.) Usser. Hæc viri magni sunt; quæ vero nihil cogunt, ut ἡμῶν pro lectione recepta ὑμῶν, quod et Patricio Junio visum erat, substituatur. A nuntio Polycarpi litteræ illæ tam Philippensium,

quam Smyrnæorum deferri possent, id quod particula καὶ in verbis καὶ τὰ παρ' ὑμῶν, et in sequentibus, πρεσβεύσοντα καὶ περὶ ὑμῶν, significare videtur. Etsi enim illud ταῖς ἔμπροσθεν ἐκκλησίαις in Ignatii *Epistola ad Polycarpum*, §. ult. nonnisi de *anterioribus* illis ecclesiis, quæ in Asia Syriam versus jaciebant, interpretandum sit; nihil inde eruendum lectioni ὑμῶν contrarium. Quippe, ibi hortatus est Polycarpum Ignatius scribere ad istas ecclesias, ut nonnullæ earum nuntios ipsæ mitterent ad Antiochiam, recuperatam pacem gratulantes; aliæ vero litteras scriberent deferendas illas a nuntio Polycarpi. Neque aliter est de voce ὑμῶν sententia vel Smithi, vel eorum, qui Polycarpi epistolam in linguam Anglicam verterunt, Cavii, Wakii, Clementsoni. Interea, dum Wakius in hunc modum hæc verba interpretatus est, *But if any one went from hence into Syria, he should* bring *your letters with him*, verbo ἀποκομίσῃ significari censebat non *deportationem*, sed *asportationem*. Sed aliter locum exposuêre duo alteri interpretes.

P. 19. l. 25. πρεσβεύσοντα καὶ περὶ ὑμῶν] Τὰ pro particula καὶ legendum monuit cl. Marklandus ad oram exemplaris mei Aldrichianæ editionis, adposito S. Pauli *ad Coloss*. iv. 8. Ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο, ἵνα γνῷ τὰ περὶ ὑμῶν. Sed nihil hic mutandum videtur.

P. 20. l. 2. ὠφεληθῆναι δυνήσεσθε] Anonymus martyrii B. Ignatii descriptor legit ὠφεληθήσεσθε, quomodo et Vetus Polycarpi Interpres reddidit, *ex quibus magnus vobis erit profectus*. USSER.

Ibid. l. 11. quem in præsentem diem commendavi vobis, et nunc commendo] Cum in principe aliisque vetustioribus editionibus hujus interpretationis, et ad marginem editionum aliquot Polycarpi, extet *in præsentem diem* pro *in præsenti*, idem revocavi. Fortasse enim scripserat Polycarpus, ὃν μέχρι τοῦ παρόντος ὑμῖν συνέστηκα, καὶ νῦν συνίστημι. Sed comparet in MSto nostro Magdalenensi altera lectio, *in præsenti*; vertuntque Wakius et Clementsonus, *in the present epistle*, *in præsenti epistola*; rectius autem, ni fallor, habet Cavius *hitherto*, *usque adhuc*.

Ibid. l. 15. Incolumes estote in Domino Jesu Christo, in gratia, cum omnibus vestris] In Latino codice D. Alexandri Petavii tota epistola ita concluditur. *Incolumes estote in Domino Jesu Christo; et gratia ipsius cum omnibus vobis*. USSER. Fortasse Græce constituendus in hunc modum totus locus est; Ἔῤῥωσθε ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ, ἐν χάριτι, μετὰ πάντων τῶν ὑμετέρων. Verbum enim ἔῤῥωσθε

ab Ignatio in fine epistolarum sæpe positum est, et *Glossæ Vet.* habent, Ἐῤῥωμένος, *validus*, incolumis; et Incolumis, ἐῤῥωμένος, ὑγιὴς, ἀκαίριος, σῶος, ἄρτιος. Denique pro *vestris* minus apte habet *nostris* MS. Magdal.

FRAGMENTUM EPISTOLÆ

S. IRENÆI AD FLORINUM.

FRAGMENTUM EPISTOLÆ

S. IRENÆI AD FLORINUM.

Fragmentum Epistolæ S. Irenæi ad Florinum, apud Eusebium, *Hist. Eccl.* lib. V. cap. 20.

ΤΑΥΤΑ τὰ δόγματα Φλωρῖνε, ἵνα πεφεισμένως εἴπω, οὐκ ἔστιν ὑγιοῦς γνώμης. Ταῦτα τὰ δόγματα ἀσύμφωνά ἐστι τῇ ἐκκλησίᾳ, εἰς τὴν μεγίστην ἀσέβειαν περιβάλλοντα τοὺς πειθομένους αὐτοῖς. Ταῦτα τὰ δόγματα οὐδὲ οἱ ἔξω τῆς ἐκκλησίας αἱρετικοὶ, ἐτόλμησαν ἀποφήνασθαί ποτε. Ταῦτα τὰ δόγματα, οἱ πρὸ ἡμῶν πρεσβύτεροι, οἱ καὶ τοῖς ἀποστόλοις συμφοιτήσαντες, οὐ παρέδωκάν σοι. Εἶδον γάρ σε παῖς ὢν ἔτι, ἐν τῇ κάτω Ἀσίᾳ παρὰ τῷ Πολυκάρπῳ λαμπρῶς πράττοντα ἐν τῇ βασιλικῇ αὐλῇ, καὶ πειρώμενον εὐδοκιμεῖν παρ' αὐτῷ. Μᾶλλον γὰρ τὰ τότε διαμνημονεύω, τῶν ἔναγχος γινομένων. Αἱ γὰρ ἐκ παίδων μαθήσεις συναύξουσαι τῇ ψυχῇ, ἑνοῦνται αὐτῇ· ὥστε

Interprete H. Valesio.

Hæc dogmata, Florine, ut parcissime ac levissime dicam, non sunt sanæ doctrinæ. Hæc dogmata dissentiunt ab ecclesia, et in maximam impietatem eos conjiciunt, qui illis assentiuntur. Hæc dogmata ne ipsi quidem hæretici extra ecclesiam positi proferre unquam ausi sunt. Hæc dogmata, hi qui ante nos vixere presbyteri, qui etiam apostolorum discipuli exstiterant, nequaquam tibi tradiderunt. Vidi enim te cum adhuc puer essem in inferiore Asia apud Polycarpum, splendide agentem in palatio, et magnopere laborantem, ut te illi approbares. Etenim ea quæ tunc temporis gesta sunt, melius memoria teneo, quam illa quæ nuper acciderunt. Quippe ea quæ pueri didicimus, simul cum animo ipso coalescunt, ei-

με δύνασθαι εἰπεῖν καὶ τὸν τόπον ἐν ᾧ καθεζόμενος διελέγετο ὁ μακάριος Πολύκαρπος, καὶ τὰς προόδους αὐτοῦ καὶ τὰς εἰσόδους καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ βίου, καὶ τὴν τοῦ σώματος ἰδέαν, καὶ τὰς διαλέξεις ἃς ἐποιεῖτο πρὸς τὸ πλῆθος, καὶ τὴν μετὰ Ἰωάννου συναναστροφὴν, ὡς ἀπήγγελλε καὶ τὴν μετὰ τῶν λοιπῶν τῶν ἑωρακότων τὸν Κύριον, καὶ ὡς ἀπεμνημόνευε τοὺς λόγους αὐτῶν, καὶ περὶ τοῦ Κυρίου τίνα ἦν ἃ παρ' ἐκείνων ἀκηκόει· καὶ περὶ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, καὶ περὶ τῆς διδασκαλίας, ὡς παρὰ τῶν αὐτοπτῶν τῆς ζωῆς τοῦ λόγου παρειληφὼς ὁ Πολύκαρπος, ἀπήγγελλε πάντα σύμφωνα ταῖς γραφαῖς. Ταῦτα καὶ τότε διὰ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ τὸ ἐπ' ἐμοὶ γεγονὸς σπουδαίως ἤκουον, ὑπομνηματιζόμενος αὐτὰ οὐκ ἐν χάρτῃ, ἀλλ' ἐν τῇ ἐμῇ καρδίᾳ· καὶ ἀεὶ διὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ γνησίως αὐτὰ ἀναμαρυκῶμαι· καὶ δύναμαι διαμαρτύρασθαι ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ, ὅτι εἴ τι τοιοῦτον ἀκηκόει ἐκεῖνος ὁ μακάριος καὶ ἀποστολικὸς πρεσβύτερος, ἀνακράξας ἂν καὶ ἐμφράξας τὰ ὦτα αὐτοῦ,

que penitus inhærent. Adeo ut et locum ipsum possim dicere, in quo beatissimus Polycarpus sedens disserebat; processus quoque ejus et ingressus, vitæque totius formam, et corporis speciem; sermones denique quos ad populum habebat; et familiarem consuetudinem, quæ illi cum Joanne, ut narrabat, et cum reliquis qui Dominum ipsum vidissent, intercesserat: et qualiter dicta illorum commemorabat, et quæcunque de Domino ab iisdem audierat. De miraculis quoque illius ac de doctrina, prout ab iis qui Verbum vitæ ipsi conspexerant Polycarpus acceperat, eodem prorsus modo referebat, in omnibus cum Scriptura sacra consentiens. Hæc ego divina mihi largiente clementia tunc studiosus audiebam, non in charta sed in corde meo audita describens: eademque per Dei gratiam assidue repeto ac revolvo. Et in conspectu Dei affirmare possum, beatum illum et apostolicum presbyterum, si quid ejusmodi unquam audiisset, exclamaturum conti-

καὶ κατὰ τὸ σύνηθες αὐτῷ εἰπών· ὦ καλὲ Θεὲ εἰς οἵους με καιροὺς τετήρηκας, ἵνα τούτων ἀνέχωμαι· πεφεύγοι ἂν καὶ τὸν τόπον ἐν ᾧ καθεζόμενος ἢ ἑστὼς, τῶν τοιούτων ἀκηκόει λόγων. Καὶ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν δὲ αὐτοῦ ὧν ἐπέστειλεν ἤτοι ταῖς γειτνιώσαις ἐκκλησίαις ἐπιστηρίζων αὐτὰς, ἢ τῶν ἀδελφῶν τισὶ νουθετῶν αὐτοὺς καὶ προτρεπόμενος, δύναται φανερωθῆναι. (Vid. notam.)

nuo, et obturatis auribus suis dicturum fuisse, prout ipsi moris erat; Deus bone, quæ me in tempora reservasti, ut hæc sustinerem! Atque ex loco ipso aufugiturum, in quo seu stans, seu sedens, ejusmodi sermones audiisset. Sed et ex epistolis illius id liquido comprobari potest, quas ille partim ad vicinas ecclesias, ut eas confirmaret, partim ad quosdam ex fratribus misit, admonens illos atque exhortans.

ANNOTATIONES

IN

FRAGMENTUM EPISTOLÆ S. IRENÆI AD FLORINUM.

P. 31. l. 5. ΤΑΥΤΑ τὰ δόγματα, Φλωρῖνε, &c.] Præmissa hæc sunt ab Eusebio; Ἐξ ἐναντίας δὲ τῶν ἐπὶ Ῥώμης τὸν ὑγιῆ τῆς ἐκκλησίας θεσμὸν παραχαραττόντων, Εἰρηναῖος διαφόρους ἐπιστολὰς συντάττει. τὴν μὲν ἐπιγράψας πρὸς Βλάστον περὶ σχίσματος· τὴν δὲ πρὸς Φλωρῖνον, περὶ μοναρχίας, ἢ περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν Θεὸν ποιητὴν κακῶν· ταύτης γάρ τοι τῆς γνώμης οὗτος ἐδόκει προασπίζειν· δι' ὃν αὖθις ὑποσυρομένον τῇ κατὰ Οὐαλεντῖνον πλάνῃ, καὶ τὸ περὶ Ὀγδοάδος συντάττεται τῷ Εἰρηναίῳ σπούδασμα· ἐν ᾧ καὶ ἐπισημαίνεται τὴν πρώτην τῶν ἀποστόλων κατειληφέναι ἑαυτὸν διαδοχήν.—Ἐν ᾗ γε μὴν προειρήκαμεν πρὸς τὸν Φλωρῖνον ὁ Εἰρηναῖος ἐπιστολῇ αὖθις τῆς ἅμα Πολυκάρπῳ συνουσίας αὐτοῦ μνημονεύει λέγων· ΤΑΥΤΑ τὰ δόγματα, Φλωρῖνε, &c. *Adversus autem illos qui sinceram ecclesiæ legem adulterabant, Irenæus varias conscripsit epistolas. Alteram ad Blastum quam inscripsit de Schismate; alteram ad Florinum de Monarchia, seu quod Deus non sit conditor malorum. Eam enim opinionem hic defendere videbatur. Qui cum postea in errorem Valentini abreptus fuisset, iterum Irenæus ejus gratia librum de Octonario composuit. In quo etiam libro primam se apostolorum successionem contigisse significat.—Porro in ea ad Florinum Epistola de qua jam prius dixi, idem Irenæus se cum Polycarpo familiariter esse versatum prodit his verbis;* HÆC vero dogmata, Florine, &c. De Florino et Blasto hæc prius scripserat capite 15. Eusebius, Οἱ δ' ἐπὶ Ῥώμης ἤκμαζον, ὧν ἡγεῖτο Φλωρῖνος, πρεσβυτερίου ἐκκλησίας ἀποπεσών. Βλαστός τε σὺν τούτῳ παραπλησίῳ πτώματι κατεσχημένος· οἳ καὶ πλείους τῆς ἐκκλησίας περιέλκοντες ἐπὶ τὸ σφῶν ὑπῆγον βούλημα· θάτερος ἰδίως περὶ τὴν ἀλήθειαν νεωτερίζειν πειρώμενος. At vero Blastum propter quæstionem de paschæ tempore ortam schismatis potius quam hæresis, reum fuisse, ostendit capite ultimo auctor libelli *Contra Hæ-*

reticos apud Tertullianum extantis. Theodoretus quidem in *Hæret. Fab.* lib. I. c. 23. eum cum Florino in Valentinianam hæresim declinasse ait, sed de hac re silet Eusebius.

P. 31. l. 5. TAYTA τὰ δόγματα &c.] "Condiscipuli, "(Florini) quem apud Polycarpum viderat noveratque, "casum dolens Irenæus, eumque ab errore revocare cu- "piens, scripsit adversus eum epistolam περὶ τῆς Μοναρχίας, "ἢ περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν Θεὸν ποιήτην κακῶν, *de Monarchia* "sive, *quod Deus non sit conditor malorum.* Ταύτης γάρ τοι "τῆς γνώμης, addit Eusebius, οὗτος ἐδόκει προασπίζειν, *eam* "*enim opinionem hic defendere videbatur.* Quæ quidem "sic explicat H. Valesius, quasi Florinus Marcionis et Cer- "donis dogmatibus adhærens, duo principia invexisset, alte- "rum bonorum, alterum malorum auctorem. Sed repugnat "Irenæus scribens, Florini *dogmata ne quidem hæreticos* "*extra ecclesiam positos proferre unquam ausos fuisse.* "Gravior igitur quam Cerdonis ac Marcionis erat Florini "error; ac proinde in eo positus fuisse videtur, quod non, "ut illi, duplicem Deum, alterum boni, alterum mali, auc- "torem fingeret; sed in unum et eumdem Deum, tanquam "in caussam, mala omnia ac peccata refunderet; quod re- "vera nullus hactenus hæreticus proferre ausus fuerat. "Unde licet pro μοναρχίᾳ, seu principii unitate contra "Marcionitas cum Catholicis decertaret; hanc tamen pejus "illis violabat, dum malis omnibus contaminabat. Ire- "næus vero retinendam esse μοναρχίαν, nec tamen malo- "rum labe adspergendam esse, tam vere, quam pie con- "tendebat. Quam vero a pestifera Florini doctrina alienus "extitisset, quamque nefarium dogma exhoruisset Poly- "carpus, quem dudum præceptorem audierat, ei ob oculos "ponit; ut tanti præceptoris memoria devium in Catho- "licæ veritatis viam efficacius reduceret. Philastrius Flo- "rianorum quorumdam hæreticorum meminit; sed quos "Carpocratianorum surculum esse dicit. Gennadius vero "Florianum, seu Florinum culpat, quod carnem mali caus- "sam esse crediderit. Quæ quidem, si uterque Florinum "nostrum intellexerit, non omnino cum Eusebio et Ire- "næo, quibus potior fides, consentiunt. Quidquid sit, Flo- "rinus Irenæi rationibus et argumentis victus, non tamen "convictus, ne hinc Deum ipsum auctorem mali faceret, "illinc vero a μοναρχίᾳ quam hactenus propugnaverat, de- "ficiens, cum Cerdone et Marcione duplicem Deum indu- "ceret, mediam, ut sibi videbatur, inter utrumque extre- "mum Valentini sententiam amplexus, cum eo insanire ma- "luit, quam cum Catholicis sapere. Quare Irenæus illius

" salutis semper sollicitus, eumque e novo illo, in quod præ-
" ceps se dederat barathro extrahere studens scripsit librum
" περὶ Ὀγδοάδος, *de Ogdoade*, vel ut habet Hieronymus in
" Catalogo, *de Octava*, cujus clausulam duntaxat refert
" Eusebius." Hæc MASSUETUS S. Irenæi editor, Dissert. II. Artic. iii. num. 58. Dodwellum secutus in *Dissert*. VI. *in Irenæum*.

P. 31. l. 13. λαμπρῶς πράττοντα ἐν τῇ βασιλικῇ αὐλῇ] Difficile indicatu nomen est imperatoris, quo regnante hoc factum sit, seu Hadrianus fuerit, qui teste Xiphilino in *Dionis Epitome* p. 246. ed. Steph. imperii sui provincias atque urbes frequenter inviseret, sive is, qui Hadriano successit, Antoninus Pius, ut Massuetus contra Dodwellum probare conatus est, Dissert. sua II. Artic. i. num. 1. 2. Cum vero notum sit, Imp. Pium ex Italia nunquam exiisse, Massuetus hoc Irenæi loco id tantum vult ostendi, Florinum aulicum quempiam fuisse, qui summa apud imperatorem gratia valuerit; nec quidquam amplius censet ex eo colligendum. Haud assentior, cum aiat Irenæus, a se tum temporis apud Asiam agente visum esse Florinum in imperatoris aula splendide viventem. Porro satis bene convenit cum primo Irenæi tempore, τῇ πρώτῃ ἡλικίᾳ, dum παῖς erat apud Asianos, annus ille Christi 127. quo Hadrianum per Athenas et Asiam Syriam versus iter fecisse, ex Spartiano atque nummis probavit Pagius *Crit. in Annales Baronii*, ad annos 127. et 128. vol. I. p. 125. Est vero opus illud *de Hæresibus*, ubi de Polycarpo Irenæus scribit, ὃν καὶ ἡμεῖς ἑωράκαμεν ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν ἡλικίᾳ. lib. III. cap. 3. 16. Ibi quidem tradit vir sanctus, πάνυ γηραλέον fuisse Polycarpum, is qui tot annos post passus est, sed non illo imperatoriæ profectionis tempore, ut vult Massuetus, postea vero, cum martyrio coronatus fuerit.

P. 32. l. 10. τῶν αὐτοπτῶν τῆς ζωῆς τοῦ λόγου] Irenæo venit in mentem initii epistolæ primæ S. Joannis.

Ibid. l. 19. ἐμφράξας τὰ ὦτα αὐτοῦ] Hic mos erat veterum Christianorum, ut si forte in familiari colloquio impium aliquem sermonem et a fidei catholicæ regula dissentientem audiissent, protinus obturatis auribus sese in fugam darent—Porro hunc morem Christiani a Judæis hauserant. De quibus idem testatur Lucas in cap. vii. Actuum Apostolorum; κράξαντες δὲ φωνῇ μεγαλῇ, σύνεσχον τὰ ὦτα αὐτῶν, καὶ ὥρμησαν ὁμοθυμαδὸν ἐπ' αὐτόν. Hieronymus in Epistola ad Pammach. adversus errores Joan. Hierosol. p. 235. Item Aug. in Serm. 84. de Festivitate Paschæ. VALESIUS ad hoc Fragmentum apud Eusebium.

P. 33. l. 1. κατὰ τὸ σύνηθες αὐτῷ] Pronomen αὐτῷ addidi, quod extat cum apud Nicephorum Eusebii excerptorem, lib. XXX. *Hist. Eccl.* cap. 4. tum apud Rufinum veterem Eusebii interpretem, qui sic vertit, *ac sicut moris erat ei, cum dixisset.* In notulis quoque ad Eusebium suum Strothius idem suasit addendum.

Ibid. l. 5. ταῖς γειτνιώσαις ἐκκλησίαις] Ex his quidem epistolis præstans illa viri sancti ad Philippenses, quæ hæc Opuscula auspicatur, adhuc superest.

Ibid. l. 7. δύναται φανερωθῆναι.] Subjunxit Eusebius, Ταῦτα ὁ Εἰρηναῖος. Dicerem hinc excidisse τοῦτο post δύναται, nisi ferenda sit ellipsis. Vet. Interp. Rufinus habet, *Sed ex epistolis ejus quas scripsit,—potest sententia ejus evidenter agnosci. Hæc Irenæus.*

S. HIPPOLYTI

CONTRA HÆRESIM NOETI,

SIVE,

PARS, QUÆ RESTAT, LIBRI EJUS

ADVERSUS OMNES HÆRESES.

S. HIPPOLYTUS.

S. HIERONYMUS, *Lib. De Viris Illustribus*, cap. lxi. pag. 138. edit. FABRICII.

HIPPOLYTUS cujusdam ecclesiæ[a] episcopus (nomen quippe urbis scire non potui) rationem Paschæ[b] temporumque Canones scripsit, usque ad primum annum Alexandri Imperatoris et sedecim annorum circulum, quem Græci ἑκκαιδεκαετηρίδα vocant, reperit: et Eusebio[c], qui super eodem pascha Canonem, decem et novem annorum circulum, id est, ἐννεακαιδεκαετηρίδα composuit, occasionem dedit. Scripsit nonnullos in Scripturas commentarios, e quibus hos repperi: in ἑξαήμερον, et in Exodum[d], in Canticum Canticorum[e], in Genesin, et in Zachariam[f]: de Psalmis[g], et in Esaiam, de Daniele, de Apocalypsi, de Proverbiis, de Ecclesiaste, de Saul et Pythonissa, de Antichristo[h], de Resurrectione[i], contra Marcionem[k], de Pascha[l], adversum omnes hæreses[m], et προσομιλίαν de laude Domini Salvatoris[n]: in qua, præsente Origene, se loqui in ecclesia significat.

Joan. Alberti Fabricii Notæ.

[a] Eusebius VI. 20. post Beryllum commemoratum: ὡσαύτως δὲ καὶ Ἱππόλυτος ἑτέρας που καὶ αὐτὸς προεστὼς ἐκκλησίας. Varias veterum et recentium de loco episcopatus Hippolyti, quem Eusebius et Hieronymus ignorarunt, hariolationes præmisi Opusculis sancti martyris, quæ collecta junctim edidi Hamburg. 1716. et 1718. duobus parvis tomis in fol. (Hippolytum Arabum metropolis episcopum fuisse, literis mandavit sæculo quinto Gelasius papa Romanus in testimoniis *De Duabus Naturis in Christo*, tom. VIII. *Biblioth. PP.* edit. Lugd. p. 704.)

[b] Euseb. VI. 22. Τότε δῆτα καὶ Ἱππόλυτος συντάττων μετὰ πλείστων ἄλλων ὑπομνημάτων καὶ τὸ περὶ τοῦ πάσχα πεποίηται σύγγραμμα, ἐν ᾧ τὴν τῶν χρόνων ἀναγραφὴν ἐκθέμενος, καί τινα κανόνα ἑκκαιδεκαετηρίδος περὶ τοῦ πάσχα προσθεὶς ἐπὶ τὸ πρῶτον ἔτος αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου (an. Christi 222.) τοὺς χρόνους περιγράφει. Alia veterum de hoc opere testimonia habes in t. I. Opp. Hippolyti p. 42. Canoni Paschali Hippolyteo subjuncta.

[c] Eusebii liber de festo Paschali μυστικὴν ἀνακάλυψιν τοῦ τῆς ἑορτῆς λόγου et rationes cycli undeviginti annorum complexus intercidit, de quo vide ipsum Eusebium IV. 34. et 35. de Vita Constantini. Meminit et Gennadius de S. E. cap. 88. Isidorus Hispal. VI. 17. Orig. "Paschalem cyclum Hippolytus episcopus "temporibus Alexandri Imperatoris primus conscripsit. Post "quem probatissimi autores, Eusebius Cæsariensis, Theophilus "Alexandrinus, Prosper quoque natione Aquitanus atque Vic-"torinus amplificatis ejusdem festivitatis rationibus, multiplices "circulos ediderunt." Quoniam vero S. Hippolyti cyclus sedecim tantum annorum fuit, hinc Beda de temporum ratione c. 42. "Decemnovennalis circuli ordinem primus Eusebius Cæsareæ "Palæstinæ episcopus ob quartas decimas lunas festi Paschalis "ipsumque diem Paschæ inveniendum composuit, eo quod "luna," &c.

[d] Eusebius VI. 22. post Hippolyti εἰς τὴν ἑξαήμερον, non ejus commentarium in Exodum, sed εἰς τὰ μετὰ τὴν ἑξαήμερον commemorat: Rufin. *in Hexaëmeron et ea quæ post Hexaëmeron scripta sunt.* Sed Hieronymus peculiariter etiam deinde meminit commentarii in Genesin, et quoniam plura Hieronymus scripta refert quæ se ait reperisse, et de quibus Eusebius silet, Hieronymi fidem hac in parte sollicitare non est adeo in promtu. Fragmenta ex Commentariis in Hexaemeron t. II. Opp. Hippolyti p. 22. seq. et 33. seq. (*Exodum* substitutum fuisse pro verbo repetito ἑξαήμερον censet cl. Vallarsius in edit. sua Operum S. Hieronymi. Nihil hic habet codex Veronensis.)

[e] Εἰς τὸ ᾆσμα. Euseb. Syncellus: εἰς τὰ ᾄσματα. Nicephorus: εἰς τὸ ᾆσμα τῶν ᾀσμάτων. Fragmentum servavit S. Anastasius Sinaita quæst. 41.

[f] Hieron. præf. in Zachariam. *Hippolytus quoque edidit commentarios.* Nicephorus IV. 31. εἰς Ζαχαρίαν.

[g] Mentio Commentariorum in Psalmos in laterculo marmo-

reo qui Canoni Paschali Hippolyteo adjunctus legitur. Fragmenta ex iisdem dedi t. I. Operum Hippol. p. 269. seq. (Itidem apud Hippolytum Fabricianum extant notitiæ Commentariorum ejus in Esaiam, Danielem, Apocalypsin, Ecclesiastem, de Saul et Pythonissa, sive, εἰς τὴν ἐγγαστρίμυθον.)

[h] Hic liber de Antichristo integer exstat in lucem prolatus ab insigni viro Marquardo Gudio: quem præter Photium cod. 202. legerunt auctor Catenæ in Jerem. xvii. 11. Andreas Cæsariensis ad Apocalypsin, aliique, ut ad illum librum notavi.

[i] περὶ ἀναστάσεως καὶ ἀφθαρσίας. Mentio in laterculo Hippolyti marmoreo et apud Anastasium Sinaitam qui fragmentum exinde affert in Hodego p. 356.

[k] Euseb. VI. 22. πρὸς Μαρκίωνα. Nicephorus IV. 31. ἀντιῤῥητικὸν πρὸς Μαρκίωνα appellat. Etiam a Theodoreto lib. I. de hæreticis fabulis Hippolytus laudatur inter eos qui Marcionem ἄριστα καὶ σοφώτατα confutarunt. Syncellus p. 358. ait scripsisse πρὸς Μαρκίωνα καὶ τὰς λοιπὰς αἱρέσεις.

[l] Eusebius diversum a Canone Paschali opus commemorat Hippolyti περὶ τοῦ Πάσχα, quod Rufinus in sua versione, velut idem esse ratus, omisit. Sed rectius Hieronymus, Nicephorus et alii juniores Eusebii fidem secuti. Fragmentum ex libro Hippolyti de Paschate servatum in Chronico Paschali p. 6. et aliud in Concilio Lateranensi A. C. 649. habito t. VI. edit. Labbei p. 287.

[m] Πρὸς ἁπάσας αἱρέσεις Euseb. Vide Photium cod. 121. et Hippolyti Opera t. I. p. 223. seq. (Quæ hic edimus Hippolyti *Contra Noeti Hæresim* partem esse hujusce operis jam diu perditi significant Photii verba, Ἀνεγνώσθη βιβλιδάριον Ἱππολύτου. Μαθητὴς δὲ Εἰρηναίου ὁ Ἱππολύτος. ἦν δὲ τὸ σύνταγμα κατὰ αἱρέσεων λβ'. ἀρχὴν ποιούμενον Δοσιθεανοὺς, καὶ μέχρι Νοήτου καὶ Νοητιανῶν διαλαμβανόμενον. S. Epiphanius sæculo ecclesiæ quarto partem aliquam disputationis contra Noetum, sed auctore haud nominato, more suo exscripsit.)

[n] Ita legendum pro eo quod habent editt. πρὸς ὁμιλιῶν vel περὶ ὁμιλιῶν. Cæterum ex scriptis Hippolyti Eusebio VI. 22. memoratis ab Hieronymo omittitur quæ in Ezechielis capita quædam ille scripserat, εἰς μέρη τοῦ Ἰεζεκιήλ. Vide t. I. Hippolyti pag. 271.

ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΙΡΕΣΙΝ ΝΟΗΤΟΥ ΤΙΝΟΣ.

HIPPOLYTI EPISCOPI

CONTRA HÆRESIM NOETI CUJUSDAM.

SIVE,

EXTREMA PARS LIBRI EJUS ADVERSUS OMNES HÆRESES.

α΄. ΕΤΕΡΟΙ *τινὲς ἑτέραν διδασκαλίαν παρεισάγουσιν, γενόμενοί τινος* Νοήτου *μαθηταὶ, ὃς τὸ μὲν γένος ἦν Σμυρναῖος, οὐ πρὸ πολλοῦ χρόνου γενόμενος. Οὗτος φυσιωθεὶς εἰς ἐπηρμένον ἤχθη, οἰήσει πνεύματος ἀλλοτρίου ἐπαχθείς* (for. *ἐπαρθείς*). *Ἔφη τὸν Χριστὸν αὐτὸν εἶναι τὸν Πατέρα, καὶ αὐτὸν τὸν Πατέρα γεγεννῆσθαι καὶ πεπονθέναι καὶ ἀποτεθνηκέναι. Ὁρᾶτε, ὅσον ἔπαρμα καρδίας καὶ φυσίωμα πνεύματος ἀλλοτρίου ὑπεισῆλθεν εἰς αὐτόν. Ἤδη μὲν οὖν ἐκ τῶν ἑτέρων πράξεων εἰς τοῦτο φέρεται ὁ ἔλεγχος αὐτῶν, ὅτι μὴ καθαρῷ πνεύματι ἐφθέγγετο. Ὁ*

Francisco Turriano Interprete.

I. Alii quidam aliam doctrinam subintroducunt, facti discipuli cujusdam Noeti, qui genere quidem Smyrnæus fuit non multo ante. Hic inflatus in elationem provectus est, alieni spiritus existimatione elatus. Dixit hic Christum esse eundem Patrem, ipsumque Patrem genitum esse et passum. Videte quanta elatio cordis, et inflatio spiritus alieni in eum subiit. Jam igitur ex aliis actibus deprehensum est, quod non loquebatur spiritu mundo. Qui enim in Spiritum sanctum

γὰρ εἰς πνεῦμα ἅγιον βλασφημῶν, ἔκβλητος γένηται (cor. γεγένηται) κλήρου ἁγίου. Οὗτος ἔλεγεν ἑαυτὸν εἶναι Μοϋσῆν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀαρών. Ταῦτα ἀκούσαντες οἱ μακάριοι πρεσβύτεροι προσκαλεσάμενοι ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας ἐξήταζον. Ὁ δὲ ἠρνεῖτο, λέγων τὰς ἀρχὰς, μὴ φρονεῖν. Ὕστερον δὲ ἐμφωλεύσας ἔν τισιν, καὶ συσκευάσας ἑαυτῷ συμπλανωμένους, καθαρὸν (for. καὶ θαῤῥῶν) ὕστερον ἱστᾷν τὸ δόγμα ἐβούλετο. Ὃν πάλιν προσκαλεσάμενοι οἱ μακάριοι πρεσβύτεροι ἤλεγξαν. Ὁ δὲ ἀντίστατο, λέγων· Τί οὖν κακὸν ποιῶ δοξάζων τὸν Χριστόν; πρὸς ὃν ἀνταποκρίνονται οἱ πρεσβύτεροι· Καὶ ἡμεῖς ἕνα Θεὸν οἴδαμεν ἀληθῶς. οἴδαμεν Χριστόν. οἴδαμεν τὸν υἱὸν παθόντα, καθὼς ἔπαθεν, ἀποθανόντα καθὼς ἀπέθανεν, καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ὄντα ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἐρχόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς. καὶ ταῦτα λέγομεν ἃ ἐμάθομεν. Τότε τοῦτον ἐλέγξαντες ἐξέωσαν τῆς ἐκκλησίας, ὃς εἰς τοσοῦτο φυσίωμα ἠνέχθη, ὡς διδασκαλεῖον συστῆσαι.

blasphemus est ex divina sorte ejectus est. Aiebat hic se esse Moysen, et fratrem suum esse Aaron. Hæc cum beati presbyteri audirent, accersitum coram ecclesia examinaverunt. Ille vero negabat principio sic ea sentire. Postea vero in quibusdam delitescens, et collectis aliis qui in eodem errore erant, volebat aperte dogma suum defendere. Quem rursus accersitum presbyteri redarguerunt. Ille vero resistebat, inquiens: Quid igitur mali facio si Christum honoro? Huic presbyteri responderunt: Et nos unum Deum vere scimus: scimus Christum, scimus Filium passum, sicut passus est; mortuum, sicut mortuus est; et suscitatum tertia die, et sedentem ad dexteram Patris, venturumque ad judicandum vivos et mortuos. Atque hæc dicimus, quæ didicimus. Tunc istum convictum ejecerunt ex ecclesia qui eo inflationis venit, ut docere institueret.

β΄. Οἱ (cor. Οἳ) *καὶ δεῖξαι βούλονται σύστασιν τῷ δόγματι, λέγοντες*. Εἶπεν *ἐν νόμῳ*· Ἐγώ *εἰμι ὁ* Θεὸς *τῶν πατέρων ὑμῶν· οὐκ ἔσονται ὑμῖν* Θεοὶ *ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ. καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ*· Ἐγώ, *φησιν, πρῶτος, καὶ ἔσχατος, καὶ μετ' ἐμὲ οὔκ ἐστιν οὐδείς. οὕτω φάσκουσιν συνιστᾷν ἕνα* Θεόν. *οἳ* (for. *οἳ καὶ*) *ἀποκρίνονται λέγοντες*· Εἰ *οὖν* Χριστὸν *ὁμολογῶ* Θεόν, *αὐτὸς ἄρα ἐστὶν ὁ* Πατήρ· *εἰ γάρ ἐστιν ὁ* Θεός, *ἔπαθεν δὲ* Χριστός, *αὐτὸς ὢν* Θεός, *ἄρα οὖν ἔπαθεν* Πατήρ, Πατὴρ *γὰρ αὐτὸς ἦν*. Ἀλλ' *οὐχ οὕτως ἔχει, οὐδὲ γὰρ οὕτως αἱ γραφαὶ διηγοῦνται. χρῶνται δὲ καὶ ἑτέραις μαρτυρίαις, λέγοντες, οὕτω γέγραπται*. Οὗτος *ὁ* Θεὸς *ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν· ἐξῆυρεν πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν* Ἰακὼβ *τῷ παιδὶ αὐτοῦ, καὶ* Ἰσραὴλ *τῷ ἠγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ· μετὰ ταῦτα ἐπὶ γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη*. Ὁρᾷς *οὖν, φησιν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ* Θεός, *ὁ μόνος ὤν, καὶ ὕστερον ὠφθεὶς, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστραφείς*.

II. Volunt autem dogma suum constituere et confirmare, quia est in lege: [a] *Ego sum Deus patrum tuorum. Non erunt vobis alii Dii præter me.* Et rursus in alio loco, [b] *Ego sum primus, et ego novissimus; et post me non est alius.* Sic aiunt se probare unum esse Deum. Et respondent: si Christum confitemur Deum, igitur ipse est Pater, si est Deus: passus vero est Christus Deus, passus igitur est Pater; Pater enim erat ipse. At non sic est. Non enim sic Scripturæ exponunt. Utuntur præterea aliis testimoniis. Sic enim aiunt scriptum esse: [c] *Hic Deus noster; non reputabitur alius ad eum: adinvenit omnem viam scientiæ, et dedit eam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo, post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est.* Vides igitur, inquit, quod hic est Deus, qui solus est, et postea in terris visus, et cum hominibus conversatus?

[a] Exod. iii. 6. xx. 3. [b] Esai. xliv. xlv. 5. [c] Baruch iii. 36.

(ἐν) ἑτέρῳ δέ, φησιν, λέγει· Ἐκοπίασεν Αἴγυπτος καὶ ἐμπόρια Αἰθιόπων καὶ οἱ Σαβαεὶμ, ἄνδρες ὑψηλοὶ ἐπί σε διαβήσονται, καί σοι ἔσονται δοῦλοι, καὶ πορεύσονται ὀπίσω σου δεδεμένοι ἐν χειροπέδαις, καὶ ἐν σοὶ προσκυνήσουσιν. ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστιν, καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται. καὶ οὐκ ἔστιν Θεὸς πλήν σου. σὺ γὰρ ἦς (alibi εἶ. for. εἶς.) ὁ Θεὸς καὶ οὐκ ᾔδειμεν, ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ Σωτήρ. Ὁρᾷς, φησιν, πῶς ἕνα Θεὸν κηρύσσουσιν αἱ γραφαί; τούτου ἐμφανοῦς (for. ἐμφανῶς) δεικνυμένου, τῶν (for. τούτων) οὕτως μαρτυρουμένων, ἀνάγκην, φησὶν, ἔχω ἑνὸς ὁμολογουμένου, τοῦτον ὑπὸ πάθος φέρειν. Χριστὸς γὰρ ἦν Θεὸς, καὶ ἔπασχεν δι' ἡμᾶς αὐτὸς ὢν Πατὴρ, ἵνα καὶ σῶσαι ἡμᾶς δυνηθῇ. Ἄλλο δέ, φησιν, οὐ δυνάμεθα λέγειν, καὶ γὰρ ὁ ἀπόστολος ἕνα Θεὸν ὁμολογεῖ, λέγων, Ὧν οἱ πατέρες, ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας.

γ'. Καὶ ταῦτα βούλονται οὕτω διηγεῖσθαι καὶ

Et in alio loco ait: [a] *Laboravit Ægyptus, et mercatura Æthiopum, et Sabain; viri celsi in te transibunt, et tui servi erunt; et ibunt post te vincti vinculis manuum, et in te adorabunt; quia in te est Deus et in te precabuntur, quia non est Deus præter te. Tu enim es Deus, et nescivimus; Deus Israel Salvator.* Vides, inquit, quomodo Scripturæ unum Deum prædicant? Cum hoc aperte declaratum sit, cum hæc sic contestata sint, necesse est, uno per confessionem constituto, hunc passioni subjicere. Christus enim erat Deus, et propter nos passus est cum esset Pater, ut posset salvos nos facere. Aliud enim (inquit) dicere non possumus; si quidem apostolus unum Deum confitetur, cum ait: [b] *Quorum patres, ex quibus Christus secundum carnem, qui est Deus benedictus in sæcula.*

III. Sic volunt ista recitare, et uti mutilatis, sicut fecit

a Esai. xlv. 14. b Rom. ix. 5.

αὐτοῖς μονόκωλα χρώμενοι, ὃν τρόπον εἶπεν Θεόδοτος ἄνθρωπον συνιστᾷν ψιλὸν βουλόμενος. ἀλλ' οὔτε ἐκεῖνοι τε νενοήκασιν ἀληθὲς, οὔθ' οὗτοι, καθὼς αὐταὶ αἱ γραφαὶ ἐλέγχουσιν αὐτῶν τὴν ἀμαθίαν, μαρτυροῦσαι τῇ ἀληθείᾳ. Ὁρᾶτε, ἀδελφοὶ, πῶς προπετὲς καὶ τολμηρὸν δόγμα παρεισήνεγκαν, ἀναισχύντως λέγοντες, αὐτός ἐστι Χριστὸς ὁ Πατὴρ, αὐτὸς υἱὸς, αὐτὸς ἐγεννήθη, αὐτὸς ἔπαθεν, αὐτὸς ἑαυτὸν ἤγειρεν. Ἀλλ' οὐχ οὕτως ἔχει. αἱ μὲν γραφαὶ ὀρθῶς λέγουσιν, ἄλλα ἂν (for. *ἀλλ' ἀνοήτως*) *καὶ Νόητος νοεῖ. Οὐκ ἤδη δὲ εἰ Νόητος μὴ νοεῖ, παρὰ τοῦτο ἔκβλητοι αἱ γραφαί. Τίς γὰρ οὐκ ἐρεῖ ἕνα Θεὸν εἶναι; ἀλλ' οὐ τὴν οἰκονομίαν ἀναιρήσει. Ὄντως μὲν οὖν τὰ κεφάλαια διὰ* (for. *δύο*) *ταῦτα πρότερον δεῖ ἀνατραπῆναι κατὰ τὸν ἐκείνων νοῦν, κατὰ δὲ τὴν ἀλήθειαν δειχθῆναι. Πρότερον γὰρ ὄντως ἐστὶν διηγήσασθαι, ὅτι εἷς Θεὸς ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ, δι' οὗ τὰ πάντα, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς ἐν αὐτῷ.*

Theodotus, cum vellet probare Christum esse hominem nudum. Sed nec illi, nec isti quidquam intellexerunt; ut ipsæ Scripturæ inscitiam eorum redarguunt, quæ testimonium veritati tribuunt. Videte, fratres, quomodo præceps et audax dogma introduxerunt, cum impudenter aiunt, Ipse Christus est Pater, ipse Filius; ipse passus est, ipse se excitavit a mortuis. At non sic est: recte enim dicunt Scripturæ, sed alia Noetus intelligit. At non quia Noetus non intelligit, idcirco Scripturæ repudiandæ sunt. Quis enim non dicet unum Deum esse? non tamen continuo œconomiam, id est, incarnationem, negabit. Primum igitur oportet confutare quidem hæc capita secundum sensum illorum; declarare vero ea secundum veritatem. Primum enim re vera est exponere Patrem esse unum Deum, *ex quo omnis paternitas*[a], *per quem omnia, et ex quo omnia, et nos in ipso*[b].

[a] Ephes. iii. 15.
[b] 1 Cor. viii. 6.

δʹ. Ἴδωμεν, ὡς εἶπον, τὴν αὐτοῦ ἀνατροπὴν, εἶθ' οὕτως τὴν ἀλήθειαν διηγησόμεθα. Φησὶν γάρ· Ἐκοπίασεν Αἴγυπτος, καὶ ἐμπόρια Αἰθιόπων, καὶ οἱ Σαβαεὶμ, καὶ τὰ λοιπὰ, ἵνα εἴπῃ, σὺ γὰρ ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ Σωτήρ· οὐ νοῶν τὸ προειρημένον. ὁπόταν γὰρ θελήσωσιν πανουργεῖσθαι, περικόπτουσι τὰς γραφάς. Ὁλοκλήρως δὲ εἰπάτω, καὶ εὑρήσει τὴν αἰτίαν πρὸς τίνα λέγεται. Ἀνωτέρω γὰρ μικρὸν ἀρχὴ τοῦ κεφαλαίου τυγχάνει, ὅθεν δεῖ ἀρξάμενον δεῖξαι, πρὸς τίνα λέγει καὶ περὶ τίνος. ἄνωθεν γὰρ ἡ ἀρχὴ τοῦ κεφαλαίου τοῦτ' ἔχει· Ἐρωτήσατέ με περὶ τῶν υἱῶν μου, καὶ τῶν θυγατέρων μου, καὶ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν μου ἐντείλασθέ μοι. ἐγὼ ἐποίησα γῆν καὶ ἄνθρωπον ἐπ' αὐτῆς. ἐγὼ τῇ χειρί μου ἐστερέωσα τὸν οὐρανόν. ἐγὼ πᾶσιν τοῖς ἄστροις ἐνετειλάμην. ἐγὼ ἤγειρα αὐτὸν, (Excidit μετὰ δικαιοσύνης,) καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ εὐθεῖαι. οὗτος οἰκοδομήσει τὴν πόλιν μου, καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν ἐπιστρέψει. οὐ μετὰ λύτρων, οὐδὲ μετὰ δώρων, εἶπεν Κύριος Σαβαώθ. Οὕτως εἶπεν Κύριος Σα-

IV. Videamus, ut dixi confutationem, deinde veritatem exponemus. Ait enim: [a] *Laboravit Ægyptus, et mercatura Æthiopum, et Sabain,* et quæ sequuntur usque ad eum locum, ubi dicit: *Tu es Deus Israel Salvator.* Hæc recitat, non intelligens quod prius dictum est. Cum enim volunt malitiose ac dolo malo agere, circumcidunt Scripturas. Recitet autem integre, et reperiet causam propter quam hæc dicuntur. Paulo enim supra, principium capitis est, unde oportet incipere ad docendum cui et de quo dicit. Superius enim principium capitis, sic habet: [b] *Interrogate me de filiis meis et de filiabus meis, et de operibus manuum mearum mandate mihi. Ego feci terram, et hominem super eam, ego manu mea firmavi cælum; ego mandavi astris, ego excitavi eum, et omnes viæ ejus rectæ. Hic ædificabit civitatem meam, et captivitatem reducet non cum precio, neque cum bonis, dixit Dominus Sabaoth. Sic dixit Domi-*

[a] Esai. xlv. 14.

[b] Esai. xlv. 11.

βαώθ· Ἐκοπίασεν Αἴγυπτος καὶ ἐμπόρια Αἰθιόπων καὶ οἱ Σαβαεὶν, ἄνδρες ὑψηλοὶ ἐπί σε διαβήσονται, καί σοι ἔσονται δοῦλοι, καὶ ὀπίσω σου ἀκολουθήσουσιν δεδεμένοι χειροπέδαις, καὶ ἐν σοὶ προσκυνήσουσιν, καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεὸς ἐστὶ, καὶ οὐκ ἐστὶ Θεὸς πλήν σου. Σὺ γὰρ ἦς (for. εἶς) Θεὸς, καὶ οὐκ ᾔδειμεν, ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ Σωτήρ. Ἐν σοὶ οὖν, φησιν, ὁ Θεός ἐστιν. Ἐν τίνι δὲ ὁ Θεὸς ἀλλ' ἢ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ πατρῴῳ Λόγῳ, καὶ τῷ μυστηρίῳ (for. κατὰ τὸ μυστήριον) τῆς οἰκονομίας. Περὶ οὗ πάλιν δεικνύων τὸ κατὰ σάρκα αὐτοῦ σημαίνει. Ἐγὼ ἤγειρα αὐτὸν μετὰ δικαιοσύνης, καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ εὐθεῖαι. Τί οὖν; περὶ τίνος μαρτυρεῖ Πατήρ; περὶ τοῦ υἱοῦ Πατὴρ λέγει, Ἐγὼ ἤγειρα αὐτὸν μετὰ δικαιοσύνης. Ὅτι δὲ Πατὴρ ἤγειρεν αὐτοῦ τὸν υἱὸν ἐν δικαιοσύνῃ, μαρτυρεῖ ὁ ἀπόστολος Παῦλος λέγων· Εἰ δὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Χριστὸν Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν, οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, ὁ ἐγείρας τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν, ζωοποιήσει καὶ

mus Sabaoth: Laboravit Ægyptus, et mercatura Æthiopum, et Sabain; viri celsi in te transibunt, et tibi erunt servi, et post te sequentur ligati vinculis manuum, et in te adorabunt, et in te precabuntur; quoniam in te est Deus, et non est Deus præter te: tu enim es Deus, et nescivimus; Deus Israel Salvator. In te igitur, inquit, *est Deus.* In quo autem est Deus, nisi in Christo Jesu, Verbo Patris, et mysterio œconomiæ, id est, incarnationis? De quo rursus docens, carnem ejus significat cum ait, *Ego excitavi eum cum justitia, et omnes viæ ejus rectæ.* Quid igitur? de quo testatur hoc loco Pater? de Filio dicit Pater: *Ego excitavi cum justitia.* Quod autem Pater suscitavit Filium in justitia, testatur Paulus apostolus, [a] cum ait: *Si autem Spiritus qui suscitavit Christum Jesum a mortuis, habita in vobis; qui suscitavit Christum Jesum a mortuis, vivificabit etiam mortalia*

[a] Rom. viii. 11.

τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ πνεύματος ἐν ὑμῖν. Ἰδοὺ συνέστηκεν τὸ διὰ τοῦ προφήτου εἰρημένον. ἐγὼ ἤγειρα μετὰ δικαιοσύνης. Τὸ δὲ εἰπεῖν, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστιν, ἐδείκνυεν μυστήριον (for. τὸ μ.) οἰκονομίας, ὅτι σεσαρκωμένου τοῦ Λόγου καὶ ἐνανθρωπήσαντος ὁ Πατὴρ ἦν ἐν τῷ υἱῷ, καὶ ὁ υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ, ἐμπολιτευομένου τοῦ υἱοῦ ἐν ἀνθρώποις. Τοῦτο οὖν ἐσημαίνετο, ἀδελφοὶ, ὅτι ὄντως μυστήριον (for. ἐν τῷ μυστηρίῳ) οἰκονομίας ἐκ πνεύματος ἁγίου ἦν οὗτος ὁ Λόγος καὶ παρθένου, ἕνα υἱὸν Θεῷ ἀπεργασάμενος. Τοῦτο δὲ οὐκ ἐγὼ λέγω, ἀλλ' αὐτὸς μαρτυρεῖ ὁ καταβὰς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. οὕτω γὰρ λέγει· Οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου· ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ. Τί οὖν ζητεῖ παρὰ τὸ εἰρημένον; μήτι ἐρεῖ, ὅτι ἐν οὐρανῷ σὰρξ ἦν; ἐστὶν μὲν οὖν σὰρξ ἡ ὑπὸ τοῦ Λόγου τοῦ πατρῴου προσενεχθεῖσα δῶρον, ἡ ἐκ πνεύματος καὶ παρθένου, τέλειος υἱὸς Θεοῦ ἀποδεδειγμένος. Πρόδηλον οὖν, ὅτι αὐτὸς ἑαυ-

corpora vestra per inhabitantem Spiritum ejus in vobis. Ecce comprobavit quod dictum est per Prophetam: *Ego suscitavi cum justitia.* Quod autem dixit, *In te est Deus;* ostendit mysterium œconomiæ, id est, incarnationis, quod incarnato Verbo et facto homine Pater erat in Filio, et Filius in Patre, conversante Filio cum hominibus. Hoc igitur, fratres, significabatur, quod vere mysterium incarnationis ex Spiritu Sancto et ex virgine erat hoc Verbum, quod operatum est Deo Filium unum. Hoc autem non ego dico, sed ipse testatur qui de cœlis descendit. Sic enim ait: [a] *Nemo ascendit in cœlum, nisi qui de cœlo descendit, Filius hominis qui est in cœlo.* Quid igitur quærit iste præter hoc quod dictum est? Numquid dicturus est quod caro erat in cœlo? Est igitur caro, quæ a verbo Patris oblata est dono, caro inquam ex Spiritu Sancto et virgine ostensa, perfectus Filius Dei. Manifestum igitur est, quod se ipse

[a] Joh. iii. 13.

τὸν προσέφερεν τῷ Πατρί. Πρὸ δὲ τούτου ἐν οὐρανῷ σὰρξ οὐκ ἦν. Τίς οὖν ἦν ἐν οὐρανῷ ἀλλ' ἢ λόγος ἄσαρκος, ἀποσταλεὶς ἵνα δείξῃ αὐτὸν ἐπὶ γῆς ὄντα, εἶναι καὶ ἐν οὐρανῷ. Λόγος σὰρξ ἦν, πνεῦμα ἦν, δύναμις ἦν, εἰς (cor. ὃς) τὸ κοινὸν ὄνομα καὶ παρὰ ἀνθρώποις χωρητὸν ἀνελάμβανεν εἰς ἑαυτὸν, τοῦτο καλούμενος ἀπ' ἀρχῆς υἱὸς ἀνθρώπου διὰ τὸ μέλλον, καίτοι μήπω ὢν ἄνθρωπος, καθὼς ὁ Δανιὴλ μαρτυρεῖ, λέγων· εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενον ὡς υἱὸν ἀνθρώπου. Δικαίως οὖν ἐν τῷ οὐρανῷ ὄντα ἔλεγεν τούτῳ ὀνόματι [τοῦτο ἀπ' ἀρχῆς ὄντα. for. delend.] καλεῖσθαι ἀπ' ἀρχῆς Λόγον Θεοῦ.

ε'. Ἀλλὰ τί μοι, φησὶν, λέγει ἐν ἑτέρῳ; Οὗτος ὁ Θεὸς, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν. Καλῶς εἶπεν· πρὸς γὰρ τὸν Πατέρα τίς λογισθήσεται; ὁ δὲ λέγει. Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν· ἐξεῦρεν πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακὼβ τῷ παιδὶ αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ

obtulit Patri. Antea vero non erat in cœlo caro. Quis ergo erat in cœlo, nisi Verbum sine carne, quod missum est ut ostenderet se, qui in terra erat, esse etiam in cœlo? Verbum enim erat, Spiritus erat, virtus erat. Unus commune nomen, et in usu apud homines sibi sumpsit, vocatus a principio Filius hominis, propter futurum, quamvis nondum esset homo, sicut Daniel testatur inquiens: [a] *Vidi, et ecce in nubibus cœli venientem tanquam Filium hominis.* Recte igitur dixit, eum qui in cœlo erat Verbum Dei, hoc nomine a principio vocari.

V. Sed quid mihi, inquit, dicit Scriptura in alio loco: [b] *Hic est Deus, non reputabitur alius ad eum.* Recte dixit. Quis enim reputabitur ad Patrem? *Hic,* inquit, *Deus noster; non reputabitur alius ad eum. Invenit omnem viam scientiæ, et dedit illam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo.* [c] Bene dicit.

[a] Dan. vii. 13. [b] Baruch iii. 36. [c] Ibid.

τῷ ἠγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ. Καλῶς λέγει. Τίς γὰρ ἐστὶν Ἰακὼβ ὁ παῖς αὐτοῦ, Ἰσραὴλ ὁ ἠγαπημένος ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἢ οὗτος περὶ οὗ βοᾷ λέγων· Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ἀγαπητὸς εἰς ὃν ηὐδόκησα, τούτου ἀκούετε; Πᾶσαν οὖν τὴν ἐπιστήμην παρὰ τοῦ Πατρὸς λαβὼν, ὁ τέλειος Ἰσραὴλ, ὁ ἀληθινὸς Ἰακὼβ, μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. Ἰσραὴλ δὲ τίς ἐστιν ἀλλ' ἢ ἄνθρωπος ὁρῶν τὸν Θεόν; Ὁρῶν δὲ τὸν Θεὸν οὐδ' εἷς εἰ μὴ μόνος ὁ παῖς καὶ τέλειος ἄνθρωπος καὶ μόνος διηγησάμενος τὴν βουλὴν τοῦ Πατρός. Λέγει γὰρ καὶ Ἰωάννης· Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακεν πώποτε, μονογενὴς υἱὸς ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, αὐτὸς διηγήσατο. καὶ πάλιν· ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς, ὃ ἤκουσεν καὶ ἑώρακεν, μαρτυρεῖ. Οὗτος οὖν ἐστὶν ᾧ πᾶσαν ἐπιστήμην Πατὴρ ἔδωκεν, ὃς ἐπὶ γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη.

ϛ'. Ὃ δὲ λέγει ὁ ἀπόστολος, Ὧν οἱ Πατέρες, ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς ὁ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς

Quis enim est Jacob puer ejus, et Israel dilectus ejus, nisi hic de quo clamat inquiens: [a] *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipsum audite:* qui omnem scientiam a Patre accepit, perfectus Israel, et verus Jacob. Post hæc in terra visus est, et cum hominibus conversatus est. Quis autem est Israel, nisi homo videns Deum? Videns autem Deum, nemo nisi solus puer et perfectus homo, et qui solus enarrat consilium Patris. Ait enim Joannes: [b] *Deum nemo vidit unquam, nisi unigenitus Filius qui est in sinu Patris; ipse enarravit:* et rursus: [c] *Qui de cœlo descendit, quod audivit et vidit, testatur.* Hic igitur est, cui omnem scientiam dedit Pater: qui in terra visus est, et cum hominibus conversatus est.

VI. Quod autem dicit apostolus: [d] *Quorum Patres, ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus bene-*

[a] Matth. xvii. 5. iii. 17. [b] Joh. i. 18. [c] Joh. iii. 11. et 13.
[d] Rom. ix. 5.

εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας· καλῶς διηγεῖται καὶ λαμπρῶς τὸ τῆς ἀληθείας μυστήριον. οὗτος ὁ ὢν ἐπὶ πάντων, Θεός ἐστιν, λέγει γὰρ οὕτω μετὰ παῤῥησίας, Πάντα μοι παραδέδοται ὑπὸ τοῦ Πατρός. ὁ ὢν ἐπὶ πάντων, Θεὸς εὐλογητὸς γεγένηται, καὶ ἄνθρωπος γενόμενος, Θεός ἐστιν εἰς τοὺς αἰῶνας. οὕτως γὰρ καὶ Ἰωάννης εἶπεν· Ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ. Καλῶς εἶπεν παντοκράτορα Χριστόν. Τοῦτο γὰρ εἶπεν ὅπερ καὶ αὐτῷ (for. αὐτὸς) μαρτυρήσει ὁ Χριστός. Μαρτυρῶν γὰρ Χριστὸς ἔφη· Πάντα μοι παραδέδοται παρὰ τοῦ Πατρός· καὶ πάντων κρατεῖ, παντοκράτωρ (for. εἰ π.) παρὰ Πατρὸς κατεστάθη Χριστός. Ἤδη δὲ καὶ Παῦλος δεικνὺς, ὅτι πάντα αὐτῷ παραδέδοται, οὕτως ἔφη· ἀπαρχὴ Χριστὸς, ἔπειτα οἱ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδιδῷ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρί. ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν. Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν ἄχρις οὗ θῇ πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ

dictus in sæcula: pulchre enarrat et dilucide mysterium veritatis. Hic qui est super omnia, Deus est; sic enim audet dicere, [a] *Omnia mihi tradita sunt a Patre;* qui est super omnia Deus benedictus, genitus est, et factus homo, Deus est in sæcula. Sic enim Joannes ait: [b] *Qui est, et qui erat, et qui venturus est, Deus omnipotens.* Recte vocavit *omnipotentem* Christum: hoc enim dixit, quod quidem Christus testabitur. Tribuens enim testimonium, [c] *Omnia,* inquit, *mihi tradita sunt a Patre:* et omnium dominatum tenet; omnipotens a Patre constitutus est Christus. Imo et Paulus docens omnia ei data esse, sic dixit: [d] *Primitiæ Christus, deinde, qui sunt Christi in adventu ejus: postea finis, cum tradiderit regnum Deo et Patri; cum evacuaverit omnem principatum, et omnem potestatem et virtutem. Oportet enim ipsum regnare, donec ponat omnes inimicos*

[a] Matth. xi. 17. [b] Apoc. i. 8. ii. 17. [c] Matth. xi. 17.
[d] 1 Cor. xv. 23.

τοὺς πόδας αὐτοῦ· ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος. πάντα γὰρ ὑποτέτακται αὐτῷ. ὅταν δὲ εἴπῃ, πάντα ὑποτέτακται αὐτῷ, δῆλον ὅτι ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος αὐτῷ τὰ πάντα. Τότε καὶ αὐτὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς πάντα ἐν πᾶσιν. Εἶ οὖν τὰ πάντα ὑποτέτακται αὐτῷ ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος, πάντων κρατεῖ, αὐτοῦ δὲ ὁ Πατὴρ, ἵνα ἐν πᾶσιν εἷς Θεὸς φανῇ, ᾧ τὰ πάντα ὑποτάσσεται ἅμα Χριστῷ, ᾧ τὰ πάντα Πατὴρ ὑπέταξεν παρὲξ ἑαυτοῦ. Τοῦτο γὰρ Χριστὸς ἔφη, ὡς (for. ὃς) ἐν τῷ εὐαγγελίῳ καὶ Πατέρα ἴδιον καὶ Θεὸν ὡμολόγησεν. λέγει γὰρ οὕτως, Ὑπάγω πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν. Εἰ οὖν Νόητος τολμᾷ λέγειν αὐτὸν εἶναι τὸν Πατέρα, πρὸς ποῖον Πατέρα ἐρεῖ πορεύεσθαι Χριστὸν κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν φωνήν; εἰ δὲ ἀξιοῖ καταλείψαντας ἡμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τῇ αὐτοῦ ἀφροσύνῃ πιστεύειν, μάτην κάμνει· Πειθαρχεῖν γὰρ δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις.

sub pedibus ejus. Novissime autem inimica destruetur mors: omnia enim subjecit sub pedibus ejus. Cum autem dicat: Omnia subjecta sunt ei; sine dubio, præter eum qui subjecit ei omnia. Cum autem subjecta fuerint illi omnia, tunc et ipse Filius subjectus erit ei, qui subjecit sibi omnia, ut sit Deus omnia in omnibus. Si igitur omnia subjecta sunt ei præter eum qui ei subjecit omnia, omnium tenet dominatum; ipsius vero dominatum tenet Pater, ut in omnibus unus Deus reperiatur, cui omnia subjecta sunt simul cum Christo, cui omnia Pater subjecit præter se ipsum. Hoc enim Christus dixit: sicut in evangelio et Patrem suum et Deum confessus est. Ait enim sic: [a] *Vado ad Patrem meum et Patrem vestrum; et Deum meum et Deum vestrum.* Si ergo Noetus audet dicere, ipsum esse Patrem; ad quem patrem dicet ire Christum secundum vocem evangelii? Sin vero vult ut relicto evangelio, amentiæ ejus credamus, frustra laborat, [b] *oportet enim obedire magis Deo, quam hominibus.*

[a] Joh. xx. 17.

[b] Actor. iv. 19. v. 29.

ζ'. Ἐὰν δὲ λέγει, Αὐτὸς εἶπεν· Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν· ἐπιστανέτω (for. ἐπίσταιτο) τὸν νοῦν καὶ μανθανέτω, ὅτι οὐκ εἶπεν ὅτι ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν εἰμι, ἀλλὰ ἕν ἐσμεν. Τὸ γάρ ἐσμεν οὐκ ἐφ' ἑνὸς λέγεται, ἀλλ' ἐπὶ (for. ἐπεὶ, ut interpres) δύο πρόσωπα ἔδειξεν, δύναμιν δὲ μίαν. Αὐτὸς δὲ αὐτὸ ἀπέλυσεν (for. ἐπέλυσεν) εἰπὼν περὶ μαθητῶν, πρὸς τὸν Πατέρα· Τὴν δόξαν ἣν ἔδωκάς μοι, ἔδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὦσιν ἓν, καθὼς ἡμεῖς ἕν. Ἐγὼ ἐν αὐτοῖς, καὶ Σὺ ἐν ἐμοὶ, ἵνα ὦσιν τετελειωμένοι εἰς ἓν, ἵνα γινώσκῃ ὁ κόσμος ὅτι Σύ με ἀπέστειλας. Τί πρὸς ταῦτα ἔχουσι λέγειν οἱ Νοητιανοί; Μὴ πάντες ἓν σῶμά ἐστιν (for. ἐσμεν) κατὰ τὴν οὐσίαν; ἢ τῇ δυνάμει καὶ τῇ διαθέσει τῆς ὁμοφρονίας ἓν γινόμεθα; τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον ὁ παῖς ὁ πεμφθεὶς καὶ ὑπ' αὐτῶν μὴ γινωσκόμενος ὄντων ἐν κόσμῳ, ὡμολόγησεν εἶναι ἐν τῷ Πατρὶ δυνάμει, διαθέσει (for. καὶ δ.). Εἷς (for. Ἔστι) γὰρ νοῦς Πατρὸς ὁ παῖς. Οἱ νοῦν Πατρὸς ἔχοντες οὕτω (for. τούτῳ) πιστεύομεν. Οἱ δὲ τὸν νοῦν μὴ

VII. Si autem dicat: ipse dixit: [a] *Ego et Pater unum sumus;* advertat animum, et intelligat quod non dixit: *Ego et Pater unum sum;* sed *unum sumus.* Illud enim, *sumus,* non dicitur de uno, sed sic dixit, quia duas personas demonstravit, unam autem potentiam, sive virtutem. Ipse hoc explicavit, cum dixit de discipulis ad Patrem: [b] *Gloriam quam dedisti mihi, dedi eis; ut sint unum, sic ut nos unum sumus. Ego in ipsis, et tu in me; ut sint perfecti in unum; ut cognoscat mundus quod tu me misisti.* Quid ad hæc dicere possunt Noetiani? Numquid omnes unum corpus sunt secundum substantiam? an vero potestate et afflictione consensionis et concordiæ unum efficimur? Ad eundem modum puer missus, et iis qui in mundo erant, non cognitus, [c] confessus est se esse in Patre potestate, affectione consensionis: una enim mens Patris est puer. Qui autem mentem Patris habemus, sic credimus:

[a] Joh. x. 30. [b] Id. xvii. 22. [c] Id. i. 10.

ἔχοντες τὸν υἱὸν ἤρνηνται. Εἰ δὲ καὶ Φίλιππον ἐπερωτᾷν (for. ἐπερώταντα) περὶ Πατρὸς, βούλοιντο λέγειν, Δεῖξον ἡμῖν τὸν Πατέρα, καὶ ἀρκεῖ ἡμῖν. πρὸς ὃν ἀπεκρίθη ὁ Κύριος, λέγων· Τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, Φίλιππε, καὶ οὐκ ἔγνωκάς με; Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα. Οὐ πιστεύεις ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί ἐστιν; καὶ θέλουσι λέγειν, διὰ τούτου κρατύνεσθαι τὸ δόγμα αὐτῶν, ὁμολογοῦντος αὐτοῦ ἑαυτὸν Πατέρα· γνώτωσαν ὅτι μέγιστον ἑαυτοῖς ἐναντίωμα ἐπιφέρουσιν, ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ῥητοῦ ἐλεγχόμενοι. Τοῦ γὰρ Χριστοῦ ἑαυτὸν ἐν πᾶσιν υἱὸν εἰπόντος καὶ δείξαντος, οὐκ ἐπέγνωσαν, οὐδὲ καταλαβέσθαι ἢ ἀτενίσαι τὴν δύναμιν ἐδυνήθησαν. Καὶ τοῦτο μὴ χωρήσας Φίλιππος, καθ' ὃ ἦν ἰδεῖν, τὸν Πατέρα ἠξίου βλέπειν· πρὸς ὃν ὁ Κύριος ἔφη· Φίλιππε, τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, καὶ οὐκ ἔγνωκάς με; Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε τὸν Πατέρα. Τουτέστιν, εἰ ἐμὲ ἑώρακας, δι' ἐμοῦ τὸν

qui vero non habent, Filium negaverunt. Si autem velint dicere, quod Philippus de Patre interrogans: [a] *Ostende*, inquit, *nobis Patrem et sufficit nobis:* cui respondit Dominus inquiens: *Tanto tempore vobiscum sum, Philippe, et non cognovisti me? Qui vidit me, vidit et Patrem. Non credis quia ego in Patre, et Pater in me est?* Et volunt dicere quod his verbis eorum dogma confirmatur, ipso confitente se esse Patrem; sciant maximam repugnantiam in se ipsos inducere, Scriptura eos redarguente et convincente. Cum enim Christus in omnibus se Filium dixisset et demonstrasset, non tamen cognoverant eum, neque virtutem ejus intelligere, aut intueri potuerant. Et hoc Philippus cum capere non posset, quoad videre licebat, volebat videre Patrem. Cui Dominus dixit: *Philippe, tanto tempore vobiscum sum, et non cognovisti me? qui vidit me, vidit Patrem.* Id est, si me vidisti, per me potes Patrem cog-

[a] Joh. xiv. 8.

Πατέρα γνῶναι δύνῃ. διὰ γὰρ τῆς εἰκόνος ὁμοίας τυγχανούσης εὔγνωστος ὁ Πατὴρ γίνεται. Εἰ δὲ τὴν εἰκόνα, ἥτις ἐστὶν ὁ υἱὸς, οὐκ ἔγνως, πῶς ἰδεῖν θέλεις τὸν Πατέρα; ὅτι ταῦτ' οὕτως ἔχει, τὰ ἐπικείμενα τῷ κεφαλαίῳ καὶ ὑποκείμενα ἀπολύει, (for. *ἐπιλύει*) *τὸν προκείμενον υἱὸν ἀπεσταλμένον παρὰ Πατρὸς καὶ πρὸς πατέρα πορευόμενον σημαίνονται* (cor. *σημαίνοντα*).

η'. Πολλὰ δὲ καὶ ἕτερα, μᾶλλον δὲ πάντα ἐστὶν μαρτυροῦντα τῇ ἀληθείᾳ. Ἀνάγκην οὖν ἔχει καὶ μὴ θέλων ὁμολογεῖν πατέρα Θεὸν παντοκράτορα, καὶ Χριστὸν Ἰησοῦν υἱὸν Θεοῦ Θεὸν ἄνθρωπον γενόμενον, ᾧ πάντα πατὴρ ὑπέταξε παρεκτὸς ἑαυτοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου, καὶ τούτους εἶναι οὕτως (legebat *ὄντως* Turrianus) *τρία. Εἰ δὲ βούλεται μαθεῖν πῶς εἷς Θεὸς ἀποδείκνυται, γινωσκέτω ὅτι μία δύναμις τούτου, καὶ ὅσον μὲν κατὰ τὴν δύναμιν, εἷς ἐστι Θεὸς, ὅσον δὲ κατὰ τὴν οἰκονομίαν, τριχὴς* (cor. *τριχῇ*) *ἡ ἐπίδειξις, ὡς ὕστερον ἀποδειχθήσεται ἀποδιδόντων ἡμῶν περὶ ἀληθείας λόγον. Ταῦτα μὲν οὖν, ἀδελφοὶ,*

noscere. Per imaginem enim quæ similis est, potest facile Pater cognosci. Sin vero imaginem, quæ est Filius, non cognovisti, quomodo vis Patrem videre? Quod autem hæc ita sint, quæ in ipso capite adjecta et subjecta sunt, explicant, quæ significant, Filium *propositum*[a] *missum esse a Patre*[b] et *ad Patrem ire*[c].

VIII. Multa alia, immo omnia huic veritati adstipulantur. Necesse ergo est, ut quamvis nolit, confiteatur Patrem Deum omnipotentem, et Christum Jesum Filium Dei, Deum factum hominem, cui omnia Pater subjecit præter se, et Spiritum Sanctum, et hos esse vere tres. Quod si vult scire quomodo unus Deus demonstratur, sciat unam esse virtutem sive potentiam hujus: et quantum ad virtutem pertinet, unus est Deus; quantum vero ad incarnationem pertinet, tertia est ostensio; ut paulo post docebimus, cum reddemus rationem de veritate. Hæc igitur, fratres, dicta

[a] Rom. iii. 25. [b] Joh. v. 30. viii. 16. 18. &c. [c] Id. xiii. 1. xiv. 12.

δείκνυται ἡμῖν συμφώνως εἰρημένα. Εἷς γὰρ Θεός ἐστιν ᾧ δεῖ πιστεύειν, ἀλλ' ἀγένητος, ἀπαθής, ἀθάνατος, πάντα ποιῶν ὡς (for. ἃ) θέλει, καθὼς θέλει, ὅτε θέλει. Τί οὖν πρὸς ταῦτα τολμήσει Νόητος μὴ νοῶν τὴν ἀλήθειαν; Ἐπειδὴ οὖν ἤδη καὶ ὁ Νόητος ἀνατέτραπται, ἔλθωμεν ἐπὶ τὴν τῆς ἀληθείας ἀπόδειξιν, ἵνα συστήσωμεν τὴν ἀλήθειαν. καθ' ἧς πᾶσαι τοσαῦται αἱρέσεις γεγένηνται μηδὲν δυνάμεναι εἰπεῖν.

θ'. Εἷς Θεὸς, ὃν οὐκ ἄλλοθεν ἐπιγινώσκομεν, ἀδελφοὶ, ἢ (ἐκ) τῶν ἁγίων γραφῶν. Ὃν γὰρ τρόπον ἐάν τις βουληθῇ τὴν σοφίαν τοῦ αἰῶνος τούτου ἀσκεῖν, οὐκ ἄλλως δυνήσεται τούτου τυχεῖν, ἐὰν μὴ δόγμασι φιλοσόφων ἐντύχῃ, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον ὅσοι Θεοσέβειαν ἀσκεῖν βουλόμεθα, οὐκ ἄλλοθεν ἀσκήσομεν ἢ ἐκ τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ. Ὅσα τοίνυν κηρύσσουσιν αἱ θεῖαι γραφαὶ, ἴδωμεν, καὶ ὅσα διδάσκουσιν, ἐπιγνῶμεν, καὶ ὡς θέλει πατὴρ πιστεύεσθαι, πιστεύσωμεν, καὶ ὡς θέλει υἱὸν δοξάζεσθαι, δοξάσωμεν, καὶ ὡς θέλει πνεῦμα ἅγιον δωρεῖσθαι,

nobis sunt, de quibus inter omnes convenit. Unus enim est Deus, cui credere oportet, sed ingenitus, impatibilis, immortalis, qui omnia facit quæ vult, sicut vult, et quando vult. Quid igitur ad hæc audebit dicere Noëtus, non intelligens veritatem? Quandoquidem igitur hactenus Noëtus confutatus est, veniamus ad demonstrationem veritatis; ut confirmemus veritatem, contra quam tot et tantæ hæreses ortæ sunt, quæ nihil dicere potuerunt.

IX. Unus Deus est, quem non aliunde, fratres, agnoscimus, quam ex sanctis Scripturis. Quemadmodum enim si quis vellet sapientiam hujus sæculi exercere, non aliter hoc consequi poterit, nisi dogmata philosophorum legat: sic quicumque volumus pietatem in Deum exercere, non aliunde discemus, quam ex Scripturis divinis. Quæcunque ergo sanctæ Scripturæ prædicant, sciamus; et quæcunque docent, cognoscamus: et sicut vult Pater credi, sic credamus; et sicut vult Filium glorificari, sic glorificemus; et sicut vult donari Spiritum Sanctum, sic ac-

λάβωμεν. Μὴ κατ' ἰδίαν προαίρεσιν, μηδὲ κατ' ἴδιον νοῦν, μηδὲ βιαζόμενοι τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δεδομένα. ἀλλ' ὃν τρόπον αὐτὸς ἐβουλήθη διὰ τῶν ἁγίων γραφῶν δεῖξαι, οὕτως ἴδωμεν.

ι'. Θεὸς μόνος ὑπάρχων καὶ μηδὲν ἔχων ἑαυτῷ σύγχρονον, ἐβουλήθη κόσμον κτίσαι. Ὁ κόσμον ἐννοηθεὶς, θελήσας τε καὶ φθεγξάμενος ἐποίησεν, ᾧ παραυτίκα παρέστη τὸ γενόμενον ὡς ἠθέλησεν. αὐταρκὲς οὖν ἡμῖν ἐστιν μόνον εἰδέναι ὅτι σύγχρονον Θεοῦ οὐδὲν πλὴν αὐτὸς ἦν, αὐτὸς δὲ μόνος ὢν πολὺς ἦν, οὔτε γὰρ ἄλογος, οὔτε ἄσοφος, οὔτε ἀδύνατος, οὔτε ἀβούλευτος ἦν, πάντα δὲ ἦν ἐν αὐτῷ, αὐτὸς δὲ ἦν τὸ πᾶν. ὅτε ἠθέλησεν, καθὼς ἠθέλησεν, ἔδειξε τὸν Λόγον αὐτοῦ καιροῖς ὡρισμένοις παρ' αὐτῷ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐποίησεν. Ὅτε μὲν θέλει, ποιεῖ, ὅτε δὲ ἐνθυμεῖται, τελεῖ, ὅτε δὲ φθέγγεται, δεικνύει, ὅτε πλάσσει, σοφίζεται. πάντα γὰρ τὰ γενόμενα διὰ λόγου καὶ σοφίας τεχνάζεται, λόγῳ μὲν κτίζων, σοφίᾳ δὲ κοσμῶν. Ἐποίησεν οὖν ὡς ἠθέλησεν, Θεὸς γὰρ

cipiamus. Non secundum propriam voluntatem, neque secundum proprium sensum, neque vim inferentes in ea, quæ ab eo data sunt; sed quomodo ipse per sanctas Scripturas docere voluit, sic intelligamus.

X. Deus solus cum esset, nihilque sibi coævum haberet, voluit mundum efficere, et mundum cogitans, ac volens, et dicens effecit; continuoque extitit ei factus, sicut voluit perfecit. Satis igitur nobis est scire solum, nihil esse Deo coævum. Nihil erat præter ipsum; ipse solus multus erat. Nec enim erat sine ratione, sine sapientia, sine potentia, sine consilio. Omnia erant in eo, ipse erat omnia. Quando voluit, et quomodo voluit, ostendit Verbum suum temporibus apud eum definitis; per quem omnia fecit. Qui cum vult, facit; quando cogitat, perficit; quando loquitur, ostendit; quando format, sapientiam edit. Omnia enim quæ facta sunt, ratione quidem creat, sapientia vero ornat. Fecit igitur sicut voluit: Deus enim

ἦν. Τῶν δὲ γινομένων ἀρχηγὸν καὶ σύμβουλον καὶ ἐργάτην ἐγέννα Λόγον, ὃν Λόγον ἔχων ἐν ἑαυτῷ ἀόρατόν τε ὄντα τῷ κτιζομένῳ κόσμῳ, ὁρατὸν ποιεῖ· προτέραν φωνὴν φθεγγόμενος, καὶ φῶς ἐκ φωτὸς γεννῶν, προῆκεν τῇ κτίσει Κύριον· τὸν ἴδιον νοῦν, αὐτῷ μόνῳ πρότερον ὁρατὸν ὑπάρχοντα, τῷ δὲ γινομένῳ κόσμῳ ἀόρατον ὄντα, ὁρατὸν ποιεῖ, ὅπως διὰ τοῦ φανῆναι ἰδὼν ὁ κόσμος σωθῆναι δυνηθῇ.

ια΄. Καὶ οὕτως παρίστατο αὐτῷ ἕτερος. Ἕτερον δὲ λέγων οὐ δύο Θεοὺς λέγω, ἀλλ' ὡς φῶς ἐκ φωτὸς, ἢ ὡς ὕδωρ ἐκ πηγῆς, ἢ ὡς ἀκτῖνα ἀπὸ ἡλίου. Δύναμις γὰρ μία ἡ ἐκ τοῦ παντὸς, τὸ δὲ πᾶν Πατὴρ, ἐξ οὗ δύναμις Λόγος. οὗτος δὲ Νοῦς ὃς προβὰς ἐν κόσμῳ ἐδείκνυτο παῖς Θεοῦ. Πάντα τοίνυν δι' αὐτοῦ, αὐτὸς δὲ μόνος ἐκ Πατρός. Τίς τοίνυν ἀποφαίνεται πληθὺν Θεῶν παραβαλλομένην κατὰ καιρούς; Καὶ γὰρ πάντες ἀπεκλείσθησαν εἰς τοῦτο ἄκοντες εἰπεῖν, ὅτι τὸ πᾶν εἰς ἕνα ἀνατρέχει. Εἰ οὖν τὰ πάντα εἰς ἕνα ἀνα-

erat. Eorum autem quæ facta sunt, ducem, consiliarium et operarium generabat Verbum: quod Verbum cum in se haberet, essetque mundo creato inaspectabile, fecit aspectabile, emittens priorem vocem, et lumen ex lumine generans depromsit ipsi creaturæ Dominum, sensum suum; et qui prius ipsi tantum erat visibilis, mundo autem invisibilis, hunc visibilem fecit, ut mundus cum eum qui apparuit, videret, salvus fieri posset.

XI. Atque ita adstitit ei alius. Cum alium dico, non duos Deos dico; sed tanquam lumen ex lumine, et aquam ex fonte, aut radium a sole. Una enim virtus ex toto: totum vero Pater, ex quo virtus Verbum: hoc vero Mens, sive sensus, qui prodiens in mundum, ostensus est puer Dei. Omnia igitur per eum facta sunt, [a] ipse solus ex Patre genitus. Quis ergo profert multitudinem Deorum, quæ per curricula temporum appulsa fuit? Omnes enim eo redacti sunt inviti, ut dicant omnia ad unum recurrere, et-

[a] Joh. i. 3.

τρέχει, καὶ κατὰ Οὐαλεντῖνον καὶ κατὰ Μαρκίωνα, Κηρινθόντε καὶ πᾶσαν τὴν ἐκείνων φλυαρίαν, καὶ ἄκοντες εἰς τοῦτο περιέπεσαν, ἵνα τὸν ἕνα ὁμολογήσωσιν αἴτιον τῶν πάντων, οὕτως οὖν συντρέχουσιν καὶ αὐτοὶ μὴ θέλοντες τῇ ἀληθείᾳ, ἕνα Θεὸν λέγειν ποιήσαντα ὡς ἠθέλησεν. Οὗτος δὲ ἔδωκεν νόμον καὶ προφήτας· καὶ δοὺς διὰ (for. δόματα) πνεύματος ἁγίου ἠνάγκασεν τούτους φθέγξασθαι, ὅπως τῆς πατρῴας δυνάμεως τὴν ἀποπνοίαν λαβόντες τὴν βουλὴν καὶ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς καταγγείλωσιν.

ιβ'. Ἐν τούτοις τοίνυν πολιτευόμενος ὁ Λόγος ἐφθέγγετο περὶ ἑαυτοῦ, ἤδη γὰρ αὐτὸς ἑαυτοῦ κῆρυξ ἐγένετο, δεικνύων μέλλοντα Λόγον φαίνεσθαι ἐν ἀνθρώποις, δι' ἣν αἰτίαν οὕτως ἐβόα, Ἐμφανὴς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν, εὑρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσιν. Τίς δέ ἐστιν ὁ ἐμφανὴς γενόμενος ἀλλ' ἢ ὁ Λόγος τοῦ Πατρός; ὃν ἀποστέλλων Πατὴρ ἐδείκνυεν ἀνθρώποις τὴν παρ' ἑαυτοῦ ἐξουσίαν. Οὕτως οὖν ἐμφανὴς ἐγένετο ὁ Λόγος, καθὼς λέγει, ἀνακεφαλαι-

iam secundum Valentinum, et Marcionem, et Cerinthum, et omnem illorum nugacitatem; et huc nolentes reciderunt, ut unam omnium causam confiteantur. Igitur veritati nolentes consentiunt, esse scilicet unum Deum, qui fecit omnia sicut voluit. Hic autem dedit legem et prophetas; et dando coëgit hos per Spiritum Sanctum loqui, ut accipientes virtutis paternæ inspirationem, consilium et voluntatem Patris nuntiarent.

XII. In his igitur Verbum versabatur, loquens de ipso. Jam enim ipse suus præco erat; ostendebatque futurum esse, ut Verbum in hominibus appareret. Idcirco sic clamabat: [a] *Factus sum manifestus iis qui non quærebant me; inventus sum ab iis qui non interrogabant me.* Quis vero est qui factus est manifestus, nisi Verbum Patris? quod cum Pater misit, potestatem suam ostendit hominibus. Sic igitur factum est manifestum Verbum, sicut ait

a Esai. lxv. 1.

οὗται γὰρ ὁ μακάριος Ἰωάννης τὰ διὰ τῶν προφητῶν εἰρημένα, δεικνὺς τοῦτον εἶναι τὸν Λόγον, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο. Φησὶν γὰρ οὕτω· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν. ὑπο(βὰς) δὲ ἔφη· Ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω. Εἰς τὰ ἴδια ἦλθεν, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον. Εἰ οὖν, ἔφη, ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ γεγένηται, καθὼς λέγει ὁ προφήτης· Τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν· ἄρα οὗτός ἐστιν ὁ Λόγος ὁ καὶ ἐμφανὴς δεικνύμενος. Οὐκοῦν ἔνσαρκον Λόγον θεωροῦμεν, Πατέρα δι' αὐτοῦ νοοῦμεν, Υἱῷ δὲ πιστεύομεν, Πνεύματι ἁγίῳ προσκυνοῦμεν.

ιγ΄. Ἴδωμεν οὖν τὰ γεγραμμένα, ὅτι μὲν ἐμφανὴς ὁ Λόγος ἐσόμενος ἐκηρύσσετο. Καὶ Ἱερεμίας λέγει. Τίς ἔστη ἐν ὑποστήματι Κυρίου, καὶ εἶδεν τὸν Λόγον αὐτοῦ; Λόγος δὲ Θεοῦ μόνος ὁρατὸς, ἀνθρώπου δὲ

beatus Joannes. Repetit enim summatim, quæ a Prophetis dicta sunt, demonstrans hoc esse Verbum, per quod omnia facta sunt. Sic enim ait: [a] *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil.* et infra ait: [b] *Mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. In propria venit, et sui eum non receperunt.* Si mundus (inquit) per ipsum factus est, sicut ait Propheta: [c] *Verbo Domini cœli firmati sunt;* igitur hoc est Verbum, quod factum est manifestum. Ergo Verbum incarnatum cernimus, Patrem per eum intelligimus, Filio credimus, Spiritum Sanctum adoramus.

XIII. Videamus igitur quæ scripta sunt, quod prædicabatur quidem Verbum futurum manifestum. Hieremias etiam dicit: [d] *Quis stetit in hypostasi Domini, et vidit Verbum ejus?* Verbum autem Dei solum est visibile, verbum vero hominis

[a] Joh. i. 1. [b] Id. i. 10. [c] Ps. xxxiii. 6. [d] Jer. xxiii. 18.

ἀκουστός. Ὅπου ὁρᾷν τὸν Λόγον λέγει, ἀνάγκην ἔχω πιστεύειν ὁρατὸν τοῦτον ἀπεσταλμένον. οὐκ ἄλλος ἦν ἀλλ' ἢ ὁ Λόγος. Ὅτι δὲ ἀπεστάλθη, μαρτυρεῖ Πέτρος, πρὸς τὸν ἑκατόνταρχον Κορνήλιον λέγων, Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν Λόγον αὐτοῦ τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ διὰ κηρύγματος Ἰησοῦ Χριστοῦ. οὗτός ἐστιν ὁ Θεὸς ὁ πάντων Κύριος. Εἰ δὲ οὖν Λόγος ἀποστέλλεται διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ θέλημα τοῦ Πατρός ἐστιν Ἰησοῦς Χριστός.

ιδ'. Ταῦτα μὲν οὖν ἀδελφοὶ σημαίνουσιν αἱ γραφαὶ, ταύτην τὴν οἰκονομίαν παραδίδωσιν ἡμῖν καὶ ὁ μακάριος Ἰωάννης ἐν Εὐαγγελίῳ μαρτυρῶν, καὶ τοῦτον τὸν Λόγον Θεὸν ὁμολογεῖ οὕτως λέγων, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Εἰ δὲ οὖν ὁ Λόγος πρὸς τὸν Θεὸν, Θεὸς ὤν, τί οὖν φήσειεν ἄν τις, δύο λέγειν (for. λέγεις) Θεούς; δύο μὲν οὐκ ἐρῶ Θεοὺς ἀλλ' ἢ ἕνα, πρόσωπα δὲ δύο, οἰκονομίαν (for. οἰκονομίᾳ) δὲ τρίτην τὴν χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Πατὴρ μὲν

audibile. Quando dicit videre Verbum, necesse est mihi ut credam, hunc visibilem missum esse. Missus autem non est alius quam Verbum. Quod autem missum fuit, testatur Petrus, cum dixit Cornelio centurioni : [a] *Misit Deus Verbum suum filiis Israel per prædicationem Jesu Christi. Hic est Deus omnium Dominus.* Si ergo Verbum mittitur per Jesum Christum, voluntas Patris est Jesus Christus.

XIV. Hæc igitur, fratres, significant nobis scripturæ. Hanc œconomiam, id est, incarnationem tradit nobis Joannes in Evangelio, testimonio suo ; et hoc Verbum confitetur Deum, sic inquiens : [b] *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum.* Si ergo Verbum erat apud Deum, et Deus erat, quid ergo ? dicet ne aliquis dicere Joannem duos Deos ? Duos quidem non dicam, sed unum ; personas vero duas, œconomiam tertiam, gratiam dico Sancti Spiritus. Pa-

[a] Actor. x. 36.

[b] Joh. i. 1.

γὰρ εἷς, πρόσωπα δὲ δύο, ὅτι καὶ ὁ Υἱὸς, τὸ δὲ τρίτον τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Πατὴρ ἐντέλλεται, Λόγος ἀποτελεῖ, Υἱὸς δὲ δείκνυται δι' οὗ Πατὴρ πιστεύεται. Οἰκονομίᾳ (for. καὶ οἰκονομίᾳ) συμφωνίας συνάγεται εἰς ἕνα Θεὸν, εἷς γάρ ἐστιν ὁ Θεός. Ὁ γὰρ κελεύων, Πατὴρ, ὁ δὲ ὑπακούων, Υἱὸς, τὸ δὲ συνετίζον, ἅγιον Πνεῦμα. Ὁ ὢν (for. οὖν) Πατὴρ ἐπὶ πάντων, ὁ δὲ Υἱὸς διὰ πάντων, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα ἐν πᾶσιν. Ἄλλως τε ἕνα Θεὸν νομίσαι μὴ δυνάμεθα, ἐὰν μὴ ὄντως Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι πιστεύσωμεν. Ἰουδαῖοι μὲν γὰρ ἐδόξασαν Πατέρα, ἀλλ' οὐκ ηὐχαρίστησαν, υἱὸν γὰρ οὐκ ἐπέγνωσαν. Μαθηταὶ ἐπέγνωσαν υἱὸν, ἀλλ' οὐκ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, δι' ὃ καὶ ἠρνήσαντο. Γινώσκων οὖν ὁ πατρῷος Λόγος τὴν οἰκονομίαν καὶ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, ὅτι οὐκ ἄλλως βούλεται δοξάζεσθαι ὁ Πατὴρ ἢ οὕτως, ἀναστὰς παρέδωκεν τοῖς μαθηταῖς λέγων· Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύ-

ter quidem unus, Personæ vero duæ, quia Filius; tertia autem Spiritus Sanctus. Pater mandat, Verbum perficit, Filius autem ostenditur, per quem Pater creditur. Œconomia consensionis redigitur ad unum Deum, unus enim est Deus, qui mandat, Pater; qui obedit, Filius; qui docet scientiam, Spiritus Sanctus. Pater qui est *super omnia*, Filius *per omnia*, Spiritus Sanctus *in omnibus*. Aliter Deum unum intelligere non possumus, nisi vere Patri et Filio et Spiritui S. credamus. Etenim Judæi Patrem glorificaverunt, sed non egerunt gratias; siquidem non agnoverunt Flium. Discipuli agnoverunt Filium sed non in Spiritu Sancto, idcirco negaverunt. Sciens igitur Verbum Patris, œconomiam et voluntatem Patris, quod non vult aliter Pater glorificari, nisi sic; cum resurrexisset, tradidit hoc discipulis; [a] *Euntes*, inquit, *docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sanc-*

[a] Matt. xxviii. 19.

ματος, δεικνύων ὅτι πᾶς ὃς ἂν ἕν τι τούτων ἐκλίπῃ, τελείως Θεὸν οὐκ ἐδόξασεν. διὰ γὰρ τῆς Τριάδος ταύτης Πατὴρ δοξάζεται. Πατὴρ γὰρ ἠθέλησεν, Υἱὸς ἐποίησεν, Πνεῦμα ἐφανέρωσεν. Πᾶσαι τοίνυν αἱ γραφαὶ περὶ τούτου κηρύσσουσι.

ιέ. Ἀλλ' ἐρεῖ μοί τις· ξένον μοι φέρεις, Λόγον λέγων Υἱόν. Ἰωάννης μὲν γὰρ λέγει Λόγον, ἀλλ' ἄλλως ἀλληγορεῖ. (for. ἀλλ' ἀλληγορεῖ. Οὐκ ἀλληγορεῖ. vid. notam.) οὕτως γὰρ δεικνύων τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ τοῦτον ὄντα ἀπ' ἀρχῆς καὶ νῦν ἀπεσταλμένον, ὑποβὰς ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ἔφη· Καὶ ἴδον τὸν οὐρανὸν ἠνεῳγμένον, καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκὸς καὶ ὁ καθήμενος ἐπ' αὐτοῦ πιστὸς καὶ ἀληθινὸς, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ κρινεῖ καὶ πολεμεῖ. Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ φλὸξ πυρός. διαδήματα πολλὰ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, ἔχων ὄνομα γεγραμμένον ὃ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ αὐτὸς, καὶ περιβεβλημένος ἱμάτιον ἐῤῥαντισμένον αἵματι. καὶ κέκληται τὸ ὄνομα αὐτοῦ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Ὁρᾶτε οὖν, ἀδελφοὶ, πῶς ἐν συμβόλῳ τὸ

ti. Docuit hic, quod quicumque unum quid horum omiserit, is perfecte Deum non glorificavit. Per hanc enim Trinitatem Pater glorificatur. Pater enim voluit, Filius fecit, Spiritus Sanctus manifestum fecit: omnes igitur Scripturæ de hoc prædicant.

XV. Sed dicet mihi aliquis: Novum verbum mihi affers, cum Filium vocas. Joannes enim Verbum quidem dicit, sed aliter per allegoriam interpretatur. Immo non aliter per allegoriam interpretatur: sic enim ostendens hoc Verbum Dei quod ab initio erat, et nunc missum est, dixit postea, in Apocalypsi: [a] *Et vidi cœlum apertum, et ecce equus albus: et qui sedebat in eo, fidelis et verax, et in justitia judicat et pugnat. Oculi ejus sicut flamma ignis, et in capite ejus diademata multa; habens nomen scriptum quod nemo novit nisi ipse. Et vestitus erat veste aspersa sanguine: et vocatum est nomen ejus, Verbum Dei.* Videte igitur, fratres, quo-

a Apocal. xix. 11.

ἱμάτιον τὸ ἐῤῥαντισμένον αἵματι, τὴν σάρκα διηγήσατο, δι' ἧς καὶ ὑπὸ πάθος ἦλθεν ὁ ἀπαθὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος, καθὼς μαρτυροῦσιν μοι οἱ προφῆται. Λέγει γὰρ οὕτως ὁ μακάριος Μιχαίας· Οἶκος Ἰακὼβ παρώργισε Πνεῦμα Κυρίου. Ταῦτα τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτοῖς ἐστιν. οὐχ οἱ λόγοι αὐτοῦ καλοὶ μετ' αὐτῶν καὶ ὀρθοὶ πορεύονται· Καὶ αὐτοὶ ἀντέστησαν εἰς ἐχθρὰν κατὰ πρόσωπον τῆς εἰρήνης αὐτοῦ, τὴν δόξαν ἐξέδειραν αὐτοῦ, τοῦτ' ἐστὶν τὸ σαρκὶ παθεῖν αὐτόν. Ὡσαύτως καὶ ὁ μακάριος Παῦλος λέγει. Τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου, ἐν ᾧ ἠσθένει, ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν πέμψας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, κατέκρινεν τὴν ἁμαρτίαν τῇ σαρκὶ, ἵνα τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου φανερωθῇ ἐν ἡμῖν τοῖς μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα. Ποῖον οὖν υἱὸν ἑαυτοῦ ὁ Θεὸς διὰ τῆς σαρκὸς κατέπεμψεν ἀλλ' ἢ τὸν Λόγον, ὃν υἱὸν προσηγόρευε διὰ τὸ μέλλειν αὐτὸν γενέσθαι; καὶ τὸ κοινὸν ὄνομα τῆς εἰς ἀνθρώπους φιλοστοργίας (for. καινὸν ὄνομα τῇ εἰς ἀνθρώ-

modo vestis sanguine aspersa, in symbolo significavit carnem, qua venit, ad subeundam passionem impatibile Dei Verbum, sicut mihi prophetæ testantur. Sic enim ait beatus Michæas: [a] *Domus Jacob irritavit Spiritum Domini, hæc sunt eorum studia: non boni sermones ejus, et recte cum ipsis ambulant. Et ipsi suscitaverunt inimicitiam contra pacem ejus, gloriam ejus detraxerunt.* Id est, fecerunt eum pati in carne. Similiter beatus Paulus ait: [b] *Quod enim impossibile erat legis, in quo infirmabatur per carnem; Deus Filium suum mittens in similitudine carnis peccati, damnavit peccatum in carne, ut justificatio legis ostenderetur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum Spiritum.* Qualem igitur Filium suum Deus per carnem misit, nisi Verbum, quod a principio scilicet Filium vocavit, quia futurum erat ut ortum caperet? et cum Filius vocatur, commune nomen amoris erga homines sumit. Nec

[a] Michæ ii. 7. [b] Rom. viii. 3.

πους φιλοστοργίᾳ) ἀναλαμβάνει, ὁ Υἱὸς καλούμενος. Οὔτε γὰρ ἄσαρκος καὶ καθ' ἑαυτὸν ὁ Λόγος, τέλειος ἦν Υἱὸς, καί τοι τέλειος Λόγος ὢν μονογενὴς, οὔθ' ἡ σὰρξ καθ' ἑαυτὴν δίχα τοῦ Λόγου ὑποστᾶναι ἠδύνατο, διὰ τὸ ἐν Λόγῳ τὴν σύστασιν ἔχειν· Οὕτως οὖν εἷς Υἱὸς τέλειος Θεοῦ ἐφανερώθη.

ιϛʹ. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ σαρκώσεως τοῦ Λόγου μαρτύρια. ἔστιν δὲ καὶ ἕτερα πλεῖστα. Ἴδωμεν δὲ καὶ τὸ προκείμενον. Ὅτι ὄντως, ἀδελφοὶ, ἡ δύναμις ἡ πατρῷα, ὅ ἐστιν Λόγος, ἀπ' οὐρανοῦ κατῆλθεν, καὶ οὐκ αὐτὸς ὁ Πατήρ. Λέγει γὰρ οὕτως. Ἐγὼ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον, καὶ ἥκω. Τί δέ ἐστιν τὸ, ἐξῆλθον (for. ὃ ἐξῆλθεν) ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἢ ὁ Λόγος; Τί δὲ τὸ ἐξ αὐτοῦ γεννηθὲν, ἀλλ' ἢ Πνεῦμα, τουτέστιν ὁ Λόγος; Ἀλλ' ἐρεῖς μοι, Πῶς γεγέννηται; Τὴν μὲν κατά σε διήγησιν, ὡς ἐγέννησαι, οὐ δύνῃ ἐξειπεῖν, καίτοι τῆς ἑκάστης ἡμέρας ὁρῶν τὴν κατὰ ἄνθρωπον αἰτίαν· καὶ τὴν περὶ τοῦτον οἰκονομίαν ἀκριβῶς ἐξειπεῖν οὐ δύνασαι. οὐ γὰρ πάρεστίν σοι γινώσκειν τὴν τοῦ δημι-

enim Verbum per se et sine carne perfectus Filius erat, cum tamen esset perfectum Verbum, unigenitus. Neque caro per se sine Verbo subsistere poterat, quia in Verbo habebat *τὴν σύστασιν*, id est, in Verbo subsistebat. Sic ergo unus Filius Dei perfectus, manifestatus est.

XVI. Atque hæc quidem sunt de incarnatione Verbi testimonia, et alia plurima. Videamus nunc quod propositum nobis est, quod vere, fratres, virtus Patris, quod est Verbum Dei, e cœlo descendit, et non ipse Pater, sic enim ait: [a] *Ego ex Patre exivi, et venio.* Quid est autem quod ex Patre exivit, nisi Verbum? Quid est quod ex ipso genitum est nisi Spiritus, id est, Verbum? sed dices mihi: Quomodo genitum est? Explicationem quomodo tu genitus es, non potes expromere, quamvis quotidie vides causam humanam, et modum generationis non potes perfecte efferre. Non enim licet tibi cognos-

[a] Joh. xvi. 28.

ουργήσαντος ἔμπειρον καὶ ἀνεκδιήγητον τέχνην, ἀλλ' ἢ μόνον ὁρῶντα νοεῖν καὶ πιστεύειν ὅτι ἔργον Θεοῦ ἄνθρωπος. Περὶ δὲ Λόγου γένεσιν ζητεῖς, ὅνπερ βουληθεὶς ὁ Θεὸς Πατὴρ ἐγέννησεν ὡς ἠθέλησεν. Οὐ γὰρ αὔταρκές σοί ἐστιν μαθεῖν ὅτι κόσμον ὁ Θεὸς ἐποίησεν· ἀλλὰ καὶ πόθεν ἐποίησεν, τολμᾷς ἐπιζητεῖν; ἢ οὐκ αὔταρκές σοί ἐστιν μαθεῖν, ὅτι Υἱὸς Θεοῦ σοι ἐφανερώθη εἰς σωτηρίαν, ἐὰν πιστεύσῃς, ἀλλὰ καὶ πῶς ἐγεννήθη κατὰ Πνεῦμα, πολυπραγμονεῖς; Καὶ τὴν μὲν κατὰ σάρκα γέννησιν αὐτοῦ οὐ πλείονες ἐπιστεύθησαν διηγήσασθαι πλὴν δύο. Καὶ σὺ τολμᾷς ἐπιζητεῖν τὴν κατὰ Πνεῦμα διήγησιν, ἣν παρ' ἑαυτῷ φυλάττει Πατὴρ, ἀποκαλύπτειν μέλλων τότε (for. ποτε) τοῖς ἁγίοις καὶ ἀξίοις ἰδεῖν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ; Αὔταρκές σοι ἤτω τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ· Ὅτι τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος, Πνεῦμά ἐστιν. Καθὼς διὰ τοῦ προφήτου τὴν τοῦ Λόγου γέννησιν σημαίνων ὅτι γεγέννηται, τὸ δὲ πῶς φυ-

cere artem ejus qui creavit, in experientia et usu positam, et non enarrabilem; sed solum videndo intelligere et credere quod opus Dei est homo. De Verbi autem generationis ratione quæris, qua Deus Pater generare voluit; generavit sicut voluit. Non satis est tibi scire quod Deus mundum condidit, nisi audeas inquirere, quomodo condidit? Non sufficit tibi cognoscere, quod Filius Dei tibi apparuit ad salutem, si tamen id credis; sed insuper quomodo genitus est secundum Spiritum, curiose indagas? Atqui generationem ejus secundum carnem enarrare non pluribus quam duobus concreditum est, et tu audes generationem secundum Spiritum scrutari, quam apud se Pater servat, revelaturus tunc Sanctis, qui ut faciem ejus videant digni erunt? Satis habe quod a Christo dictum est: [a] *Quod natum est ex Spiritu, Spiritus est,* sicut per prophetam significat Verbi generationem quod genitus est: quomodo vero, reservat apud se in tempus cer-

[a] Joh. iii. 6.

λάσσει, καιρῷ ὡρισμένῳ παρ' αὐτῷ μέλλων ἀποκαλύπτειν. Λέγει δὲ οὕτως, Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐξεγέννησά σε.

ιζ'. Αὐτάρκεις αὗται αἱ μαρτυρίαι πιστοῖς ἀλήθειαν ἀσκοῦσιν· οἱ δὲ ἄπιστοι οὐδενὶ πιστεύουσιν. Καὶ γὰρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ προσώπου τῶν ἀποστόλων διεμαρτύρατο, λέγων· καὶ τίς ἐπίστευσεν τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; ὥστε μὴ γενώμεθα ἄπιστοι, μήποτε ἐφ' ἡμῖν τελεσθῇ τὸ εἰρημένον. Πιστεύσωμεν οὖν, μακάριοι ἀδελφοὶ, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀποστόλων, ὅτι Θεὸς Λόγος ἀπ' οὐρανῶν κατῆλθεν εἰς τὴν ἁγίαν παρθένον Μαρίαν, ἵνα σαρκωθεὶς ἐξ αὐτῆς, λαβὼν δὲ καὶ ψυχὴν τὴν ἀνθρωπίνην, λογικὴν δὲ λέγω, γεγονὼς πάντα ὅσα ἐστὶν ἄνθρωπος, ἐκτὸς ἁμαρτίας, σώσῃ τὸν πεπτωκότα, καὶ ἀφθαρσίαν ἀνθρώποις παράσχῃ τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἐν πᾶσιν οὖν ἀποδέδεικται ἡμῖν τῆς ἀληθείας λόγος, ὅτι εἷς ἐστὶν ὁ Πατὴρ, οὗ (for. ᾧ) πάρεστι Λόγος, δι' οὗ τὰ πάντα ἐποίησεν· ὃν ὑστέροις και-

tum ac præfinitum, cum illud revelaturus est. [a] Sic enim ait: *Ex utero ante Luciferum genui te.*

XVII. Sufficiunt hæc testimonia fidelibus veritatis studiosis, infideles enim nulli credunt. Etenim Spiritus Sanctus ut terreret, in persona apostolorum testatus est: [b] *Domine, quis credidit auditui nostro?* Quamobrem ne simus infideles, ne quando in nobis, quod dictum est, impleatur. Credamus igitur, fratres, secundum traditionem apostolorum, quod Deus Verbum e cœlis descendit in sanctam Virginem Mariam, ut ex ea incarnatus sumpta anima humana, rationis inquam participe, factus omnia quæcunque homo est, excepto peccato, salvaret Adam qui ceciderat, et immortalitatem hominibus largiretur iis, qui crederent in nomine ejus. In omnibus igitur demonstratum est nobis verbum veritatis, quod unus est Pater, cujus adest Verbum, per quod omnia fecit, quod

[a] Psal. cx. 3. [b] Esai. liii. 1. Joh. xii. 38. Rom. x. 16.

ροῖς, καθὼς εἴπαμεν ἀνωτέρω, ἀπέστειλεν ὁ Πατὴρ πρὸς σωτηρίαν ἀνθρώπων. Οὗτος διὰ νόμου καὶ προφητῶν ἐκηρύχθη παρεσόμενος εἰς τὸν κόσμον. Καθ' ὃν οὖν τρόπον ἐκηρύχθη, κατὰ τοῦτον καὶ παρὼν ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν ἐκ παρθένου καὶ ἁγίου Πνεύματος, καινὸς ἄνθρωπος γενόμενος, τὸ μὲν οὐράνιον ἔχων τὸ πατρῷον ὡς Λόγος, τὸ δὲ ἐπίγειον ὡς ἐκ παλαιοῦ Ἀδὰμ διὰ παρθένου σαρκούμενος. Οὗτος προελθὼν εἰς κόσμον Θεὸς ἐν σώματι ἐφανερώθη, ἄνθρωπος τέλειος προελθών· οὐ γὰρ κατὰ φαντασίαν ἢ τροπὴν, ἀλλ' ἀληθῶς γενόμενος ἄνθρωπος.

ιη'. Οὕτως οὖν καὶ τὰ ἀνθρώπινα ἑαυτοῦ οὐκ ἀπαναίνεται ἐνδεικνύμενος Θεὸς ὢν, ὅτε πεινᾷ καὶ κοπιᾷ, καὶ κάμνων διψᾷ, καὶ δειλιῶν φεύγει, καὶ προσευχόμενος λυπεῖται, καὶ ἐπὶ προσκεφάλαιον καθεύδει ὁ ἄϋπνον ἔχων τὴν φύσιν ὡς Θεὸς, καὶ ποτηρίου πάθος παραιτεῖται ὁ διὰ τοῦτο παραγεγονὼς ἐν κόσμῳ,

posterioribus temporibus, sicut superius diximus, misit Pater ad salutem hominum. Hoc per legem et prophetas prædicatum est venturum esse in mundum. Sicut ergo prædicatum est, sic præsens se ipsum manifestum fecit ex Virgine et Spiritu Sancto novus homo factus, habens cœleste quod paternum erat, tanquam Verbum; terrenum vero tanquam ex vetere Adam per Virginem incarnatus. Sic in mundum egressus Deus corporatus apparuit, egressus perfectus homo. Non enim per fictionem, aut mutationem, sed vere factus est homo.

XVIII. Sic igitur humana sua non recusat qui demonstrabatur esse Deus, cum esurit [a] et laborat [b], et defatigatus sitit [c]; cum formidans fugit [d]; et super pulvinum dormit [e], qui naturam habet insomnem ut Deus: cum calicem passionis refugit [f], qui propter hoc in

a Matth. iv. 2. b Ibid. xxvi. 37. c Joh. xix. 28. d Ibid. iv. 3.
e Matth. viii. 24. f Ibid. xxvi. 39. Marc. xiv. 36. Luc. xxii. 42.

καὶ ἀγωνιῶν ἱδροῖ, καὶ ὑπ' ἀγγέλου ἐνδυναμοῦται ὁ ἐνδυναμῶν τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας, καὶ θανάτου καταφρονεῖν ἔργῳ διδάξας, καὶ ὑπὸ Ἰούδα παραδίδοται ὁ γινώσκων τὸν Ἰούδαν τίς ἐστιν. καὶ ἀτιμάζεται ὑπὸ Καιάφα, ὁ πρότερον ὑπ' αὐτοῦ ἱερατευόμενος (for. ἱερατευομένου τιμώμενος) ὡς Θεός. καὶ ὑπὸ Ἡρώδου ἐξουθενεῖται ὁ μέλλων κρίναι πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ μαστίζεται ὑπὸ Πιλάτου ὁ τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἀναδεξάμενος. καὶ ὑπὸ στρατιωτῶν παίζεται ᾧ παρεστήκουσι χίλιαι χιλιάδες καὶ μυρίαι μυριάδες ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων. καὶ ὑπὸ Ἰουδαίων ξύλῳ προσπήγνυται, ὁ πήξας ὡς καμάραν τὸν οὐρανόν. καὶ πρὸς Πατέρα βοῶν παρατίθεται τὸ πνεῦμα ὁ ἀχώριστος τοῦ Πατρός. καὶ κλίνων κεφαλὴν ἐκπνεῖ, ὁ εἴπας, Ἐξουσίαν ἔχω θεῖνα ιτὴν ψυχήν μου, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. Ὅτι δὲ οὐκ ἐκυριεύετο ὑπὸ θανάτου, ὡς (for. ὃς, ut interpres)

mundum advenerat[a]: cum in anxietate sudat[b], et ab angelo roboratur, qui eos qui in eum credunt, roborat; et opere docuit mortem contemnere: cum a Juda proditur[c], qui cognoscebat Judam quis esset[d]; et a Caipha inhonoratur[e], qui erat ab eo sacerdotio fungente, paulo ante tanquam Deus honoratus: cum ab Herode spernitur[f], qui totam terram judicaturus est[g], et verberatur a Pilato[h] is qui infirmitates nostras suscepit[i]: et a militibus illuditur[k] is, cui adstant millia millium[l], et decies centena millia angelorum et archangelorum: et a Judæis in ligno figitur[m], qui tanquam cameram cœlum fixit[n]: et clamans ad Patrem spiritum commendat[o], qui est a Patre inseparabilis[p]: et inclinato capite exspirat[q], qui dixit; *Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi eam*[r]. Quod autem non dominabatur

[a] Joh. xii. 27. xviii. 11. [b] Luc. xxii. 44. [c] Matth. xxvi. 15. [d] Id. vers. 25. [e] Id. 65. seq. [f] Luc. xxiii. 11. [g] Actor. xvii. 31. [h] Matth. xxvii. 26. Joh. xix. 1. [i] Esai. liii. 4. [k] Matth. xxvi. 67. [l] Daniel. vii. 10. [m] Matth. xxvii. 35. [n] Esai. xl. 22. [o] Luc. xxiii. 46. [p] Joh. xiv. 11. [q] Ibid. xix. 30. [r] Ibid. x. 18.

ζωὴ, εἶπεν· Ἐγὼ ἀπ' ἐμαυτοῦ τίθημι αὐτήν. καὶ πλευρὰν λόγχῃ νύσσεται, ὁ τὴν ζωὴν πᾶσαν χαριζόμενος. καὶ σίνδονι ἑλισσόμενος ἐν μνημείῳ τίθεται, ὁ τοὺς νεκροὺς ἐγείρων. καὶ τριήμερος ὑπὸ Πατρὸς ἀνίσταται, αὐτὸς ὢν ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωή. Ταῦτα γὰρ πάντα ἡμῖν κατόρθωσεν ὁ δι' ἡμᾶς γέγονεν καθ' ἡμᾶς· Αὐτὸς γὰρ τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἀνεδέξατο καὶ τὰς νόσους ἐβάστασεν, καὶ περὶ ἡμῶν ὠδυνᾶτο, καθὼς εἶπεν Ἡσαΐας ὁ προφήτης. Ὁ ὑπ' ἀγγέλων ὑμνούμενος καὶ ὑπὸ ποιμένων θεωρούμενος, καὶ ὑπὸ Συμεῶνος προσδοκώμενος, καὶ ὑπὸ Ἄννα μαρτυοούμενος. Οὗτος ἦν ὁ ζητούμενος ὑπὸ μάγων, καὶ σημαινόμενος ὑπ' ἀστέρος. Ὁ καὶ ἐν οἴκῳ Πατρὸς πολιτευόμενος, καὶ ὑπὸ Ἰωάννου δακτυλοδεικτούμενος. Ὁ ὑπὸ Πατρὸς ἄνωθεν μαρτυρούμενος· Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἀκούετε αὐτοῦ. Οὗτος στεφανοῦται κατὰ διαβόλου. οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ

ei mors qui vita erat, significavit cum dixit[a]: *Ego a me ipso pono eam.* Et latus lancea aperitur ei[b], qui vitam omnibus[c] largitur: et linteo involutus, in monumento ponitur[d], qui mortuos suscitat: et tertia die a Patre excitatur[e] qui est ipse resurrectio et vita[f]. Hæc enim omnia nobis operatus est, qui propter nos factus est sicut nos. Ipse enim infirmitates nostras suscepit, et languores nostros portavit; et pro nobis dolet, sicut dixit Esaias propheta[g]. Ab angelis laudatus[h], a pastoribus visus[i], a Symeone expectatus[k], ab Anna testatus[l] a magis quæsitus[m], ab stella significatus[n], in domo Patris versatus[o], a Joanne digito ostensus[p] cui Pater superne testimonium dedit[q], dicens: *Hic est Filius meus dilectus, ipsum audite.* Hic coronatur[r] contra Diabolum. Hic est Jesus Naza-

[a] Joh. x. 18. [b] Joh. xix. 34. [c] Joh. xi. 25. xiv. 6. [d] Joh. xix. 40. [e] Actor. x. 40. [f] Joh. xi. 25. [g] Esaiæ liii. 4. [h] Luc. ii. 13. [i] Luc. ii. 16. [k] Luc. ii. 25. [l] Id. vers. 36. [m] Matth. ii. 2. [n] Id. vers. 9. [o] Luc. ii. 49. [p] Joh. i. 29. et 15. [q] Matth. xvii. 5. [r] Matth. xxvii. 29.

Ναζαραῖος ὁ ἐν Κανᾷ ἐν γάμοις κληθεὶς, καὶ τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον μεταβαλὼν, καὶ θαλάσσῃ ὑπὸ βίας ἀνέμων κινουμένῃ ἐπιτιμῶν, καὶ ἐπὶ θαλάσσης περιπατῶν ὡς ἐπὶ ξηρᾶς γῆς, καὶ τυφλὸν ἐκ γενετῆς ὁρᾷν ποιῶν, καὶ νεκρὸν Λάζαρον τετραήμερον ἀνιστῶν, καὶ ποικίλας δυνάμεις ἀποτελῶν, καὶ ἁμαρτίας ἀφεὶς, καὶ ἐξουσίαν διδοὺς μαθηταῖς. καὶ αἷμα καὶ ὕδωρ ἐξ ἁγίας πλευρᾶς ῥεύσας, λόγχῃ νυγείς. Τούτου χάριν ἥλιος σκοτίζεται, ἡμέρα οὐ φωτίζεται, ῥήγνυνται πέτραι, σχίζεται καταπέτασμα. Τὰ θεμέλια γῆς σείεται, ἀνοίγονται τάφοι καὶ ἐγείρονται νεκροὶ, καὶ ἄρχοντες καταισχύνονται, τὸν γὰρ (for. γε) κοσμήτορα τοῦ παντὸς ἐπὶ σταυροῦ βλέποντες καμμύσαντα τὸν ὀφθαλμὸν καὶ παραδώσαντα τὸ πνεῦμα. ἰδοῦσα ἡ κτίσις ἐταράσσετο, καὶ τὴν αὐτοῦ ὑπερβάλλουσαν δόξαν χωρῆσαι οὐ δυναμένη ἐσκοτίζετο. Οὗτος ἐμφυσῶν δίδωσι τὸ Πνεῦμα μαθηταῖς, καὶ θυρῶν κεκλεισμένων

ræus, qui in Cana Galilææ ad nuptias vocatus, aquam in vinum mutavit[a]; et mare vi ventorum agitatum, increpavit[b]; et super mare tanquam super terram siccam ambulavit[c]; cœcum a nativitate videre fecit[d]; Lazarum jam quatriduo mortuum excitavit[e], varia miracula edidit; peccata remisit[f]; dedit apostolis potestatem[g], lancea ictus sanguinem et aquam[h] ex latere fudit. Propter hunc sol obtenebrescit[i], dies non illuminatur, rumpuntur petræ[k], scinditur velum[l], fundamenta terræ quatiuntur[m], aperiuntur sepulchra, et resurgunt mortui; et principes pudore afficiuntur[n] cum vident in cruce eum qui universum ornavit, claudentem oculos, et tradentem spiritum. Hæc cum creatura videret turbabatur, et cum gloriam illius capere non posset[o], tenebras sibi obducebat. Hic insufflans dat discipulis Spiritum[p] et januis clausis

a Joh. ii. 9. b Matth. viii. 26. c Matth. xiv. 25. d Joh. ix. 7. e Joh. xi. 44. xii. 17. f Matth. ix. 2. 6. g Matth. xvi. 19. xviii. 18. Joh. xx. 22. h Joh. xix. 34. i Matth. xxvii. 45. k Id. vers. 51. l Idem. m Id. vers. 52. n Idem vers. 54. o Matth. xxvii. 45. p Joh. xx. 22.

εἰσέρχεται, καὶ βλεπόντων μαθητῶν ὑπὸ νεφέλης ἀναλαμβάνεται εἰς οὐρανοὺς, καὶ ἐκ δεξιῶν Πατρὸς καθίζεται, καὶ ζώντων καὶ νεκρῶν παραγίνεται κριτής. Οὗτος ὁ Θεὸς, ὁ ἄνθρωπος δι' ἡμᾶς γεγονὼς, ᾧ πάντα ὑπέταξεν Πατήρ. αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἅμα Πατρὶ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, ἐν τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ καὶ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

ingreditur[a]. Hic videntibus apostolis a nube in cœlum susceptus est[b], sedetque ad dexteram Patris, venturus judex vivorum et mortuorum[c]. Hic Deus et homo propter nos factus, cui omnia subjecit Pater[d]: ipsi gloria et imperium cum Patre et Sancto Spiritu, in sancta ecclesia, et nunc, et in sæcula sæculorum, Amen.

a Joh. xx. 19. b Actor. i. 9. c Actor. x. 42. 2 Tim. iv. 1.
d 1 Cor. xv. 27.

IN

S. HIPPOLYTI

CONTRA NOETUM ANNOTATIONES.

HOC insigne ἀποσπασμάτιον ex Latina Francisci Torrensis sive Turriani versione vulgavit Gerhardus Vossius Tungrensis ad calcem Operum Gregorii Thaumaturgi, Moguntiæ A. MDCIV. 4. Græca nunc primum profero in lucem beneficio ejusdem, a quo superiorem ἀπόδειξιν (hæc est S. Hippolyti Ἀποδεικτικὴ πρὸς Ἰουδαίους, *Demonstratio adversus Judæos*,) accepi, viri eruditione ac meritis in literas et insigni virtute venerandi dom. BERNARDI DE MONTFAUCON, qui illa ex codice Vaticano descripta ad me misit. Notis Turriani, quas nomen ejus distinguet, meas adspersi. Titulus erat in Turriani edit. *Homilia de Deo trino et uno, et de mysterio Incarnationis contra hæresin Noëti.* In MS. Vaticano etiam Ὁμιλία Ἱππολύτου εἰς τὴν αἵρεσιν Νοήτου τινός. Sed cum Photius testetur opus Hippolyti adversus hæreses in oppugnatione hæreseos Noëti desiisse, atque initium hujus scripti manifeste prodat alia processisse, in quibus de aliis dogmatibus, aliorum ut videtur hæreticorum disseruit, eaque oppugnavit, habeo illud pro extrema parte libri Hippolytei adversus hæreses, sive *memoria hæresium*, ut S. Gelasius appellat, quædam ex hoc ἀποσπαματίῳ referens ad verbum, ut ad caput 18. annotavi. Neque obstat quod fideles quandoque auctor alloquitur, ut in homiliis fieri solet, nam hoc etiam in scriptis facere veteres, et ad lectores respicere, tralatitium. JO. ALBERT. FABRICIUS. Attulerat vir doctissimus in vol. priore *Operum S. Hippolyti* Hamburgi anno 1716. typis excuso, p. 225. ex Gelasio episcopo Romano *De Duabus Naturis in Christo*, quædam cum Hippolyti illis infra cap. 18. fere convenientia, sed, ut ibi ostendi, ex alio Hippolyti libro desumpta. Verum S. Epiphanius *Adversus Hæreses*, in Hæresi lvii. haud pauca eorum, quæ hic sequuntur, nullo auctore nominato sua fecit.

P. 45. l. 9. τὸ μὲν γένος ἦν Σμυρναῖος] Olim notavi ad *Reliquiar. Sacr.* vol. II. ubi primum hoc caput opusculi Hippolytei usque ad vocem συστῆσαι cum titulo *Concilii*

contra Noëtum collocavi, posse eum, qui ortu Smyrnæus fuerit, Ephesi sedem postea fixisse suam.

P. 45. l. 10. *οὐ πρὸ πολλοῦ χρόνου γενομένος*] Præpositionem *πρὸ* uncis inclusit Fabricius, perinde ac si ab apographo Montfauconiano idem abesset, quod quidem certo invenit in codice suo Turrianus Latinus interpres.

Ibid. *οὐ πρὸ πολλοῦ χρόνου γενόμενος*] Epiphanius ait, (Hæresi lvii. num. 1. ubi nonnulla horum, ut dixi, afferuntur) Noëtum prodidisse hæresin suam ante annos circiter CXXX. *οὐ πρὸ ἐτῶν πλειόνων, ἀλλ' ὡς πρὸ χρόνου τῶν τούτων ἑκατὸν τριάκοντα, πλείω ἢ ἐλάσσω.* Scripsit Epiphanius anno Christi CCCLXXV. His si centum ac triginta demas, manet annus CCXLV. Mox idem testatur Noëtum, *ἔναγχος* *paulo post*, una cum fratre mortuum esse. FABRIC. Vox ista *ἔναγχος* *nuper*, ut ostendi ad *Reliquiar. Sacr.* locum modo indicatum, quæ extat apud Epiphanium, hunc indicat scriptorem narratiunculam suam ex vetustiore aliquo auctore *κατὰ λέξιν* more suo desumpsisse.

Ibid. l. 12. *ἐπαχθεὶς*] *Ἐπαρθεὶς*, ut olim monui, reponendum est ex Turriani interpretatione, quæ habet, *alieni spiritus existimatione* elatus.

Ibid. l. 17. *ὁ ἔλεγχος αὐτῶν*] Discipulorum Noëti.

P. 46. l. 1. *ἔκβλητος γεγένηται κλήρου ἁγίου*] A Christianorum cœtu, non ordine sacro, ejectus; nam infra habes, *τότε τοῦτον ἐλέγξαντες ἐξέωσαν τῆς ἐκκλησίας.* Mendose extat apud Fabricium *γένηται* pro *γεγένηται.*

Ibid. l. 3. *Ἀαρών*] Ita et Epiphanius, et Damascenus. Sed Philastrius hæresi 53. "Noëtiani insensati (*ἀνόητοι*) cu-"jusdam nomine Noëti—hic etiam dicebat se Mosen esse, "et fratrem suum Heliam prophetam." FABRIC. Conjecturam jam olim ad *Reliquias Sacras* feci, Noëtum et fratrem solitos esse hoc de se prædicare, super sese ex cœlo descendisse *πνεῦμα καὶ δύναμιν* Mosis atque Aaron fratris; ut propterea plane iidem atque divini illi homines recte censeri possent.

Ibid. l. 4. *οἱ μακάριοι πρεσβύτεροι*] Fortasse hi fuerunt episcopi cum presbyteris juncti; etenim ostendi annotans ad locum, presbyterorum nomine interdum appellatos fuisse episcopos ab auctoribus sæculo existente secundo, qui ipsi inter episcopos ac presbyteros alibi aperte distinguere solent.

Ibid. l. 7. *συνπλανωμένους*] Tantum decem fuisse Epiphanius annotavit. FABRIC.

Ibid. l. 8. *καθαρὸν ὕστερον ἱστᾷν τὸ δόγμα ἐβούλετο*] Cum vice horum substituerit Epiphanius *παῤῥησίᾳ λοιπὸν τὴν αἵ-*

ρεσιν ἐδογμάτιζε, verteritque locum Hippolyti Turrianus, *volebat* aperte *dogma suum defendere*, opinabar legi oportere *καὶ θαῤῥῶν* pro voce *καθαρὸν* in Fabricii seu Montfauconii apographo reperta. Vett. Glossæ habent *Θαῤῥῶν*, *confidens*.

P. 46. l. 11. *Τί οὖν κακὸν* &c.] Apud Epiphanium qui ad verbum propemodum eadem de presbyteris ex Hippolyto, licet haud nominato, refert: *Τί γὰρ κακὸν πεποίηκα; ἕνα Θεὸν δοξάζω, ἕνα ἐπίσταμαι, καὶ οὐκ ἄλλον πλὴν αὐτοῦ, γεννηθέντα, ἀποθανόντα.* p. 480. FABRIC.

Ibid. l. 14. *τὸν υἱὸν παθόντα*] Quæ sequuntur, sunt ipsa verba symboli, quale extat apud Irenæum lib. I. c. 2. seq. lib. III. cap. 4. Tertullianum contra Praxeam c. 2. et de Præscript. c. 13. et de Virginibus velandis c. 1. &c. FABR.

Ibid. l. 18. *ἐξέωσαν τῆς ἐκκλησίας*] Noëtum damnatum a Tranquillo episcopo Chalcedoniorum Syriæ, scribit auctor Prædestinati, c. 36. Quod autem in Synodico libello quem edidit theologus celebratissimus Argentoratensis, Joannes Pappus, capite xx. leges in synodo Romana damnatum Noëtum a papa Victore, temporum ratio non patitur. Sed sunt quædam et alia in illo Synodico parum accurate tradita, licet scriptum ipsum alioqui est neutiquam contemnendum. FABRIC.

P. 47. l. 1. *Οἱ καὶ δεῖξαι βούλονται*] Correxi *οἳ* pro *οἱ*: hi autem sunt Noëti discipuli, qui initio commemorantur.

Ibid. l. 5. *μετ' ἐμὲ*] Habent *Biblia* edita *πλὴν ἐμοῦ*, nulla notata hujusmodi varietate lectionis.

Ibid. l. 6. *οἱ ἀποκρίνονται*] Legendum videtur *οἳ καὶ ἀποκρίνονται*, prout vertit Turrianus, *et respondent*.

Ibid. l. 8. *εἰ γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς*] Turrianus quidem vertit, tanquam si invenisset, *εἴ γε ὁ Θεὸς*, hæc vero conjungi debent cum sequentibus.

Ibid. l. 17. *Ὁρᾷς οὖν, φησιν,*] Hic *φησὶν* et *φασὶν* per vices usurpantur, quemadmodum verba *inquit* et *inquiunt* apud Arnobium.

P. 48. l. 6. *σὺ γὰρ ἧς ὁ Θεὸς*] For. scribendum *εἶς* pro *ἧς*. In *Bibliorum* exemplis extat *εἶ*.

Ibid. l. 9. *τούτου ἐμφανοῦς δεικνυμένου, τῶν οὕτως μαρτυρουμένων*] Locus corruptus esse videtur, et refingendus, *τούτου ἐμφανῶς δεικνυμένου, τούτων οὕτως μ.*

P. 49. l. 1. *μονόκωλα*] *Μονόκωλα* apparet adverbialiter poni pro *μονοκώλως* et *μονοτύπως*, quibus verbis Epiphanius p. 481. Hippolyti vestigiis insistens utitur. *Βούλονται δὲ διηγεῖσθαι μονοκώλως τοῦτον τὸν τρόπον ὡς Θεόδοτος.* Sensus est, Noëtianos ad unum tantummodo in explicandis S. Scrip-

turæ de Christo dictis veluti membrum respicere, divinam scilicet naturam, ita ut plane cum Patre et Spiritu S. eundem faciant Filium ὑποστατικῶς: uti vicissim Theodotus ad alterum recurrens extremum in sola hærebat humanitate, et Christum nudum esse hominem affirmabat. De Theodoto præter alios meminit etiam Timotheus presbyter a Cotelerio editus III. p. 389. Τοῦτον τὸν Θεόδοτόν φασιν τῆς τοῦ Σαμωσατέως αἱρέσεως ἀρχηγὸν καὶ πατέρα γενέσθαι, πρῶτον εἰπόντα τὸν Χριστὸν ψιλὸν ἄνθρωπον. Denique observandum, quod τῷ μονοκώλως, infra c. 4. opponitur ὁλοκλήρως. FABR.

P. 49. l. 2. ἄνθρωπον συνιστᾷν ψιλὸν βουλόμενος] Ita vertit Turrianus, ac si τὸν Χριστὸν ante ἄνθρωπον aut invenisset, aut certe legendum existimasset.

Ibid. l. 10. ἀλλα ἂν καὶ Νόητος νοεῖ] Fortasse scribendum, ἀλλ' ἀνοήτως καὶ Νόητος νοεῖ, ut fiat paronomasia in nomine Noëti, qua sæpe usus est Epiphanius in *Hæresi* lvii. Hippolytum secutus. Porro et paulo infra τὴν ἀφροσύνην Noëto ascribit Hippolytus fine cap. sequentis. Imo ait in cap. 8. Τί οὖν πρὸς ταῦτα τολμήσει Νόητος, μὴ νοῶν τὴν ἀλήθειαν;

Ibid. l. 13. ἀλλ' οὐ τὴν οἰκονομίαν ἀναιρήσει] Frequens in veterum scriptis, οἰκονομίαν ponere pro Λόγου ἐνανθρωπήσει, et divinitati ejusdem opponere. Vide infra c. 14. et Jac. Billium c. 40. sacrar. Observatt. Grabium ad Irenæum p. 419. Vulcanium ad Cyrillum contra Anthropomorphitas p. 116. Dounæum ad Chrysostomum tom. VIII. p. 372. Suicerum in Thesauro. Jo. Philippum Pfeiferum et D. Eliam Veielium τὸν μακαρίτην in singularibus de Œconomia dissertationibus, Casaubonum ad Epistolam Greg. Nysseni pag. 105. seq. Scorsum ad Homilias Theophanis Ceramei pag. 459. Dicitur autem κατ' οἰκονομίαν geri aliquid, ubi aliud quid oculis se offert, aliud latet, ut pluribus exposuit Gatakerus ad M. Antonini lib. XI. 18. p. 331. FABRIC. Mea quidem sententia rectius dixeris, οἰκονομίαν hoc loco dispositionem illam esse monarchiæ divinæ, qua in salutis nostræ dispensatione Trinitas simul cum monarchia consistit. Vide Tertullian. *Contra Praxeam*, capp. 3. 4. et alibi.

Ibid. l. 14. διὰ ταῦτα] Vel delendum cum interprete est διὰ, vel potius δύο ταῦτα reponendum; sunt autem hæc duo capita monarchia et œconomia.

P. 50. l. 2. διηγησόμεθα] Hæc pro *edito* διηγήσωμεθα interpretem secutus reposui. Mox πανουργεῖσθαι pro πανουργεύεσθαι imprimendum curavi.

Ibid. l. 4. σὺ γὰρ ἧς Θεὸς] Corrigendum εἶς, ut supra. p. 48. l. 6.

P. 50. l. 16. Hoc loco excidisse videbitur cuique mox sequentia conferenti *μετὰ δικαιοσύνης*.

P. 51. l. 9. *καὶ τῷ μυστηρίῳ τῆς οἰκονομίας*] Confer quæ mox sequuntur. Verum malim, *κατὰ τὸ μυστήριον οἰκονομίας*.

Ibid. l. 17. *τοῦ ἐγείραντος* Χριστὸν Ἰησοῦν] Jesu nomen hoc loco addunt Epistolæ ad Rom. codices quidam, veteresque scriptores, ut a Jo. Millio annotatum. FABRIC.

P. 52. l. 4. *ἐδείκνυεν μυστήριον οἰκονομίας*] Excidit articulus ante *μυστήριον*.

Ibid. l. 9. *ὄντως μυστήριον οἰκονομίας*] Legerim *ἐν τῷ μυστηρίῳ οἰκονομίας*.

P. 53. l. 5. *εἰς* (*ὃς*) *τὸ κοινὸν ὄνομα* &c.] His similia afferens Epiphanius in *Hæresi* lvii. num. 8. *ὡς*, non *εἰς*, habet, ubi *ὃς* reponendum esse recte monuit Petavius. Interea locum vertit, tanquam si invenisset *εἷς* Turrianus. Mox pro *τοῦτο* habet *οὕτως* Epiphanius.

Ibid. l. 11. *τούτῳ ὀνόματι—καλεῖσθαι*] Hoc est, nomine *Filii hominis*. Illud enim, *τοῦτο ἀπ' ἀρχῆς ὄντα*, a Turriano interprete haud inventum ex glossa importuna adjectum est.

P. 54. l. 9. Ὁρῶν τὸν Θεὸν] Ita expositum esse a multis nomen *Israel*, ostendit Fabricius.

Ibid. l. 10. *ὁ παῖς*] Filius, ut infra c. 7. et 8. FABR.

Ibid. l. 16. *ὃς ἐπὶ γῆς ὤφθη*] Conferas cap. 13.

P. 55. l. 1. *λαμπρῶς*] Exstante quidem in Græcis *λαμπρὸν*, sed legente, ut notat Fabricius, interprete Latino *λαμπρῶς*, hoc reposui.

Ibid. l. 7. Ὁ *ὢν καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ*] Refert lectorem suum Fabricius ad *Apoc*. i. 8. Atque ibi restituit lectionem Κύριος ὁ Θεὸς, pro solo ὁ Κύριος Greisbachius; satisque nobis probabit his verbis significari Christum, prout hic monet Hippolytus, collatio comm. 13. hujus capitis *Apocalypsis* cum comm. 17. aliisque duobus ejusdem libri locis scil. xxi. 6. et xxii. 12. 13.

Ibid. l. 9. *καὶ αὐτῷ*] Legendum *καὶ αὐτός*.

Ibid. l. 12. *καὶ πάντων κρατεῖ*] Fortasse legendum, *καὶ πάντων κρατεῖ*.

P. 56. l. 4. Τότε *καὶ αὐτὸς ὑποταγήσεται*] Abest *ὁ υἱὸς*, quod *Biblia* habent, itidem a Vulgata Interp. et aliis præter Hippolytum ecclesiæ patribus.

P. 57. l. 2. *ἐπισταυέτω*] Corrige *ἐπίσταιτο*.

Ibid. l. 5. *ἀλλ' ἐπὶ δύο πρόσωπα*] Reponendum videtur *ἐπεὶ*, prout vertit Turrianus interpres.

Ibid. l. 6. Αὐτὸς *δὲ αὐτὸ ἀπέλυσεν*] Corrigendum videtur *ἐπέλυσεν*, ut infra quoque *ἐπιλύει* pro *ἀπολύει*.

ζωὴ, εἶπεν· Ἐγὼ ἀπ' ἐμαυτοῦ τίθημι αὐτήν. καὶ πλευρὰν λόγχῃ νύσσεται, ὁ τὴν ζωὴν πᾶσαν χαριζόμενος. καὶ σίνδονι ἑλισσόμενος ἐν μνημείῳ τίθεται, ὁ τοὺς νεκροὺς ἐγείρων. καὶ τριήμερος ὑπὸ Πατρὸς ἀνίσταται, αὐτὸς ὢν ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωή. Ταῦτα γὰρ πάντα ἡμῖν κατόρθωσεν ὁ δι' ἡμᾶς γέγονεν καθ' ἡμᾶς· Αὐτὸς γὰρ τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἀνεδέξατο καὶ τὰς νόσους ἐβάστασεν, καὶ περὶ ἡμῶν ὠδυνᾶτο, καθὼς εἶπεν Ἡσαΐας ὁ προφήτης. Ὁ ὑπ' ἀγγέλων ὑμνούμενος καὶ ὑπὸ ποιμένων θεωρούμενος, καὶ ὑπὸ Συμεῶνος προσδοκώμενος, καὶ ὑπὸ Ἄννα μαρτυοούμενος. Οὗτος ἦν ὁ ζητούμενος ὑπὸ μάγων, καὶ σημαινόμενος ὑπ' ἀστέρος. Ὁ καὶ ἐν οἴκῳ Πατρὸς πολιτευόμενος, καὶ ὑπὸ Ἰωάννου δακτυλοδεικτούμενος. Ὁ ὑπὸ Πατρὸς ἄνωθεν μαρτυρούμενος· Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἀκούετε αὐτοῦ. Οὗτος στεφανοῦται κατὰ διαβόλου. οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ

ei mors qui vita erat, significavit cum dixit[a]: *Ego a me ipso pono eam.* Et latus lancea aperitur ei[b], qui vitam omnibus[c] largitur: et linteo involutus, in monumento ponitur[d], qui mortuos suscitat: et tertia die a Patre excitatur[e] qui est ipse resurrectio et vita[f]. Hæc enim omnia nobis operatus est, qui propter nos factus est sicut nos. Ipse enim infirmitates nostras suscepit, et languores nostros portavit; et pro nobis dolet, sicut dixit Esaias propheta[g]. Ab angelis laudatus[h], a pastoribus visus[i], a Symeone expectatus[k], ab Anna testatus[l] a magis quæsitus[m], ab stella significatus[n], in domo Patris versatus[o], a Joanne digito ostensus[p] cui Pater superne testimonium dedit[q], dicens: *Hic est Filius meus dilectus, ipsum audite.* Hic coronatur[r] contra Diabolum. Hic est Jesus Naza-

[a] Joh. x. 18. [b] Joh. xix. 34. [c] Joh. xi. 25. xiv. 6. [d] Joh. xix. 40. [e] Actor. x. 40. [f] Joh. xi. 25. [g] Esaiæ liii. 4. [h] Luc. ii. 13. [i] Luc. ii. 16. [k] Luc. ii. 25. [l] Id. vers. 36. [m] Matth. ii. 2. [n] Id. vers. 9. [o] Luc. ii. 49. [p] Joh. i. 29. et 15. [q] Matth. xvii. 5. [r] Matth. xxvii. 29.

Ut primum Deus voluit ea quæ cum Sophiæ ratione et sermone disposuerat intra se et substantias et species suas edere, ipsum primum protulit sermonem, habentem in se individuas suas rationes et Sophiam, ut per ipsum fierent universa, per quem erant cogitata atque disposita, imo et facta jam, quantum in Dei sensu. *Gregorius M.* lib. XXXII. *Moral. in Jobum* c. 6. Filius ipse vox, quia eum Pater gignendo dixit: Filius meus es tu, ego hodie genui te. *Quod vero Hippolytus addit Verbum ex inspectabili factum esse aspectabile, ad Œconomiam pertinet, nam ut Phæbadius libro contra Arianos* c. 34. nec Filium usquam invenimus sine transfiguratione fuisse visibilem, antequam Patri obediens fieret ex æternitate corporeus. Fabr. Hoc quidem statuere videtur Hippolytus, τὸν Λόγον, qui cum Patre semper extitisset, cum mundus conderetur, generatum, sive prolatum fuisse; cumque in carne appareret, visibilem tunc factum esse, ut ostenso atque viso eo mundus servaretur. Atque ita revera docuisse Hippolytum, firmant ea, quæ sequuntur capite 12.

P. 62. l. 4. φῶς ἐκ φωτὸς γεννῶν] Sic locuti ante patres Nicænos, præter Hippolytum nostrum sunt Justinus Martyr, Tatianus et Athenagoras, ut notatum doctissimo Grabio ad Irenæum lib. II. c. 23. Fabr. Loqui Hippolytus videtur de generato iis temporibus Logo Divino, quando mundus creatus, ac postea servatus est, cum prius Patri tantum Logos visibilis fuisset.

Ibid. l. 5. τὸν ἴδιον νοῦν] Filius νοῦς, σοφία Patris, et infra c. xiii. voluntas. Fabr.

Ibid. l. 9. ἕτερος] Justino Martyri quando Filius ἕτερόν τι a Patre esse dicitur, et Tertulliano quando *Filium et Patrem esse aliud ab alio* affirmat, eadem quæ Hippolyto mens, ut personarum distinctionem ostendant, non ut, ὁμοούσιον inficientur. Fabr.

Ibid. l. 12. ἐξ οὗ δύναμις Λόγος] Sic idem Tertullianus c. 9. adversus Praxeam Noëti ante ambulonem: "Pater "tota substantia est, Filius vero derivatio totius et portio." Et c. 2. "quasi non sic quoque unus sit omnia, dum ex "uno omnia, per substantiæ scilicet unitatem." Et lib. III. adversus Marcion. c. 6. "concedas necesse est eos qui Pa-"trem non agnoverint, nec Filium agnoscere potuisse, per "ejusdem substantiæ conditionem, cujus si plenitudo intel-"lecta non est, multo magis portio; certe qua plenitudinis "consors." Fabr.

Ibid. l. 14. Παῖς ὁ Θεοῦ] Ὁ παῖς τοῦ Θεοῦ, Dei Filius, ut supra c. v. et vii. Fabr.

εἰσέρχεται, καὶ βλεπόντων μαθητῶν ὑπὸ νεφέλης ἀναλαμβάνεται εἰς οὐρανοὺς, καὶ ἐκ δεξιῶν Πατρὸς καθίζεται, καὶ ζώντων καὶ νεκρῶν παραγίνεται κριτής. Οὗτος ὁ Θεὸς, ὁ ἄνθρωπος δι' ἡμᾶς γεγονὼς, ᾧ πάντα ὑπέταξεν Πατήρ. αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἅμα Πατρὶ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, ἐν τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ καὶ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

ingreditur [a]. Hic videntibus apostolis a nube in cœlum susceptus est [b], sedetque ad dexteram Patris, venturus judex vivorum et mortuorum [c]. Hic Deus et homo propter nos factus, cui omnia subjecit Pater [d]: ipsi gloria et imperium cum Patre et Sancto Spiritu, in sancta ecclesia, et nunc, et in sæcula sæculorum, Amen.

[a] Joh. xx. 19. [b] Actor. i. 9. [c] Actor. x. 42. 2 Tim. iv. 1.
[d] 1 Cor. xv. 27.

P. 65. l. 16. δύο λέγειν Θεούς;] Habet quidem interpres, *Dicetne aliquis dicere Joannem duos Deos*. Sed reponere velim, λέγεις pro λέγειν. *Quid ergo? dicet aliquis, dicisne duos Deos?*

Ibid. l. 18. οἰκονομίαν δὲ τρίτην] Fortasse legendum, οἰκονομίᾳ δὲ τρίτην, τὴν χάριν &c.

P. 66. l. 2. Πατὴρ ἐντέλλεται] Hoc *mandandi* et *præcipiendi* vocabulo de Patre, et *obediendi* de Filio sine ulla offensione usi sunt non modo ante Concilium Nicænum S. Irenæus, Hippolytus noster, Origenes et alii: sed et post illud concilium adversarii et hostes Arianæ hæreseos acerrimi, Athanasius, Basilius, Marius Victor, Hilarius, Prosper &c. Vide Petavium lib. II. de Trinitate c. vii. §. 7. Georg. Bullum in Defensione Fidei Nicænæ p. 133. 165. 179. 170. FABR.

Ibid. l. 3. Οἰκονομία συμφωνίας συνάγεται εἰς ἕνα Θεὸν] Ita legit interpres. Possis etiam legere οἰκονομίας συμφωνία. Certe in MS. meo apographo est οἰκονομίας συμφωνίας. FABR. Fortasse totus locus ita refingendus est; δι' οὗ Πατὴρ πιστεύεται οἰκονομίᾳ συμφωνίας συνάγεσθαι εἰς ἕνα Θεόν· vel potius, δι' οὗ Πατὴρ πιστεύεται, καὶ οἰκονομίᾳ συμφωνίας συνάγεται εἰς ἕνα Θεὸν, cum particula καὶ in verbo πιστεύεται absorpta esset.

Ibid. l. 5. Ὁ γὰρ κελεύων Πατὴρ] For. ὅ γε κελεύων Π.

Ibid. l. 7. Ὁ ὢν (for. οὖν) Πατὴρ ἐπὶ πάντων, ὁ δὲ Υἱὸς διὰ πάντων, &c.] Cum Paulus ait de Deo ad Ephes. iv. 6. *Qui est super omnia, et per omnia, et in omnibus*; tres personas designat, ut unitatem Dei in illis; quia unius ejusdemque virtutis ac potentiæ est, esse super omnia, et per omnia, et in omnibus; et secundum ordinem confessionis sanctæ Trinitatis, primum tribuit Patri, secundum Filio, tertium Spiritui Sancto, quia est tertia Persona secundum ordinem confessionis, ut antiqui theologi loquuntur, et nos loqui docuerunt. TURRIANUS.

Ibid. l. 11. οὐκ ηὐχαρίστησαν—ἠρνήσαντο] Ex decem leprosis non novem Judæi sed unus tantum gratias Christo egit sanatus et in eum credens Samaritanus. Luc. xvii. 16. FABR. Hoc dicit propter Petrum, quem legimus in evangelio negasse. TURRIAN.

P. 67. l. 6. ξένον μοι φέρεις, Λόγον λέγων Υἱόν] Hunc locum puto a Turriano minus bene expressum, atque Hippolytum potius in hanc sententiam scripsisse: "Novum mihi "affers, cum Filium Verbum vocas," sive Verbi appellas nomine. FABR.

Ibid. l. 7. ἀλλ' ἄλλως ἀλληγορεῖ] Verbum Dei non allego-

rice, sed proprie Filium Dei significat. Hoc ipsum beatus Cyrillus lib. VII. Thesauri cap. 1. contra Eunomium docuit, et per Scripturas probavit, esse Verbum proprium nomen Filii; id est, hanc vocem, Verbum, proprie et decenter, et non per abusionem, aut allegoriam Filium Dei significare. TURRIAN. Cum ita verterit locum Turrianus, *sed aliter per allegoriam interpretatur. Immo non aliter per allegoriam interpretatur;* videtur ille aliquid præter lectionem receptam in codice suo invenisse. Fortasse vero olim scriptum erat, ἀλλ' ἀλληγορεῖ. Οὐκ ἀλληγορεῖ. οὗτος γὰρ &c. sic enim legendum puto, non οὕτως.

P. 67. l. 19. ἐν συμβόλῳ] Hoc est in figura, qua utitur etiam propheta Esaias lxiii. 1. FABR.

P. 68. l. 8. τὴν δόξαν ἐξέδειραν αὐτοῦ] Sic habebant LXX. in exemplari Hippolyti, δόξαν, non δορὰν, ut nunc in nostris. Convenit hæc lectio cum Esai. liii. Vidimus eum, et non erat species, neque decor. TURRIAN. Nulla varietas ad vocem δορὰν notata est in edit. τῶν LXX. ab Holmesio et Parsons adornata.

Ibid. l. 12. ἁμαρτίας] Omittit verba καὶ περὶ ἁμαρτίας, quæ et in uno Covelli codice absunt, sed ab aliis codicibus, quemadmodum et versionibus antiquis Epistolæ ad Romanos agnoscuntur. FABR. Addidit Covelli codici alium Viennensem cl. Griesbachius.

Ibid. l. 18. καὶ τὸ κοινὸν ὄνομα τῆς εἰς ἀνθρώπους φιλοστοργίας ἀναλαμβάνει] Legendum videtur, καὶ τὸ κοινὸν ὄνομα τῇ εἰς ἀνθρώπους φιλοστοργίᾳ ἀ.

P. 69. l. 1. Οὔτε—τέλειος ἦν Υἱὸς] Nihil deerat Filio Dei ad perfectionem generationis æternæ ex Patre, antequam fieret Filius hominis: sed ad perfectum mysterium œconomiæ deerat Christo Filio Dei, ut fieret Filius hominis, et sic esset perfectus Christus. Cum carne itaque factus est perfectus Christus, et perfectus sive completus Filius; Filius scilicet Dei et Filius hominis: quin hypostasis Christi, ut antiqui theologi, et ecclesiastici Patres tradunt, est quid completum ex duabus naturis, divina scilicet et humana unita Verbo. Et beatus Cyrillus libro II. contra Nestorium: "Corpus," inquit, "ex muliere natum unitum Verbo "secundum hypostasim, Christum unum et Filium et Do-"minum perfecit, sive complevit eundem Deum et homi-"nem," quod perinde est, ut diceret; Filium Dei et eundem Filium hominis. Conveniunt cum his, quæ Leontius Byzantius lib. primo contra Nestorianos, et Eutychianos scripsit, duplicem esse perfectionem in Christo, unam quæ simpliciter dicitur, alteram quæ in habitudine cernitur, secun-

dum magnum Gregorium: "Perfectum enim," inquit, "est "Verbum, et plenum, et præbens perfectionem; perfecta "autem est et anima hominis quantum ad definitionem es-"sentiæ suæ: sed tamen neque Verbum est perfectus Chris-"tus non unita humanitate, quamvis perfectus Deus sit, "sicut nec anima perfectus homo est sine corpore, etsi per-"fectam substantiam habet;" hactenus Leontius. TURRIAN. Scilicet non ita insaniit Hippolytus, ut diceret, quod dixisse illum Zwickerus voluit, Verbo sive unigenito quicquam intrinsecæ perfectionis revera accessisse ex carnis assumtione; imo contrarium aperte docet. Nam primo diserte ait, Dominum nostrum perfectum fuisse Verbum et unigenitum ante incarnationem. Deinde clare docet Verbum sive unigenitum (μονογενῆ) adeo ex carne humana non melioratum esse, ut caro illa ipsam suam subsistentiam Verbo debeat. Quid ergo, inquies, voluit Hippolytus, cum ait Verbum et unigenitum sine carne perfectum non fuisse Filium? Voluit, inquam, manifeste, τὸν Λόγον ante incarnationem non omni filiationis genere, ut ita dicam, defunctum fuisse, sive nondum fuisse omni modo, quo Pater voluit, Dei Filium. Scilicet Domino nostro triplicem nativitatem et filiationem attribuerunt veteres. Prima est, qua ut Λόγος ex mente Patris ab æterno natus fuit. Ex hac nativitate perfecta hypostasis divina extitit; nec ipsi quicquam postea accessit, sed potius cæteræ nativitates συγκαταβάσεις fuerunt, sive condescensiones Filii Dei. Altera nempe nativitas est, qua ὁ Λόγος a Deo Patre, apud quem, cum nihil adhuc præter Deum existeret, adeoque ab æterno fuerat, κατ' ἐνέργειαν exivit, ac tanquam ex utero ejus prodiit, seque demisit ad condenda universa. (Hæc est illa γέννησις Λόγου προφορικοῦ apud Theophilum Antiochenum lib. II. p. 80. Sic et Judæi quidam ætate Justini affirmabant ἀτμήτους καὶ ἀχωρίστους Θεοῦ δυνάμεις esse angelos ἃς ὁ Θεὸς ὅταν βούληται προπηδᾷν ποιεῖ καὶ πάλιν ἀναστέλλει πρὸς ἑαυτὸν, p. 280. Dial. cum Tryphone. *Fabr.*) Tertia demum nativitas tum fuit, cum idem ὁ Λόγος caro factus est, et e sinu Patris in uterum beatissimæ Virginis illapsus, homo ex ipsa natus est per inumbrationem Spiritus S. Hæc fuit τοῦ Λόγου extrema συγκατάβασις, (a nobis hominibus, adeoque ab ipsis angelis æternum adoranda,) qua peracta, perfectus Filius Dei factus est, hoc est, ut dixi, omni filiationis genere defunctus est: si quidem cæteræ filiationes, quæ humanam Christi naturam spectant, ex hac dependent, atque ex ipsa consequuntur. G. BULLUS *Defens. Fidei Nicænæ* pag. 164. (p. 92. ed. Grabii) a Fabricio allatus. Dixerat quidem Hip-

polytus, τὸν Λόγον nomine Filii appellatum esse διὰ τὸ μέλλειν αὐτὸν γένεσθαι, hoc vero loco non negat, eum antequam incarnatus existeret, omnino fuisse Filium; sed perfectum Filium eum fuisse denegat. Imo supra in sect. xi. p. 62. habet, Οὗτος δὲ νοῦς, ὃς προβὰς ἐν κόσμῳ ἐδείκνυτο παῖς Θεοῦ. Attamen censere videtur Hippolytus, *Filii* appellationem partim ex processione ejus ad res condendas, partim ex incarnatione ejus derivatam esse. Itidem Tertullianus ait, fuisse tempus, cum Filius non fuit; statuens tamen Deum non tum solum fuisse, sed habuisse in semetipso sermonem de substantia Patris. Confer Tertull. *Advs. Hermogenem*, cap. 3. et *Advs. Praxeam*, capp. 4. et 5. Quippe Tertullianus, ut Bullo placuit, existimabat, τὸν Λόγον in hoc imprimis Filium Dei declarari, quod cum Deus Pater voluit, ex ipso processerit, et tanquam ex utero paternæ mentis prodierit, et quasi natus fuerit ad condendas creaturas. Vid. Op. ejusd. p. 235. ed. Grab. p. 207.

P. 69. l. 11. καὶ ἥκω] Extare hoc additamentum in duobus codd. scriptis, sicut invenitur apud Chrysostomum, ostendunt Var. Lectt. Test. Novi Griesbachianæ. Porro scriptum esse in multis codicibus, quomodo apud Hippolytum, ἐκ τοῦ Πατρὸς pro lectione recepta παρὰ τοῦ Πατρὸς eædem Lectt. probant.

Ibid. l. 13. ἀλλ' ἡ Πνεῦμα] Divina Christi natura, uti est, ita passim etiam dicitur Spiritus antiquis ecclesiæ doctoribus διὰ τὸ ἀσχημάτιστον ut loquitur Proclus CPolitanus. Vide Hugonem Grotium ad Marci cap. ii. vers. 8. Fabr.

Ibid. τί δέ ἐστιν τὸ, ἐξῆλθον] For. τί δέ ἐστιν, ὃ ἐξῆλθεν.

P. 70. l. 13. ἀποκαλύπτειν μέλλων τότε] An legend. ποτε *aliquando?*

P. 71. l. 18. οὗ πάρεστι Λόγος] Melius videtur ᾧ π. Λ.

P. 72. l. 1. καθὼς εἴπαμεν ἀνωτέρω] Capp. 10. et 12.

Ibid l. 9. Θεὸς ἐν σώματι ἐφανερώθη] Utrum hic afferatur apostoli illud in *priori Epistola ad S. Timotheum*, iii. 16. Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκὶ, adhuc lis est. De eadem re agens, hæc est incarnatio Christi, Hippolytus in alio ac diverso opere scripsit, Οὗτος, ὁ προελθὼν εἰς τὸν κόσμον Θεὸς καὶ ἄνθρωπος ἐφανερώθη. Locus extat apud Theodoretum in *Dialogo* ii. p. 132. edit. Schulze. Eum vero afferre non debebat Greisbachius, tanquam cum hoc altero Hippolyti loco verbo tenus discrepantem, in quo apostolum adduci multi censent; id quod factum in verbis a Theodoreto allatis nemo dixerat.

Ibid. l. 10. κατὰ φαντασίαν ἢ τροπὴν] Adversus hæresin Docetarum, quæ latissime serpserat propugnata a Simone

Mago, Menandro, Saturnilo, Gnosticis, Cerinthiis, Basilide, Valentino, Secundo, Epiphane, Isidoro, Heracleonitis, Ptolemæo, Marcosianis, Ophitis, Sethianis, Cerdone, Marcione, Apelle, Bardesane, Harmenio, uti deinceps a Manichæis, et Priscillianistis. FABR.

P. 73. l. 5. ὁ πρότερον ὑπ' αὐτοῦ ἱερατευόμενος ὡς Θεός] Quia Turrianus hoc modo locum vertit, *qui erat ab eo sacerdotum fungente, paulo ante tanquam Deus honoratus*, inde haud difficile fuit Græca ita emendare, ὁ πρότερον ὑπ' αὐτοῦ ἱερατευομένου τιμώμενος ὡς Θεός.

Ibid. l. 6. ὡς Θεός] *Tanquam Deus honoratus.* Quia cum esset pontifex illius anni, prophetavit Caiphas, Joan. cap. xi. quod Jesus moriturus erat pro gente: et non tantum pro gente, sed ut filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in unum; quod quidem facere non poterat, nisi Deus esset. TURRIAN.

Ibid. l. 17. ὡς ζωὴ] Melior interpretis lectio, ὃς ζωή.

P. 74. l. 10. ὑπὸ ποιμένων θεωρούμενος] Quæ hic sequuntur ad verbum fere conveniunt cum eis quæ ex S. Hippolyti Memoria Hæresium laudat S. Gelasius in loco quem habes supra t. I. p. 225. Vide et quæ Theodoretus p. 268. FABR. Prorsus et ad unguem conveniunt Gelasii illa cum iis, quæ protulit Theodoretus in *Dialogo Secundo* ex Hippolyti, ut ibidem ait, *Enarratione Secundi Psalmi* desumpta. Falli ergo videtur Gelasius attribuens sua ad Hippolyti *Memoriam Hæresium*, cujus pars est hæc Contra Noetum disputatio, in qua tantum similia, non eadem, existunt.

Ibid. l. 17. στεφανοῦται κατὰ διαβόλου] Victores in certaminibus coronabantur; de quo multa Carolus Paschalius libro sexto de Coronis. FABR.

P. 75. l. 12. τὸν γὰρ κοσμήτορα] Legendum, τόν γε κ. cum interprete, ut hæc sententia cum priori conjungatur.

Q. SEPTIMII FLORENTIS

TERTULLIANI

LIBRI

DE ORATIONE

ET

DE PRÆSCRIPTIONE HÆRETICORUM.

TERTULLIANUS.

S. Hieronymus, *Lib. De Viris Illustribus*, cap. liii. pag. 124. edit. Fabricii.

TERTULLIANUS presbyter, nunc demum primus post Victorem et Apollonium [a] Latinorum ponitur, provinciæ Africæ, civitatis Carthaginiensis, patre centurione proconsulari [b]. Hic acris et vehementis ingenii, sub Severo principe et Antonino Caracalla maxime floruit, multaque scripsit volumina [c]: quæ quia nota sunt pluribus, prætermittimus. Vidi ego quemdam Paulum Concordiæ [d], quod oppidum [e] Italiæ est, senem, qui se beati Cypriani, jam grandis ætatis, notarium, cum ipse admodum esset adolescens, Romæ vidisse diceret; referreque sibi solitum, numquam Cyprianum [f] absque Tertulliani lectione unum diem præterisse: ac sibi crebro dicere, *Da magistrum;* Tertullianum videlicet significans. Hic cum usque ad mediam ætatem presbyter ecclesiæ permansisset, invidia postea [g] et contumeliis clericorum Romanæ ecclesiæ, ad Montani dogma delapsus, in multis libris novæ prophetiæ meminit: specialiter autem adversum ecclesiam texuit volumina [h], de Pudicitia, de Persecutione, de Jejuniis, de Monogamia, de Ecstasi libros sex, et septimum, quem adversum Apollonium composuit. Ferturque vixisse usque ad decrepitam ætatem, et multa, quæ non exstant [i], opuscula condidisse.

Joan. Alberti Fabricii Notæ.

a De Victore c. 34. de Apollonio senatore Rom. c. 42.

b Eusebius Chron. Vide infra notas H. Gravii. Africæ pro-

consularis provinciæ caput, ut notissimum est, Carthago Tertulliani patria, ubi parens ejus ut centurio sub proconsule stipendia meruit.

[c] Præter scripta Tertulliani, quæ extant, fuere liber *de Animæ Submissione,* alius *de Superstitione Sæculi* et alius *de Carne et Anima,* quorum titulos in antiquissimo codice Agobardino Rigaltius reperit: tum liber *de Spe Fidelium,* cujus meminit Hieronymus, supra, c. 18. et *de S. Trinitate Opus* cujus epitomen esse Novatiani librum ejusdem argumenti affirmat c. 70. et libri VII. *de Ecstasi,* de quibus inferius, hoc ipso capite. *De Vestibus Aaronis,* nec non *de Animalibus mundis et immundis,* et *de Circumcisione,* sed et *de Virginitate,* quorum opusculorum variis Epistolarum suarum locis meminit idem Hieronymus. Et *contra Apellicianos,* Vincentius Lerin. c. 24. Commonitorii. Et *de Paradiso* Tertull. c. 55. de Anima: *Habes etiam de Paradiso a nobis libellum, quo constituimus omnem animam apud inferos sequestrari in diem Domini.* Denique ut idem ipse testis, Græca opuscula, *de Spectaculis, de Baptismo, de velandis Virginibus,* et *de Corona Militis.*

[d] MS. Gemblac. *Concordiæ, opido Italiæ.* Ad hunc Paulum Concordiensem Epistola Hieronymi xxi. &c.

[e] Vetus nempe inter Aquileiam et Altinum, non, ut vulgo existimatur, Mirandulæ vicinum oppidum. Vid. Epist. in nostra recensione X. VALLARSIUS, Op. S. Hieronymi editor nuperus.

[f] Mirum ne semel quidem Tertullianum citari in Cypriani scriptis quæ extant, licet Hieronymus Epistola 65. etiam testetur Cypriani scriptis probari, quod Tertulliano magistro usus fuerit. Pro *da magistrum,* codex Gembl. tantum habet *magistrum,* quod Suffrido Petri videtur *ἐμφατικώτερον,* ego librarii oscitantis omissione voculam *da* abesse non dubito. (Ait Vallarsius, Fortasse cujus delectabatur ingenio, nominis declinare studuit invidiam.)

[g] Circa annum Christi 205. natus annos plus minus xl. Per clericos Romanæ ecclesiæ Zephyrinum papam potissimum tangere Hieronymus videtur, licet qua demum caussa offensus ab eo usque adeo fuerit Tertullianus, non certo constat. Vide Baronium ad A. C. 201. §. 10. et Tillemontium tom. III. Memor. H. E. pag. 215. 664. seq. Marcianæus edidit: *Hic usque—permansit, invidia postea* &c.

[h] Liber Tertulliani *de Pudicitia, de Fuga in Persecutione, de Jejuniis,* et *Monogamia* extant, sed perierunt libri septem de Ec-

stasi, quorum et supra c. 24. et 40. Hieronymus meminit. Ex his ut septimus proprie adversus *Apollonium* (de quo c. 40. dictum est) ita priores sex videntur fuisse scripta adversus Soterem episcopum Romæ. Auctor Prædestinati hæresi 26. *Scripsit contra eos* (Montanistas) *librum sanctus Soter papa urbis, et Apollonius Ephesiorum antistes. Contra quos scripsit Tertullianus presbyter Carthaginiensis. Qui cum omnia bene et prime et incomparabiliter scripserit, in hoc solum se reprehensibilem fecit, quod Montanum defendit, agens contra Soterem supradictum urbis papam.* Novam operum Tertulliani editionem post Beati Rhenani, Cerdæ, Pamelii, Rigaltii et Priorii curas in Gallia hodie parat Malinganus, Ord. Benedictini monachus : et in Italia exspectare jubent viri docti ex emendatione Gasp. Scioppii cum notis Guidonis Pancirolli. (Neque Gallicam, neque Italicam editionem Tertulliani hic a Fabricio præmonstratam huc usque vidimus.)

[i] Contrario sensu, forte et veriore, legit cod. Vaticanus, *quæ nunc extant*, pro *non extant*. Et librum quidem *de Aaron. Vestibus* Hieronymus Ep. 64. ad Fabiolam de *Vest. Sacerd.* in fine, frustra quæsisse se dicit; sed alia sunt Tertulliani volumina, quæ heic non nominat, et tamen jam tum periisse vix credi possit. Fuere liber *de Animæ Summissione* &c. (Hi libri a Fabricio jam supra commemorati fuerunt.) Tot librorum, quos nobis invidit sequior ætas, si tunc quoque temporis non extitissent, titulos saltem Hieronymus memoriæ commendasset. VALLARSIUS.

Q. SEPTIMII FLORENTIS

TERTULLIANI

DE ORATIONE.

CAP. I.

DEI spiritus, et Dei sermo, et Dei ratio, sermo rationis, et ratio sermonis, [et spiritus] utrumque Jesus Christus Dominus noster, nobis discipulis Novi Testamenti novam orationis formam determinavit. Oportebat enim in hac quoque specie *novum vinum novis utribus recondi, et novam plagulam novo adsui vestimento* (Matth. c. vi. et c. ix. 16.). Ceterum quidquid retro fuerat, aut demutatum est, ut circumcisio; aut suppletum, ut reliqua lex; aut impletum, ut prophetia; aut perfectum, ut fides ipsa. Omnia de carnalibus in spiritalia renovavit nova Dei gratia superducto evangelio expunctore totius retro vetustatis, in quo et Dei spiritus, et Dei sermo, et Dei ratio approbatus est Dominus noster Jesus Christus, spiritus quo valuit, sermo quo docuit, ratio qua venit (*for.* sensit). Sic igitur oratio a Christo constituta ex tribus constituta est: ex sermone, quo enunciatur: ex spiritu, quo tantum potest: ex ratione, qua suscipitur. Docuerat et Johannes discipulos suos adorare, sed omnia Johannis Christo præstruebantur, donec ipso aucto, sicut idem Johannes (iii. 30.) prænunciabat, *illum augeri oportere, se vero deminui*, totum præministri opus cum ipso spiritu transiret ad Dominum. Ideo nec exstat, in quæ verba docuerit Johannes adorare, quod

terrena cœlestibus cesserint iii. 31. *Qui de terra est,* inquit, *terrena fatur; et qui de cœlis adest, quæ vidit ea loquitur.* Et quid non cœleste, quod Domini Christi est; ut hæc quoque orandi disciplina? Consideremus itaque, benedicti, cœlestem ejus sophiam in primis de præcepto secrete adorandi: quo et fidem hominis exigebat, ut Dei omnipotentis et conspectum et auditum sub tectis, et in abditis etiam adesse confideret: et modestiam fidei desiderabat, ut quem ubique audire et videre fideret, ei soli religionem suam offerret: sequente sophia (*for.* sequentes sophiam) in sequenti præcepto; quod etsi proinde pertineat ad fidem et modestiam fidei, si non agmine verborum adeundum putemus ad Dominum, quem ultro suis prospicere certi sumus: attamen brevitas ista, quod ad tertium sophiæ gradum faciat, magnæ ac beatæ interpretationis substantia fulta est: quantumque substringitur verbis, tantum diffunditur sensibus. Neque enim propria tantum orationis officia complexa est, venerationem Dei, aut (*for.* et) hominis petitionem, sed omnem pene sermonem Domini, omnem commemorationem disciplinæ, ut revera in oratione breviarium totius evangelii comprehendatur.

CAP. II.

Incipit a testimonio Dei, et merito fidei, quum dicimus PATER QUI IN CŒLIS ES. Nam et Deum oramus, et fidem commendamus, cujus meritum est hæc appellatio. Scriptum est: (Jo. i. 11. Matt. vii. 9. et c. x. et c. xvi.) *Qui in eum crediderint, dedit eis potestatem ut filii Dei vocentur.* Quamquam frequentissime Dominus patrem nobis pronunciavit Deum, imo et præcepit, (Matt. xxiii. 9.) *ne quem in terris patrem vocemus, nisi quem habemus in cœlis.*

Itaque sic adorantes etiam præceptum obimus. Felices qui Patrem agnoscunt. Hoc est, quod Israeli exprobatur, quod cœlum ac terram Spiritus contestatur, *Filios,* dicens, (Esai. i. 1.) *genui, et illi me non agnoverunt.* Dicendo autem patrem, Deum quoque cognominamus. Appellatio ista et pietatis et potestatis est. Item in Patre Filius invocatur, *Ego enim,* inquit, (Jo. x. 30.) *et Pater unum sumus.* Ne mater quidem ecclesia præteritur. Siquidem in filio et patre mater recognoscitur, de qua constat et patris et filii nomen. Uno igitur genere aut (*for.* generali) vocabulo et Deum cum suis honoramus, et præcepti meminimus, et oblitos Patris denotamus.

CAP III.

Nomen Dei Patris nemini proditum est. Etiam qui de ipso interrogaverat Moyses, aliud quidem nomen audierat. Nobis revelatum est in Filio. Jam enim Filius novum Patris nomen est; *Ego veni,* inquit, (Jo. v. 42.) *in nomine Patris.* Et rursus, *Pater glorifica nomen tuum.* Et apertius, *Nomen tuum manifestavi hominibus.* Id ergo ut SANCTIFICETUR postulamus. Non quod deceat homines bene Deo optare, quasi sit et aliud de quo ei possit optari, aut laboret, nisi optemus. Plane *benedici Deum* (Psal. ciii. 22.) omni loco ac tempore condecet, ob debitam semper memoriam beneficiorum ejus, ab omni homine. Sed et hoc benedictionis vice fungitur. Ceterum quando non sanctum et sanctificatum est per semetipsum nomen Dei, quum ceteros sanctificet ex semetipso? Cui illa *angelorum circumstantia non cessant dicere Sanctus, Sanctus, Sanctus* (Esai. vi. 3. Apoc. iv. 8.). Proinde igitur et nos angelorum, si meruerimus, candidati jam hinc cœlestem illam in Deum vocem, et officium futuræ

claritatis ediximus. Hoc quantum ad gloriam Dei. Alioquin quantum ad nostram petitionem quum dicimus: *Sanctificetur nomen tuum*, (Matt. vi. 9.) id petimus ut sanctificetur in nobis, qui in illo sumus: simul et in ceteris, quos adhuc gratia Dei exspectat, ut et huic præcepto pareamus, *orando pro omnibus etiam pro inimicis nostris* (Matt. v. 44.). Ideoque suspensa enunciatione non dicentes, Sanctificetur in nobis, in omnibus dicimus.

CAP. IV. Secundum hanc formam subjungimus FIAT VOLUNTAS TUA IN CŒLIS ET IN TERRA, non quod aliquis obsistat, quominus voluntas Dei fiat, et ei successum voluntatis suæ oremus; sed in omnibus petimus fieri voluntatem ejus. Ex interpretatione enim figurata carnis et spiritus, nos sumus cœlum et terra. Quamquam et si simpliciter intelligendum est, idem tamen est sensus petitionis, ut in nobis fiat voluntas Dei in terris, ut possit scilicet fieri et in cœlis. Quid autem Deus vult, quam incedere nos secundum suam disciplinam? Petimus ergo, substantiam et facultatem voluntatis suæ subministret nobis, ut salvi simus et in cœlis et in terris; quia summa est voluntatis ejus, salus eorum, quos adoptavit. Est et illa Dei voluntas quam Dominus administravit prædicando, operando, sustinendo. Sic enim ipse pronunciavit, *non suam, sed Patris facere se voluntatem* (Jo. vi. 39.). Sine dubio quæ faciebat, ea erant voluntas Patris, ad quæ nunc nos velut ad exemplaria provocamur, ut et prædicemus, et operemur, et sustineamus ad mortem usque. Quæ ut implere possimus opus est Dei voluntate. Item dicentes, *Fiat voluntas tua*, vel eo nobis bene optamus, quod nihil mali sit in Dei voluntate, etiam si quid

pro meritis cujusque secus irrogatur. Jam hoc dicto, ad sufferentiam nosmetipsos præmonemus. Dominus quoque quum sub instantiam passionis infirmitatem carnis demonstrare jam in sua carne voluisset, *Pater*, inquit, (Luc. xxii. 42.) *transfer poculum istud;* et recordatus, *nisi quod mea non, sed tua fiat voluntas.* Ipse erat voluntas et potestas Patris; et tamen ad demonstrationem sufferentiæ debitæ, voluntati se Patris tradidit.

VENIAT quoque REGNUM TUUM ad id pertinet, CAP. V. quod et *Fiat voluntas tua*, in nobis scilicet. Nam Deus quando non regnat? *in cujus manu cor omnium regum est* (Prov. xxi. 1.). Sed quicquid nobis optamus, in illum auguramur, et illi deputamus, quod ab illo expectamus. Itaque si ad Dei voluntatem, et ad nostram suspensionem pertinet regni Dominici repræsentatio, quomodo quidam protractum quemdam seculo postulant, quum regnum Dei, quod ut adveniat oramus, ad consummationem seculi tendat? Optamus maturius regnare, et non diutius servire. Etiam si præfinitum in oratione non esset de postulando regni adventu, ultro eam vocem protulissemus, (Heb. iv. 11.) festinantes ad spei nostræ complexum. *Clamant ad Dominum in visu animæ martyrum sub altari: quonam usque non ulcisceris, Domine, sanguinem nostrum de incolis terræ?* (Apoc. vi. 9.) Nam utique ultio illorum a seculi fine dirigitur. Imo quam celeriter *veniat*, Domine *regnum tuum* (Matt. vi. 10.). Votum Christianorum, confusio nationum, exultatio angelorum, propter quod conflictamur, imo potius propter quod oramus.

Sed quam eleganter divina sapientia ordinem ora- CAP. VI.

tionis instruxit! ut post cœlestia, id est post Dei nomen, Dei voluntatem, et Dei regnum, terrenis quoque necessitatibus petitioni (*for.* petitione) locum faceret? Nam et edixerat Dominus (Matt. vi. 33.) *Quærite prius regnum, et tunc vobis etiam hæc adjicientur.* Quamquam PANEM NOSTRUM QUOTIDIANUM DA NOBIS HODIE, spiritaliter potius intelligamus. Christus enim panis noster est, quia vita Christus, et vita panis (*for.* vitæ panis. *Schutz.*). *Ego sum,* inquit, (Jo. vi. 35.) *panis vitæ.* Et paulo supra, *Panis est Sermo Dei vivi, qui descendit de cœlis.* Tum quod et corpus ejus in pane censetur: *Hoc est corpus meum* (Luc. xxii. 19.). Itaque petendo panem quotidianum, perpetuitatem postulamus in Christo, et individuitatem a corpore ejus. Sed et quia carnaliter admittitur ista vox, non sine religione potest fieri, et spiritalis disciplinæ (*for.* spiritali disciplina). Panem enim peti mandat, quod solum fidelibus necessarium est; *cetera enim nationes requirunt.* Ita et exemplis inculcat, et parabolis retractat, quum dicit: Numquid panem filiis pater aufert, et canibus tradit? (Matt. xv. 26.) Item: *Numquid filio panem poscenti lapidem tradit?* (Matt. vii. 9.) Ostendit enim, quid a patre filii expectent. Sed et nocturnus ille pulsator panem poscebat (Luc. xi. 5.). Merito autem adjecit: *Da nobis hodie,* ut qui præmiserat: Nolite de crastino cogitare quid edatis (Luc. xii. 29.). Cui rei parabolam quoque accommodavit illius hominis, qui provenientibus fructibus ampliationem horreorum, et longæ securitatis spatia cogitavit: is ipsa nocte moritur.

CAP VII. Consequens erat ut observata Dei liberalitate, etiam elementiam ejus precaremur; quid enim ali-

menta proderunt, si illi reputamur revera quasi taurus ad victimam? Sciebat Dominus se solum sine delicto esse. Docet itaque, petamus DIMITTI NOBIS DEBITA NOSTRA. Exomologesis est, petitio veniæ; quia qui petit veniam, delictum confitetur. Sic et pœnitentia demonstratur acceptabilis Deo, quia *vult eam, quam mortem peccatoris,* (Ezech. xxxiii. 11.). Debitum autem in scripturis delicti figura est, quod perinde judicio debeatur, et ab eo exigatur, nec evadat justitiam exactionis, nisi donetur exactio, sicut illi servo Dominus debitum remisit (Matt. v. 25.). Huc enim spectat exemplum parabolæ totius. Nam et quod idem servus a domino liberatus, non perinde parcit debitori suo, ac propterea delatus penes dominum tortori delegatur ad solvendum novissimum quadrantem, id est, modicum usque delictum, eo competit, quod remittere nos quoque profitemur debitoribus nostris. Jam et alibi ex hac specie orationis: *Remittite,* inquit, *et remittetur vobis* (Luc. vi. 37.). Et quum interrogasset Petrus, *si septies remittendum esset fratri: Imo,* inquit, *septuagies septies,* (Matt. xviii. 22.) ut legem in melius reformaret, quod in Genesi (iv. 24.) *de Cain septies, de Lamech autem septuagies septies, ultio reputata est.*

Adjecit ad plenitudinem tam expeditæ orationis, CAP. VIII.
ut non de remittendis tantum, sed etiam de avertendis in totum delictis supplicaremus, NE NOS INDUCAS IN TENTATIONEM, id est, ne nos patiaris induci, ab eo utique qui tentat. Ceterum absit ut Dominus tentare videatur, quasi aut ignoret fidem cujusque, aut dejicere sit gestiens. Diaboli est et infirmitas et malitia. Nam et Abrahamum non tentandæ fidei gratia sacrificare de filio jusserat, sed probandæ; ut

per eum faceret exemplum præcepto suo, quo mox præcepturus erat, neque pignora Deo cariora habenda. Ipse a diabolo tentatus, præsidem et artificem tentationis demonstravit. Hunc locum posterioribus confirmat: *Orate*, dicens, *ne tentemini* (Luc. xxii. 46.). Adeo tentati sunt Dominum deserendo, qui somno potius indulserant, quam orationi. Eo respondet clausula, interpretans quid sit, *Ne nos deducas in tentationem;* hoc est enim SED DEVEHE NOS A MALO.

CAP. IX. nacephaosis.

Compendiis pauculorum verborum, quot attinguntur edicta prophetarum, evangeliorum, apostolorum, sermones Domini, parabolæ exempla, præcepta! Quot simul expunguntur officia! Dei honor in patre, fidei testimonium in nomine, oblatio obsequii in voluntate, commemoratio spei in regno, petitio vitæ in pane, exomologesis debitorum in deprecatione, solicitudo tentationum in postulatione tutelæ. Quid mirum? Deus solus docere potuit, ut se vellet orari. Ab ipso igitur ordinata religio orationis, et de spiritu ipsius, jam tunc quum ex ore divino ferretur animata, suo privilegio ascendit in cœlum, commendans Patri quæ Filius docuit.

CAP. X. osse nos peradjiere.

Quoniam tamen Dominus prospector humanarum necessitatum, seorsum post traditam orandi disciplinam, *Petite*, inquit, *et accipietis*, (Luc. xi. 8.) et sunt quæ petantur pro circumstantia cujusque, præmissa legitima et ordinaria oratione quasi fundamento accidentium jus est (*for.* justorum) desideriorum, jus est superstruendi extrinsecus petitiones, cum memoria tamen præceptorum, ne quantum a præceptis, tantum ab auribus Dei longe simus.

AP. XI. e orans.

Memoria præceptorum viam orationibus sternit

ad cœlum, quorum præcipuum est, ne prius ascendamus ad Dei altare, quam si quid discordiæ vel offensæ cum fratribus contraxerimus, resolvamus (Matt. v. 23.). Quid est enim ad pacem Dei accedere sine pace? ad remissionem debitorum cum retentione? Quomodo placabit Patrem iratus in fratrem, quum omnis ira ab initio interdicta sit nobis? Nam et Joseph dimittens fratres suos ad perducendum patrem, *et ne*, inquit, *irascamini in via*, (Gen. xlv. 24.) nos scilicet monuit, (alias enim via cognominatur disciplina nostra,) tum ne in via orationis constituti, ad Patrem cum ira incedamus. Exinde aperte Dominus amplians legem, iram in fratrem (*for.* quam *addend.*) homicidio superponit, ne verbo quidem malo permittit expungi: *etiam si irascendum est, non ultra solis receptum,* (*an* recessum?) ut apostolus (Eph. iv. 26.) admonet. Quam autem temerarium est, aut diem sine oratione transigere, dum cessas fratri satisfacere, aut orationem perseverante iracundia perdere!

patrem fratri irasci

CAP. XII. **Etiam omni animi confusione vacuum esse debere.**

Nec ab ira solummodo, sed omni omnino confusione animi libera debet esse orationis intentio, de tali spiritu emissa, qualis est Spiritus, ad quem mittitur. Neque enim agnosci poterit a Spiritu Sancto spiritus inquinatus; aut tristis a læto, aut impeditus a libero. Nemo adversarium recipit; nemo nisi comparem suum admittit.

CAP. XIII. **De lavatione manuum.**

Ceterum quæ ratio est, manibus quidem ablutis, spiritu vero sordente orationem obire? quando et ipsis manibus spiritales munditiæ sint necessariæ, ut a falso, a cæde, a veneficiis, ab idololatria, ceterisque maculis, quæ spiritu conceptæ manuum opera transiguntur, puræ alleventur. Hæ sunt veræ munditiæ, non quas plerique superstitiose curant, ad

omnem orationem etiam cum lavacro totius corporis aquam sumentes. Id quum scrupulose percunctarer, et rationem requirerem, comperi commemorationem esse in Domini deditionem. Nos Dominum adoramus, non dedimus. Imo et adversari debemus deditoris exemplo, nec propterea manus abluere, nisi quod conversationis humanæ inquinamentum conscientiæ caussa lavemus.

CAP. XIV. Apostrophe.

Ceterum satis mundæ sunt manus, quas cum toto corpore in Christo semel lavimus. Omnibus licet membris lavet quotidie Israel, numquam tamen mundus est. Certe manus ejus semper immundæ, sanguine prophetarum et ipsius Domini cruentatæ in æternum. Et ideo conscientia patrum hereditarii rei nec attollere eas ad Dominum audent, ne exclamet aliquis Esaias, ne exhorreat Christus. Nos vero non attollimus tantum, sed etiam expandimus e Dominica passione modulantes; et orantes confitemur Christo.

CAP. XV. De expositis penulis.

Sed quoniam unum aliquod attingimus vacuæ observationis, non pigebit cetera quoque denotare, quibus merito vanitas exprobanda est; siquidem sine ullius aut Dominici, aut apostolici præcepti auctoritate fiunt. Hujusmodi enim non religioni, sed superstitioni deputantur, affectata, et coacta, et curiosi potius, quam rationalis officii; certe vel eo coercenda, quod Gentilibus adæquent. Ut est quorundam, expositis penulis orationem facere; sic enim adeunt ad idola nationes. Quod utique si fieri oporteret, apostoli, qui de habitu orandi docent, comprehendissent; nisi si qui putant, Paulum penulam suam in oratione penes Carpum reliquisse. Deus scilicet non audiat penulatos, qui tres sanctos in

fornace Babylonii regis orantes cum sarabaris et tyaris suis exaudivit!

CAP. XVI. De assidendo post orationem.

Item quod adsignata oratione, assidendi mos est quibusdam, non perspicio rationem; nisi si Hermas ille, cujus scriptura fere Pastor inscribitur, transacta oratione non super lectum assedisset, verum aliud quid fecisset, id quoque ad observationem vindicaremus. Utique non: simpliciter enim et nunc positum est, *Quum adorassem, et assedissem super lectum,* ad ordinem narrationis, non ad instar disciplinæ. Alioquin nusquam erit adorandum, nisi ubi fuerit lectus. Imo contra scripturam fecerit, si quis in cathedra aut subsellio sederit. Porro quum perinde faciant nationes, adoratis sigillaribus suis residendo, vel propterea in nobis reprehendi meretur, quod apud idola celebratur. Eo apponitur et irreverentiæ crimen, etiam ipsis nationibus, si quid saperent, intelligendum. Siquidem irreverens est assidere sub conspectu, contraque conspectum ejus, quem quam maxime reverearis, ac venereris; quanto magis sub conspectu Dei vivi, angelo adhuc orationis (*for.* orationi. *vid. notam*) astante, factum istud irreligiosissimum est, nisi exprobramus Deo, quod nos oratio fatigaverit.

CAP. XVII. De manibus elatis, et de vultu

Atqui cum modestia et humilitate adorantes, magis commendabimus Deo preces nostras, ne ipsis quidem manibus sublimius elatis (*for.* delendum), sed temperate ac probe elatis, ne vultu quidem in audaciam erecto. Nam ille publicanus, qui non tantum prece, sed et vultu humiliatus atque dejectus orabat, justificatior pharisæo procacissimo discessit. Sonos etiam vocis subjectos esse oportet; aut quantis arteriis opus est, si pro sono audiamur?

Deus autem non vocis, sed cordis auditor est, sicut conspector. Dæmonium oraculi Pythii: *Et mutum*, inquit, *intelligo et non loquentem exaudio.* Dei aures sonum expectant? Quomodo ergo oratio Jonæ de ventre ceti per tantæ bestiæ vicera, ab ipsis abyssis per tantam æquoris molem ad cœlum potuit evadere? Quid amplius referent isti, qui clarius adorant, nisi quod proximis obstrepunt? Imo prodendo petitiones suas, quid minus faciunt, quam si in publico orent?

CAP. XVIII. De osculo.

Alia jam consuetudo invaluit, jejunantes, habita oratione cum fratribus, subtrahunt osculum pacis, quod est signaculum orationis. Quando autem magis conferenda cum fratribus pax est, nisi quum oratio commendabilior ascendit, ut ipsi de nostra operatione participes, jam audeant de sua pace fratri transigere? Quæ oratio cum divortio sancti osculi integra? quem Domino officium facientem impedit pax? quale sacrificium est, a quo sine pace receditur? Quæcumque operatio sit, non erit potior præcepti observatione, quo jubemur jejunia nostra celare. Jam enim de abstinentia osculi agnoscimur jejunantes. Sed et si qua ratio est, ne tamen huic præcepto reus sis, potes domi, si forte, inter quos latere jejunium in totum non datur, differre pacem. Ubicumque autem alibi operationem tuam abscondere potes, debes meminisse præcepti: ita et disciplinæ foris, et consuetudini domi satisfacies. Sic et die paschæ, quo communis et quasi publica jejunii religio est, merito deponimus osculum, nihil curantes de occultando quod cum omnibus faciamus.

CAP. XIX. De Stationibus.

Similiter et stationum diebus non putant plerique sacrificiorum orationibus interveniendum, quod

statio solvenda sit accepto corpore Domini. Ergo devotum Deo obsequium eucharistia resolvit? An magis Deo obligat? Nonne solemnior erit statio tua, si et ad aram Dei steteris? Accepto corpore Domini, et reservato, utrumque salvum est, et participatio sacrificii, et exequutio officii. Si statio de militari exemplo nomen accipit (nam et *militia Dei sumus*) (2 Cor. x. 4. 1 Tim. i. 18.) utique nulla lætitia, sive tristitia obveniens castris, stationes militum rescindit. Nam lætitia libentius, tristitia solicitius administrabit disciplinam.

CAP. XX. De habitu feminarum

De habitu vero dumtaxat feminarum, varietas observationis efficit, post sanctissimum apostolum, nos vel maxime nullius loci homines impudenter retractare: nisi quod non impudenter, si secundum apostolum retractemus. De modestia quidem cultus et ornatus, aperta præscriptio est etiam Petri, cohibentis eodem ore, quia eodem et spiritu, quo Paulus, et vestium gloriam, et auri superbiam, et crinium lenonem (*for.* lenoniam. *vid. notam*) operositatem (1 Pet. iii. 3. 1 Tim. ii. 9.).

CAP. XXI. De virginibus.

Sed quod promiscue observatur per ecclesias, quasi incertum id retractandum est, velarine debeant virgines, an non. Qui enim virginibus indulgent capitis immunitatem, hoc niti videntur, quod apostolus (1 Cor. xi. 5.) non virgines nominatim, sed mulieres designaverit velandas esse; nec sexum, ut diceret *feminas*, sed gradum sexus, dicendo *mulieres*. Nam si sexum nominasset, *feminas* dicendo, absolute definisset de omni muliere. Aut (*for.* At) quum unum gradum sexus nominat, alium tacendo secernit. Potuit enim, inquiunt, aut et virgines nominare specialiter, aut compendio generaliter feminas.

CAP. XXII.

Qui ita concedunt (*for.* contendunt), recogitare debent de statu vocabuli ipsius, quid est *mulier* a primis quidem literis sanctorum commentariorum; nam inveniunt (*for.* invenient) sexus esse nomen, non gradum sexus. Siquidem Evam nondum virum expertam Deus *mulierem* et *feminam* cognominavit (Gen. ii. 23.): [feminam, qua sexus generaliter, mulierem, qua gradus sexus specialiter. *delend.*] Itaque (*for.* Ita quia) jam tunc innupta adhuc Eva mulieris vocabulo (*for.* sub vocabulo) fuit, commune id vocabulum et virgini factum est. Nec mirum, si apostolus eodem utique spiritu actus, quo cum omnis scriptura divinitatum, et illa (*for.* divina, tum et illa) Genesis digesta est, eadem voce usus est, mulierem ponendo; quæ exemplo Evæ innuptæ et virgini competat. Cetera denique non sonant (*for.* consonant), nam et hoc ipso, quod virgines non nominavit, sicut alio in loco, ubi de nubendo docet, satis prædicat de omni muliere, et de toto sexu dictum, nec distinctum esse inter virginem, omnino non nominat (*for.* nominatam). Qui enim alibi distinguere meminit, ubi scilicet differentia postulat (distinguit autem utramque speciem suis vocabulis designans); ubi non distinguit, dum utramque non nominat, nullam vult differentiam intelligi. Quid? quod Græco sermone, quo literas apostolus fecit, usui est mulieres vocare tam feminas, id est γυναῖκας, quam θηλείας. Igitur si pro sexus nomine vocabulum istud frequentatur, quod est interpretatione pro eo, quod est femina, sexum nominavit, dicens γυναῖκα. In sexu autem et virgo contingitur (*for.* continetur). Sed et manifesta pronunciatio est: *Omnis*, inquit, (1 Cor. xi. 5.) *mulier adorans, et prophetans intecto capite dedecorat ca-*

put suum. Quid est *omnis mulier,* nisi omnis ætatis, omnis ordinis, omnis conditionis? Nihil mulieris excipit, dicendo *omnis;* sicut nec vir nec velandi (*for.* nec investis velandi), proinde enim *omnis vir,* inquit (1 Cor. xi. 5.). Sicut ergo in masculino sexu sub viri nomine etiam investis velari vetatur, ita et in feminino sub nomine mulieris etiam virgo velari jubetur. Æqualiter in utroque sexu minor ætas majoris sequatur disciplinam: aut velentur et virgines masculi, si non velantur et virgines feminæ, quia nec isti nominatim tenentur. Aliud sit vir, et investis, si aliud est mulier, et virgo. Nempe *propter angelos,* ait, (ibid.) velari oportere, quod angeli propter filias hominum desciverunt a Deo. Quis ergo contendat, solas mulieres, id est nuptas jam, et virginitati defunctas concupiscentiæ (*for.* concupiscentiæ fuisse), nisi si non licet et virgines specie præstare, et amatores invenire? Imo videmus, quod non (*dele* non, *Muratorius*) virgines solas concupierint, quum dicat scriptura *filias hominum,* (Gen. vi. 2.) quia potuit uxores hominum nominasse vel feminas indifferenter. Etiam quod ait: *Et acceperunt sibi in uxores,* (ibid.) eo facit, quod accipiuntur in uxores, quæ vacant scilicet. De non vacantibus autem aliter enunciasset. Itaque (*for.* Ita quia) vacant tam viduitate, quam et virginitate; adeo sexum nominando generaliter filias, et species in genere commiscuit. Item quum dicit, naturam ipsam docere, feminas velandas esse, quæ capillum pro tegumento et ornamento mulieribus assignaret: nonne idem tegumentum et idem honor capitis virginibus quoque adscriptus est? Si *mulieri turpe est radi,* (1 Cor. xi. 6.) et virgini perinde. In quibus ergo una conditio capitis deputa-

tur, una et disciplina capitis exigitur, etiam ad eas virgines, quas pueritia defendit; a primo enim *femina* nominata est. Sic denique et Israel observat. Sed si non observaret: nostra lex ampliata, atque suppleta defenderet sibi adjectionem, virginibus quoque injiciens velamentum. Excusetur nunc ætas, quæ sexum suum ignorat, simplicitatis privilegium teneat. Nam et Eva, et Adam, ubi eis contigit sapere, texuerunt statim, quod agnoverant. Certe in ouibus pueritia mutavit, sicut naturæ (*for.* naturâ), ıta et disciplinæ (*for.* disciplinâ) debet ætas esse munifica. Nam et membris, et officiis mulieribus resignantur. Nulla virgo est, ex quo potest nubere, quoniam ætas jam in ea nupsit suo viro, id est tempori. Sed aliqua se Deo vovit: jam et crinem exinde transfigurat, et omnem habitum ad mulieres convertit. Totum ergo asseveret, et totum virginis præstet: quod propter Deum abscondit, plane obumbret. Interest nostra, quod Dei gratia exerceat, solius Dei conscientiæ commendare, ne quod a Deo speramus, ab homine compensemus. Quid denudas ante Deum, quod ante homines tegis? Verecundior eris in publico, quam in ecclesia? *Si Dei gratia est, et accepisti, quid gloriaris,* inquit, (1 Cor. iv. 7.) *quasi non acceperis?* Quid alias ostentatione tui judicas? an alias gloria tua ad bonum invitas? Atqui et ipsa periclitaris amittere, si gloriaris; et alias ad eadem pericula cogis. Facile eligitur (*for.* eliditur) quod affectione gloriæ assumitur. Velare virgo, si virgo es; debes enim erubescere. Si virgo es, plures oculos pati noli. Nemo miretur in tuam faciem; nemo mendacium tuum sentiat. Bene mentiris nuptam, si caput veles. Imo mentiri non videris; nup-

sisti enim Christo, illi carnem tuam tradidisti. Age pro mariti tui disciplina. Si nuptas alienas velari jubet, suas utique multo magis. Sed non putet institutione (*for.* institutionem) unusquisque antecessoris commovendam. Multi alienæ consuetudini prudentiam suam (*for.* suam addicunt), et constantiam ejus addicunt (*for.* adducunt), ne compellantur (*for.* compellantur virgines) velari. Certe voluntarias prohiberi non oportet, quæ se etiam (*for.* et jam) virgines negare non possunt, contentæ abuti in fama (*for.* in infamia) suæ conscientiæ apud Deum securitate. De illis tamen, quæ sponsis dicantur, constanter super meum modulum pronunciare contestarique possum, velandas ex ea die esse, qua ad primum viri corpus osculo et dextera expaverint. Omnia enim in his prænupserunt, et ætas per maturitatem, et caro per ætatem, et spiritus per conscientiam, et pudor per osculi experimentum, et spes per expectationem, et mens per voluntatem. Satisque nobis exemplo Rebecca est, quæ sponso demonstrato, tantum notitia ejus nubendo velata est (Gen. xxiv. 65.).

CAP. XXIII. De genu ponendo.

De genu quoque ponendo varietatem observationis patitur oratio per pauculos quosdam, qui sabbato abstinent genibus. Quæ dissensio quum maxime apud ecclesias caussam dicat, Dominus dabit gratiam suam, ut aut cedant, aut sine aliorum scandalo sententia sua utantur. Nos vero, sicut accepimus, solo die Dominico (*for.* Dominicæ) resurrectionis non ab isto tantum, sed omni anxietatis habitu, et officia (*for.* officio) cavere debemus, differentes etiam negotia, ne quem diabolo locum demus. Tantumdem et spatio pentecostes, quæ eadem exul-

tationis solemnitatem dispungimur (*for.* solemnitate dispungitur). Ceterum omni die quis dubitet prosternere se Deo vel prima saltem oratione, qua lucem ingredimur. Jejuniis autem et stationibus nulla oratio sine genu, et reliquo humilitatis more celebranda est. Non enim oramus tantum, sed et deprecamur, et satisfacimus Deo Domino nostro. De temporibus orationis nihil omnino præscriptum est, nisi plane omni in tempore et loco orare.

CAP. XXIV. De loco.

Sed quomodo *omni loco*, quum prohibeamur in publico? Omni, inquit, (1 ad Tim. ii. 8.) loco, quem opportunitas, aut etiam necessitas importaret. Non enim contra præceptum reputatur ab apostolis factum, qui in carcere audientibus custodiis orabant et canebant Deo, apud Paulum (*for.* aut a Paulo) qui in navi coram omnibus eucharistiam fecit.

CAP. XXV. De tempore.

De tempore vero non erit otiosa extrinsecus observatio etiam horarum quarumdam. Istarum dico communium, quæ diei interspatia signat (*cor.* signant), tertia, sexta, nona, quas solemniores in scripturis invenire est. Primus Spiritus Sanctus congregatis discipulis hora tertia infusus est (Act. ii. 15.). Petrus, qua die visionem communitatis omnis (*for.* omnium) in illo vasculo expertus est, sexta hora ascenderat orandi gratia in superiora. (ib. x. 9.) Idem cum Joanne ad nonam in templum adibat, (ib. iii. 1.) ubi paralyticum sanitati reformavit suæ. Et si simpliciter se habeant sine ullius observationis præcepto, bonum tamen sit aliquam constituere præsumtionem, qua (*for.* quæ) et orandi admonitionem (*for.* admonitione) constringat, et quasi lege ad tale munus extorqueat a negotiis interdum, ut quod Danieli (vi. 10.) quoque legimus observatum utique ex

Israelis disciplina, ne minus ter die saltem adoremus, debitores Patris, et Filii, et Spiritus Sancti. Exceptis utique legitimis orationibus, quæ sine ulla admonitione debentur ingressu lucis et noctis. Sed et cibum non prius sumere, et lavacrum non prius adire, quam interposita oratione, fideles decet. Priora enim habenda sunt spiritus refrigeria et pabula, quam carnis, et priora cœlestia, quam terrena.

CAP. XXVI. De fratru digressu.

Fratrem domum tuam introgressum ne sine oratione dimiseris. Vidisti, inquit, fratrem, vidisti Dominum tuum: maxime advenam (*for.* adverte), ne angelus forte sit (Heb. xiii. 2.). Sed nec ipse a fratribus exemtis (*for.* exceptus) priora fecerit (*for.* feceris) refrigeria terrena cœlestibus! Statim enim judicabitur (*for.* indicabitur) fides tua. Aut quomodo secundum præceptum (Luc. x. 5.), *pax huic domui* dices, nisi et eis, qui in domo sunt, pacem mutuam reddas?

CAP. XXVII. De subjungendo Psalmo.

Diligentiores in orando subjungere in orationibus alleluja solent, et hoc genus psalmos, quorum clausulis respondeant, qui simul sunt. Et est optimum utique institutum omne, quod proponendo et honorando Deo competit, saturatam orationem velut optimam hostiam admovere (*for.* opimam hostiam admovens).

CAP. XXVIII

Hæc est enim hostia spiritalis, quæ pristina sacrificia delevit. *Quò mihi*, inquit, (Esaiæ i. 11.) *multitudinem sacrificiorum? Plenus sum holocaustomatum arietum; et adipem agnorum, et sanguinem taurorum et hircorum nolo. Quis enim requisivit ista de manibus vestris?* Quæ ergo quæsierit Deus, evangelium docet. *Veniet hora*, inquit, (Jo. iv. 23, 24.) *quum veri adoratores adorabunt Patrem in*

spiritu et veritate. Deus enim Spiritus est: et adoratores itaque tales requirit. Nos sumus veri adoratores, et veri sacerdotes, qui spiritu orantes spiritu sacrificaremus (*for.* sacrificamus) orationem Dei propriam et acceptabilem, quam scilicet requisivit, quam sibi prospexit. Hanc de toto corde devotam, fide pastam, veritate curatam, innocentia integram, castititate mundam, agape coronatam, cum pompa operum bonorum inter psalmos et hymnos deducere ad Dei altare debemus, omnia nobis a Deo impetraturam.

CAP. ult. De vi et affectu orationis.

Quid enim orationi de spiritu et veritate venienti negavit (*for.* negabit) Deus, qui eam exigit? Legimus, et audimus, et credimus, quanta documenta efficaciæ ejus. Vetus quidem oratio et ab ignibus, et a bestiis, et ab inedia liberabat, et tamen non a Christo acceperat formam. Ceterum quanto amplius oratio Christianorum, non roris angelum in mediis ignibus sistit, nec ora leonibus obstruit, nec esurientibus rusticorum prandium transfert (Bel et Draco, 33. 34.), nullum sensum passionis delegata gratia avertit; sed patientes, et sentientes, et dolentes sufferentia instruit, virtute ampliat gratiam, ut sciat fides quid a Domino consequatur, intelligens quid pro Dei nomine patiatur. Sed et retro oratio plagas irrogabat, fundebat hostium exercitus, imbrium utilia prohibebat. Nunc vero oratio justitiæ omnem iram Dei avertit, pro inimicis excubat, pro persequentibus supplicat. Mirum si aquas cœlestes extorquere novit, quæ potuit et ignes impetrare? Sola est oratio, quæ Deum vincit. Sed Christus eam nihil mali novit (*for.* voluit) operari. Omnem illi virtutem de bono contulit. Itaque nihil

novit, nisi defunctorum animas de ipso mortis itinere vocare, debiles reformare, ægros remediare, dæmoniacos expiare, claustra carceris aperire, vincula innocentium solvere. Eadem diluit delicta, tentationes repellit, persequutiones extinguit, pusillanimos consolatur, magnanimos oblectat, peregrinantes deducit, fluctus mitigat, latrones obstupefacit, alit pauperes, regit (*for.* tegit) divites, lapsos erigit, cadentes suspendit, stantes continet. Oratio murus est fidei, arma et tela nostra adversus hominem (*for.* hostem, *Oberthur*), qui nos undique observat. Itaque numquam inermes incedamus. Die stationis, nocte vigiliæ meminerimus. Sub armis orationis signum nostri imperatoris custodiamus, tubam angeli expectemus orantes. Orant etiam angeli omnes. Orat omnis creatura. Orant pecudes et feræ, et genua declinant, et egredientes de stabulis ac speluncis, ad cœlum non otiosi ore suspiciunt, vibrantes (*for.* suspiciunt vibrante,) spiritu suo movere (*for.* movente). Sed et aves nunc exurgentes eriguntur ad cœlum, et alarum crucem pro manibus extendunt, et dicunt aliquid, quod oratio videatur. Quid ergo amplius de officio orationis? Etiam ipse Dominus oravit, cui sit honor et virtus in secula seculorum.

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTULLIANI
DE PRÆSCRIPTIONE
HÆRETICORUM LIBER.

CAP. I.

Matt. xxiv. 1 Cor. xi.

CONDITIO præsentium temporum, etiam hanc admonitionem provocat nostram, non oportere nos mirari super hæreses istas sive quia sunt; futuræ enim prænunciabantur: sive quia fidem quorumdam subvertunt; ad hoc enim sunt, ut fides, habendo tentationem, haberet etiam probationem. Vane ergo et inconsiderate plerique hoc ipso scandalizantur, quod tantum hæreses valeant, quantum sint (*for.* possint). Cum quid sortitum est, ut omnimodo sit, sicut causam accipit ob quam sit, sic vim consequitur, per quam sit, ne (*alii* nec) esse (*for.* nec est, si) non possit.

CAP. II.

Febrem denique inter ceteros mortiferos et cruciarios exitus erogando homini deputatam, neque quia est miramur, est enim; neque quia erogat hominem, ad hoc enim est. Proinde hæreses ad languorem et interitum fidei productas, si expavescimus hoc eas posse, prius est ut expavescamus hoc eas esse; quæ dum sunt, habent posse; et dum possunt, habent esse. Sed enim febrem, ut malum et de causa, et de potentia sua, ut notum est, abominamur potius quam miramur; et quantum in nobis est, præcavemus, non habentes abolitionem

ejus in nostra potestate. Hæreses vero mortem æternam, et majoris ignis ardorem inferentes, malunt quidam mirari, quod hoc possint, quam devitare ne possint: cum habeant devitandi potestatem. Ceterum nihil valebunt, si illas tantum valere non mirentur. Aut enim dum mirantur, in scandalum subministrantur: aut quia scandalizantur, ideo mirantur, quasi, quod tantum valeant, ex aliqua veniat veritate. Mirum scilicet ut malum vires suas habeat: nisi quod hæreses apud eos multum valeant, qui in fide non valent. In pugna pugilum et gladiatorum, plerumque non quia fortis est, vincit quis, aut quia non potest vinci; sed quoniam ille qui victus est, nullis viribus fuit: adeo idem ille victor benevalenti postea comparatus, etiam superatus recedit. Non aliter hæreses de quorumdam infirmitatibus habent quod valent, nihil valentes si in bene valentem fidem incurrant.

CAP. III.

Solent quidem isti infirmiores etiam de quibusdam personis ab hæresi captis, ædificari in ruinam. Quare ille vel ille fidelissimi, prudentissimi, et usitatissimi in ecclesia, in illam partem transierunt? Quis hoc dicens, non ipse sibi respondet; neque prudentes, neque fideles, neque usitatos æstimandos, quos hæreses potuerint demutare? Et hoc mirum (opinor) ut probatus aliqui retro, postea excidat? Saul bonus præ ceteris, livore postea evertitur. David vir bonus secundum cor Domini, postea cædis et stupri reus est. Salomon omni gratia, et sapientia donatus a Domino, ad idololatriam a mulieribus inducitur. Soli enim Dei Filio servabatur sine delicto permanere. Quid ergo si episcopus, si diaconus, si vidua, si virgo, si doctor, si etiam mar-

1 Reg. x.
1 Reg. x
2 Reg. xi
3 Reg. iii et xi.

tyr lapsus a regula fuerit, ideo hæreses veritatem videbuntur obtinere? Ex personis probamus fidem, an ex fide personas? Nemo sapiens est, nisi fidelis: Matt. xi. nemo major, nisi Christianus: nemo autem Chris- Matt. x. tianus, nisi qui ad finem usque perseveraverit. Tu, ut homo, extrinsecus unumquemque nosti: putas quod vides: vides autem quousque oculos habes. Isai. ii. 1 Reg. xvi. Sed *oculi*, inquit, *Domini alti. Homo in faciem,* 2 Tim. ii. *Deus in præcordia contemplatur.* Et ideo *cognos-* Matt. xv. Matt. x. *cit Dominus qui sunt ejus:* et, *plantam, quam non* Matt. iii. *plantavit Pater, eradicat:* et *de primis novissimos* Luc. iii. ostendit: et *ventilabrum in manu portat ad purgandam aream suam.* Avolent quantum volent, paleæ levis fidei quocumque afflatu tentationum; eo purior massa frumenti in horrea Domini reponetur. Joan. vi. Nonne ab ipso Domino quidam discentium scandalizati diverterunt? Nec tamen propterea ceteri quoque discedendum a vestigiis ejus putaverunt: sed qui scierunt illum vitæ esse Verbum, et a Deo venisse, perseveraverunt in comitatu ejus usque ad finem: cum illis, si vellent et ipsi discedere, placide 2 Tim. i. ii. obtulisset. Minus est si et apostolum ejus aliqui Phygellus, et Hermogenes, et Philetus, et Hymenæus reliquerunt: ipse traditor Christi de apostolis Matt. xxvi. fuit. Miramur de ecclesiis ejus, si a quibusdam deseruntur, cum ea nos ostendant Christianos, quæ 1 Joan. ii. patimur ad exemplum ipsius Christi? *Ex nobis,* inquit, *prodierunt, sed non fuerunt ex nobis; si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum.*

CAP. IV.

Quin potius memores simus tam Dominicarum prænunciationum, quam apostolicarum litterarum, quæ nobis et futuras hæreses prænunciarunt, et fugiendas præfinierunt: et sicut esse illas non expa-

vescimus, ita posse id propter quod fugiendæ sunt, non miremur. Instruit Dominus multos esse venturos sub pellibus ovium rapaces lupos. Quænam istæ sunt pelles ovium, nisi nominis Christiani extrinsecus superficies? Qui lupi rapaces, nisi sensus, et spiritus subdoli, ad infestandum gregem Christi intrinsecus delitescentes? Qui pseudoprophetæ sunt, nisi falsi prædicatores? Qui pseudoapostoli, nisi adulteri evangelizatores? Qui antichristi interim et semper, nisi Christi rebelles? Nunc sunt hæreses non minus doctrinarum perversitate ecclesiam lacessentes, quam tunc antichristus persecutionum atrocitate persequetur: nisi quod persecutio et martyras facit, hæresis apostatas tantum. Et ideo *hæreses* quoque *oportebat esse, ut probabiles quique manifestarentur,* tam qui in persecutionibus steterint, quam qui ad hæreses non exorbitaverint. Neque enim eos *probabiles* intelligi jubet, qui in hæresim fidem demutant: sicut ex diverso sibi interpretantur, quia dixit alibi: *Omnia examinate; quod bonum est, tenete;* quasi non liceat, omnibus male examinatis, in electionem alicujus mali impingere per errorem.

Matt. xiv vii.
Ubi supra 2 Cor. xi. 1 Joan. ii
1 Cor. xi.
1 Thess.

CAP. V.

Porro si dissensiones et schismata increpat, quæ sine dubio mala sunt, et incontinenti hæreses subjungit. Quod malis adjungat (*for.* adjugat, *Junius*), malum utique profitetur, et quidem majus: cum ideo credidisse se dicat de schismatibus et dissensionibus, quia sciret etiam hæreses oportere esse. Ostendit enim gravioris mali prospectu de levioribus se facile credidisse: certe non ut ideo de malis crediderit, quia hæreses bonæ essent, sed uti de pejoris quoque notæ tentationibus præmoneret non esse mi-

1 Cor. xi.

randum, quas diceret impendere ad *probabiles* quosque manifestandos, scilicet quos non potuerint depravare. Denique si totum capitulum ad unitatem continendam, et separationes coercendas sapit; hæreses vero non minus ab unitate divellunt, quam schismata et dissensiones: sine dubio et hæreses in ea conditione reprehensionis constituit, in qua schismata et dissensiones. Ac per hoc non eos *probabiles* facit, qui in hæreses diverterint, cum maxime
Cor. i. om. xi. diverti ad ejusmodi objurgans, et docens unum omnes loqui, et idipsum sapere; quod etiam hæreses non sinunt.

CAP. VI. al. v.

Nec diutius de isto, si idem est Paulus, qui et alibi hæreses inter carnalia crimina numerat, scri-
it. iii. 10. bens ad Galatas; et qui Tito suggerit, hominem hæreticum post primam correptionem recusandum, quod perversus sit ejusmodi et delinquat, ut a semetipso damnatus. Sed et in omni pœne epistola de adulterinis doctrinis fugiendis inculcans, hæreses taxat, quarum opera sunt adulteræ doctrinæ: *hæreses* dictæ Græca voce ex interpretatione *electionis*, qua quis sive ad instituendas, sive ad suscipiendas eas, utitur. Ideo et sibi damnatum dixit hæreticum, quia et in quo damnatur, sibi elegit. Nobis vero nihil ex nostro arbitrio inducere licet, sed nec eligere quod aliquis de arbitrio suo induxerit. Apostolos Domini habemus auctores, qui nec ipsi quicquam ex suo arbitrio, quod inducerent, elegerunt: sed acceptam a Christo disciplinam fideliter natio-
al. i. nibus adsignaverunt. Itaque etiamsi angelus de cœlis aliter evangelizaret, anathema diceretur a nobis. Providerat jam tunc Spiritus Sanctus futurum in
Cor. xi. virgine quadam Philumene angelum seductionis,

transfigurantem se in angelum lucis: cujus signis et præstigiis Apelles inductus, novam hæresin induxit.

CAP. VII.

Hæ sunt doctrinæ hominum et dæmoniorum, prurientibus auribus natæ de ingenio sapientiæ sæcularis: Coloss. ii. quam Dominus *stultitiam* vocans, *stulta* 1 Tim. iv. 2 Tim. iv. *mundi* in confusionem etiam philosophiæ ipsius elegit. 1 Cor. iii. Ea est enim materia sapientiæ sæcularis, temeraria interpres divinæ naturæ et dispositionis. Ipsæ denique hæreses a philosophia subornantur. Inde æones et formæ nescio quæ, et trinitas hominis apud Valentinum: Platonicus fuerat. Inde Marcionis Deus melior de tranquillitate: a Stoicis venerat. Et ut anima interire dicatur, ab Epicureis observatur. Et ut carnis restitutio negetur, de una omnium philosophorum schola sumitur. Et ubi materia cum Deo æquatur, Zenonis disciplina est. Et ubi aliquid de igneo Deo allegatur, Heraclitus intervenit. Eædem materiæ apud hæreticos et philosophos volutantur, iidem retractatus implicantur: Unde malum? et quare? et, unde homo? et quomodo? et quod proxime Valentinus proposuit, unde Deus? Scilicet de enthymesi, et ectromate. Sequitur Aristotelem (*for.* Aristoteles), qui illis dialecticam instituit, artificem struendi et destruendi, versipellem in sententiis, coactam in conjecturis, duram in argumentis, operariam contentionum, molestam etiam sibi ipsi, omnia retractantem, ne quid omnino tractaverit. Hinc illæ fabulæ et genealogiæ 1 Tim. i. Tit. iii. interminabiles, et quæstiones infructuosæ, et sermones 2 Tim. ii. serpentes velut cancer; a quibus nos apostolus refrænans, nominatim philosophiam contestatur caveri oportere, scribens ad Colossenses: *Videte ne* Coloss. ii.

quis vos circumveniat per philosophiam et inanem seductionem, secundum traditionem hominum, præter providentiam Spiritus Sancti. Fuerat Athenis; et istam sapientiam humanam, affectatricem et interpolatricem veritatis, de congressibus noverat, ipsam quoque in suas hæreses multipartitam varietate \ct. xvii. sectarum invicem repugnantium. Quid ergo Athenis et Hierosolymis? Quid academiæ et ecclesiæ? Quid hæreticis et Christianis? Nostra institutio de porticu Salomonis est: qui et ipse tradiderat, Dominum ¡ap. i. *in simplicitate cordis* esse quærendum. Viderint qui Stoicum, et Platonicum, et dialecticum, Christianismum protulerunt.

CAP. VIII.

Nobis curiositate opus non est post Christum Jesum, nec inquisitione post evangelium. Cum credimus, nihil desideramus ultra credere. Hoc enim prius credimus, non esse quod ultra credere debeamus. Venio itaque ad illum articulum, quem et nostri prætendunt ad ineundam curiositatem, et hæretici inculcant ad importandam curiositatem. Iatt. vii. Scriptum est, inquiunt, *Quærite et invenietis.* Quando hanc vocem Dominus emisit, recordemur; puto in primitiis ipsis doctrinæ suæ, cum adhuc dubitaretur apud omnes, an Christus esset: et cum Iatt. xvi. i. adhuc nec Petrus illum Dei Filium pronunciasset; cum etiam Joannes de illo certus esse desisset. Merito ergo tunc dictum est, *Quærite, et invenietis:* quando quærendus adhuc erat, qui adhuc agnitus non erat, et hoc quantum ad Judæos. Ad illos enim pertinet totus sermo suggillationis istius, qui habebant ubi quærerent Christum: *Habent,* inquit, uc. xvi. *Moysen et Heliam,* id est, Legem et Prophetas Christum prædicantes: secundum quod et alibi

aperte: *Scrutamini*, inquit, *Scripturas, in quibus* Joan. v. *salutem speratis; illæ enim de me loquuntur*. Hoc erit, *Quærite, et invenietis*. Nam et sequentia in Matt. vii. Judæos competere manifestum est: *Pulsate, et aperietur vobis*. Judæi retro penes Deum fuerant; dehinc ejecti ob delicta, extra Deum esse cœperunt. Nationes vero numquam penes Deum; nisi *stillici*- Isai. xl. 1 Cor. xv. *dium de situla, et pulvis ex area;* et foris semper. Matt. vii. Itaque qui foris semper, quomodo pulsabit eo, ubi numquam fuit? quam januam novit, in quam nec receptus, nec ejectus aliquando? An (*for*. At) qui scit se intus fuisse et foras actum, is potius pulsabit, et ostium novit? Etiam, *Petite, et accipietis*, ei competit, qui sciebat a quo esset petendum, a quo et erat aliquid repromissum, a Deo scilicet Abraham, Exod. iii. Isaac, et Jacob: quem nationes non magis noverant, quam ullam repromissionem ejus. Et ideo ad Israel loquebatur: *Non sum*, inquit, *missus nisi ad* Matt. xv. x. xxviii. *oves perditas domus Israel*. Nondum canibus jac- Joan. xvi. tabat panem filiorum: nondum in viam nationum ire mandabat. Siquidem in fine præcepit, ut vaderent ad docendas et tinguendas nationes; consequuturi mox Spiritum Sanctum Paracletum, qui illos deducturus esset in omnem veritatem. Et hoc erga illos facit. Quod si nationibus destinati doctores apostoli, ipsi quoque doctorem consequuturi erant Paracletum; multo magis vacabat erga nos, *Quærite, et invenietis:* quibus ultro erat obventura Matt. vii. Rom. xv. doctrina per apostolos, et ipsis apostolis per Spiritum Sanctum. Omnia quidem dicta Domini omnibus posita sunt, quæ per aures Judæorum ad nos transierunt; sed pleraque in personas directa, non

proprietatem admonitionis nobis constituerunt, sed exemplum.

CAP. IX. Cedo nunc sponte de gradu isto. Omnibus dictum sit, *Quærite et invenietis:* tamen et hic expedit sensu (*for.* de sensu) certare cum interpretationis gubernaculo. Nulla vox divina ita dissoluta est et diffusa, ut verba tantum defendantur, et ratio verborum non constituatur. Sed in primis hoc propono: unum utique et certum aliquid institutum esse a Christo, quod credere omnimodo debeant nationes; et idcirco quærere, ut possint cum invenerint credere. Unius porro et certi instituti, infinita inquisitio non potest esse. Quærendum est donec invenias, et credendum ubi inveneris: nihil amplius, nisi custodiendum quod credidisti: dum hoc insuper credas, aliud non esse credendum, ideoque nec requirendum; cum id inveneris et credideris quod ab eo institutum est, qui non aliud tibi mandat inquirendum, quam quod instituit. De hoc quidem si qui dubitat, constabit penes nos esse id, quod a Christo institutum est. Interim ex fiducia probationis prævenio, admonens quosdam nihil esse quærendum ultra quod crediderunt; id esse quod quærere debuerunt: ne, *Quærite, et invenietis*, sine disciplina rationis interpretentur.

CAP. X. Ratio autem dicti hujus in tribus articulis constitit; in re, in tempore, in modo: in re, ut quid sit quærendum consideres; in tempore, ut quando; in modo, ut quousque. Igitur quærendum est quod Christus instituit, utique quando non invenis, utique donec invenias. Invenisti autem cum credidisti, nam non credidisses, si non invenisses; sicut

nec quæsisses, nisi ut invenires. Ad hoc ergo quæris ut invenias, et ad hoc invenis ut credas. Omnem prolationem ouærendi et inveniendi credendo fixisti. Hunc tibi modum statuit fructus ipse quærendi. Hanc tibi fossam determinavit ipse qui te non vult aliud credere, quam quod instituit, ideoque nec quærere. Ceterum, si quia et alia tanta ab aliis sunt instituta, propterea in tantum quærere debemus, in quantum possumus invenire; semper quæremus, et numquam omnino credemus. Ubi enim erit finis quærendi? ubi statio credendi? ubi expunctio inveniendi? Apud Marcionem? sed et Valentinus proponit, *Quærite, et invenietis.* Apud Valentinum? sed et Apelles hac me pronunciatione pulsabit: et Hebion, et Simon, et omnes ordine non habent aliud, quo se mihi insinuantes, me sibi addicant. Ero itaque nusquam, dum ubique convenio, *Quærite, et invenietis:* et velint (*for.* vel) sic nusquam, quasi qui nunquam apprehenderim illud, quod Christus instituit, quod quæri oportet, quod credi necesse est.

CAP. XI.

Impune erratur, nisi delinquatur; quamvis errare delinquere est; impune, inquam, vagatur, qui nihil deserit. At enim si quod debui credere, credidi, et aliud denuo puto requirendum, spero utique et aliud esse inveniendum: nullo modo speraturus istud, nisi quia aut non credideram qui videbar credidisse, aut desii credidisse. Ita fidem meam deserens, negator invenior. Semel dixerim, nemo quærit, nisi qui aut non habuit, aut perdidit. Perdiderat Luc. xv. unam ex decem drachmis anus illa, et ideo quærebat: ubi tamen invenit, quærere desiit. Panem Luc. xi. vicinus non habebat, et ideo pulsabat: ubi tamen

[Luc. xviii.] apertum est ei, et accepit, pulsare cessavit. Vidua a judice petebat audiri, quia non admittebatur: sed ubi audita est, hactenus institit. Adeo finis est et [Luc. xi.] quærendi, et pulsandi, et petendi. *Petenti enim dabitur*, inquit, *et pulsanti aperietur, et quærenti invenietur.* Viderit qui quærit semper, quia non invenit (*for.* inveniet, *Anon.*); illic enim quærit ubi non invenietur. Viderit qui semper pulsat, quia numquam aperietur; illic enim pulsat, ubi nemo est. Viderit qui semper petit, quia numquam audietur; ab eo enim petit, qui non audit.

CAP. XII.

Nobis etsi quærendum esset adhuc et semper, ubi tamen, quæri oportet. Apud hæreticos, ubi om- [2 Joan. i.] nia extranea et adversaria nostræ veritati, ad quos vetamur accedere? Quis servus cibaria ab extraneo, ne dicam ab inimico domini sui sperat? Quis miles ab infœderatis, ne dicam ab hostibus regibus, donativum et stipendium captat; nisi plane desertor et [Luc. xv.] transfuga, et rebellis? Etiam anus illa intra tectum [Luc. xi.] suum drachmam requirebat: etiam pulsator ille vi- [Luc. xviii.] cini januam tundebat: etiam vidua illa non inimicum, licet durum judicem interpellabat. Nemo inde instrui potest unde destruitur. Nemo ab eo illuminatur, a quo contenebratur. Quæramus ergo in nostro, et a nostris, et de nostro; idque dumtaxat, quod salva regula fidei potest in quæstionem devenire.

CAP. XIII.

Regula est autem fidei, ut jam hinc quid defen- [Deut. vi.] damus profiteamur, illa scilicet qua creditur; Unum [Isai. xl. 2 Mac. vii.] omnino Deum esse, nec alium præter mundi condi- [Joan. i. Ibid.] torem, qui universa de nihilo produxerit per Ver- [Gen. xxxii. Hebr. i.] bum suum primo omnium emissum: id Verbum [Matt. i.] Filium ejus appellatum, in nomine Dei varie visum

Matt. iv. Matt. ix. Matt. xxviii. Ibid. Mar. xvi. Act. ii. Matt. xxiv. Matt. xxv. Joan. v.

a patriarchis, in prophetis semper auditum, postremo delatum ex Spiritu Patris Dei et virtute in virginem Mariam, carnem factum in utero ejus, et ex ea natum egisse Jesum Christum: exinde prædicasse novam legem, et novam promissionem regni cœlorum; virtutes fecisse; fixum cruci; tertia die resurrexisse; in cœlos ereptum sedisse ad dexteram Patris; misisse vicariam vim Spiritus Sancti, qui credentes agat; venturum cum claritate ad sumendos sanctos in vitæ æternæ et promissorum cœlestium fructum, et ad profanos adjudicandos igni perpetuo, facta utriusque partis resuscitatione cum carnis restitutione.

CAP. XIV.

Hæc regula a Christo, ut probabitur, instituta, nullas habet apud nos quæstiones, nisi quas hæreses inferunt, et quæ hæreticos faciunt. Ceterum manente forma ejus in suo ordine, quantumlibet quæras, et tractes, et omnem libidinem curiositatis effundas; si quid tibi videtur vel ambiguitate pendere, vel obscuritate obumbrari, est utique frater aliqui doctor gratia scientiæ donatus: est aliqui inter exercitatos conversatus, aliqui tecum, curiosius tamen, quærens. Novissime, ignorare melius est, ne quod non debeas noris, quia quod debeas nosti: *Fides, inquit, tua te salvum fecit:* (Luc. xviii.) non exercitatio scripturarum. Fides in regula posita est: habes legem, et salutem de observatione legis: exercitatio autem in curiositate consistit, habens gloriam solam de peritiæ studio. Cedat curiositas fidei; cedat gloria saluti. Certe aut non obstrepant, aut quiescant. Adversus regulam nihil scire, omnia scire est. Ut non inimici essent veritatis hæretici, ut de refugiendis eis non præmoneremur, quale est conferre cum homi-

nibus, qui et ipsi adhuc se quærere profiteantur? Si enim adhuc vere quærunt, nihil adhuc certi repererunt: et ideo quodcumque videntur interim tenere, dubitationem suam ostendunt quamdiu quærunt. Itaque tu, qui perinde quæris, spectans ad eos qui et ipsi quærunt, dubius a dubiis, incertus ab incertis, cæcus a cæcis, in foveam deducaris necesse est. Sed cum decipiendi gratia prætendunt se adhuc quærere, ut nobis per sollicitudinis injectionem tractatus suos insinuent: denique ubi adierint ad nos, statim, quæ dicebant quærenda esse, defendunt: jam illos sic debemus refutare, ut sciant nos non Christo, sed sibi negatores esse. Cum enim quærunt adhuc, nondum tenent; cum autem non tenent, nondum crediderunt; cum autem nondum crediderunt, non sunt Christiani. At cum tenent quidem et credunt, quærendum tamen dicunt ut defendant: antequam defendant, negant quod credunt, confitentes se nondum credidisse, dum quærunt. Qui ergo nec sibi sunt Christiani, quanto magis nobis? Qui per fallaciam veniunt, qualem fidem disputant? Cui veritati patrocinantur, qui eam a mendacio inducunt?

Matt. xv.

CAP. XV.

Sed ipsi de scripturis agunt, et de scripturis suadent. Aliunde scilicet loqui possent de rebus fidei, nisi ex litteris fidei? Venimus igitur ad propositum: huc enim dirigebamus, et hoc præstruebamus adlocutionis præfatione, ut jam hinc de eo congrediamur, de quo adversarii provocant. scripturas obtendunt, et hac sua audacia statim quosdam movent: in ipso vero congressu firmos quidem fatigant, infirmos capiunt, medios cum scrupulo dimittunt. Hunc igitur potissimum gradum obstruimus,

non admittendos eos ad ullam de scripturis disputationem. Si hæ sunt illæ vires eorum, uti eas habere possint, dispici debet, cui competat possessio scripturarum: ne is admittatur ad eam, cui nullo modo competit.

CAP. XVI.

Hoc de consilio diffidentiæ, aut de studio aliter ineundæ constitutionis induxerim, nisi ratio constiterit, in primis illa, quod fides nostra obsequium apostolo debeat prohibenti quæstiones inire, novis vocibus aures accommodare, hæreticum post unam correptionem convenire, non post disputationem. Adeo interdixit disputationem, correptionem designans causam hæretici conveniendi: et (*for.* ex) hoc unam, scilicet, quia non est Christianus: ne more Christiani, semel et iterum, et sub duobus aut tribus testibus castigandus videretur: cum ob hoc sit castigandus, propter quod non sit cum illo disputandum. Deinde quoniam nihil proficiat congressio scripturarum, nisi plane ut aut stomachi quà ineat eversionem, aut cerebri.

1 Tim. vi. Tit. iii. Matt. xviii.

CAP. XVII.

Ista hæresis non recipit quasdam scripturas: et si quas recipit, non recipit integras: adjectionibus et detractionibus ad dispositionem instituti sui intervertit: et si aliquatenus integras præstat, nihilominus diversas expositiones commentata convertit. Tantum veritati obstrepit adulter sensus, quantum et corruptor stylus. Variæ (*for.* vanæ. *Canterus*) præsumptiones necessario nolunt agnoscere ea, per quæ revincuntur. His nituntur quæ ex falso composuerunt, et quæ de ambiguitate ceperunt. Quid promovebis exercitatissime scripturarum, cum si quid defenderis, negetur? ex diverso, si quid negaveris, defendatur? Et tu quidem nihil perdes, nisi

vocem in contentione: nihil consequeris, nisi bilem de blasphematione.

CAP. XVIII. Ille vero, si quis est cujus causa in congressum descendis scripturarum, ut eum dubitantem confirmes, ad veritatem, an magis ad hæreses deverget? Hoc ipso motus, quod te videat nihil promovisse, æquo gradu negandi et defendendi diversa parte statutum; certe de pari altercatione incertior discedet, nesciens quam hæresim judicet. Hæc utique et ipsi habent in nos retorquere. Necesse est enim et illos dicere, a nobis potius adulteria scripturarum, et expositionum mendacia inferri, qui proinde sibi defendant veritatem.

CAP. XIX. Ergo non ad scripturas provocandum est: nec in his constituendum certamen, in quibus aut nulla aut incerta victoria est, aut par incertæ. Nam etsi non ita evaderet conlatio scripturarum, ut utramque partem parem sisteret, ordo rerum desiderabat, illud prius proponi, quod nunc solum disputandum est: Quibus competat fides ipsa? Cujus sint scripturæ? A quo, et per quos, et quando, et quibus sit tradita disciplina, qua fiunt Christiani? Ubi enim apparuerit esse veritatem et disciplinæ et fidei Christianæ; illic erit veritas scripturarum, et expositionum, et omnium traditionum Christianarum.

CAP. XX. Christus Jesus Dominus noster, permittat dicere interim, quisquis est, cujuscumque Dei Filius, cujuscumque materiæ homo et Deus, cujuscumque fidei præceptor, cujuscumque mercedis repromissor; quid
Joan. ix. esset, quid fuisset, quam Patris voluntatem admini-
Joan. viii. Joan. vi. straret, quid homini agendum determinaret, quam-
Matt. xix. Matt. v. diu in terris agebat, ipse pronunciabat sive populo
Matt. xii. Matt. x. palam, sive discentibus seorsum: ex quibus duo-
Matt. xxvii. decim præcipuos lateri suo adlegerat, destinatos na-

tionibus magistros. Itaque uno eorum decusso, reliquos undecim digrediens ad Patrem post resurrectionem, jussit ire et docere nationes, intinguendas in Patrem et in Filium et in Spiritum Sanctum. Matt. xxviii. Statim igitur apostoli (quos hæc appellatio *missos* interpretatur) Act. i. assumpto per sortem duodecimo Matthia in locum Judæ ex auctoritate prophetiæ, quæ est in psalmo David, Psal. cviii. consecuti promissam vim Spiritus Sancti ad virtutes et eloquium, Act. ii. primo per Judæam contestata fide in Jesum Christum, et ecclesiis institutis, dehinc in orbem profecti, Act. viii. ix xi. Act. xiii. Act. xiv. eamdem doctrinam ejusdem fidei nationibus promulgaverunt; et proinde ecclesias apud unamquamque civitatem condiderunt: a quibus traducem fidei et semina doctrinæ ceteræ exinde ecclesiæ mutuatæ sunt, et quotidie mutuantur, ut ecclesiæ fiant. Ac per hoc et ipsæ apostolicæ deputantur, ut soboles apostolicarum ecclesiarum. Omne genus ad originem suam censeatur, necesse est. Itaque tot ac tantæ ecclesiæ, una est illa ab apostolis prima, ex qua omnes. Sic omnes primæ, et omnes apostolicæ; dum una omnes. Probant unitatem communicatio pacis, et appellatio fraternitatis, et contesseratio hospitalitatis: quæ jura non alia ratio regit, quam ejusdem sacramenti una traditio.

CAP. XXI.

Hinc igitur dirigimus præscriptionem: si Dominus Jesus Christus apostolos misit ad prædicandum, Matt. x. alios non esse recipiendos prædicatores, quam quos Christus instituit: quia *nec alius Patrem novit nisi Filius, et cui Filius revelavit.* Luc. x. Nec aliis videtur revelasse Filius, quam apostolis, quos misit ad prædicandum utique quod illis revelavit. Quid autem prædicaverint, id est, quid illis Christus revelaverit;

et hic præscribam non aliter probari debere, nisi per easdem ecclesias, quas ipsi apostoli condiderunt, ipsi, eis prædicando, tam viva (quod aiunt) voce, quam Thess. ii. per epistolas postea. Si hæc ita sunt; constat proinde, omnem doctrinam, quæ cum illis ecclesiis apostolicis, matricibus et (*for.* et *delend.*) originalibus fidei, conspiret, veritati deputandam, sine dubio tenentem (*for.* tenentibus) quod ecclesiæ ab apostolis, apostoli a Christo, Christus a Deo suscepit: reliquam vero omnem doctrinam de mendacio præjudicandam, quæ sapiat contra veritatem ecclesiarum, et apostolorum, et Christi, et Dei. Superest ergo uti demonstremus; an hæc nostra doctrina, cujus regulam supra edidimus, de apostolorum traditione censeatur; et ex hoc ipso, an ceteræ de mendacio veniant. Communicamus cum ecclesiis apostolicis, quod nulla doctrina diversa. Hoc est testimonium veritatis.

CAP. XXII. Sed quoniam tam expedita probatio est, ut si statim proferatur, nihil jam sit retractandum; ac si prolata non sit a nobis, locum interim demus diversæ parti, si quid putant ad infirmandam hanc præscriptionem movere se posse. Solent dicere, non omnia apostolos scisse; eadem agitati dementia, qua rursus convertunt, omnia quidem apostolos scisse, sed non omnia omnibus tradidisse: in utroque Christum reprehensioni subjicientes, qui aut minus instructos, aut parum simplices apostolos miserit. Quis igitur integræ mentis credere potest, aliquid Matt. xviii. eos ignorasse, quos magistros Dominus dedit, individuos habens in comitatu, in discipulatu, in convictu; quibus obscura quæque seorsim disserebat, Matt. xiii. illis dicens datum esse cognoscere arcana, quæ populo intelligere non liceret? Latuit aliquid Petrum,

ædificandæ ecclesiæ Petram dictum, claves regni [Matt. xvi.] cœlorum consecutum, et solvendi et alligandi in cœlis et in terris potestatem? Latuit et Joannem [Joan. xxi.] aliquid, dilectissimum Domino, pectori ejus incubantem, cui soli Dominus Judam traditorem præ- [Joan. xiii.] monstravit, quem loco suo filium Mariæ demanda- [Joan. xix.] vit? Quid eos ignorasse voluit, quibus etiam gloriam suam exhibuit, et Moysen et Heliam, et in- [Matt. xvii.] super de cœlo Patris vocem, non quasi ceteros reprobans, sed quoniam *in tribus testibus stabit omne* [Deut. xix.] *verbum?* Ignoraverunt itaque et illi, quibus post resurrectionem quoque in itinere omnes scripturas edisserere dignatus est. Dixerat plane aliquando: *Multa habeo adhuc vobis loqui, sed non potestis* [Luc. xiv.] *modo ea sustinere;* tamen adjiciens, *Cum venerit* [Joan. xvi.] *ille Spiritus veritatis, ipse vos deducit in omnem veritatem*, ostendit illos nihil ignorasse, quos *omnem veritatem* consecuturos per *Spiritum veritatis* repromiserat: et utique implevit repromissum, probantibus Actis Apostolorum descensum Spiritus [Act. ii.] Sancti. Quam scripturam qui non recipiunt, nec Spiritus Sancti esse possunt, qui necdum Spiritum Sanctum possint agnoscere discentibus missum; sed nec ecclesiam defendere, qui, quando, et quibus incunabulis institutum est hoc corpus, probare non habent. Tanti enim est illis non habere probationes eorum, quæ defendunt, ne pariter admittantur traductiones eorum, quæ mentiuntur.

CAP. XXIII.

Proponunt ergo ad suggillandam ignorantiam aliquam apostolorum, quod Petrus, et qui cum eo, re- [Gal. ii.] prehensi sint a Paulo. Adeo, inquiunt, aliquid eis defuit; ut ex hoc etiam illud struant, potuisse postea pleniorem scientiam superven're, qualis obvene-

rit Paulo reprehendenti antecessores. Possumus et hic Acta Apostolorum repudiantibus dicere: prius est, uti ostendatis quis iste Paulus, et quid ante apostolum, et quomodo apostolus: quatenus et alias ad quæstiones plurimum eo utuntur. Neque enim si ipse se apostolum de persecutore profitetur, sufficit unicuique examinate credenti, quando nec Dominus ipse de se testimonium dixerit. Sed credant sine scripturis, ut credant adversus scripturas: tamen doceant ex eo, quod allegant Petrum a Paulo reprehensum, aliam evangelii formam a Paulo superductam, citra eam, quam præmiserat Petrus et ceteri. Atqui demutatus in prædicatorem de persecutore, deducitur ad fratres a fratribus, ut unus ex fratribus, et ad illos ab illis, qui ab apostolis fidem induerant. Dehinc, sicut ipse enarrat, ascendit Hierosolymam cognoscendi Petri causa, ex officio et jure scilicet ejusdem fidei et prædicationis. Nam et illi non essent admirati de persecutore factum prædicatorem, si aliquid contrarium prædicaret; nec Dominum præterea magnificassent, quia adversarius ejus Paulus obvenerat. Itaque et dexteram ei dederunt, signum concordiæ et convenientiæ: et inter se distributionem officii ordinaverunt, non separationem evangelii: nec ut aliud alter, sed ut aliis alter prædicaret, Petrus in circumcisionem, Paulus in nationes. Ceterum si reprehensus est Petrus, quod, cum convixisset ethnicis, postea se a convictu eorum separabat personarum respectu: utique conversationis fuit vitium, non prædicationis. Non enim ex hoc alius Deus, quam Creator, et alius Christus, quam ex Maria, et alia spes, quam resurrectio annuntiabatur.

CAP. XXIV.

Non mihi tam bene est, immo non mihi tam male est, ut apostolos committam. Sed quoniam perversissimi isti illam reprehensionem ad hoc obtendunt, ut suspectam faciant doctrinam superiorem, respondebo quasi pro Petro: ipsum Paulum dixisse, factum se esse omnibus omnia, Judæis Judæum, [1 Cor. ix.] non Judæis non Judæum, ut omnes lucrificaret. Adeo pro temporibus, et personis, et causis quædam reprehendebant, in quæ et ipsi æque pro temporibus et personis et causis committebant: quemadmodum si et Petrus reprehenderet Paulum, quod prohibens circumcisionem, circumciderit ipse Timotheum. Viderint qui de apostolis judicant. Bene [Act. xvi. Gal. vi.] quod Petrus Paulo et in martyrio adæquatur. Sed [Act. xvi.] etsi in tertium usque cœlum ereptus Paulus, et in [2 Cor. xii.] paradisum delatus audiit quædam illic, non possunt videri ea fuisse, quæ illum in aliam doctrinam instructiorem præstarent; cum ita fuerit conditio eorum, ut nulli hominum proderentur. Quod si ad alicujus conscientiam manavit nescio quid illud, et hoc se aliqua hæresis sequi affirmat; aut Paulus secreti proditi reus est, aut et alius postea in paradisum ereptus debet ostendi, cui permissum sit eloqui, quæ Paulo mutire non licuit.

CAP. XXV.

Sed, ut diximus, eadem dementia est, cum confitentur quidem nihil apostolos ignorasse, nec diversa inter se prædicasse; sed non omnia volunt illos omnibus revelasse: quædam enim palam et universis; quædam secreto et paucis demandasse: quia et hoc verbo usus est Paulus ad Timotheum: *O Timothee, depositum custodi.* [1 Tim. vi] Et rursum: *Bonum depositum custodi.* [2 Tim. i.] Quod hoc depositum est tam (*for.* tam *delend.*) idoneum, ut alteri doctrinæ deputetur?

2 Tim. i. an illius denuntiationis, de qua ait: *Hanc denuntiationem commendo apud te, fili Timothee?* 1 Tim. vi. Item illius præcepti, de quo ait, *Denuntio tibi ante Deum, qui vivificat omnia, et Jesum Christum, qui testificatus est sub Pontio Pilato bonam confessionem, ut custodias præceptum.* Quod autem præceptum, et quæ denuntiatio? Ex supra et infra scriptis intelligetur, non nescio quid subostendi hoc dicto de remotiore doctrina, sed potius inculcari de non admittenda alia præter eam, quam audierat ab ipso, et puto palam: 2 Tim. ii. *Coram multis,* inquit, *testibus.* Quos multos testes, si nolunt ecclesiam intelligi, nihil interest; quando nihil tacitum fuerit, quod sub multis testibus proferebatur. Sed nec quia illum monet Ibid. *hæc fidelibus hominibus demandare, qui idonei sint et alios docere;* id quoque ad argumentum occulti alicujus evangelii interpretandum est. Nam cum dicit, *hæc,* de eis dicit, de quibus in præsenti scribebat: de occultis autem ut de absentibus apud conscientiam, non *hæc,* sed *illa* dixisset.

CAP. XXVI.

Porro consequens erat, ut cui demandabat evangelii administrationem, non passim nec inconsiderate administrandam adjiceret, secundum Dominicam vocem, Matt. vii. *ne margaritam porcis, et sanctum canibus jactaret.* Dominus palam edixit, sine ulla significatione alicujus taciti sacramenti. Matt. x. Ipse præceperat, si quid in tenebris et in abscondito audissent, in luce et in tectis prædicarent. Luc. xix. Ipse per similitudinem præfiguraverat, ne unam mnam, id est, unum verbum ejus, sine fructu in abdito reservarent. Ipse docebat, lucernam non sub modium abstrudi solere, sed in candelabrum constitui, Matt. v. *ut luceat omnibus, qui in domo sunt.* Act. iv. Hæc apostoli aut

neglexerunt, aut minime intellexerunt; si non adimpleverunt, abscondentes aliquid de lumine, id est, de Dei verbo, et Christi sacramento. Neminem, 1 Cor. i. quod scio, verebantur, non Judæorum vim, non ethnicorum: quo magis utique in ecclesia libere prædicabant, qui in synagogis et in locis publicis non tacebant. Immo neque Judæos convertere, neque ethnicos inducere potuissent, nisi quod credi ab eis volebant, ordine exponerent. Multo magis jam credentibus ecclesiis nihil subtraxissent, quod aliis paucis seorsum demandarent: quamquam, et si quædam inter domesticos, ut ita dixerim, disserebant, non tamen ea fuisse credendum est, quæ aliam regulam fidei superducerent, diversam et contrariam illi, quam catholice in medium proferebant: ut alium Deum in ecclesia dicerent, alium in hospitio; et aliam Christi substantiam designarent in aperto, aliam in secreto; et aliam spem resurrectionis apud omnes annuntiarent, aliam apud paucos: cum ipsi obsecrarent in epistolis suis, ut *id ipsum* et unum lo- 1 Cor. i. querentur omnes, et non essent schismata et dissensiones in ecclesia, quia sive Paulus, sive alii, eadem prædicarent. Alioquin meminerant: *Sit sermo ves-* Matt. v. *ter, Est, est; Non, non: quod amplius, hoc a malo est:* ne scilicet evangelium in diversitate tractarent.

CAP. XXVII.

Si ergo incredibile est, vel ignorasse apostolos plenitudinem prædicationis, vel non omnem ordinem regulæ omnibus edidisse: videamus, ne forte apostoli quidem simpliciter et plene, ecclesiæ autem suo vitio aliter acceperint, quam apostoli proferebant. Omnia ista scrupulositatis incitamenta invenias prætendi ab hæreticis. Tenent correptas

Gal. iii. Gal. v. Gal. i.

ab apostolis ecclesias: *O insensati Galatæ, quis vos fascinavit?* et, *Tam* (*for.* item, pro, et, *Tam, Junius. vid. not.*) *bene currebatis, quis vos impedit?* Ipsumque principium, *Miror quod sic tam cito transferimini ab eo, qui vos vocavit in gratiam, ad aliud evangelium.* Item ad Corinthios scriptum, quod essent adhuc carnales qui lacte educarentur, nondum idonei ad pabulum, qui putarent se scire aliquid, quando nondum scirent quemadmodum sciri oporteret. Cum correptas ecclesias opponunt, credant emendatas. Sed et illas recognoscant, de quarum fide et scientia et conver satione apostolus gaudet, et Deo gratias agit: quæ tamen hodie cum illis correptis unius institutionis jura miscent.

1 Cor. iii. 1 Cor. viii. Rom. xv. Ephes. i. Philipp. i.

CAP. XXVIII.

Joan. xiv. et xv.

Age nunc: Omnes erraverint; deceptus sit et apostolus de testimonio reddendo quibusdam; nullam respexerit Spiritus Sanctus uti eam in veritatem deduceret, ad hoc missus a Christo, ad hoc postulatus de Patre, ut esset doctor veritatis; neglexerit officium Dei villicus, Christi vicarius, sinens ecclesias aliter interim intelligere, aliter credere, quod ipse per apostolos prædicabat: ecquid verisimile est, ut tot ac tantæ in unam fidem erraverint? Nullus inter multos eventus unus exitus; variasse debuerat ordinem (*for.* Nullis inter multos eventus unus est exitus; variasse debuerant ordine) doctrinæ ecclesiarum. Ceterum quod apud multos unum invenitur, non est erratum, sed traditum. Audeat ergo aliquis dicere, illos errasse, qui tradiderunt.

CAP. XXIX.

Quoquo modo sit erratum, tamdiu utique regnavit error, quamdiu hæreses non erant; aliquos Marcionitas et Valentinianos liberanda veritas expectabat: interea perperam evangelizabatur, perperam

credebatur, tot millia millium perperam tincta, tot opera fidei perperam administrata, tot virtutes, tot charismata perperam operata, tot sacerdotia, tot ministeria perperam functa; tot denique martyria perperam coronata. Aut si non perperam, nec in vacuum; quale est ut ante res Dei currerent, quam cujus Dei notum esset? ante Christiani, quam Christus inventus? ante hæresis, quam vera doctrina? Sed enim in omnibus veritas imaginem antecedit: post rem similitudo succedit. Ceterum satis inMatt. xxi eptum, ut prior in (*for.* illa) doctrina hæresis habeatur; vel quoniam ipsa est, quæ futuras hæreses cavendas prænuntiabat. Ad ejus doctrinæ ecclesiam scriptum est, immo ipsa doctrina ad ecclesiam suam scribit: ***Et si angelus de cœlo aliter evangelizave*** Gal. i. ***rit citra quam nos, anathema sit.***

CAP. XXX.

Ubi tunc Marcion, Ponticus nauclerus, Stoicæ studiosus? ubi Valentinus, Platonicæ sectator? Nam constat illos, neque adeo olim fuisse, Antonini fere principatu, et in catholicæ primo doctrinam credidisse apud ecclesiam Romanensem sub episcopatu Eleutheri benedicti, donec ob inquietam semper eorum curiositatem, qua fratres quoque vitiabant, semel et iterum ejecti, (Marcion quidem cum ducentis sestertiis, quæ ecclesiæ intulerat) novissime in perpetuum discidium relegati, venena doctrinarum suarum disseminaverunt. Postmodum idem Marcion pœnitentiam confessus, cum conditioni datæ sibi occurrit, ita pacem recepturus, si ceteros quos perditioni erudisset, ecclesiæ restitueret, morte præventus est. Oportebat enim hæreses esse, nec tamen 1 Cor. xi. ideo bonum hæreses, quia eas esse oportebat. Quasi non et malum oportuerit esse. Nam et Dominum

arc. xiv. tradi oportebat; sed *væ* traditori: ne quis etiam hinc hæreses defendat. Si et Apellis stemma retractandum est, tam non (*for.* non tam) vetus et ipse, quam Marcion institutor et præformator ejus: sed lapsus in fœminam desertor continentiæ Marcionensis, ab oculis sanctissimi magistri Alexandriam secessit. Inde post annos regressus non melior, nisi tantum quia jam non Marcionites, in alteram fœminam impegit, illam virginem Philumenen (quam supra edidimus) postea vero immane prostibulum, et ipsam cujus energemate circumventus, quas ab ea didicit, Phaneroseis scripsit. Adhuc in sæculo supersunt qui meminerint eorum, etiam proprii discentes et successores ipsorum, ne se posteriores negare possint. att. vii. Quamquam et de operibus suis, ut dixit Dominus, revincuntur. Si enim Marcion novum Testamentum a vetere separavit, posterior est eo, quod separavit; quia separare non posset, nisi quod unitum fuit. Unitum ergo ante quam separaretur, postea separatum, posteriorem ostendit separatorem. Item Valentinus, aliter exponens et sine dubio emendans, hoc nomine quicquid emendat ut mendosum retro, anterius fuisse demonstrat. Hos ut insigniores et frequentiores adulteros veritatis nominamus. Ceterum et Nigidius nescio quis, et Hermogenes, et multi alii, qui adhuc ambulant pervertentes vias Dei, cupio ostendant mihi ex qua auctoritate prodierunt. Si alium Deum prædicant, quomodo ejus Dei rebus, et litteris, et nominibus utuntur adversus quem prædicant? si eumdem, quomodo aliter? Probent se novos apostolos esse: dicant Christum iterum descendisse, iterum ipsum docuisse, iterum crucifixum, iterum mortuum, iterum resuscitatum: sic

enim apostolos solet facere, dare illis præterea virtutem eadem signa edendi, quæ et ipse. Volo igitur et virtutes eorum proferri: nisi quod agnosco maximam virtutem eorum, qua apostolos in perversum æmulantur; illi enim de mortuis suscitabant, isti de vivis mortuos faciunt. Marc. x

CAP XXX

Sed ab excessu revertar ad principalitatem veritati, et posteritatem mendicitati deputandam, ex illius quoque parabolæ patrocinio, quæ bonum semen frumenti a Domino seminatum in primore constituit, avenarum autem sterilis fœni adulterium ab inimico diabolo postea superducit. Proprie enim doctrinarum distinctionem figurat, quia et alibi verbum Dei seminis (*for.* ut alibi verbi Dei semen) similitudo est; ita ex ipso ordine manifestatur, id esse Dominicum et verum, quod sit prius traditum: id autem extraneum et falsum, quod sit posterius immissum. Ea sententia manebit adversus posteriores quasque hæreses; quibus nulla constantia de conscientia competit ad defendendam sibi veritatem. Matt. xi Luc. viii

CAP XXXI

Ceterum, si quæ audent interserere se ætati apostolicæ, ut ideo videantur ab apostolis traditæ, quia sub apostolis fuerunt; possumus dicere: edant ergo origines ecclesiarum suarum: evolvant ordinem episcoporum suorum, ita per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex apostolis vel apostolicis viris, qui tamen cum apostolis perseveraverit, habuerit auctorem, et antecessorem. Hoc enim modo ecclesiæ apostolicæ census suos deferunt: sicut Smyrnæorum ecclesia Polycarpum ab Joanne conlocatum refert: sicut Romanorum, Clementem a Petro ordinatum itidem: perinde utique et ceteræ exhibent, quos ab apostolis in episco-

patum constitutos, apostolici seminis traduces habeant (*for.* habent, *Latinius*). Confingant tale aliquid hæretici. Quid enim illis post blasphemiam inlicitum est? Sed, etsi confinxerint, nihil promovebunt. Ipsa enim doctrina eorum cum apostolica comparata, ex diversitate et contrarietate sua pronuntiabit, neque apostoli alicujus auctoris esse, neque apostolici: quia sicut apostoli non diversa inter se docuissent; ita et apostolici non contraria apostolis edidissent, nisi illi qui ab apostolis descivérunt, et aliter prædicaverunt. Ad hanc itaque formam provocabuntur ab illis ecclesiis, quæ licet nullum ex apostolis vel apostolicis auctorem suum proferant, ut multo posteriores, quæ denique quotidie instituuntur: tamen in eadem fide conspirantes, non minus apostolicæ deputantur pro consanguinitate doctrinæ. Ita omnes hæreses ad utramque formam a nostris ecclesiis provocatæ, probent se quaqua putant apostolicas. Sed adeo nec sunt, nec probare possunt quod non sunt, nec recipiuntur in pacem et communicationem ab ecclesiis quoquo modo apostolicis: scilicet ob diversitatem sacramenti nullo modo apostolicæ.

CAP. XXXIII. Adhibeo super hæc ipsarum doctrinarum recognitionem, quæ tunc sub apostolis fuerunt, ab iisdem apostolis et demonstratæ et ejeratæ. Nam et sic facilius traducentur: dum aut jam tunc fuisse deprehendentur; aut ex illis, quæ jam tunc fuerunt, semina sumpsisse. [Cor. xv.] Paulus in prima ad Corinthios notat negatores et dubitatores resurrectionis. Hæc opinio propria Sadducæorum: partem ejus usurpat Marcion, et Apelles, et Valentinus, et si qui alii resurrectionem carnis infringunt. [Gal. v.] Et ad Galatas scri-

bens, invehitur in observatores et defensores circumcisionis et legis: Hebionis hæresis est. Timo- 1 Tim. iv. 2 Tim. ii. Tit. iii. theum instruens nuptiarum quoque interdictores suggillat: ita instituunt Marcion, et Apelles ejus secutor. Æque tangit eos, qui dicerent factam jam resurrectionem: id de se Valentiniani adseverant. Sed et cum genealogias indeterminatas nominat, Valentinus agnoscitur: apud quem Æon ille nescio qui novi et non unius nominis, generat e sua charite sensum et veritatem; et hi æque procreant duos sermonem et vitam: dehinc et isti generant hominem et ecclesiam; estque hæc prima ogdoas Æonum. Exinde decem alii, et duodecim reliqui Æones miris nominibus oriuntur, in meram fabulam triginta Æonum. Idem apostolus cum improbat elementis Gal. iv. servientes, aliquem Hermogenem ostendit, qui materiam non natam introducens, Deo non nato eam comparat: et ita matrem elementorum deam faciens, potest ei servire, quam Deo comparat. Joannes vero in Apocalypsi idolothyta edentes et stu- Apoc. ii. pra committentes jubet castigare. Sunt et nunc alii Nicolaitæ; Caiana hæresis dicitur. At in epistola 1 Joan. ii. eos maxime antichristos vocat, qui Christum negarent in carne venisse, et qui non putarent Jesum esse Filium Dei: illud Marcion, hoc Hebion vindicavit. Simonianæ autem magiæ disciplina angelis Coloss. ii. serviens, utique et ipsa inter idololatrias deputabatur, et a Petro apostolo in ipso Simone damnaba- Act. viii. tur.

CAP. XXXIV.

Hæc sunt, ut arbitror, genera doctrinarum adulterinarum, quæ sub apostolis fuisse ab ipsis apostolis discimus: et tamen nullam invenimus institutionem inter tot diversitates perversitatum, quæ de

Deo creatore universorum controversiam moverit. Nemo alterum Deum ausus est suspicari: facilius de Filio, quam de Patre hæsitabatur, donec Marcion, præter creatorem, alium Deum solius bonitatis induceret: Apelles creatorem Angelum nescio quem gloriosum superioris Dei, faceret Deum legis et Israelis, illum igneum affirmans: Valentinus Æonas suos spargeret, et unius Æonis vitium in originem deduceret Dei creatoris. His solis et his primis revelata est veritas divinitatis; majorem scilicet dignationem et pleniorem gratiam a diabolo consecutis, qui Deum sic quoque voluerit æmulari, ut de doctrinis venenorum (quod Dominus negavit) ipse faceret discipulos super magistrum. Eligant igitur sibi tempora universæ hæreses, quæ (*for. delend.*) quando fuerint, dum (*for.* cum) non intersit quæ (*for. distinguendum post* quæ) quando de veritate non sint. Utique quæ ab apostolis nominatæ non fuerunt, sub apostolis fuisse non possunt. Si enim fuissent, nominarentur et ipsæ, ut et ipsæ coercendæ. Quæ vero sub apostolis fuerunt, in sua nominatione damnantur. Sive ergo eædem nunc sunt aliquanto expolitiores, quæ sub apostolis rudes; habent suam exinde damnationem: sive aliæ quidem illæ fuerunt, aliæ autem postea obortæ quasdam ex illis opiniones usurpaverunt, habendo cum eis consortium prædicationis, habeant necesse est etiam consortium damnationis, præcedente illo fine (*for.* fune, *Junius*) supradicto posteritatis; quo, etsi nihil de damnatitiis participarent, de ætate sola præjudicarentur, tanto magis adulteræ, quanto nec ab apostolis nominatæ. Unde firmius constat, has esse, quæ adhuc tunc nuntiabantur futuræ.

CAP. XXXV.

His definitionibus provocatæ a nobis et revictæ hæreses omnes (sive quæ posteræ, sive quæ coætaneæ apostolorum, dummodo diversæ; sive generaliter, sive specialiter notatæ ab eis, dummodo prædamnatæ) audeant respondere (*for.* reponere) et ipsæ aliquas ejusmodi præscriptiones adversus nostram disciplinam. Si enim negant veritatem ejus, debent probare illam quoque hæresin esse, eadem forma revictam, qua ipsæ revincuntur; et ostendere simul, ubinam quærenda sit veritas, quam apud illas non esse jam constat. Posterior nostra res non est: immo omnibus prior est. Hoc erit testimonium veritatis ubique occupantis principatum. Quod ab apostolis utique non damnatur, immo defenditur; hoc erit indicium proprietatis. Quam enim non damnant qui extraneam quamque damnaverunt, suam ostendunt, ideoque et defendunt.

CAP. XXXVI.

Age jam qui voles curiositatem melius exercere in negotio salutis tuæ; percurre ecclesias apostolicas: apud quas ipsæ adhuc cathedræ apostolorum suis locis præsident; apud quas ipsæ authenticæ litteræ eorum recitantur, sonantes vocem, et repræsentantes faciem uniuscujusque. Proxima est tibi Achaia? habes Corinthum. Si non longe es a Macedonia, habes Philippos, habes Thessalonicenses. Si potes in Asiam tendere, habes Ephesum. Si autem Italiæ adjaces, habes Romam, unde nobis quoque authoritas præsto est. Ista quam felix ecclesia! cui totam doctrinam apostoli cum sanguine suo profuderunt: ubi Petrus passioni Dominicæ adæquatur: ubi Paulus Joannis exitu coronatur: ubi apostolus Joannes postea quam in oleum igneum demersus nihil passus est, in insulam relegatur;

videamus quid didicerit, quid docuerit, quid cum Africanis quoque ecclesiis contesserarit. Unum Deum novit creatorem universitatis, et Christum Jesum ex virgine Maria Filium Dei creatoris, et carnis resurrectionem: legem et prophetas cum evangelicis et apostolicis litteris miscet, et inde portat fidem: eam aqua signat, Sancto Spiritu vestit, eucharistia pascit, martyrio exhortatur, et ita adversus hanc institutionem neminem recipit. Hæc est institutio non dico jam quæ futuras hæreses
L. ii. prænuntiabat, sed de qua hæreses prodierunt. Sed non omnes (*for.* omnino) ex illa, ex quo factæ sunt adversus illam. Etiam de olivæ nucleo mitis et opimæ et necessariæ asper oleaster oritur: etiam de papavere ficus gratissimæ et suavissimæ ventosa et vana caprificus exurgit. Ita et hæreses de nostro fructificaverunt, non nostræ, degeneres veritatis grano, et mendacio silvestres.

P. VII. Si hæc ita se habent, ut veritas nobis adjudicetur, quicumque in ea regula incedimus, quam ecclesia ab apostolis, apostoli a Christo, Christus a Deo tradidit, constat ratio propositi nostri, definientis non esse admittendos hæreticos ad ineundam de scripturis provocationem, quos sine scripturis probamus ad scripturas non pertinere. Si enim hæretici sunt, Christiani esse non possunt, non a Christo habendo quod de sua electione sectati hæreticorum nomine admittunt. Ita non Christiani nullum jus capiunt Christianarum litterarum. Ad quos merito dicendum est, Qui estis? quando, et unde venistis? quid in meo agitis non mei? quo denique Marcion jure sylvam meam cædis? qua licentia Valentine fontes meos transvertis? qua potestate Apelles li-

mites meos commoves? Mea est possessio. Quid hic ceteri ad voluntatem vestram seminatis et pascitis? Mea est possessio: olim possideo: prior possideo, habeo origines firmas ab ipsis auctoribus, quorum fuit res. Ego sum hæres apostolorum. Sicut caverunt testamento suo, sicut fideicommiserunt, ita teneo. Vos certe exhæredaverunt semper et abdicaverunt, ut extraneos, ut inimicos. Unde autem extranei, et inimici apostolis hæretici; nisi ex diversitate doctrinæ, quam unusquisque de suo arbitrio, adversus apostolos aut protulit, aut recepit?

CAP. XXXVIII.

Illic igitur et scripturarum et expositionum adulteratio deputanda est, ubi diversitas doctrinæ invenitur. Quibus fuit propositum aliter docendi; necessitas institit aliter disponendi instrumenta doctrinæ. Alias enim non potuissent aliter docere, nisi aliter haberent per quæ docerent. Sicut illis non potuisset succedere corruptela doctrinæ sine corruptela instrumentorum ejus: ita et nobis integritas doctrinæ non competisset sine integritate eorum, per quæ doctrina tractatur. Etenim quid contrarium nobis in nostris? quid de proprio intulimus, ut aliquid contrarium ei, [et] in scripturis deprehensum, detractione vel adjectione vel transmutatione, remediaremus? Quod sumus, hoc sunt scripturæ jam inde ab initio suo: ex illis sumus, antequam (*for.* ante quas) nihil aliter fuit, quam sumus. Quid denique fuit, antequam a nobis interpolarentur? Cum autem omnis interpolatio posterior credenda sit, veniens utique ex causa æmulationis; quæ neque prior neque domestica unquam est ejus, quod æmulatur: tam incredibile est sapienti cuique, ut nos adulterum stylum intulisse videamur scripturis, qui sumus

et primi et ex ipsis; quam illos non intulisse, qui sunt et posteri et adversi. Alius manu scripturas; alius, sensus expositione intervertit. Neque enim si Valentinus integro instrumento uti videtur, non callidiore ingenio, quam Marcion, manus intulit veritati. Marcion exerte et palam machæra, non stylo usus est: quoniam ad materiam suam cædem scripturarum confecit. Valentinus autem pepercit: quoniam non ad materiam scripturas, sed materiam ad scripturas excogitavit; et tamen plus abstulit et plus adjecit, auferens proprietates singulorum quoque verborum, et adjiciens dispositiones non comparentium rerum.

P. IX. vi. xi. Hæc sunt ingenia de spiritalibus nequitiæ, cum quibus luctatio est nobis, fratres, merito contemplanda; fidei necessaria, ut electi manifestentur, ut reprobi detegantur. Et ideo habent vim, et in excogitandis instruendisque erroribus felicitatem non adeo mirandam, quasi difficilem, et inexplicabilem; cum de sæcularibus quoque scripturis exemplum præsto sit ejusmodi facilitatis; quo jus (*for.* quo vides. *Cons. notam*) hodie ex Virgilio fabulam in totum aliam componi, materia secundum versus, versibus secundum materiam concinnatis. Denique Hosidius Geta Medeam tragœdiam ex Virgilio plenissime exsuxit. Meus quidam propinquus ex eodem poëta inter cetera styli sui otia Pinacem Cebetis explicuit. Homero-centonas etiam vocare solent, qui de carminibus Homeri propria opera more centonario ex multis hinc inde compositis in unum sarciunt corpus. Et utique fœcundior divina litteratura ad facultatem cujuscunque materiæ. Nec periclitor dicere, ipsas quoque scripturas sic esse ex

Dei voluntate dispositas, ut hæreticis materias subministrarent, cum legam, oportere hæreses esse, quæ sine scripturis esse non possunt.

CAP. XL.

Sed quæritur, a quo intellectus intervertatur eorum, quæ ad hæreses faciant? A diabolo scilicet, cujus sunt partes intervertendi veritatem: qui ipsas quoque res sacramentorum divinorum in idolorum mysteriis æmulatur. Tingit et ipse quosdam, utique credentes et fideles suos: expositionem delictorum de lavacro repromittit: et si adhuc memini, Mithra signat illic in frontibus milites suos: celebrat et panis oblationem: et imaginem resurrectionis inducit, et sub gladio redimit coronam. Quid? quod et summum pontificem in unis nuptiis statuit? Habet et virgines; habet et continentes. Ceterum si Numæ Pompilii superstitiones revolvamus, si sacerdotalia officia, insignia et privilegia, si sacrificantium ministeria, et instrumenta et vasa ipsorum sacrificiorum, ac piaculorum et votorum curiositates consideremus; nonne manifeste diabolus morositatem illam Judaicæ legis imitatus est? Qui ergo ipsas res, de quibus sacramenta Christi administrantur, tam æmulanter affectavit exprimere, in negotiis idololatriæ; utique et idem et eodem ingenio gestiit, et potuit instrumenta quoque divinarum rerum, et sanctorum (*for.* sacramentorum. *Vid. not.*) Christianorum, sensum de sensibus, verba de verbis, parabolas de parabolis, profanæ et æmulæ fidei attemperare. Et ideo, neque a diabolo immissa esse spiritualia nequitiæ, ex quibus etiam hæreses veniunt, dubitare quis debet; neque ab idololatria distare hæreses, quum et auctoris, et operis ejusdem sint, cujus et idololatria. Deum aut fingunt alium Ephes. vi.

adversus Creatorem : aut si unicum Creatorem confitentur, aliter eum disserunt, quam in vero est. Itaque omne mendacium de Deo vel natio (*for.* ratio) quodammodo sexus, est idololatriæ.

Non omittam ipsius etiam conversationis hæreticæ descriptionem, quam futilis, quam terrena, quam humana sit; sine gravitate, sine auctoritate, sine disciplina, ut fidei suæ congruens. In primis quis catechumenus, quis fidelis, incertum est: pariter adeunt, pariter audiunt, pariter orant: etiam ethnici si supervenerint, *sanctum canibus, et porcis margaritas,* licet non veras, jactabunt. Simplicitatem volunt esse prostrationem disciplinæ; cujus penes nos curam, lenocinium vocant: pacem quoque passim cum omnibus miscent. Nihil enim interest illis, licet diversa tractantibus, dum ad unius veritatis expugnationem conspirent. Omnes tument; omnes scientiam pollicentur. Ante sunt perfecti catechumeni, quam edocti. Ipsæ mulieres hæreticæ quam procaces! quæ audeant docere, contendere, exorcismos agere, curationes repromittere, fortassean et tingere. Ordinationes eorum temerariæ, leves, inconstantes; nunc neophytos conlocant, nunc sæculo obstrictos, nunc apostatas nostros, ut gloria eos obligent, quia veritate non possunt. Nusquam facilius proficitur, quam in castris rebellium: ubi ipsum esse illic, promereri est. Itaque alius hodie episcopus, cras alius: hodie diaconus, qui cras lector: hodie presbyter, qui cras laicus. Nam et laicis sacerdotalia munera injungunt.

De verbi autem administratione quid dicam; cum hoc sit negotium illis, non ethnicos convertendi, sed nostros evertendi? Hanc magis gloriam captant, si

stantibus ruinam, non si adjacentibus elevationem operentur: quoniam et ipsum opus eorum non de suo proprio ædificio venit, sed de veritatis destructione. Nostra suffodiunt ut sua ædificent. Adime illis in legem Moysi et prophetas et Creatorem Deum accusationem, et loqui non habent. Ita fit ut ruinas facilius operentur stantium ædificiorum, quam extructiones jacentium ruinarum. Ad hæc solummodo opera humiles et blandi et submissi agunt. Ceterum, nec suis præsidibus reverentiam noverunt. Et hoc est quod schismata apud hæreticos fere non sunt: quia cum sint, non parent. Schisma est unitas ipsis. Mentior si non etiam a regulis suis variant inter se, dum unusquisque proinde (*for.* perinde) suo arbitrio modulatur quæ accepit: quemadmodum de suo arbitrio ea composuit ille qui tradidit. Agnoscit naturam suam et originis suæ morem, profectus rei. Idem licuit Valentinianis quod Valentino, idem Marcionitis quod Marcioni, de arbitrio suo fidem innovare. Denique penitus inspectæ hæreses omnes, in multis cum auctoribus suis dissentientes deprehenduntur. Plerique nec ecclesias habent, sine matre, sine sede, orbi fide, extorres, quasi sine lare vagantur.

CAP. XLIII.

Notata sunt etiam commercia hæreticorum cum magis quam pluribus, cum circulatoribus, cum astrologis, cum philosophis, curiositati scilicet deditis. *Quærite, et invenietis,* ubique meminerunt. Adeo et de genere conversationis qualitas fidei æstimari potest: doctrinæ index disciplina est: negant Deum timendum. Itaque libera sunt illis omnia et soluta. Ubi autem Deus non timetur, nisi ubi non est? Ubi Deus non est, nec veritas ulla est. Ubi veritas

nulla est, merito et talis disciplina est. At ubi Deus, ibi metus in Deum, qui est initium sapientiæ. Ubi metus in Deum, ibi gravitas honesta, et diligentia adtonita, et cura sollicita, et adlectio explorata, et communicatio deliberata, et promotio emerita, et subjectio religiosa, et apparitio devota, et processio modesta, et ecclesia unita, et Dei omnia.

LP. ıIV. Proinde hæc pressioris apud nos testimonia disciplinæ ad probationem veritatis accedunt: a qua devertere nemini expedit, qui meminerit futuri judicii, quo omnes nos necesse est apud Christi tribunal adstare, reddentes rationem in primis ipsius fidei. Quid ergo dicent, qui illam stupraverint adulterio hæretico virginem traditam a Christo? Credo allegabunt, nihil unquam sibi ab illo vel ab apostolis ejus, de sævis (*for.* scævis, *Junius*) et perversis doctrinis futuris prænuntiatum, et de cavendis abominandisque præceptum. Agnoscant suam potius culpam, quam illorum qui nos tanto ante præstruxerunt. Adjicient præterea multa de auctoritate cujusque doctoris hæretici, illos maxime doctrinæ suæ fidem confirmasse, mortuos suscitasse, debiles reformasse, futura significasse, uti merito apostoli cre-
xxiv. derentur. Quasi nec hoc scriptum sit, venturos multos, qui etiam virtutes maximas ederent, ad fallaciam muniendam corruptæ prædicationis. Itaque veniam merebuntur: qui vero memores Dominicarum et apostolicarum denunciationum in fide integri steterint, credo de venia periclitabuntur, re-
ıpr. spondente Domino: Prænuntiaveram plane futuros fallaciæ magistros in meo nomine, et prophetarum et apostolorum etiam; et discentibus meis eadem ad vos prædicare mandaveram; semel evangelium,

et ejusdem regulæ doctrinam apostolis meis delegaveram, sed quum vos non (*for. delend.* non) crederetis, libuit mihi postea aliqua inde mutare. Resurrectionem [Joan. vi.] promiseram etiam carnis: sed recogitavi ne implere non possem. Natum me ostenderam ex [Matt. i.] virgine: sed postea turpe mihi visum est. Patrem [Matt. v.] dixeram, qui solem et pluvias facit: sed alius me Pater melior adoptavit. Prohibueram vos aurem [Matt. vii.] accommodare hæreticis: sed erravi. Talia capit opinari eos, qui exorbitant, et fidei (*for.* exorbitantes fide) veritatis, periculum non cavent.

CAP. XLV.

Sed nunc quidem generaliter actum est a nobis adversus hæreses omnes, certis et justis et necessariis præscriptionibus repellendas a conlatione scripturarum. De reliquo, si Dei gratia annuerit, etiam specialiter quibusdam respondebimus. Hæc in fide veritatis ci ..... legentibus pax et gratia Domini nostri Jesu Christi in æternum.

CONTRA HÆRETICOS EXPLICIT.

et primi et ex ipsis; quam illos non intulisse, qui sunt et posteri et adversi. Alius manu scripturas; alius, sensus expositione intervertit. Neque enim si Valentinus integro instrumento uti videtur, non callidiore ingenio, quam Marcion, manus intulit veritati. Marcion exerte et palam machæra, non stylo usus est: quoniam ad materiam suam cædem scripturarum confecit. Valentinus autem pepercit: quoniam non ad materiam scripturas, sed materiam ad scripturas excogitavit; et tamen plus abstulit et plus adjecit, auferens proprietates singulorum quoque verborum, et adjiciens dispositiones non comparentium rerum.

CAP. XXXIX.

Ephes. vi. 1 Cor. xi.

Hæc sunt ingenia de spiritalibus nequitiæ, cum quibus luctatio est nobis, fratres, merito contemplanda; fidei necessaria, ut electi manifestentur, ut reprobi detegantur. Et ideo habent vim, et in excogitandis instruendisque erroribus felicitatem non adeo mirandam, quasi difficilem, et inexplicabilem; cum de sæcularibus quoque scripturis exemplum præsto sit ejusmodi facilitatis; quo jus (*for.* quo vides. *Cons. notam*) hodie ex Virgilio fabulam in totum aliam componi, materia secundum versus, versibus secundum materiam concinnatis. Denique Hosidius Geta Medeam tragœdiam ex Virgilio plenissime exsuxit. Meus quidam propinquus ex eodem poëta inter cetera styli sui otia Pinacem Cebetis explicuit. Homero-centonas etiam vocare solent, qui de carminibus Homeri propria opera more centonario ex multis hinc inde compositis in unum sarciunt corpus. Et utique fœcundior divina litteratura ad facultatem cujuscunque materiæ. Nec periclitor dicere, ipsas quoque scripturas sic esse ex

ADVERSUS

OMNES HÆRETICOS LIBELLUS.

CAP. I.

QUORUM hæreticorum, ut plura prætercam, pauca perstringam. Taceo enim Judaismi hæreticos; Dositheum, inquam, Samaritanum, qui primus ausus est prophetas, quasi non in Spiritu Sancto locutos, repudiare. Taceo Sadducæos, qui ex hujus erroris radice surgentes, ausi sunt ad hanc hæresim etiam resurrectionem carnis negare. Prætermitto Pharisæos, qui additamenta quædam legi adstruendo a Judæis divisi sunt: unde etiam hoc accipere ipsum quod habent nomen, digni fuerunt; cum his etiam Herodianos, qui Christum Herodem esse dixerunt.

CAP. II.

Ad eos me converto, qui ex evangelio hæretici esse voluerunt; ex quibus est primus omnium Simon Magus, qui in Actis Apostolorum condignam meruit ab apostolo Petro justamque sententiam. Hic ausus est summam se dicere virtutem, id est, summum Deum: mundum autem ab angelis suis institutum: ac dæmone se oberrante (*for.* a se aberrante) qui esset sapientia, descendisse quærendum (*for.* descendisse se ad quærendum): apud Judæos se in phantasmate Dei (*for.* Deum) non passum, sed esse quasi passum. Post hunc Menander discipulus ipsius, similiter magus, eadem dicens quæ Simon ipse. Quicquid se Simon dixerat, hoc se Menander esse dicebat, negans habere posse quem-

quam salutem, nisi in nomine suo baptizatus fuisset. Secutus est post hæc et Saturninus, et hic similiter dicens innascibilem virtutem, id est Deum, in summis et illis infinitis partibus, et in superioribus manere; longe autem distantes ab hoc angelos inferiores mundum fecisse; et quia splendor quidam luminis desursum in inferioribus refulsisset, ad similitudinem illius luminis angelos hominem instituere angelos (*for. delend.* ang.) curasse: hunc super terram jacuisse reptantem: cujus (*for.* cui) lumen illud, et virtutem illam superiorem propter misericordiam, scintillam (*for. addend.* vitæ immisisse, hanc scintillam *Vid. notam*) salvam esse, cetera hominis perire. Christum in substantia corporis non fuisse, et phantasmate tantum quasi passum fuisse: resurrectionem carnis nullo modo futuram esse. Postea Basilides hæreticus erupit; hic esse dicit summum Deum nomine Abraxan, ex quo mentem creatam, quam Græce νοῦν appellat; inde verbum; ex illo providentiam, ex providentia virtutem, et sapientiam; ex ipsis inde principatus, et potestates, et angelos factos; deinde infinitas angelorum editiones et probolas: ab istis angelis trecentos sexaginta quinque cœlos institutos, et mundum in honore Abraxæ, cujus nomen hunc in se habebat numerum computatum. In ultimis quidem angelis, et qui hunc fecerunt mundum, novissimum ponit Judæorum Deum, id est, Deum legis et prophetarum; quem Deum negat, sed angelum dicit. Huic sortito obtigisse semen Abrahæ, atque ideo hunc de terra Ægypti filios Israel in terram Chanaam transtulisse. Hunc turbulentiorem præ ceteris angelis, atque ideo et seditiones frequenter et bella concutere, sed et hu-

manum sanguinem fundere. Christum autem, non ab hoc, qui fecerit mundum, sed ab illo Abraxa missum venisse in phantasmate: sine substantia carnis fuisse: hunc passum a Judæis non esse, sed vice ipsius Simonem crucifixum esse; unde nec in eum credendum esse, qui sit crucifixus, ne quis confiteatur in Simonem credidisse. Martyria negat esse facienda: carnis resurrectionem graviter impugnat, negans salutem corporibus repromissam.

Alter hæreticus Nicolaus emersit; hic de septem CAP. III. diaconis, qui in Actis Apostolorum allecti sunt, Act. vi. 5. fuit: hic dicit tenebras in concupiscentia luminis, et quidem fœda et obscœna, fuisse: ex hac permixtione (pudor est dicere quæ fœtida et immunda; sunt et cætera obscœna; omnes (*for.* omne) enim refert quasdam turpitudinis notas, et complexus, et permixtiones execrabiles, obscœnasque conjunctas, et quædam ex ipsis adhuc turpiora) natos præterea dæmones, et deos, et spiritus septem, et alia satis sacrilega pariter et fœda, quæ referre erubescimus, et jam præterimus. Satis est nobis, quod totam istam hæresim Nicolaitarum Apocalypsis Domini gravissima (*an* gravissimæ?) sententiæ auctoritate damnavit, dicendo: *Quia hoc tenes, odisti* Apoc. ii. *doctrinam Nicolaitarum, quam et ego odi.* Accesserunt his hæretici etiam illi, qui Ophitæ nuncupantur; nam serpentem magnificant in tantum, ut illum etiam ipsi Christo præferant. Ipse enim, inquiunt, scientiæ nobis boni et mali originem dedit; hujus animadvertens potentiam et majestatem Moyses, inquiunt, æreum posuit serpentem: et quicumque ipsum aspexerunt, sanitatem consecuti sunt. Ipse, aiunt præterea, Christus in evangelio suo imitatur

o. iii. 14. serpentis ipsius sacram potestatem, dicendo: *Et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis:* ipsum introducunt ad benedicenda eucharistia sua. Sed tota istius erroris et scena et doctrina inde fluxit; dicunt enim de illo summo primario Æone complures alios Æones extitisse inferiores; omnibus tamen istis Æonem antistare, cujus sit nomen Jaldabaoth: hunc autem conceptum esse ex altero Æone Æonibus inferioribus permixto; seque postea cum in superiora voluisset eniti, gravitate materiæ permixta (*for.* permixtæ) sibi, non potuisse ad superiora pervenire, in medietate (*for.* medietate vero) relictum extendisse totum, effecisse (*for.* extendisse se totum, et fecisse, *Latinus Latinius*) sic cœlum. Jaldabaoth tamen inferius descendisse, et fecisse sibi filios septem; quem (*for.* queis) occlusisse superiora dilatatione; ut quia angeli, quæ superiora essent, scire non possent, ipsum solum Deum putarent. Virtutes igitur illas et angelos inferiores hominem fecisse; et quia ab infirmioribus et mediocribus virtutibus institutus esset, quasi vermem jacuisse reptantem. Illum vero Æonem, ex quo Jaldabaoth processisset, invidia commotum, scintillam quamdam jacenti homini immisisse, qua excitatus per prudentiam saperet, et intelligere posset superiora. Sic rursum Jaldabaoth istum in indignationem conversum ex semetipso edidisse virtutem et (*for.* ad) similitudinem serpentis: et hanc fuisse virtutem in paradiso, id est, istum fuisse serpentem, cui Eva quasi Filio Dei crediderat. Decerpsit, inquiunt, de fructu arboris, atque ideo generi humano scientiam bonorum et malorum contribuit. Christum autem non in substantia carnis

fuisse: salutem carnis sperandam omnino non esse. Necnon etiam erupit alia quoque hæresis, quæ dicitur Cainæorum. Et ipsi enim magnificant Cain, quasi ex quadam potenti virtute conceptum, quæ operata sit in ipso; nam Abel ex inferiore virtute conceptum, procreatum, et ideo inferiorem repertum. Hi, qui hoc adserunt, etiam Judam proditorem defendunt, admirabilem illum et magnum esse memorantes propter utilitates, quas humano generi contulisse jactatur. Quidam enim ipsorum gratiarum actionem Judæ propter hanc causam reddendam putant. Animadvertens enim, inquiunt, Judas, quod Christus vellet veritatem subvertere, tradidit illum, ne subverti veritas posset. Et alii sic contra disputant et dicunt: quia potestates hujus mundi nolebant pati Christum, ne humano generi per mortem ipsius salus pararetur, saluti consulens generis humani tradidit Christum, ut salus, quæ impediebatur per virtutes, quæ obsistebant, ni pateretur Christus, impediri omnino non posset: et ideo per passionem Christi non posset salus humani generis retardari. Sed et illa hæresis processit, quæ dicitur Sethoitarum. Hujus perversitatis doctrina hæc est: Duos homines ab angelis constitutos, Cain et Abel; propter hos magnas inter angelos contentiones et discordias exstitisse; ob hanc causam, illam virtutem, quæ super omnes virtutes esset, quam matrem pronuntiant, dum Abel interfectum dicerent (*for.* cum —disceret), voluisse concipi et nasci hunc Seth loco Abelis, ut evacuarentur angeli illi, qui duos priores illos homines condidissent; dum hoc semen mundum moritur et nascitur. Permixtiones enim dicunt angelorum et hominum iniquas fuisse: ob quam

causam, illam virtutem quam (sicut diximus) pronuntiant matrem, ad vindictam etiam cataclysmum inducere, ut et illud permixtionis semen tolleretur; et hoc solum semen, quod esset purum, integrum custodiretur. Sed enim illos, qui seminis illos prioris instituissent, occulte, et latenter, et ignorante illa matre virtute, cum illis octo animabus in arcam misisse etiam semen Cham, quo semen malitiæ non periret, sed cum ceteris conservatum, et post cataclysmum terris redditum, exemplo ceterorum excresceret, et effunderetur, et totum orbem et impleret et occuparet. De Christo autem sic sentiunt, ut dicant illum tantummodo Seth, et pro ipso Seth ipsum fuisse.

CAP. IV.

Carpocrates præterea hanc tulit sectam; unam esse dicit virtutem in superioribus principalem: ex hac prolatos angelos, atque virtutes: quos distantes longe a superioribus virtutibus, mundum istum in inferioribus partibus condidisse; Christum non ex Virgine Maria natum, sed ex semine Joseph, hominem tantummodo genitum, sane præ ceteris justitiæ cultu, vitæ integritate meliorem: hunc apud Judæos passum: solam animam ipsius cœlo receptam, eo quod et firmior et robustior ex (*for.* ea) ceteris fuerit: ex quo colligeret, tentata animarum sola salute, nullas corporis resurrectiones. Post hunc Cerinthus hæreticus erupit, similia docens. Nam et ipse mundum institutum esse ab illis (*for.* angelis) dicit: Christum ex semine Joseph natum proponit, hominem illum tantummodo sine divinitate contendens: ipsam quoque legem ab angelis datam perhibens; Judæorum Deum non Dominum (*for.* Deum), sed angelum promens. Hujus successor

Hebion fuit, Cerintho non in omni parte consentiens, quod a Deo dicat mundum, non ab angelis factum; et quia scriptum sit: *Nemo discipulus super magistrum, nec servus super Dominum*, legem esse (*for.* observandam esse, *vid. notam*) proponit, scilicet ad excludendum evangelium, et vindicandum Judaismum. Matt. x. 2.

CAP. V.

Valentinus autem hæreticus multas introducit fabulas; has ego circumcidens breviter expediam. Introducit enim pleroma et Æones triginta: exponit autem hos per syzygias, id est, conjugationes quasdam. Nam dicit in primis, esse Bython et silentium; ex his processisse semen, mentem, et veritatem; ex quibus erupisse verbum et vitam: de quibus rursum creatum hominem et ecclesiam. Sed enim ex his quoque processisse duodecim Æonas; de sermone autem et vita, Æonas alios decem: hanc esse Æonum triacontada, quæ fit in pleromate ex ogdoade, et decade, ac duodecade. Tricesimum autem Æonum, Bython illum videre voluisse, et ad videndum illum ausum esse in superiora pleromatis conscendere. Et quoniam ad magnitudinem ipsius videndam capax non fuit, in defectionem (*for.* defectione) fuisse, et pœne dissolutum esse, nisi quia missus ad constabiliendum illum ille, quem appellant Horon, confirmasset illum dicto Jao; hoc (*for. delend.*) pronuntiatio appellat. Istum autem Æonem in defectionem (*for.* defectione) factum Achamoth dicit in passionibus desiderii quibusdam fuisse, et ex passionibus materias edidisse. Expavit enim, inquit, et extimuit, et contristatus est, et ex his passionibus concepit et edidit. Hinc fecit cœlum et terram et mare, et omnia quæcumque sunt

in eis, ob quam causam omnia infirma esse, et fragilia, et caduca, et mortalia, quæcumque sunt ab ipso facta: quoniam quidem ipse fuerit de aporiatione conceptus atque prolatus: hunc tamen instituisse istum mundum ex his materiis, quas Achamoth, vel pavendo, vel timendo, vel contristando, vel sudando præstiterat. Nam ex pavore, inquit, tenebræ factæ sunt: ex timore et ignorantia, spiritus nequitiæ et malignitatis: ex tristitia et lacrymis, humida fontium, fluminum (*for.* et fluminum) materia, marisque. Christum autem missum ab illo propatore, qui est Bythos. Hunc autem in substantia corporis nostri non fuisse, sed spiritale nescio quod corpus de cœlo deferentem, quasi aquam per fistulam sic per Mariam virginem transmeasse, nihil inde vel accipientem, vel mutuantem. Resurrectionem hujus carnis negat, sed alterius. Legis et prophetarum quædam probat, quædam improbat: id est, omnia improbat, dum quædam reprobat. Evangelium etiam habet suum, præter hæc nostra. Post hunc exstiterunt Ptolomæus et Secundus hæretici, qui cum Valentino per omnia consentiunt; in illo solo differunt; nam cum Valentinus Æonas tantum triginta finxisset, isti addiderunt alios complures; quatuor enim primum, deinde alios quatuor aggregaverunt; et quod dicit Valentinus Æonem trigesimum excessisse de pleromate, ut in defectionem, negant isti: non enim ex illa triacontade fuisse hunc, qui fuerit in defectione, propter desiderium videndi propatoris. Exstitit præterea Heracleon alter hæreticus, qui cum Valentino paria sentit, sed novitate quadam pronuntiationis vult videri alia sentire; introducit enim in primis illud fuisse

quod pronuntiat (*for.* quod Dominum pronuntiat, *vid. notam*), et deinde ex illa monade duo, ac deinde reliquos Æonas; deinde introducit totum Valentinum.

CAP. VI.

Non defuerunt post hos Marcus quidam et Colarbasus, novam hæresin ex Græcorum alphabeto componentes; negant enim veritatem sine istis posse litteris inveniri; immo totam plenitudinem et perfectionem veritatis in istis litteris esse dispositam; propter hanc enim causam Christum dixisse: *Ego sum* A et Ω; denique Jesum (*for.* in Jesum, *Semler.*) Christum descendisse, id est, columbam in Jesum venisse, quæ Græco nomine quum περιστερὰ pronuntietur, habeat secundum numerum, DCCCI. Percurrunt isti ω, ψ, χ, φ, υ, τ, totum usque ad Alpha Beta, et computant ogdoadas et decadas, ita ut adferre illorum omnes vanitates ineptum sit et otiosum; quod tamen non tantum jam vanum, sed etiam periculosum sit. Alterum Deum fingunt præter Creatorem: Christum in substantia negant carnis fuisse: negant carnis resurrectionem futuram.

Apoc. iii et xxi. 6 et xxii.

CAP. VII.

Accedit his Cerdon quidam; hic introducit initia duo, id est, duos Deos, unum bonum, et alterum sævum: bonum superiorem; sævum hunc, mundi creatorem. Hic prophetias et legem repudiat, Deo Creatori renuntiat, superioris Dei filium Christum venisse tractat, hunc in substantia carnis negat, in phantasmate solo fuisse pronuntiat: nec omnino passum, sed quasi passum: nec ex virgine natum, sed omnino nec natum; resurrectionem animæ tantummodo probat, corporis negat; solum evangelium Lucæ, nec tamen totum recipit. Apostoli Pauli neque omnes, neque totas epistolas sumit. Acta Apo-

stolorum, et Apocalypsim, quasi falsa rejicit. Post hunc discipulus ipsius emersit Marcion quidam nomine, Ponticus genere, episcopi filius, propter stuprum cujusdam virginis ab ecclesiæ communicatione
xii. abjectus. Hic ex occasione, qua dictum sit: *Omnis arbor bona bonos fructus facit, mala autem malos;* hæresin Cerdonis approbare conatus est, eadem dicere (*for.* dicens, *Junius. vide notam*), quæ ille superior hæreticus ante dixerat. Exstitit post hunc Lucanus quidam nomine, Marcionis sectator atque discipulus: et hic per eadem vadens blasphemiæ genera, eadem docet, quæ Marcion et Cerdon docuerant. Post hos subsequitur Apelles, discipulus Marcionis, qui posteaquam in carnem suam lapsus est, a Marcione segregatus est: hic introducit unum Deum infinitis (*for.* in infinitis) superioribus partibus: hunc potestates multas angelosque fecisse; propterea et aliam virtutem quam dicit, Dominum dicit, sed angelum ponit. Hoc (*for.* Ab hoc, *Junius*) vult videri mundum institutum ad imitationem mundi superioris, cui mundo permiscuisse pœnitentiam; quia non illum tam perfecte fecisset, quam ille superior mundus institutus fuisset. Legem et prophetas repudiat. Christum neque in phantasmate dicit fuisse, sicut Marcion, neque in substantia veri corporis, ut evangelium docet; sed eo quod e superioribus partibus descenderet, ipso descensu sideream sibi carnem et aeream contexuisse, hunc in resurrectione singulis quibusque elementis, quæ in descensu suo mutuata fuissent, in ascensu reddidisse, et sic dispersis quibusque corporis sui partibus, in cœlo spiritum tantum reddidisse. Hic carnis resurrectionem negat: solo utitur et

apostolo, sed Marcionis, id est, non toto: animarum solarum dicit (*for.* docet) salutem; habet præterea privatas, sed extraordinarias lectiones suas, quas appellat Phaneroseis Philumenes cujusdam puellæ, quam quasi prophetissam sequitur. Habet præterea suos libros, quos, inscripsit syllogismorum, in quibus probare vult, quod omnia quæcumque Moyses de Deo scripserit, vera non sint, sed falsa sint.

CAP. VIII.

His hæreticis omnibus accedit Tatianus quidam alter hæreticus; hic Justini Martyris discipulus fuit; post hunc diversa sentire cœpit: totus enim secundum Valentinum sapit, adjiciens illud, Adam nec salutem consequi posse: quasi non, si rami salvi fiant, et radix salva sit. Accesserunt alii hæretici, qui dicuntur secundum Phrygas: sed horum non una doctrina est. Sunt enim qui katà Proclum dicantur, sunt qui secundum Æschinem pronuntientur. Hi habent aliam communem blasphemiam, aliam blasphemiam non communem, sed peculiarem suam: et (*for.* particula *et* melius abesset) communem quidem illam, qua in apostolis quidem dicant Spiritum Sanctum fuisse, Paracletum non fuisse; et qua dicant Paracletum plura in Montano dixisse, quam Christum in evangelium protulisse; nec tantum plura, sed etiam meliora atque majora: privatam autem blasphemiam illi, qui sunt katà Æschinem, hanc habent, qua adjiciunt etiam hoc, ut dicant Christum ipsum esse Filium et Patrem.

CAP. IX.

Est præterea his omnibus etiam Blastus accedens, qui latenter Judaismum vult introducere; pascha enim dicit non aliter custodiendum esse, nisi secundum legem Moysi XIV. mensis. Quis autem ne-

sciat, quoniam evangelica gratia evacuatur, si ad legem Christum rediget? Accedit his Theodotus hæreticus Byzantius: qui posteaquam Christum pro nomine adprehensus negavit, in Christum blasphemare non destitit; doctrinam enim introduxit, qua Christum hominem tantummodo diceret, Deum autem illum negaret; ex Spiritu quidem Sancto natum ex virgine, sed hominem solitarium, atque nudum, nullo alio præ cæteris (*for.* præcellentem cæteris), nisi sola justitiæ auctoritate. Alter post hunc Theodotus hæreticus erupit, qui et ipse introduxit alteram sectam, et ipsum hominem Christum tantummodo dicit ex Spiritu Sancto, et Virgine Maria conceptum pariter et natum; sed hunc inferiorem esse, quam Melchisedech, eo quod dictum sit de
s. cix. 5. eb. v. 6. Christo: *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* Nam illum Melchisedech præcipuæ gratiæ cœlestem esse virtutem; eo quod agat Christus pro hominibus, deprecator et advocatus ipsorum factus; Melchisedech facere pro cœlestibus angelis atque virtutibus; nam esse illum us-
eb. vii. 3. que adeo Christo meliorem, ut apator sit, ametor sit, agenealogetus sit, cujus neque initium, neque finis comprehensus sit, aut comprehendi possit. Sed post hos omnes etiam Praxeas quidam hæresim introduxit, quam Victorinus corroborare curavit; hic Deum Patrem omnipotentem Jesum Christum esse dicit: hunc crucifixum passumque contendit et mortuum. Præterea se ipsum sibi sedere ad dexteram suam, cum prophana et sacrilega temeritate proponit.

EXPLICIT.

IN

TERTULLIANI DE ORATIONE
ANNOTATIONES.

Ex Ludovici Ant. Muratorii in Tertulliani Librum de Oratione Prolegomenis.

PLURIMOS Tertulliani editos libros, paucos vero manuscriptos in bibliothecis numeramus. Hinc factum, ut ne adhuc quidem accuratissime typis descripta illius opera habeamus; quædam mutila, fœdisque vulneribus horrentia in publicum prodierint; nonnulla etiam desiderentur, quæ a Tertulliano evulgata scimus, at nobis ab edacitate temporum omnino erepta æque suspicamur et dolemus. Melioribus fatis hucusque gavisus non est liber *de Oratione*, quem primus omnium Parisiis e vetustissimo codice evulgavit Joannes Gagnejus Parisiensis theologus A. C. 1545, at minime integrum, at illustri coronide destitutum. Neque huic editioni reliquæ subsecutæ opem tulere præ codicum inopia. Unus tantum Rigaltius V. C. mutilum esse librum animadvertit, et aliquot dumtaxat lineis in calce additis, medicinam aliis propinandam reliquit. Quum itaque ego inciderim in vetustum Ambrosianæ bibliothecæ codicem, ubi legebantur quæ in ceteris desunt, continuo Anecdotis meis addidi, veluti gemmas literariæ reipublicæ in primis gratas. Quæcumque enim e Tertulliano, omnium certe sui temporis eruditissimo, literis consignata sunt, eaque præsertim, quæ in castris catholicorum scriptis, quanti sint apud omnes ecclesiasticæ rei cultores, vel ipsis tyronibus patet. Ambrosianus autem codex non ab Orationis Dominicæ expositione, ut in editis habemus, sed ab iis, quæ hujusmodi expositionem subsequuntur, opusculum exordiebatur cum hocce titulo: *Incipit Tertulliani diversarum rerum necessariarum.* Tum caput primum, cujus initium est *Compendiis pauculorum verborum* &c. ita prænotabatur *Anacephalæosis. Posse nos superadjicere*, titulus erat sequentis capitis. Reliqua etiam capita suos titulos præferebant, quos itidem in hac nostra editione retinendos censuimus. MURATORIUS.

Hæc Muratorius; cui quidem viro eruditissimo debetur, uti ipse exposuit, insigne hujus libelli additamentum, quod eidem adjunxit in *Anecdotis*, quæ Mediolani annis 1697 et 1698 prodierunt, ex Ambrosianæ bibliothecæ codicibus desumpta. In Gagneiana autem operum Tertulliani editione, a Muratorio supra commemorata, novem tractatus iis additi sunt libellis, quos Beatus Rhenanus, primus Tertulliani editor, Basileæ anno 1521 typis mandaverat. Unus ex additis tractatibus liber iste *de Oratione* fuit. Sigismundi vero Gelenii editione Gagneianam illam proxime sequente, in hac, quæ anno 1550 Basileæ excusa est, producti sunt iidem tractatus, sed sumpti ex codice quodam Britannico, quem Joannes Lelandus illustris antiquarius cum Gelenio communicaverat. In hoc codice reperti sunt tres quoque ex libellis a Beato Rhenano prius editis; et unus eorundem fuit alter illorum, quos edo, opusculorum, *de Præscriptione Hæreticorum* inscriptus. Editiones autem primariæ Tertulliani, quarum ope ego in edendis his opusculis usus sum, Rhenanianæ princeps et tertia fuerunt, cum illas mutuo accepissem a custode sociisque Novi collegii splendidæ et antiquæ domus. Editio Rhenaniana quarta et ultima, quæ prodiit itidem Basileæ anno 1539 in peculio meo censetur. Sequitur Parisiensis illa anno 1566 typis impressa, quæ quidem editio, referente cl. Schœnemanno in *Bibliotheca* sua *Historia Lit. Patrum Latinorum*, vol. II. p. 22. accurata Gelenianæ repetitio est. Accedit Franekeriana, cujus textus cum descriptus esset ex editione celebri Jacobi Pamelii anno 1579 excusa, notis Francisci Junii illustrata Franekeræ anno 1597 prodiit. Ad manum porro mihi fuerunt aliæ duæ a Nicolao Rigaltio I. C. adornatæ, tum illa novem librorum Tertulliani Parisiis forma minori anno vel 1628 vel 1629 impressa, tum egregia omnium operum Tertulliani editio, quæ anno 1634 cum orbe litterato ab eodem Rigaltio communicata est. Hanc autem Rigaltianam atque duas illas jam dictas editiones, Parisiis anno 1566 et Franekeræ anno 1597 typis impressas, Joan. Sal. Semlerus haud ita pridem causâ indagandæ lectionis Tertullianæ in editione sua Halensi cum principe Rhenaniana, cujus textus fere expressus est in hac Halensi, conferendas suscepit. Cum Pameliana vero editione id fecit Semlerus in iis libellis, quos ineditos, ut dixi, reliquit Rhenanus. Prodiit editio Halensis annis 1770—1776 in qua quidem varietas lectionis perquam utiliter a viris cl. Semlero et Schutzio, etsi minus accurate, nec satis plene, adnotata est. Certe utiliter adjecta est, haud raro enim fit, ut apud Tertullianum edi-

tum vera ejus verba adhuc quærenda sint. Quippe cum Rigaltius, cujus editio norma fuit et regula plerarumque post prodeuntium editionum, quamvis verus Tertulliani sospitator is recte possit dici, sæpenumero sine sontica causa pristinam lectionem eliminavit. Quapropter diligenter excutiendi sunt libri editi, ut vera lectio, quoad ejus fieri possit, demum eruatur. Quod nimirum ego efficere conatus sum, dum duos hosce libellos sane egregios edo. Certe id ostensurus sum, expulsas fuisse a Rigaltio, sed et ante eum, a Pamelio, plurimas vetustiorum editionum lectiones, aut veras, aut in quibus saltem extarent veræ lectionis vestigia, ut novæ ac falsæ subderentur. Attamen nil dubitandum est, quin in ipsis codicibus manuscriptis a Pamelio et Rigaltio adductis librarii multas lectiones vel mancas, vel obscuriores sibi visas corrigere, imo corrumpere, ausi essent. Ubicunque vero Rigaltii lectio a me vel repudiata, vel immutata fuerit, id nunquam non loco suo commemoravi; ibi quidem, sed raro alibi, lectionis varietatem diligenter excutiens. Itaque textus meus Rigaltii est, nisi quod frequenter fit, ut lectio pristina revocata a me fuerit, aut voces editionis principis in præsens sint substitutæ, quo certius et facilius vera Tertulliani scriptura, collatis posteris editionibus, eruatur. Utinam mihi etiam plures auctoris hujus editiones præsto essent, maxime Gagneiana illa Parisiis anno 1548 typis impressa; ut nihil de libris scriptis addam, quibus nemo post Rigaltium in alterutro horum libellorum edendo usus est, et quorum nulli, quod sciam, præter unum Apologiæ Tertullianeæ penes me codicem, in nostra Britannia supersunt. Atque ita rem vel olim habuisse constat; nam anni magis ducenti sunt, cum simile quid narravit Joannes Lloydius Novi collegii socius, vir doctissimus, in epistola ad Franciscum Junium. *Tertulliani*, inquit, *nihil quicquam est, aut penes me, aut in hac nostra academia, aut alias usquam a me visum. Epistolæ Celeberrimorum Virorum ex scriniis lit. Jani Brantii* Amst. 1715 8vo. Epist. xi. p. 52. Attamen quondam extitisse in collegio Balliolensi Oxonii cod. MS. saltem Apologiæ Tertulliani, ex libri ejusdem editione Heraldiana constat.

Quod attinet ad libellum priori loco hic editum, *de Oratione* nuncupatum, eundem a Tertulliano conscriptum fuisse ante lapsum ejus ad Montanismum, omnes consentiunt. Is videtur homilia esse, seu sermo ad cœtum Christianorum habitus, quod nobis indicat cum istud in cap. 1. *Consideremus itaque, benedicti*, tum opusculi conclusio. Idem quoque, ut obiter hoc notem, de S. Cypriani tractatu *de*

Oratione Dominica similiter inscripto, videtur statuendum.

P. 97. l. 1. Sermo rationis, et ratio sermonis, [et spiritus]] Præclarissime sensit S. Ambrosius in lib. de Filii divinitate cap. 5., cujus verba producere volumus, ut pateat, non a Tertulliano dumtaxat, sed ab aliis quoque scriptoribus ecclesiasticis tum Patrem, tum Filium nominibus *Verbi*, seu *rationis*, et *sermonis*, ac *spiritus* fuisse designatos, *Hæc est autem*, inquit, *nominis ratio, ut in Patre et Filio unitatem substantiæ credas, licet rem ipsam, quæ est inenarrabilis, definire non possis: ut sive lumen de lumine dicas, sive Verbum de Verbo, sive Spiritum de Spiritu, sive Dominum de Domino, quodcumque de eo dixeris, unius tamen essentiæ Patrem et Filium credas*. Vide et S. Irenæum lib. II. cap. 48. Hæc inter alia MURATORIUS.

Ibid. l. 2. [et spiritus,] utrumque Jesus Christus] Voces, *et spiritus* cum sequentibus, *utrumque Jesus Christus* junxit Rigaltius. Lenius distinxit post vocem *spiritus* Muratorius. Plenam distinctionem habent affixam editiones ante Rigaltium. Conferas verba quæ paulo post sequuntur; *In quo et Dei Spiritus, et Dei sermo, et Dei ratio, approbatus est Dominus noster Jesus Christus*. Mihi quidem voces, *et spiritus*, huic loco a librariis importune adjectæ videntur; alioqui dura aliqua ac difficilis ejus interpretatio amplectenda foret; quapropter uncis eas inclusi.

Ibid. l. 19. ratio qua venit] Fortasse legendum, *qua sensit*. Favent conjecturæ meæ Tertulliani verba in libro *Advs. Praxeam*, ubi de Filii generatione hæc sunt. *Solus autem* Deus, *quia nihil aliud extrinsecus præter illum. Cæterum ne tunc quidem solus, habebat enim secum, quam habebat in semetipso, rationem suam scilicet. Rationalis enim Deus, et ratio in ipso prius, et ita, ab ipso omnia*, quæ ratio sensus ipsius est. *Hanc Græci* Λόγον *dicunt, quo vocabulo etiam sermonem appellamus*. Et postea— *Vide cum tacitus, tecum ipse congrederis, ratione hoc ipsum agi intra te, occurrente ea tibi cum sermone ad omnem cogitatus tui motum*, ad omnem sensus tui pulsum. *Quodcunque cogitaveris sermo est*, quodcunque senseris, ratio est cap. 5. Quinetiam infra ait Tertullianus, *quantum substringitur verbis, tantum diffunditur sensibus*. Corrigere vero vult Latinus Latinius in *Bibliotheca sua Sacra et Profana* p. 194. pro isto, *qua venit, qua promovit*. Habent editt. Rigaltiana priores, *quo venit*. Posuit Rigaltius, præeunte Junii conjectura, *qua venit*. At vero in loco statim post sequente, hoc extat, *ex ratione, qua suscipitur*, ubi cum po-

situm esset in editt. ante Rigaltium, *ex ratione, qua docetur,* postea, cum in *Emendationibus Epidicticis ad Opera Tertulliani* an. 1608. editis ostendisset Joannes Wouwerius in MS. suo legi, *ex ratione qua suscipitur*, i.e. intelligitur; hoc quidem Rigaltius in textum recepit, plurima et alibi in Tertulliani emendatione eidem viro erudito debens. Maxime autem favere hæc verba correctioni meæ existimem.

P. 97. l. 21. ex spiritu, quo tantum potest] Pulchre ait Tertullianus infra, *Deus solus docere potuit, ut se vellet orari. Ab ipso igitur ordinata religio orationis, et de spiritu ipsius, jam tunc cum ex ore divino ferretur, animata, suo privilegio ascendit in cœlum, commendans Patri quæ Filius docuit.* cap. 9.

P. 98. l. 11. sequente sophia] Scribere vult Franciscus Junius, *sequens sophia in sequenti præcepto proinde pertinet ad fidem et modestiam fidei.* Aberant enim ab editionibus ante Rigaltium voces, *quod etsi*, additque Junius, "*proinde*, id est, *perinde*, æque ac illa præcedens." Malim ego rescribere, *sequentes sophiam in sequenti præcepto.* Jam supra auctor, *Consideremus—cœlestem ejus sophiam.*

Ibid. l. 15. sumus] Pro *simus*, quod in utraque sua editione posuit Rigaltius, hoc ego cum Muratorio revocavi.

Ibid. l. 21. aut hominis petitionem] Malim et *h. p.*

P. 99. l. 6. pietatis] Benignitatis, benevolentiæ, apud hos scriptores.

Ibid. l. 11. Uno igitur genere aut vocabulo] Fortasse legendum, *uno igitur generali vocabulo.*

Ibid. l. 22. quasi sit et aliud] Habet, sed forsan errore typothetæ, *alius* pro *aliud* Rigaltius, cum melius fuerit *aliquid.* Revocavit *aliud* Muratorius.

Ibid. l. 32. angelorum, si meruerimus, candidati] Hanc editionis principis, quæ, ut dixi, est Gagneiana, lectionem, commutaverat cum altera *meminerimus* in edit. sua Basiliensi anno 1550. Sigismundus Gelenius. Posteaque vocem *meruerimus*, quæ a Pamelio restituta fuerat, codice Fulvii Ursini nixus Rigaltius, renitente licet, ut ait, Agobardi illo, iterum eliminavit. Cum vero melior mihi videretur hæc lectio, eandem denuo revocavi.

P. 100. l. 10. FIAT VOLUNTAS TUA IN CŒLIS ET IN TERRA] Abfuisse a nonnullis antiquis formulis orationis Dominicæ comparationis adverbium, hinc et aliunde discimus. Porro variasse in iisdem ordo petitionum harum videtur, *Fiat voluntas tua*, et *veniat regnum tuum;* quin et infra in capitibus 6 et 7 idem ordo servatur.

Ibid. l. 15. nos sumus cœlum et terra] Ait Schutzius in

notulis ad edit. Halensem, "Sic ludit Cyprianus." Verba ejus in libro *de Oratione Dominica* hæc sunt, *Nam cum corpus e terra et spiritum possideamus e cœlo, ipsi terra et cœlum sumus, et in utroque, id est, et corpore et spiritu, ut Dei voluntas fiat, oramus.*

P. 101. l. 11. quod et *Fiat voluntas tua*] *Est* pro particula *et* legere vult Schutzius; sed nil mutandum.

Ibid. l. 16. nostram suspensionem] Scil. *exspectationem.*

Ibid. l. 24. in visu] Scil. *in visione.* Posuit quidem Rigaltius in utraque sua editione *invidia*, haud vero secutus est eum Muratorius.

P. 102. l. 3. petitioni] For. scribendum *petitione.*

Ibid. l. 9. et vita panis] Forte, vitæ panis. SCHUTZ. Certe sic scribit S. Cyprianus.

Ibid. l. 17. et spiritalis disciplinæ] Facilior oratio esset, si scriberetur, *et spiritali disciplina.*

P. 103. l. 1. si illi reputamur] Hoc significat, si Deo obstricti, sive, obnoxii, sumus. Sic paulo post, *de Lamech autem septuagies septies ultio* reputata est.

Ibid. l. 17. eo competit &c.] Conferri videtur *modicum delictum* cum eo, quod nos debitoribus nostris remittimus.

Ibid. l. 31. aut dejicere sit gestiens.] Verbum *sit*, quod omisit Rigaltius, ex editt. prioribus revocavi, in quibus quidem extat *consentiens* pro *gestiens.*

P. 104. l. 6. Adeo tentati sunt Dominum deserendo] Ubi similia his extant in cap. ult. libri *de Baptismo*, ait auctor, *Et ideo, credo, tentati sunt, quoniam obdormierunt, ut adprehensum Dominum destituerint.*

Ibid. l. 10. A MALO] Conferas utiliter quæ habet auctor in lib. *de Fuga in Persecutione*, cap. 2.

Ibid. l. 11. Compendiis pauculorum verborum] *Pauculorum* pro voce recepta *paucorum* ex codice Ambrosiano edidit Muratorius, qui quidem codex ab his verbis incipit. Vocem *pauculis* habes infra cap. 23.

Ibid. l. 29. accidentium jus est desideriorum] Id est, possumus petere quæ, prout accidit, desideramus, præmissa legitima et ordinaria oratione, id est Dominica Oratione pro fundamento. GUIDO PANCIROLLUS, a Muratorio allatus. Corrigere voluerat Latinus Latinius *accedentium* juxta *desideriorum*, quod receptum video a Delacerda in editionem suam Tertulliani Parisiis anno 1624 typis impressam. Sed malim ego reponere, *accidentium* justorum *desideriorum.*

P. 105. l. 4. ad pacem Dei accedere] Extat quidem in edit. posteriore Rigaltii, quæ anno prodiit 1634, verbum *recedere*, sed forsan typothetæ errore, qui transiit in editt. se-

quentes: Habes quidem c. 18, *Quale sacrificium est, a quo sine pace receditur?* Sed omnes editiones ante illam Rigaltianam verbum *accedere* præstant. Adnotavit Muratorius, "*Recedere* pro *reverti*, hanc vocem usurpasse videntur Sal-" "lustius, atque Horatius. Quum tamen dubium sensum" "habeant istorum exempla, et *secedere* etiam significent," "vellem liceret mihi per Tertullianum hoc in loco scribere" "non *recedere*, sed *accedere*."

P. 105. l. 7. Nam et Joseph—cum ira incedamus.] Optime, ut puto, monebat hæc ita distinguenda esse Latinus Latinius; aliter tamen judicat Schutzius, ad edit. Halensem, in qua sicut in cæteris editionibus, si illam Delacerdæ excipis, membra orationis omnino disjuncta sunt.

Ibid. l. 10. via cognominatur disciplina nostra] Sæpe dicitur ἡ ὁδὸς religio Christiana, cum in *Actis Apostolorum*, tum in veterum Christianorum scriptis, uti monuit Pearsonius in *Expositione Symboli*. Artic. *Et in Jesu Christo*.

Ibid. l. 13. iram in fratrem homicidio superponit] Melius procederet oratio, si vocula *quam* post *iram* adderetur.

Ibid. l. 16. *solis receptum*] *An recessum?* Sed nil jubeo.

P. 106. l. 18. e Dominica passione modulantes] Posuit ex libro Agobardi *modulatum* Rigaltius, sequente eum Muratorio, qui tamen putat, desiderari vocem, cujusmodi esset, *capientes*, *habentes*, aut quid simile. Veterem lectionem *modulantes* revocavi. *Modulo*, ῥυθμίζω, *Glossaria* habent. Divinarum autem manuum super crucem expansionem, quam orantes imitari solent, sæpe memorant antiqui. Videsis notam ad S. Victorinum, apud *Reliquias Sacr*. vol. III. p. 149.

Ibid. l. 27. Ut est quorundam, expositis penulis orationem facere] Penula vestium genus fuit, quas pluvioso frigidoque cœlo veteres induebant. Has antequam precibus operam darent, quidam e Christianis deponendas arbitrabantur. Quod vero Tertullianus ait, id consuevisse fieri a nationibus, hoc est ab ethnicis idola adeuntibus, Æschyli Græcus interpres confirmare videtur. Nescio quid etiam de mutationibus vestium in Gentilium sacris ipse Tertullianus habet in lib. *de Pallio* cap. 4. Muratori.

P. 107. l. 3. adsignata oratione] Absolutam, et peractam orationem significat, metaphora deducta e signis, et sigillis, quæ tum epistolis, tum testamentis aliisque tabulis jam confectis apponi solebant. Idem.

Ibid. l. 4. nisi si Hermas ille, cujus scriptura fere Pastor inscribitur &c.] Hermæ verba extant in ipso principio libri secundi *Pastoris*, ubi doctissimus Cotelerius hæc annotavit,

" Mos Christianorum quorumdam sedendi statim post ora-
" tionem, superstitionis arguitur a Tertulliano, lib. *de Ora-*
" *tione* c. 12. ubi hunc locum laudat. Consuetudo autem
" similis apud Gentiles invaluerat teste Pindaro. Et Plu-
" tarchus in Numa, inter ænigmaticas more Pythagoreo le-
" ges illius regis, profert hanc quoque, *Ut sedeatur post-*
" *quam adoratum fuerit;* quam tribus modis explicat:
" quod firmæ esse debeant preces, permanendumque sit in
" bonis; quod interstitium ponere oporteat orationem inter
" et actionem secuturam; quodque in otio, non autem in
" occupatione ac properanter, Numen adire deceat. In
" Quæstionibus vero Romanis, narrat suo adhuc tempore
" usitatum fuisse, ut qui precati essent atque adorassent, in
" templis perseverarent et sederent." Hæc ille. Porro notatu dignum est, in manibus suis habuisse Tertullianum, qui certe Latine scripsit, opus quod nunc superest, Hermæ Pastorem dictum, librum, auctore Hieronymo *de Viris Illustr.* voce *Hermas*, apud Latinos pene ignotum. Quippe suspicati sunt aliqui viri docti, duo olim extitisse ejus nominis opuscula, e quibus unum restet e Græco versum, alterum vero a fratre Pii Romani episcopi, Latine fortasse scriptum, jam perierit. Vide *Reliquias Sacr.* vol. IV. p. 31—34. Cui quidem opinioni obstat agnitio operis e Græco versi, quod extat, ab hoc Latino scriptore literis consignata. Interea ab omni concilio ecclesiarum catholicarum inter apocrypha et falsa opus istud, quod restat, judicabatur; eodem referente Tertulliano in libro *de Pudicitia* cap. 10.

P. 107. l. 21. angelo adhuc orationis astante] Fortasse *orationi* rescribendum est, cum angelus ille Domini significari possit, qui apparuit Zachariæ *stans a dextris altaris incensi.* Luc. i. 11. Attulit autem in hac re post S. Augustinum Rigaltius locum *Tobit*, cap. xii. com. 12. in quo angelus dicit, *Et nunc quando orabas tu et Sara, ego obtuli orationem vestram in conspectu caritatis Dei.*

Ibid. l. 27. sublimius elatis] Dum alteram vocem *elatis* proxime sequentem, ut minime necessariam, delendam censet Junius, malim ego hanc hoc loco eliminare.

P. 108. l. 16. de sua pace fratri transigere] Repetenda sunt ea de superioribus: Christianæ caritatis beneficio fieri, ut de jejunantis operatione fratres etiam non jejunantes participent, eoque beneficio adfecti, jam audeant transigere cum jejunante, ita ut pro communicato jejunii merito pacis suæ Christianæ gratiam mutua pensatione communicent. RIGALT.

P. 109. l. 5. et reservato] Variis de causis veteres Chris-

tiani panem eucharisticum apud se reservare solebant. Causa hic dicta utrum alibi memoretur, me latet.

P. 109. l. 12. De habitu vero duntaxat feminarum &c.] Hæc reperiuntur in vetustiss. exemplari, neque spernenda sunt. Post illa vero: *Per ecclesias quas*, sequitur in eodem exemplari, absque ulla distinctione, *Disposita utensilitas, ut et proprias operas plures et necessariores* &c. quæ habentur l. I. de Cultu Fem. p. 79. RIGALT. Qui hæc pauca verba usque ad literas *quas*, vocabuli *quasi* partem l. 22. primus edidit.

Ibid. l. 20. lenonem operositatem] Conjicit Schutzius *lenoninam* (lenoniam) esse legendum.

Ibid. l. 22. quasi] Cum hac voce incipit novum atque insigne hujus libelli augmentum, Tertullianum stilo omnino referens, ex codice Ambrosiano a Muratorio desumptum. Codex autem ipse, uti ostendit idem vir eruditus, cum initio capitis noni orsus erat. Verba interea, *quod promiscue observatur per ecclesias*, quæ lectio est Rigaltii, prætuli Muratorianæ, *quid promiscue observetur p. e.* Ad sensum eorum quod attinet, significari videtur ecclesiarum nonnullarum usus in omnibus et singulis regionibus.

Ibid. l. 30. Aut quum] For. At *quum.*

P. 110. l. 1. Qui ita concedunt] For. *Qui ita contendunt.*

Ibid. l. 4. inveniunt] For. legendum, invenient, nisi altera lectio ferenda sit.

Ibid. l. 6. *mulierem* et *feminam* cognominavit] Hoc fit in interpretationibus Scripturæ sacræ Latinis. Quæ vero his subjunguntur, *feminam, qua sexus generaliter, mulierem, qua gradus sexus specialiter*, ea tanquam glossatori cuidam debita, uncis inclusi; quippe cum plane contraria sint ipsi Tertulliano statuenti, *mulierem* sexus esse nomen, non gradum sexus.

Ibid. l. 8. Itaque jam tunc innupta adhuc Eva mulieris vocabulo fuit] Fortasse scribendum, Ita quia *jam tunc innupta adhuc Eva* sub *mulieris vocabulo fuit.* Habes infra, *sub viri nomine*, et, *sub nomine mulieris.* Cæterum idem a Tertulliano adducitur argumentum in libro *de Virginibus Velandis*, cap. 5.

Ibid. l. 13. divinitatum, et illa] For. corrigendum est, divina, tum *et illa*, et statim post, pro *exemplo* satis congrueret huic orationi *extemplo.*

Ibid. l. 16. non sonant] Corrige *consonant.*

Ibid. l. 18. ubi de nubendo docet] At vero in cap. vii. *Prioris Epist. ad Corinthios*, comm. 34. mulier et virgo memorantur. Infra scribendum est, *omnino non* nominatam.

P. 110. l. 26. mulieres vocare tam feminas, id est γυναῖκας, quam θηλείας] *Quam feminas*, id est, potius quam feminas. Est elegans in Hebræo sermone dicendi formula, et aliis in locis a Tertulliano usurpata. Muratori. Videtur vir doctissimus vel legisse, vel legere voluisse, *quam* pro *tam*. Certe in scriptoribus Græcis, eorumque imitatoribus, plurima exempla hujus idiotismi extant. At diversa nonnihil, haud tamen his contraria, Tertullianus posuit in lib. modo nominato, *de Virginibus Velandis* cap. 5. *Nam et Græci, qui magis vocabulo mulieris* (γυναικὸς) *in* uxore *utuntur, alia habent propria vocabula uxoris*. cap. 5. Itidem in lib. *de Monogamia. Penes Græcos communi vocabulo censentur mulieres et uxores*. cap. 8.

Ibid. l. 31. contingitur] Corrige *continetur*.

P. 111. l. 3. sicut nec vir nec velandi] Propter verba sequentia legendum videtur, *sicut nec vir, nec* investis, *velandi*.

Ibid. l. 15. et virginitati defunctas concupiscentiæ] Ait Muratorius, hic sibi verbum aliquod desiderari videri, cujusmodi esset *ignes excitare*, aut quid simile. Sed fortasse legendum, *et* virginitate *defunctas concupiscentiæ* fuisse? *Magno desiderio fuit*, id Terentianum est.

Ibid. l. 18. quod non virgines solas concupierint] Particula *non*, ut recte statuit Muratorius, delenda hic est. Attamen sub *filiarum hominum* titulo comprehendi a Tertulliano viduas, verba mox sequentia ostendunt. Aliter autem rem statuit auctor ipse in libro *de Virginibus Velandis* jam sæpe allato, ubi ait, *cum ergo* filius hominum *dicit, manifeste virgines portendit, quæ adhuc apud parentes deputarentur*. cap. 7.

Ibid. l. 25. Itaque vacant] Ita quia *vacant*, corrigendum est, ut supra, p. 110. l. 8.

P. 112. l. 5. virginibus quoque injiciens velamentum] Hæc cum superioribus conjunxi, contraque verbum *excusetur* cum sequentibus; etsi aliter dispositus hic locus est in editt. Muratoriana atque Halensi.

Ibid. l. 9. texuerunt] Sic MS. Mavult Muratorius *texerunt*.

Ibid. l. 10. sicut naturæ, ita et disciplinæ debet ætas esse munifica] An scribendum *naturâ* et *disciplinâ*? Quod ad vocem *munifica* attinet, Isidorus lib. X. *Orig*. a Forcellino in *Latinitatis Lexico* adductus in v. *Munificus*, hoc habet. *Munificus dictus est, quia munera multa dat, vel quia munus suum, id est officium, quod debet, adimplet*. Videtur ergo Tertulliani locus hoc significare; ut lege naturæ, ita

et instituto disciplinæ ætas adulta debet munia sua exequi. Sequitur, *nam et membris et officiis mulieribus resignantur*, hoc est, assignantur, vel adnumerantur. Porro auctor habet in lib. I. *ad Uxorem, Carnis concupiscentia ætatis officia defendit.* cap. 4.

P. 112. l. 14. nupsit suo viro, id est tempori] Tertullianus in lib. *de Virginibus Velandis* cap. 11. *Alia in occulto mater natura, et alius in latente pater* tempus, filiam *suam legibus suis maritarunt.*

Ibid. l. 16. et omnem habitum ad mulieres convertit] Tanquam si nuptiis nuntium misisset.

Ibid. l. 22. ante Deum] Hoc est, in ecclesia, dum in viis velari soles.

Ibid. l. 25. Quid alias ostentatione tui judicas?] Cum mos fuerit in plurimis ecclesiis, idem vero ex sententia Tertulliani vitiosus, ut ne velarentur virgines; quævis femina non velando, cætera matronis consimiliter vestita, virginem se esse Deo devotam ostentabat, aliasque haud tale quid de se professas judicare videbatur. Ita rem intelligo.

Ibid. l. 28. Facile eligitur quod affectione gloriæ assumitur] An eliditur? Vox Tertullianea est. Ait auctor in lib. *de Spectaculis; Et palæstrica diaboli negotium est. Primos homines diabolus elisit.* c. 18.

P. 113. l. 3. Sed non putet institutione unusquisque antecessoris commovendam.] Latere mendum in his verbis sentio, sed reparare non audeo. Fortasse legendum *uniuscujusque.* Sensus autem est: Non esse virginum, quæ antecesserunt, consuetudinem pro ratione adducendam. Muratori. Magis existimem, voce *antecessoris* episcopum decessorem significari, et corrigendum esse *institutionem.*

Ibid. l. 5. Multi alienæ consuetudini prudentiam suam, et constantiam ejus addicunt, ne compellantur velari] Et heic verba corrupta existimo. Legere mallem *multæ.* Inquit autem, complures virgines, ne in templo velari compellerentur, præcedentium virginum consuetudine sese tueri, satis se prudentes arbitratæ, si quod illæ constanter fecerunt, et ipsæ facerent. Muratori. Locus ea ratione corrigendus mihi quidem videtur, ut voce *multi* significentur præsules, qui virgines velari non cogebant. Nam ex ipsius auctoris disputatione *de Virginibus Velandis* satis constat, ex parte non velantium stetisse consuetudinem plerarumque ecclesiarum. Itaque locum sic refingo, *Multi alienæ consuetudini prudentiam suam* addicunt, *et constantiam ejus* adducunt, *ne compellantur* virgines *velari.*

P. 113. l. 8. Certe voluntarias] Ita ego interpretarer. Velari feminas nuptiis seculi aut Christi addictas, omnino necessarium est. At quæ virginitatem voluntariam colunt, donec maritum sibi comparent, his prorsus interdicenda non est capitis nuditas, sed monendæ tantum, ut meliora disciplinæ consilia amplectantur, quamvis se virgines interdum mentiantur. Mendosum codicem explicare per solas conjecturas cogimur. MURATORI. *Voluntarias* interpretor ego virgines volentes velari, quæ se quoque virgines esse negare non possunt, attamen inter nuptas sese celare solent; hoc modo ingloriæ et obscuratæ, conscientia vero virginitatis suæ apud Deum contentæ. Interea pro vocibus *in fama* reponerem *in infamia*, vel, *infamatæ*, quod quidem verbum habet auctor in lib. suo *de Corona Militis*, cap. 6.

Ibid. l. 21. tantum notitia ejus nubendo velata est] Sensum loci ostendunt verba Tertulliani in libro *de Virginibus Velandis* cap. 11. *Ostendit enim etiam nuptias de aspectu et animo fieri, quemadmodum stupra, nisi quod etiam Rebeccam quidam adhuc velant.* Ubi optime adnotatur in edit. Halensi, "Rebeccam, virginem desponsatam; sed aliam "non velant." *Nubendo* hoc loco, ut nuberet, significat.

Ibid. l. 26. caussam dicat] H. e. culpatur, reprehendi solet.

Ibid. l. 29. solo die Dominico resurrectionis] Legendum *Dominicæ.* De more ipso videsis notam ad S. Petri Alexandrini Canonem ult. in vol. III. *Reliquiar. Sacr.*

Ibid. l. 30. sed omni anxietatis habitu] Desiderari heic verbum *abstinere* mihi videtur. Quum genu flectere, et jejunare, mœstitiam atque pœnitentiam spirarent, Dominico die, nempe exultationis die, abstinendum ab eo more fuit. MURATORI. Mihi quidem, vocem *officio* pro *officia* substituenti, nullum verbum desiderari hoc loco videtur.

Ibid. l. 33. quæ eadem exultationis solemnitatem dispungimur] Diximus et in Pentecoste genua non flexisse Christianos. Nescio an legendum: *quæ eadem exultationis solemnitas est, dispungimus.* In lib. de Patientia *expunxit* pro *præstitit* usurpatum est a Tertulliano; et *dispuncta est* pro *absoluta* cap. 5. de Carne Christi; et *expunget* pro *perficiet* in lib. de Resurr. Carnis. In lib. etiam adversus Judæos: *Itaque*, ait, *dispungamus ordinem cœptum*, hoc est, *absolvamus*. Igitur *tantumdem dispungimus* hoc loco nil aliud significet, quam *præstamus*, et *absolvimus*. MURAT. Legerim, *quæ eadem exultationis* solemnitate dispungitur.

P. 114. l. 15. apud Paulum] Legendum videtur, *aut a Paulo.* MURATORI.

P. 114. l. 23. communitatis omnis] For. omnium.

Ibid. l. 30. qua et orandi admonitionem constringat] Legendum videtur, quæ *et orandi* admonitione *constringat*. Et postea jam Montanista factus Tertullianus, etsi dicat, semper et ubique et omni tempore orandum, tamen tres istas horas fatetur esse apostolicas, tertiam, sextam, nonam, *Advs. Psychicos* cap. 10. ubi similia huic loco invenias.

P. 115. l. 3. Exceptis utique legitimis orationibus] Preces matutinas ac vespertinas lege præscriptas ait. De iis loquitur Chrysostomus Hom. 22. in Epist. ad Hebr. Vide et Cyprianum cap. ult. de Orat., ubi *mane, et recedente sole necessario orandum ait.* Muratori. Respicere hoc loco Tertullianum ad usitatas hymnorum formulas, mane et vesperi, a veteribus Christianis recitatas, hæc Tertulliani verba, modo sint cum Cyprianicis collata, mihi etiamnum videntur demonstrare, sicut jam olim dixi ad *Hymnum Vespertinum* in vol. III. *Reliquiar. Sacr.* De matutino illo ita loquitur auctor supra, *vel prima saltem oratione, qua lucem ingredimur.* p. 114. l. 3.

Ibid. l. 4. Sed et cibum non prius sumere] Tertullianus *Apologetico* cap. 39. *Non prius discumbitur, quam oratio ad Deum prægustetur.*

Ibid. l. 10. Vidisti, inquit, fratrem, vidisti Dominum tuum: maxime advenam, ac angelus forte sit] Hæc e sacris scripturis citari videntur: locum vero innuere nescio. Quod patet, respicit ad cap. xiii. n. 2 Epist. ad Hebræos, ubi apostolus hospitalitatem commendans ait, interdum angelos hospitio recipi. Sunt ejus verba: *Et hospitalitatem nolite oblivisci, per hanc enim latuerunt* (*placuerunt* habent alii) *quidam, angelis hospitio receptis.* Alludit autem ad angelos, qui se hospites Abrahamo et Lot obtulerunt. Hinc S. Ambrosius in lib. de Abraham. cap. 5. *Quei scis*, inquit, *an Deum suscipias, quem hospitem putas? Abraham dum peregrinantibus defert hospitium, Deum atque angelos ejus suscepit hospitio. Quamvis et quum hospitem suscipis, Deum suscipis* &c. Idem ab eo repetitur lib. II. cap. 21. de Officiis. At in verbis Tertulliani aliquid fortasse desideratur. Muratori. Confer et *Matt.* x. 40. Sed hic afferri auctor quispiam videtur. Pro voce autem *advenam* scribendum puto *adverte*, ut legatur, *maxime* adverte, *ne angelus forte sit.*

Ibid. l. 12. Sed nec ipse a fratribus exemtis priora fecerit &c.] Mihi quidem legendum videtur, *sed nec ipse a fratribus* exceptus *priora* feceris. Mox melius foret *indicabitur*, quam *judicabitur*.

P. 115. l. 19. in orationibus alleluja] De hujus vocis antiquitate, ac repetito usu in precibus sacris jam alii satis egere, deque illa mentionem faciunt S. Augustinus in Psal. cvi. et cx. S. Ambrosius in Apologia pro Davide, Sozomenus lib. VII. cap. 15. et 19., S. Paulinus, S. Hieronymus, Isidorus, Sidonius, et alii. A Judæis ad Christianos transiit: est enim in Davidicis Psalmis frequens, eamque olim potissimum in ecclesia Hierosolymitana usurpatam discimus a S. Gregorio lib. II. epist. 63. MURATORI.

Ibid. l. 20. quorum clausulis respondeant] Legentium eruditioni facerem injuriam, si post doctissimum summeque pium cardinalem Bonam de antiquissimo psallendi, ac Davidicos Psalmos aut recitandi aut canendi usu loqui vellem. Ejus librum de Psalmodia consulat quisquis saturari cupit. Heic transiens animadverto, quam vetustus ille etiam sit ritus, quo Psalmi alternis in choro aliisque ecclesiasticis supplicationibus recitantur. MURATORI.

Ibid. l. 23. saturatam orationem velut optimam hostiam admovere] Saturatam orationem. Sicuti *jejuna oratio*, alio tamen sensu, a Cicerone dicta est, ita et *saturata* a Tertulliano dicitur, quæ preces cum recitatione Psalmorum conjungit. Hæc est optima, hæc est pinguis hostia, quam ad aram divinam perducimus. MURATORI. Legerim, *velut* opimam *hostiam* admovens.

P. 116. l. 4. sacrificaremus] For. sacrificamus.

Ibid. l. 12. negavit Deus] Prætulerim *negabit*.

Ibid. l. 26. Nunc vero oratio &c.] Inter hæc significari videtur, ut olim monui ad S. Apollinarem apud *Reliquias Sacr.* vol. I. p. 153. pluvia, quæ, auctore ipso quoque Tertulliano in alio libro, Imp. Marci Antonini exercitui precibus Christianorum impetrata est.

Ibid. l. 31. novit operari] For. legend. voluit *operari*.

P. 117. l. 8. regit divites] Convenientius *tegit*.

Ibid. l. 9. adversus hominem, qui nos undique observat] Hæc revera de Diabolo dicenda erant, qui semper *circuit quærens quem devoret*. Sed quo jure *hominem* Tertullianus appellasset? De ethnicis ergo principibus loqui mihi videtur auctor, qui nihil non curabant, atque observabant, ut Christianorum reipublicæ nocerent. MURATORI. Reponere quis velit, homines, *qui nos undique* observant. De Judæis enim insidiantibus Christo ait S. Marcus, *et* observabant *eum*, *καὶ παρετήρουν αὐτόν*. iii. 2. Sed omnino legendum est *hostem* pro *hominem* cum cl. Oberthur, qui in editione sua *SS. Patrum Latinorum* Wirceburg. 1788. scite hoc conjecit. Ad libellum hunc *de Oratione* quod

attinet, idem Oberthur contextum, ut aiunt, editionis Halensis sine notis ei subjectis repetivit, nulla alia præter hanc conjecturam observatione adjecta.

P. 117. l. 18. non otiosi ore] Scribendum est, non otioso, aut non otiosæ. MURATORI. Malim ego reponas, *non otiosi ore suspiciunt* vibrante, *spiritu suo* movente; *vibrante* pro *vibrantes* et *movente* pro *movere* positis.

Ibid. l. 23. cui sit honor &c.] Similem doxologiam Christo Domino affert fine *Epistolæ* suæ *posterioris* Petrus apostolus. Confer S. Pauli *Ep. posterioris ad Timoth.* cap. ult. et S. Joannem plus semel in *Apocalypsi*.

NOTA OMISSA.

P. 98. l. 16. brevitas ista, quod ad tertium sophiæ gradum faciat] Id est, brevitas orationis Dominicæ habet plenam interpretationem, et quantum verbis coarctatur, tantum sensibus diffunditur. Continet enim omnem disciplinam fidei. Brevitas autem orandi pertinet ad tertium gradum Sophiæ, id est, quem significavit Dei Sapientia, et ejus Filius. Primus enim gradus est, id est, primum præceptum est, ut secreto oremus, secundus ut cum fide, tertius ut breviter. MURATORI. Malim dicere, primum gradum hic esse, secretas preces, secundum vero brevitatem orationis, tertium denique brevitatem istam magnis et pulchris sensibus refertam, quæque copiosæ ac fœcundæ interpretationis subsidiis fulta sit.

P. 110. l. 26. mulieres vocare tam feminas, id est γυναῖκας, quam θηλείας] *Quam feminas*, id est, potius quam feminas. Est elegans in Hebræo sermone dicendi formula, et aliis in locis a Tertulliano usurpata. MURATORI. Videtur vir doctissimus vel legisse, vel legere voluisse, *quam* pro *tam*. Certe in scriptoribus Græcis, eorumque imitatoribus, plurima exempla hujus idiotismi extant. At diversa nonnihil, haud tamen his contraria, Tertullianus posuit in lib. modo nominato, *de Virginibus Velandis* cap. 5. *Nam et Græci, qui magis vocabulo mulieris* (γυναικὸς) *in* uxore *utuntur, alia habent propria vocabula uxoris.* cap. 5. Itidem in lib. *de Monogamia. Penes Græcos communi vocabulo censentur mulieres et uxores.* cap. 8.

Ibid. l. 31. contingitur] Corrige *continetur*.

P. 111. l. 3. sicut nec vir nec velandi] Propter verba sequentia legendum videtur, *sicut nec vir, nec* investis, *velandi.*

Ibid. l. 15. et virginitati defunctas concupiscentiæ] Ait Muratorius, hic sibi verbum aliquod desiderari videri, cujusmodi esset *ignes excitare*, aut quid simile. Sed fortasse legendum, *et* virginitate *defunctas concupiscentiæ* fuisse? *Magno desiderio fuit*, id Terentianum est.

Ibid. l. 18. quod non virgines solas concupierint] Particula *non*, ut recte statuit Muratorius, delenda hic est. Attamen sub *filiarum hominum* titulo comprehendi a Tertulliano viduas, verba mox sequentia ostendunt. Aliter autem rem statuit auctor ipse in libro *de Virginibus Velandis* jam sæpe allato, ubi ait, *cum ergo* filius hominum *dicit, manifeste virgines portendit, quæ adhuc apud parentes deputarentur.* cap. 7.

Ibid. l. 25. Itaque vacant] Ita quia *vacant*, corrigendum est, ut supra, p. 110. l. 8.

P. 112. l. 5. virginibus quoque injiciens velamentum] Hæc cum superioribus conjunxi, contraque verbum *excusetur* cum sequentibus; etsi aliter dispositus hic locus est in editt. Muratoriana atque Halensi.

Ibid. l. 9. texuerunt] Sic MS. Mavult Muratorius *texerunt*.

Ibid. l. 10. sicut naturæ, ita et disciplinæ debet ætas esse munifica] An scribendum *naturâ* et *disciplinâ*? Quod ad vocem *munifica* attinet, Isidorus lib. X. *Orig.* a Forcellino in *Latinitatis Lexico* adductus in v. *Munificus*, hoc habet. *Munificus dictus est, quia munera multa dat, vel quia munus suum, id est officium, quod debet, adimplet.* Videtur ergo Tertulliani locus hoc significare; ut lege naturæ, ita

cui titulus *Hist. Eccl. Sæc.* ii. et iii. *ex scriptis Tertulliani illustrata* p. 50.

Cæterum si quis propter initium hujus ipsius *de Præscriptione Hæreticorum* libelli ipsum ἀκέφαλον putet esse, quasi olim præcesserint aliqua contra hæreses nonnullas scripta, huic quidem suspicioni opponi potest finis et conclusio ejus. *Sed nunc quidem*, ait auctor, *generaliter actum est nobis adversus hæreses omnes certis et justis præscriptionibus repellendas a collatione Scripturarum. De reliquo, si Dei gratia annuerit, etiam specialiter quibusdam respondebimus.* Et *Catalogus* quidem *Hæreticorum* huic libro quandoque tanquam pars ejus subjungi solet. Idem vero cum in aliis exemplaribus, tum vero in Hirsaugiensi codice præcedebat, et aliûs profecto a Tertulliano scriptoris videtur esse. De quo libro infra.

P. 118. l. 12. quod tantum hæreses valeant, quantum sint] Istud *quantum sint* editionis principis lectio est probante Pamelio, itidem Junio in notis editioni Franekerianæ adnexis, ubi ait, "Recte, nam τὸ εἶναι hæreseon valere est; "quum primum valent, sunt; quum primum non valent, "desinunt." Extitit hæc lectio referente Pamelio, apud Quintinum in editione hujus tractatus, Gallicumque ejusdem interpretem Macerium. *Quantum sunt*, exhibent Delecerda, qui Tertullianum edidit Parisiis anno 1630, Christianusque Lupus in edit. hujus libelli Bruxellis anno 1675 typis mandata. Hic enim lectionem Rigaltianam, *Quantum si non fuissent?* repudiavit; cujus quidem lectionis origo hæc fuit. Ad marginem editionis principis ab ipso editore Beato Rhenano positum est, *Aliàs, quantum sint, fuissent.* Et ad tertiam editionem suam anno 1528. idem Rhenanus hoc annotavit, "Scripsimus *quantum si non fuissent*, con- "sentientibus exemplaribus plurimis." Memoratque in hac parte Vaticanum codicem MS. Pamelius. Tum vero in edit. Paris. 1556 excusa, quæ quidem, ut dixi, Gelenianæ repetitio est, hoc extat, *Quantum non valerent, si non fuissent.* Denique ope usus exemplarium Agobardi et Divionensis Rigaltius, spreto judicio Pamelii et Junii, illud, *quantum si non fuissent*, cum interrogationis signo, in editionem suam posteriorem recepit, quæ anno 1634 prodiit. Conjecerat autem Latinus Latinius in *Bibliotheca* sua *Sacra et Profana* p. 197. emendandum esse, *non quantum sint* pro *quantum sint.* Ego nulla harum lectionum contentus reponere ausim, *quantum possint* pro *quantum sint*, ut locus ita legatur, *quod tantum hæreses valeant, quantum* possint.

P. 113. l. 8. Certe voluntarias] Ita ego interpretarer. Velari feminas nuptiis seculi aut Christi addictas, omnino necessarium est. At quæ virginitatem voluntariam colunt, donec maritum sibi comparent, his prorsus interdicenda non est capitis nuditas, sed monendæ tantum, ut meliora disciplinæ consilia amplectantur, quamvis se virgines interdum mentiantur. Mendosum codicem explicare per solas conjecturas cogimur. MURATORI. *Voluntarias* interpretor ego virgines volentes velari, quæ se quoque virgines esse negare non possunt, attamen inter nuptas sese celare solent; hoc modo ingloriæ et obscuratæ, conscientia vero virginitatis suæ apud Deum contentæ. Interea pro vocibus *in fama* reponerem *in infamia*, vel, *infamatæ*, quod quidem verbum habet auctor in lib. suo *de Corona Militis*, cap. 6.

Ibid. l. 21. tantum notitia ejus nubendo velata est] Sensum loci ostendunt verba Tertulliani in libro *de Virginibus Velandis* cap. 11. *Ostendit enim etiam nuptias de aspectu et animo fieri, quemadmodum stupra, nisi quod etiam Rebeccam quidam adhuc velant.* Ubi optime adnotatur in edit. Halensi, "Rebeccam, virginem desponsatam; sed aliam "non velant." *Nubendo* hoc loco, ut nuberet, significat.

Ibid. l. 26. caussam dicat] H. e. culpatur, reprehendi solet.

Ibid. l. 29. solo die Dominico resurrectionis] Legendum *Dominicæ.* De more ipso videsis notam ad S. Petri Alexandrini Canonem ult. in vol. III. *Reliquiar. Sacr.*

Ibid. l. 30. sed omni anxietatis habitu] Desiderari heic verbum *abstinere* mihi videtur. Quum genu flectere, et jejunare, mœstitiam atque pœnitentiam spirarent, Dominico die, nempe exultationis die, abstinendum ab eo more fuit. MURATORI. Mihi quidem, vocem *officio* pro *officia* substituenti, nullum verbum desiderari hoc loco videtur.

Ibid. l. 33. quæ eadem exultationis solemnitatem dispungimur] Diximus et in Pentecoste genua non flexisse Christianos. Nescio an legendum: *quæ eadem exultationis solemnitas est, dispungimus.* In lib. de Patientia *expunxit* pro *præstitit* usurpatum est a Tertulliano; et *dispuncta est* pro *absoluta* cap. 5. de Carne Christi; et *expunget* pro *perficiet* in lib. de Resurr. Carnis. In lib. etiam adversus Judæos: *Itaque*, ait, *dispungamus ordinem cœptum*, hoc est, *absolvamus.* Igitur *tantumdem dispungimus* hoc loco nil aliud significet, quam *præstamus*, et *absolvimus.* MURAT. Legerim, *quæ eadem exultationis* solemnitate dispungitur.

P. 114. l. 15. apud Paulum] Legendum videtur, *aut a Paulo.* MURATORI.

P. 123. l. 11. trinitas hominis] Ut has nugas interpretari valeamus, mittit nos Semlerus ad Tertulliani librum *de Anima* cap. 2; ad Irenæi autem lib. I. *Contra Hæreses* cardinalis Thomasius. " Hæc Trinitas sunt, homo hylicus " seu choicus, id est, materialis aut terrenus; psychicus seu " animalis, et spiritalis." Annotatio est ad edit. Romanam ex Christiani Lupi Scholiis desumpta.

Ibid. l. 12. Platonicus fuerat.] Theod. Canterus Junio confirmaverat in quibusdam (quodam) MSC. legi, *Platonicus furor*, forte melius; *tranquillitas* opponitur. SEMLER. At vero scribit auctor infra: *Ubi tunc Valentinus Platonicæ sectator?* Ibid. l. 18. Deus *igneus* Apelli tribuitur cap. 33.

Ibid. l. 23. ectromate] Hieronymus in Amos prophetam primo commentario scribit; Valentinum ex Æonibus suis extremum, hoc est, trigesimum, Christum vocare, et *ἔκτρωμα*, hoc est, abortivum. BEATUS RHENANUS a Semlero allatus.

Ibid. l. 24. Sequitur Aristotelem] Ita edit. princeps Rhenaniana, verba jungens cum prioribus. In ultima edit. sua Rhenanus emendavit, *inserunt Aristotelem*, Pameliusque se sic legere ex codice Vaticano testatus est. Junius vero in notis ad edit. Franek. in qua quidem, sicut in Delacerdæ editione, hæc lectio extat, hoc monet " (Prima) editio Rhe- " nani, *sequitur Aristotelem*, alii *miserum Aristotelem*, *ἀνα-* " *βοητικῶς*. Nihil muto." Verum tamen istud *miserum Aristotelem*, quod exhibet edit. Paris. anno 1566 excusa, recepit Rigaltius. Ego interea, quia nulla harum satisfacit lectionum, scribendum puto *Sequitur* Aristoteles.

Ibid. l. 26. in conjecturis duram] An hoc significatur, in probabili argumentatione nodosam ac difficilem?

P. 124. l. 19. ad ineundam curiositatem—ad importandam curiositatem.] Habet auctor infra in cap. 12. *quæstiones inire*. Ac simile est illud supra,—*quarum opera sunt adulteræ doctrinæ, hæreses dictæ Græca voce, ex interpretatione* electionis, *qua quis sive ad instituendas, sive ad* suscipiendas *eas, utitur*. p. 122. l. 20. Porro sine causa fortasse mutavit posteriorem vocem *curiositatem in scrupulositatem* Rigaltius. Contra notante ad edit. Halensem Semlero, videri nomen novum abfuisse, *curiositatem* revocavi.

Ibid. l. 31. *Habent*, inquit, *Moysen et Heliam*] Hic memoria fefellit auctorem. SEMLER. *Habent Moysen et prophetas*, *S. Lucas* xvi. 29.

P. 125. l. 9. pulsabit] Mutavit Rigaltius in *pulsavit*, et supra ad l. 3. pro *erit* mavult *erat* Junius. Sed Christianum Lupum secutus veterem lectionem revocavi. Mox *at* pro *an* cum verborum sensu bene conveniret.

P. 115. l. 19. in orationibus alleluja] De hujus vocis antiquitate, ac repetito usu in precibus sacris jam alii satis egere, deque illa mentionem faciunt S. Augustinus in Psal. cvi. et cx. S. Ambrosius in Apologia pro Davide, Sozomenus lib. VII. cap. 15. et 19., S. Paulinus, S. Hieronymus, Isidorus, Sidonius, et alii. A Judæis ad Christianos transiit: est enim in Davidicis Psalmis frequens, eamque olim potissimum in ecclesia Hierosolymitana usurpatam discimus a S. Gregorio lib. II. epist. 63. Muratori.

Ibid. l. 20. quorum clausulis respondeant] Legentium eruditioni facerem injuriam, si post doctissimum summeque pium cardinalem Bonam de antiquissimo psallendi, ac Davidicos Psalmos aut recitandi aut canendi usu loqui vellem. Ejus librum de Psalmodia consulat quisquis saturari cupit. Heic transiens animadverto, quam vetustus ille etiam sit ritus, quo Psalmi alternis in choro aliisque ecclesiasticis supplicationibus recitantur. Muratori.

Ibid. l. 23. saturatam orationem velut optimam hostiam admovere] Saturatam orationem. Sicuti *jejuna oratio*, alio tamen sensu, a Cicerone dicta est, ita et *saturata* a Tertulliano dicitur, quæ preces cum recitatione Psalmorum conjungit. Hæc est optima, hæc est pinguis hostia, quam ad aram divinam perducimus. Muratori. Legerim, *velut* opimam *hostiam* admovens.

P. 116. l. 4. sacrificaremus] For. sacrificamus.

Ibid. l. 12. negavit Deus] Prætulerim *negabit*.

Ibid. l. 26. Nunc vero oratio &c.] Inter hæc significari videtur, ut olim monui ad S. Apollinarem apud *Reliquias Sacr.* vol. I. p. 153. pluvia, quæ, auctore ipso quoque Tertulliano in alio libro, Imp. Marci Antonini exercitui precibus Christianorum impetrata est.

Ibid. l. 31. novit operari] For. legend. voluit *operari*.

P. 117. l. 8. regit divites] Convenientius *tegit*.

Ibid. l. 9. adversus hominem, qui nos undique observat] Hæc revera de Diabolo dicenda erant, qui semper *circuit quærens quem devoret*. Sed quo jure *hominem* Tertullianus appellasset? De ethnicis ergo principibus loqui mihi videtur auctor, qui nihil non curabant, atque observabant, ut Christianorum reipublicæ nocerent. Muratori. Reponere quis velit, homines, *qui nos undique* observant. De Judæis enim insidiantibus Christo ait S. Marcus, *et observabant eum*, *καὶ παρατηροῦν αὐτόν*. iii. 2. Sed omnino legendum est *hostem* pro *hominem* cum cl. Oberthur, qui in editione sua *SS. Patrum Latinorum* Wirceburg. 1788. scite hoc conjecit. Ad libellum hunc *de Oratione* quod

qui ubique est. Epist. ii. *ad Lucilium* p. 15. At vero, ut Rigaltio locum restituenti potius assentiar, mihi suadet vis verbi *convenio* ex quatuor, vel quinque, Tertulliani locis eruta; quorum primus extat in libro *de Jejuniis* cap. 13. *Ecce enim*, inquit, convenio *vos et præter pascha jejunantes.* Alter in lib. II. *Advs. Marcion.* cap. 17. *Repende autem austeritati lenitatem; quum utrumque* conveneris *in Creatore, invenies in eo et illud, propter quod alterum Deum credis;* tertius autem in lib. *de Carne Christi*, cap. 11. *Sed aliam argumentationem eorum* convenimus, *exigentes cur* &c. Quartus denique in lib. *de Testimonio Animæ*, cap. ult. *Cum enim times fieri Christianus*, eam (animam) conveni, *cur alium colens Deum nominat; cum maledicendos spiritus denotat, dæmonia pronuntiat, cur ad cœlum contestatur; et ad terram detestatur; cur alibi servit, alibi vindicem* convenit. In quo quidem loco verbum *convenio* cum sensu *accersendi* positum videtur, Anglice *convene*, in illo vero, de quo agimus, valet idem atque *deprehendo*, seu, *mihi occurrit*. Ita et postea, ubi *hæreticum* convenire, auctor habet, cap. 16.

P. 127. l. 18. et velim sic nusquam, quasi qui nunquam apprehenderim] Ita edit. Paris. anno 1566 typis excusa, probantibus Junio et Semlero in Indice suo Latinitatis Tertullianeæ v. *convenire.* Idemque conjecit legendum Latinus Latinius, cum invenisset *velint* pro *velim* in edit. principe Rhenaniana. Ego *vel* malim; etsi habet editio Franek. *et velint me sic esse nusquam, quasi* &c. Posuit vero Rigaltius, præeunte Wouwerio, qui vet. codicem testem citat, *et* velut si *nusquam*, et *quasi qui nunquam apprehenderim.* Itidem Rhenanus ad oram tertiæ suæ editionis Basileæ anno 1528 typis impressæ voluerat legi, *et* velut sic *nusquam;* in Annotationibus vero ad ed. suam ultimam malebat reponendum, *sed* veluti sit *nusquam;* dum in ejusdem Rhenani editionibus aliisque vetustioribus *Et erit* pro *Et ero* extat, annotante Semlero, " *erit*, scilicet, illud quod " quæro." Verum præferenda mihi videtur lectio præsens.

P. 128. l. 6. quia non invenit] Rescripsit docta manus *inveniet* ad oram edit. principis penes Novum Collegium in Oxonio, quod hic placet.

Ibid. l. 22. Nemo inde instrui potest unde destruitur] *Instrui* posuit Rigaltius, quod quidem præstabat edit. Paris. et referente Pamelio, MS. cod. Anglicanus, sed vere Tertullianeum, ait ille, est *strui.* Hoc etiam invenit in MS. suo Wouwerius, probatque ipse, contra quam adnotatum est in edit. Halensi. Est edit. principis lectio, eamque revocandam jussi, sed errore typothetæ frustra.

P. 128. l. 32. emissum] Sic libri editi ante Rigaltium, qui in altera sua editione *demissum* posuit. Recte revocaverunt pristinam lectionem Lupus et Thomasius, quos secutus sum. Cæterum extat in lib. *de Virg. Velandis* cap. 1, alia regula, seu formula, fidei symbolum apostolicum quod dicitur fere iisdem verbis exprimens.

P. 129. l. 4. egisse Jesum Christum] Habet Tertullianus in *Apologia*, cap. 21. *cum discipulis quibusdam egit*, et alibi *Deum etiam in terris egisse*. Illud interea *in cœlos ereptum* bis quoque infra positum est in cap. 24.

Ibid. l. 21. doctor gratia scientiæ donatus] Notatum viris doctis duplicem eo loco a Tertulliano distingui doctorum ordinem, unum eorum, qui scientia cœlitus demissa gaudent; alterum eorum qui litterarum exercitio illam sibi comparant. Thomasii *Institt. Theol.* vol. I. p. 20.

Ibid. l. 22. aliqui tecum, curiosius tamen, quærens] Vulgo legitur *curiosus*, et repetitur *tecum* ante *tamen; hoc* modo, *aliqui tecum curiosus, tecum tamen quærens;* sed lectionem meam exhibet edit. princeps, nisi quod *aliquid* non *aliqui* in ea extat.

Ibid. l. 23. Novissime] Opponitur *viris exercitatis*, seu, quod habet supra Tertullianus cap. 3. *usitatissimis in ecclesia*, ubi in edit. principe extat *vetustissimi*. Sed et Praxeam is ita compellat, Novissime, *qui Filium Dei carnem interpretaris, exhibe qui sit Filius hominis, aut nunquid spiritus erit?* cap. 27. *Novissimus, novitius*, Anglice *a novice*. *Novitiole* positum est in lib. *de Pœnitentia* cap. 51.

P. 130. l. 3. quodcumque] Mutavit in *quæcunque* Rigaltius, quod, cum minus commodum sit, ablegavi.

Ibid. l. 5. tu, qui perinde quæris] Hoc cum Lupo et Thomasio pro pristina voce *proinde* scripsi. Sed omisit *qui* sine causa Lupus.

Ibid. l. 21. qualem fidem disputant] H. e. qualem fidem fallaces defendunt. Habes postea in cap. 40. *Aliter eum* (Creatorem) *disserunt, quam in vero est.*

P. 131. l. 6. aliter ineundæ constitutionis] Est constitutio prima causarum conflictio, quæ status appellatur. Ad Heren. lib. I. *Hæc exoratio in conjecturali constitutione causæ ferme semper necessaria est.* Cicero de Invent. *Constitutiones apud rhetores sunt quatuor, conjecturalis, definitiva, generalis, translativa, quæ status etiam dicuntur.* Delacerda.

Ibid. l. 7. induxerim] Id est, videri potuerim inducere. Semler.

Ibid. l. 10. post unam correptionem] Vid. not. ad c. 6.

P. 131. l. 12. interdixit disputationem] Reponere ex libro scripto *disputationi* vult Wouwerius.

Ibid. l. 27. Variæ præsumptiones] Theodoro Cantero assentior legenti *vanæ præsumptiones*. Necessario, et sensus ita est evidentior. JUNIUS.

P. 132. l. 7. diversa parte statutum; certe de pari altercatione incertior discedet] Ita se habent editt. Rigaltiana priores, nisi quod *et* pro *de* nonnullæ earum exhibent. Posuit vero Rigaltius, *adversa parte, statu certe pari, altercatione incertior discedet.* Sed alteram lectionem restituit in editione sua Lupus. Et hanc eandem præferendam duco, nisi quod legere velim, a *diversa parte*, cum littera *a* in voce *adversa*, quam habet Rigaltius, latere videatur. Ad vocem *diversa* quod attinet, habes infra, *locum interea demus* diversæ *parti*. cap. 22. Paulo supra, *regrediens* edd. ante Rigalt.

Ibid. l. 13. Ergo non ad scripturas provocandum est] Prohibitionem, qua cavetur provocatio ad sacras scripturas ab illis interposita, qui easdem corruperint, aut etiam partim abjudicaverint, suggessit Tertulliano ardor destruendæ omnigenæ hæresis. Etenim ipse quoque Septimius ex sacra scriptura malos ejusdem interpretes nusquam non, cum gubernaculo sanæ, quam putabat, interpretationis, refutare solet. Verum enim vero errores pene negantium principia religionis, quibus se opponit Tertullianus in cap. 17. provocationem ad scripturas irritam faciebant. Satisque bene explicavit propositum suum auctor capp. 32. et 37. *Solemus*, verba ejus sunt in ipso initio libri *Advs. Hermogenem*, *hæreticis compendii gratia de posteritate præscribere*. Confer et lib. *de Carne Christi*, cap. 6.

P. 133. l. 21. Sic omnes primæ, et omnes apostolicæ; dum una omnes. Probant unitatem communicatio pacis, et appellatio fraternitatis &c.] Sic locum restitui ex editionibus Rigaltiana vetustioribus, nisi quod cum Rigaltio *una* non *unam* posui. Lectio Rigaltiana est, *Sic omnes* prima (hoc ex cod. Agobardi), *et apostolicæ, dum una omnes probant unitatem ;* dum est illis *communicatio pacis, et appellatio fraternitatis* &c. Ego autem post voces, *dum una omnes* propterea distinxi, ut verba, *probant unitatem,* cum sequentibus, quomodo hactenus non factum est, conjungantur. Quod enim debuit Wouwerii codicibus Rigaltius, *dum est illis*, illud ex librario quodam locum corrigente profectum videtur. Cæterum consimilia his verba extant in libro IV. *Advs. Marcionem* cap. 5. *Dico itaque*, inquit Tertullianus, *apud illas* (ecclesias apostolicas) *nec solas jam apostolicas, sed apud universas, quæ illis de societate*

sacramentali confederantur, id evangelium Lucæ ab initio editionis suæ stare, quod cum maxime tuemur. Confer nos infra ad cap. 37.

P. 134. l. 6. matricibus et originalibus] Particula *et* delenda videtur.

Ibid. l. 7. sine dubio tenentem] Velim rescribere *tenentibus*, cum verbum *teneo* melius congruat cum ecclesiis, quam cum doctrina.

Ibid. l. 9. reliquam vero omnem doctrinam] Etsi edidit *omnem vero doctrinam*, expuncta voce *reliquam*, Rigaltius, pristinam tamen lectionem revocavi. Habet auctor in lib. suo *Advs. Psychicos*, sive, *de Jejuniis* cap. 4.—omnis reliquæ *carnis usum concessisse manifestum est.*

Ibid. l. 13. supra edidimus] H. e. capite 13.

Ibid. l. 16. quod nulla doctrina diversa] Mutavit *nulla* cum *nulli* Rigaltius. Sed Lupum atque Thomasium secutus *nulla* restitui.

Ibid. l. 23. qua rursus convertunt] In exemplari Agobardi legitur: *Quæ susum rursus.* Et confirmatur cod. Divionensi. Augustinus in Epist. Joannis Tr. 8. *Quod susum, facias jusum; quod deorsum facias sursum. Jusum vis facere Deum, et te susum? Precipitaris, non elevaris. Ille enim semper sursum est,* &c. Tract. 10. *Susum me honoras, jusum calcas.* Itaque sic legendum: *Eadem agitati dementia, qua susum jusum convertunt.* RIGALT.

P. 135. l. 19. et utique implevit repromissum] An hæc, aut demum illa in capite 27. cum Montanismo bene conveniant, valde dubito. Certe in libro *de Monogamia* Montanista jam factus Tertullianus ita scribit: *Paracletus* (h. e. ut ille docuit, Montanus) *multa habens edocere quæ in illum distulit Dominus secundum præfinitionem* &c. cap. 2. et postea cap. 14. ejusd. libri. *Regnavit duritia cordis usque ad Christum; regnaverit et infirmitas carnis usque ad paracletum. Nova lex abstulit repudium. Habuit quod auferret nova prophetia, secundum matrimonium, non minus repudium prioris.* Sic enim interpungo locum.

Ibid. l. 22. Spiritum Sanctum] Quod extitit *sanctum* in codice Rhenani ex principe editione revocavi; in hac tamen editione multa hoc loco omittuntur; quorum alia Wouwerius, alia Rigaltius supplevit. Sed et in Wouwerii codice *sanctum* extabat, id tamen delevit Rigaltius.

P. 136. l. 13. Atqui demutatus] Substituit *quin* pro *atqui* Rigaltius; cum vero particula *at* hoc quidem denegare videatur, induci a Paulo aliûs evangelii formam, idcirco eam restituendam esse censeo.

P. 136. l. 29. utique conversationis fuit vitium, non prædicationis] Conferatur locus ille cum altero ejusdem Tertulliani capite tertio libri adversus Marcionem quarti, ubi vitium illud conversationis non prædicationis dilucidius exponit. De Paulo Petrum redarguente videri possunt S. Hieronymi Epistola ad S. Augustinum, quæ apud Martianæum Parisiensi in editione operum ejusdem Hieronymi tomo secundo, sunt in ordine LXXII. LXXV. et LXXX. et Augustini ad Hieron. quæ in illo volumine est LXXXII. In hisce porro epistolis tota describitur lis et controversia de S. Petri reprehensione doctissimos inter illos patres exorta circa annum Christi CCCCIV. Videsis et Baronium ad annum vulgaris æræ LI. pro Hieronymo contra Augustinum scribentem; et Natalem Alexandrum, qui Baronium ea in re refutavit Disser. X. ad seculum Ecclesiæ primum. THOMASIUS.

P. 137. l. 4. doctrinam superiorem] Quam prædicaverat Petrus, ut constat ex jam supra dictis.

Ibid. l. 9. in quæ et ipsi—committebant] Similiter scribit Septimius cap. 4. *Apologetici*, *In verum committitur crimen irreligiositatis errore.* Dein cap. 29. *Ideo ergo committimus in majestatem imperatorum.*

Ibid. l. 20. nescio quid illud] Respicit fortasse Q. Septimius ad Pauli Apocalypsim hæreticorum figmentum, de quo inter ceteros videri poterit Augustinus tractatu 98. in Joannem. THOMASII *Institutt. Theol.* vol. I. p. 26.

Ibid. l. 25. ut diximus] Capite 22.

Ibid. l. 32. Quid hoc depositum est tam idoneum, ut &c.] Sic ed. princeps. Præstant *tam tacitum* pro *tam idoneum*, edd. Paris. et Franek. Posuit *tacitum* sine *tam* Rigaltius. Mihi legendum videtur, *Quid hoc depositum est idoneum, ut* &c. sine *tam*.

P. 138. l. 14. nec quia illum monet] Sic ed. princeps. Ait Pamelius, "Lego *monet*, nempe Paulus, pro eo quod "vulgo legebatur *volunt* (sic ed. Paris. 1566.) tam ex MS. "cod. Vaticano, quam Quintino (qui hunc librum De "Præscr. edidit Paris. 1561.) et Macereo (Gallico hujus "libri interprete eod. an. et loco)." Hæc Pamelius. Hinc fit, ut extet verbum *monet* in edit. Franek. quæ ex editione Pamelii repetita est. Ibi tamen *volunt* præfert Junius, ut ex optimis quoque exemplaribus profectum. Melius habet *voluit* Rigaltius. Sed edit. principis lectionem revocavi.

Ibid. l. 19. apud conscientiam] H. e. quæ apud se solos tenebant.

Ibid. l. 26. taciti sacramenti] Sic editt. ante Rigaltium, qui *tecti* substituit. Cum vero istud jam supra scripsisset

auctor, *quando nihil tacitum fuerit, quod sub multis testibus proferebatur*, vocem revocabam : id quod nunc video fecisse cardinalem Thomasium.

P. 139. l. 15. quam catholice in medium proferebant] Posuit *catholicæ* Rigaltius ex codice antiquo h. e. *catholicæ ecclesiæ* per solennem ellipsin. Ait vero Semlerus ad edit. suam Halensem, in quibusdam antiquis libris scribi *catholicæ*, esse autem glossam, quæ pertinet ad *illi*. Sed veterem scripturam *catholice* oppositam illi *inter domesticos*, Lupum atque Thomasium secutus revocavi.

P. 140. l. 2. et, *Tam bene currebatis*] Ait Semlerus, Junium censere legendum *item*; illud certum esse, *tam* non extare in *Galat.* v.

Ibid. l. 5. *qui vos vocavit*] Habet, sed nescio quare, *suos* non *vos* in utraque sua editione Rigaltius. Cum Lupo et Thomasio *vos* restitui.

Ibid. l. 16. de testimonio reddendo quibusdam] Hanc vocem *quibusdam* a Rigaltio in utraque editione prætermissam cum Lupo atque Thomasio restitui.

Ibid. l. 24. Nullus inter multos eventus unus exitus; variasse debuerat ordinem doctrinæ ecclesiarum] Ita se habet editio princeps. Præstant editt. Paris. et Franek. *Nullus inter multos eventus est unus exitus. Variasse debuerat error doctrinæ ecclesiarum.* Hæc quidem revocarunt Lupus et Thomasius, sed monuit Semlerus, Junium non male præferre lectionem Rhenani, seu editionis principis. Rigaltius vero hoc modo verba ordinavit : *Nullus inter multos eventus unus est. Exitus variasse debuerat error doctrinæ ecclesiarum.* Legerim ego, Nullis *inter multos eventus unus est exitus. Variasse debuerant* ordine (h. e. alia ex alia) *doctrinæ ecclesiarum.*

P. 141. l. 2. tot virtutes, tot charismata] Hæc ab initio usque ad Marcionis et Valentini tempora, et diu postea, in ecclesia permansisse veteres credebant.

Ibid. l. 11. prior in doctrina] Sic vulgo scribitur. Omittebat particulam *in* Wouwerii codex. Reponit Junius *prior* illius (nempe veritatis) *doctrinâ*, restitutione, ut ait, manifesta et necessaria. Malim ego *illa* rescribere.

Ibid. l. 14. ad ecclesiam suam scribit] Eliminavit voculam *suam* Rigaltius; quam rectius, opinor, revocavi, cum statim ante scripsisset auctor, *ejus doctrinæ ecclesiam.*

Ibid. l. 19. Antonini fere principatu] Videlicet utriusque. Nam Valentinus tempore Antonini Pii vixisse legitur, et Cerdo magister Marcionis; Marcion vero Antonini philosophi, qui successit Pio. Valentinus quidem et Cerdo sub

Hygino et Aniceto episcopis, Marcion vero sub Aniceto, Sotere et Eleuthero, ut constat ex Irenæo lib. III. adversus Hæreses, et Eusebio lib. IV. Hist. Eccles. quæ tempora Tertullianus ipse proculdubio viderat. Cæterum libri omnes sine transpositione uno consensu legunt, "apud ecclesiam "Romanensem sub episcopatu Eleutheri benedicti, donec ob "inquietam semper eorum curiositatem &c." neque videtur transpositio necessaria. Nam ultimum quidem tempus exponit auctor quo fuerunt isti Romæ, quia ad argumentum ipsius pertinebat, sed non propterea tempora negat antecedentia, qui terminum unum definit, cæteros aut omittit, aut comprehendi vult συνεκδοχικῶς. JUNIUS.

P. 141. l. 23. qua fratres quoque vitiabant] Hanc lectionem Anterigaltianam cum Lupo atque Thomasio revocavi. Rigaltius enim verba, *quam fratres quoque vitabant*, exemplaris vet. fide posuerat; addens tamen, se illud non sine ratione præferre, quod in recentioribus libris legitur.

Ibid. l. 28. cum conditioni datæ sibi occurrit] Si hoc significet, Marcionem conditioni satisfacere voluisse, rari exempli locutio erit. Habet editio princeps *conditione datæ* scil. pœnitentiæ, nec hoc malum esse ait Semlerus. Præstabat autem *conditione sibi data* teste Pamelio, MS. Vaticanus. Cæterum, pergit dicere Semlerus, hanc historiam dolendum, quod alii copiosius non describunt. Simile quid de Cerdone hæretico narravit Irenæus lib. III. cap. 4.

P. 142. l. 7. post annos regressus] Wouwerius addit *aliquot*. Videri possit, litteram hic excidisse numeralem v. c. V. quinque. Sed ignoravit plura et certiora hic scriptor. SEMLER. Auctor libelli *Contra Hæreses*, qui huic subjunctus est, capite 7. narrat, *segregatum esse a Marcione Apellem, postquam in carnem suam lapsus sit.*

Ibid. l. 9. (quam supra edidimus)] Supra capite 6.

Ibid. l. 22. hoc nomine] Posuit quidem Rigaltius ex Wouwerii codice *hoc omnino*, quod recte mutaverunt cum altera lectione Lupus et Thomasius. Si vero adderetur punctum post vocem *retro*, haud ejiciendum foret cum Wouwerio *anterius*, ut ejus interpretamentum.

Ibid. l. 25. Nigidius nescio quis, et Hermogenes] Quis fuerit Nigidius, ignoratur. Contra Hermogenem Tertullianus librum scripsit, qui extat.

Ibid. l. 26. cupio ostendant mihi] Verbum *cupio* delevit Rigaltius, inseruitque *qui* ante *adhuc*. Pristinam lectionem revocavi, nisi quod restat *qui* in textu præter mentem meam.

Ibid. l. 30. si eumdem, quomodo aliter?] H. e. quomodo alio modo prædicant? Auctor in libro *De Carne Christi*

cap. 6. *Quid illi cum Mose, qui Deum Mosis rejicit? Si alius Deus est*, aliter *sint res ejus*, h. e. ad alium pertineant.

P. 142. l. 33. sic enim apostolos solet facere] Hæc depravata esse testantur reliquiæ veri, quas nobis servavit Agobardi exemplar. Eæ sunt hujusmodi: *Sic enim apostolus descripsit, Solet facere; dare præterea virtutem eadem signa edendi quæ et ipse.* Superflua sunt hæc, *Solet facere.* Quæ si auferantur, residuum erit sincerum. Si eundem, inquit, Deum prædicant, cujus rebus et litteris et nominibus utuntur Christiani, probent se novos apostolos esse; atque adeo dicant Christum iterum descendisse, iterum ipsum docuisse, iterum crucifixum, iterum mortuum, iterum resuscitatum. Sic enim apostolus descripsit. Dicant præterea Christum dare iterum virtutem eadem signa edendi, quæ et ipse. Volo igitur et virtutes eorum proferri, &c. RIGALT. Hæc vir eruditissimus, verba tamen non movens; et vide annon ferri possint, hoc sensu, Solet enim Christus apostolos constituere, faciendo illos sui prædicatores. Semlerus autem hoc annotat, sed minus recte, opinor; "Græce "ἀπόστολος, nominativus. Rigalt. ex Agobardi libro: *Sic* "*enim apostolus descripsit* &c."

P. 143. l. 5. de mortuis suscitabant] Hanc editionis principis lectionem revocavi. In Vaticano extabat codice eadem scriptura, fatente Pamelio, cui tamen antithesis evidentior magis placebat, quæ in verbis sita est, *de mortuis vivos faciebant.* Marcionis Christum Tertullianus ait esse, nec *mortuorum* suscitatorem, *sed vivorum avocatorem. De Carne Christi*, cap. 5.

Ibid. l. 7. ad principalitatem veritati, et posteritatem mendacitati deputandam, ex illius &c.] Vulgo extant *veritatis, mendacitatis, disputandam;* verum aliter se habent, editt. princeps et Franek. præterquam quod in priori positum est *veritatis.* Notavitque Pamelius, legere se ex Vatic. MS. conformiter Quintino hujus libri editori *veritati* ac *mendacitati.* Contra Junio placebant lectiones *veritatis* et *mendacitati;* sed monuit Semlerus, pertinere *veritati* ad *deputandam*, si hoc verbum maneat. Atque ego hanc Pamelianam præfero lectionem illi Rigaltianæ, *ad principalitatem* veritatis *et posteritatem* mendacitatis disputandam. In *Apologetico* Tertulliani habes—*apud homines, si forte, distinguitur, dum expungitur, dum ex futuro præsens, dehinc ex præsenti præteritum* deputatur, cap. 20. Et *deputor angelis* extat in lib. ejus *Advs. Valentinianos* cap. 32. Ceterum *principalitas* est, ut ait editor *Institutionum* card. Thomasii, quod a principio, ab initio fuit.

P. 143. l. 13. quia et alibi verbum Dei seminis] For. legendum *quia* ut *alibi* verbi Dei semen, juncto hoc membro orationis cum sequente.

P. 144. l. 1. habeant] Latinius conj. *habent*, recte judicio meo. JUNIUS.

Ibid. l. 10. qui ab apostolis desciverunt, et aliter prædicaverunt] Ita editt. ante Rigaltium, qui posuit, *qui ab apostolis didicerunt, aliter præd.* Cum Lupo atque Thomasio veterem lectionem revocavi. MS. Anglic. *discesserunt* teste Pamelio habebat. Scripsit auctor jam supra—*aliquem ex apostolis, vel apostolicis viris, qui tamen cum apostolis perseveraverit.*

Ibid. l. 12. provocabuntur] Ita hic quoque fide nixus editionum vetustiss. cum Lupo atque Thomasio lectionem restitui. Habet Rigaltius, *probabuntur*. Sed statim post scribit Tertullianus, *Ita omnes hæreses ad utramque formam a nostris ecclesiis* provocatæ, h. e. ad successionem apostolicam, et consanguinitatem doctrinæ. Confer et init. capitis 35.

P. 145. l. 9. novi et non unius nominis] Æonum primus Proon seu præexistens, et Bythos, seu profunditas dicebatur incognitus, per plura sæcla fuisse. ANNOTATIO in Romana edit. Tractatus *Advs. Omnes Hæreticos*, cap. 4.

Ibid. l. 16. aliquem Hermogenem ostendit] Hanc lectionem revocandam censui, cujus loco Rigaltius in ed. sua posteriori posuit *aliquid Hermogenis*. Sapit enim vetus lectio stilum Tertulliani, qui in celebri loco libri *De Carne Christi* cap. 14. hæc scribit; *Poterit hæc opinio Ebioni convenire, qui nudum hominem, et tantum ex semine David, non item et Dei Filium constituit Jesum, plane prophetis aliquo gloriosiorem, ut ita in illo angelus fuisse dicatur, quemadmodum* in aliquo Zacharia.

Ibid. l. 21. jubet castigare] Vulgo *jubetur*. Sed edit. principis lectionem, Junio probatam, revocavi.

P. 146. l. 5. creatorem Angelum nescio quem] *Angelum* lectionem veterum ante Rigaltium editionum pro illa *angelorum* bene revocavit Christianus Lupus. Sed vero prætulit *angelorum* cardinalis Thomasius, quia alioqui diceretur Tertullianus erravisse, cum Irenæus cap. 20. libri primi retulerit, Simonem magum affirmasse angelos creavisse mundum; illud igitur primum non docuisse Apellem. At vero, præterquam quod lectio *angelorum* difficilis et vix ferenda est, ostendit hoc loco Tertullianus Apellem creationem mundi attribuisse inferiori cuidam Deo, Dei superioris angelo, h. e. nuntio, ignea natura prædito, non vero ange-

lis; id quod Simoni aliisque hæreticis placebat. Mundum ab angelis suis institutum esse dixit Simon, referente Auctore anonymo *Advs. Omnes Hæreses*, cap. 2.

P. 146. l. 15. quæ quando fuerint, dum non intersit quæ quando de veritate non sint] Sic edit. princeps. Ait Semlerus, " Junius conj. *quæ quando fuerint, tum non intersit.* " Wouwerius scribendum censet, *fuerint non intersit.* Pu- " tem recte habere Rhenani (h. e. ed. principem)." Hæc *Semler.* Inserunt particulam *dum* ante voces *de veritate non sint*, edd. Paris. et Franek. Edidit Rigaltius—*quæ quando fuerint, dummodo intersit, quæ quando, dum de veritate non sint.* Sed reposuerunt Lupus atque Thomasius *dum non intersit.* Totum locum ita legerim, et interpunxerim, *Eligant igitur sibi tempora universæ hæreses*, hæ *quando fuerint, dum* (vel, cum) *non intersit, quæ, quando de veritate non sint.*

Ibid. l. 24. aliæ quidem illæ fuerunt] Vocem *illæ* expunxit Rigaltius, quam revocavi.

Ibid. l. 25. postea obortæ quasdam ex illis opiniones usurparunt] Ita edit. princeps, cujus lectionem revocavi, a Junio olim probatam. Habet Rigaltius *quiddam ex illis usurpaverunt.* Extat in editt. Paris. et Franek. *postea obortæ* sunt, et *quasdam ex illis opiniones usurp.*

Ibid. l. 28. præcedente illo fine supradicto posteritatis] Lego præcedente *illo fune supradicto posteritatis*, id est, ordine successionis, quo tanquam fune ad apostolicas ecclesias conscenditur ut cap. 31. et 32. copiose dictum. Nam e diverso deprehenditur hæreseon istorum posteritas fune illius pariter observato. JUNIUS.

P. 147. l. 5. respondere] For. legendum *reponere.*

Ibid. l. 18. curiositatem melius exercere] Confer jam supra dicta in cap. 14.

Ibid. l. 20. apud quas ipsæ adhuc cathedræ apostolorum suis locis præsident] S. Ignatius initio *Epistolæ ad Romanos*,—ἐκκλησίᾳ ἥτις καὶ προκάθηται ἐν τόπῳ χωρίου Ῥωμαίων.

Ibid. l. 21. authenticæ litteræ] Lingua scilicet eadem qua fuerant ab apostolis conscriptæ, sonantes vocem uniuscujusque. Sic ipse lib. de Monog. ad Græcum authenticum Pauli provocat. RIGALT. Idem Semlero placet, qui hæc adnotavit, " *authenticæ literæ*, non *originalia* et autographa, " ut multi falso intelligebant, sed *Græcæ*, quia isti alii *La-* " *tina* translatione utebantur, sicut ipse Tertullianus." Hæc Semlerus, neque aliter hac de re statuerunt nonnulli alii scriptores. Verum scite monuit Georgius Stanleius Fa-

ber, vix dici id posse de apographis, non autographis, illa tantum penes ecclesias apostolicas fuisse, exclusis cæteris ecclesiis. Vide Appendicem egregii operis Anglica lingua conscripti, cui titulus, *The Difficulties of Romanism, Romanismi Difficilia.* Certe constat, singulos hic mitti a Tertulliano Christianos ad vicinam metropolim, in qua epistolæ apostolicæ recitantur, Corinthum, Philippos, Thessalonicam, Ephesum, Romam; ad quas ipsas urbes apostolus Paulus literas direxerat. Mirum ne videtur, epistolas istas Paulinas ab ecclesiis in his urbibus constitutis annos circiter centum et quinquaginta conservatas esse? Idque revera ab iis factum, potest fieri, ut testetur hoc loco Tertullianus. At vero, quod obliviscendum non est, volunt viri doctissimi oppositas fuisse hoc loco *authenticas literas*, non apographis Græcis, sed interpretationibus earundem Latinis. Sic enim ait Rigaltius, dici in libro Tertulliani *De Monagamia* cap. 11. extare in *Græco authentico* interpretationi Latinæ opposito locum quendam apostoli. Nihilominus hæc duo simul constare posse existimem, ut opponantur cum *authenticæ literæ*, seu epistolæ, quomodo loqui solent jurisconsulti veteres, apographis earum, tum vero *Græcus authenticus* interpretationi Latinæ.

P. 147. l. 22. sonantes vocem] Irenæus lib. III. cap. 3. ubi de Clemente, *Cum adhuc* insonantem prædicationem *apostolorum et traditionem ante oculos haberet.*

Ibid. l. 27. unde nobis quoque authoritas præsto est] Sic lib. IV. ad Marcionem p. 505. (cap. 5.) *Quid etiam Romani de proximo sonent.* RIGALT. Totus locus dignus est, ut cum his conferatur: *Videamus quod lac a Paulo Corinthii hauserint, ad quam regulam Galatæ sint recorrecti, quid legant Philippenses, Thessalonicenses, Ephesii, quid etiam Romani de proximo sonent; quibus evangelium et Petrus et Paulus sanguine quoque suo signatum reliquerunt. Habemus et Joannis alumnas ecclesias. Nam etsi Apocalypsin ejus Marcion respuit, ordo tamen episcoporum ad originem recensus, in Johannem stabit auctorem. Sic et ceterarum generositas recognoscitur.*

Ibid. l. 31. Joannis exitu coronatur] Scilicet, Baptistæ, capite abscisso. SEMLER.

P. 148. l. 2. contesserarit] Habet edit. princeps *contestatur.* Pithœus vult legere, ut refert Semlerus, *contesseratur.*

Ibid. l. 6. et inde portat fidem] *Et inde* potat *fidem* (Paris.) Franek. Rigalt. Conj. Wouwer. *et inde* importat *fidem.* Malim, plantat. SEMLER. Editionis principis lectionem *portat* revocavi.

P. 148. l. 11. Sed non omnes ex illa] Sic edit. princeps. For. legendum foret *omnino* pro *omnes*, nisi auctor illud spectaverit S. Joannis 1 Ep. ii. 19. *quoniam non sunt omnes ex nobis*. Habent *fuerunt* pro *omnes* editt. Paris. Franek. Rigaltiique.

Ibid. l. 16. Ita et hæreses de nostro fructificaverunt, non nostræ, degeneres veritatis grano, et mendacio sylvestres] Sic editt. ante Rigaltianam, nisi quod in edit. prima Rhenani extiterat *varietatis* pro *veritatis*, quod mutare in *vanitatis* volebat Junius; sed *veritatis* jam reposuerat Rhenanus in edit. sua ultima ex codice Gorziensi, dum Paterniacensis habebat *varietatis*. Posuit Rigaltius, *Ita et hæreses de nostro* frutice *non* nostro genere, veritatis grano, sed *mendacio sylvestres*. Ego cum Lupo et Thomasio veterem lectionem revocavi.

Ibid. l. 27. quod——hæreticorum nomine admittunt] Hæc est lectio Anterigaltiana, quam cum Lupo et Thomasio revocavi. Junii conjecturam *nomina* recepit Rigaltius. *Nomen* vult Semlerus. Sed *hæreticorum nomine* valet *quatenus hæretici*, qui sunt homines ex arbitrio suo dogmata sibi eligentes. Est porro, *non a Christo habendo* pro eo, quod est, *a Christo non habendo*.

P. 149. l. 1. Mea est possessio] Verba hæc, quæ absunt ab edit. principe, neque necessaria sunt, omisit Lupus, quod et olim fecerat Quintinus, teste, sed non consentiente, Pamelio. Mox una voce *fideicommiserunt* vult imprimendum ex jurecoss. usu Junius, cui obtemperavi.

Ibid. l. 14. necessitas institit] Hoc ex Rhenani edit. ultima recepi. Exhibet ejusdem Rhenani editio princeps *instituit*, quam quidem lectionem prætulit Junius illi editionum posteriorum, *eos necessitas coegit*.

Ibid. l. 19. ita et nobis] Additum est post hæc a Rigaltio *et a nobis*, quod cum Lupo atque Thomasio omisi, undecunque huc advectum. Melius abesset *et* mox infra.

Ibid. l. 25. hoc sunt scripturæ jam inde ab initio suo] Voces *jam inde* addidi ex Ursini codice apud Wouwerium, quas quidem neglexit Rigaltius. Habet vocem *inde*, sed ante *scripturæ* positam, editio princeps. Cum aberat autem vox utraque ab editt. Paris. et Franek. cujus est textus Pamelii, legendum conjecit Junius, *unde scripturæ ab initio suo*.

Ibid. l. 26. ex illis sumus, antequam nihil aliter fuit, quam sumus. Quid denique fuit, antequam a nobis interpolarentur] Sic editt. ante Rigaltium, nisi quod præpositio *a* ante *nobis* in edd. Rhenani deest. Ad marg. ed. suæ tertiæ Rhenanus pro vocibus *antequam nihil* ait legendum *ante-*

que nihil. Reponit vero Junius, *antiquum nihil,* haud male. Sed fieri potest, ut locus hoc modo constituendus sit, *Ex illis sumus, ante* quas *nihil aliter fuit, quam* quod *sumus. Quid denique fuit, antequam a nobis interpolarentur?* Jam supra positum est, *Quod sumus, hoc sunt scripturæ,* et sequitur paulo infra, qui sumus, *et primi et ex ipsis.* Rigaltius autem mancam lectionem secutus, quæ ex repetitione verbi *fuit* orta est, hoc tantum habet, *Ex illis sumus, antequam aliter fuit, antequam a vobis interpolarentur.*

P. 150. l. 1. et primi et ex ipsis] Hanc editionis principis lectionem, et Junio probatam, prætuli illi editionum Rhenanianas sequentium, *a principio et primi.* Paulo ante scripserat auctor, *ex illis* (scripturis) *sumus.*

Ibid. l. 14. Hæc sunt ingenia] Ita editt. Rigaltianam præcedentes, in istac quidem Rigaltii extat *Erant* pro *hæc sunt.* Alteram vero lectionem cum Lupo atque Thomasio revocavi.

Ibid. l. 21. quo jus] Sic edit. princeps. Habent edd. Paris. et Franek. *vis,* non *quo jus.* Junius vult legere *Quivis—componit,* quod quidem jam reposuerat Quintinus in edit. sua hujus tractatus anno 1561 typis mandata, Pamelio teste in notis. Ait vero Wouwerius codicem MS. habere *quovis,* seque emendandum censere, *qua vides.* Edidit *vides* sine *qua* Rigaltius. Mihi quidem videtur, cum facilis sit harum vocum inter se mutatio, nam in cap. 2. libri *De Spectaculis vides* pro *vis* recte repositum est, legendum esse *quo vides,* ut construatur relativum *quo* cum voce *exemplum.* Antiqua manus, nec male, judice quidem Semlero, adscripsit *cujus.*

Ibid. l. 25. Hosidius Geta] Liber Agobardi, *Vosidius,* Ursini, *Osidius* .. apud Dionem scribitur Γναῖος ὁ Σίδιος Γέτας, legendum, Γν. Ὀσίδιος. Fertur senatus consultum sub Claudio Cæs. factum, C. N. Hosidio Geta L. Vagellio coss. erutum Neapoli anno Chr. M.DC.III. adversus eos qui negotiandi caussa emissent quod ædificium, ut diruendo plus adquirerent, quum quanti emissent. RIGALT. *Ovidius cita* ed. princeps. *Osidius Geta* ed. Paris. *Ovidius Geta* ed. Franek. ubi monuit Junius, si nomen Geta retineatur, legendum fore C. Didius, qui floruit tempore Claudii, nominatque in hac re Dionem. Alioquin legisset idem Junius *Ovidius ita Medeam.*

Ibid. l. 28. Homero-centonas etiam vocare solent] Substituerat Rigaltius, Homero-centones *etiam* vocari *solent.* Minus recte opinor.

P. 151. l. 4. Sed quæritur, a quo intellectus interverta-

tur eorum, quæ ad hæreses faciant] Posuerat Rigaltius, *sequitur* pro *sed quæritur*. Hoc vero cum Lupo atque Thomasio revocavi. Porro, præeunte eodem Lupo, *intervertatur* recepi pro edito *interpretetur*, idque præter morem meum, ex conjectura tantum Latini Latinii a Junio comprobata. Hoc vero postulare videbatur loci sensus; etiamsi verbum *interpretor* cum passiva significatione apud Tertullianum reperiatur.

P. 151. l. 7. in idolorum mysteriis] Præpositionem a Rigaltio omissam cum Lupo et Thomasio revocavi. Infra habes,—*tam æmulanter Dei adfectavit exprimere* in negotiis idololatriæ, cap. 40.

Ibid. l. 9. expositionem delictorum] Sic pro *expiatione* delictorum priori lectione Rigaltius e libro Agobardi; ἀπόθεσιν. Semler. *Expiationem* quidem reduxerunt Lupus et Thomasius. Sed, ut alibi, sic *Epistola Firmiliani*, quam his Collectaneis additurus sum, vox altera firmatur. Ibi enim extat—*non ablutis per ecclesiæ lavacrum sordibus, nec* expositis peccatis. pag. 149. *Op. S. Cypriani*, edente Baluzio.

Ibid. l. 11. et si adhuc memini, Mithra] Sic Rigalt. Habet *meminit Mithræ*, probante Junio, ed. princeps. Fortasse melior lectio, quam quidem præteriisse me fateor. Extat vero in ed. ultima Rhenani et in edd. Paris. et Franek. *et sic adhuc initiat Mithræ*, sed Delacerda et Lupus Thomasiusque *si* pro *sic* posuerunt.

Ibid. l. 13. sub gladio redimit coronam] Martyrii mimo. Quod pluribus explicavit sub finem operis de Corona p. 131. Rigalt.

Ibid. l. 14. in unis nuptiis statuit] *In* unius *nuptiis* posuit Rigaltius. Et ad editionem principem, in qua sola vox *nuptiis*, extat, sine *unis* vel *unius*, refert Rhenanus Hirsaugiense exemplum habere *in unius nuptiis*, lectionem hanc probans. Eandem præstat edit. Paris. Sed lectionem alteram *in* unis *nuptiis* in edit. Franek. extantem, quam se edidisse Pamelius ait ex MS. Anglico codice Joan. Clementis, cum Lupo atque Thomasio recepi. *Unæ* enim juxta ac *primæ* nuptiæ Latine dicitur. *Homo Dei Adam et mulier Dei Eva* unis inter se nuptiis *defuncti sunt;* scribit Tertullianus in lib. *De Exhortatione Castitatis*, cap. 5. vid. et cap. 9. Cæterum exigit apostolus in *Epistolis* ad SS. Timotheum et Titum, ut μιᾶς γυναικὸς ἄνηρ ordinetur episcopus, itidem diaconus; quod quidem præceptum ad literam, ut aiunt, hodie injungere solet sacerdotibus suis ecclesia Græca. Nullum ergo hic extare Montanismi vestigium, quicquid sibi visus sit detegisse vir cl. Petrus Allixius,

fidenter dicerem. Cons. *Dissertationem* ejus *De Tertulliani Vita et Scriptis*, cap. vii.

P. 151. l. 17. sacrificantium ministeria] Cum ipse aiat Rigaltius, se malle quod est in libro Ursini, *sacrificantium*, pro edita lectione *sacrificalia*, tum vero quia vox *sacrificantia* in edit. principe legatur, idcirco *sacrificantium* in textum recepi.

Ibid. l. 26. sacramentorum Christianorum] Hoc protuli ex edit. Paris. pro lectione usitatiori *sanctorum*, quæ extat in edit. quidem principe; sed in tertia Rhenani editione positum est ad marg. ejus, "Forte *sacrorum* vel *sacramentorum*." In ultima vero editione sua idem Rhenanus ad voces *sanctorum Christianorum* hoc adnotavit, "sicut dicimus sancta "sanctorum." Porro de edit. Paris. scriptura *sacramentorum*, quam primus induxerat Gelenius, sic Pamelius; "Legimus ex MS. 3. Vaticano cum Rhenano in prima edi"tione et Adnotationibus *sanctorum*, pro eo quod Gelenius "substituit *sacramentorum*." Hæc Pamelius, atque ita in editt. Franek. atque Rigaltiana appellatio *sanctorum* extat. Illustrare quoque pergit Lupus hunc, ut ait, antiquorum Christianorum titulum verbis Paulinis ad Ephesios, *Omnibus sanctis, qui sunt Ephesi, et fidelibus in Christo Jesu.* His non obstantibus, edit. Parisiensis lectionem, *sacramentorum*, amplectendam esse censeo. Habebas statim ante *sacramenta Christi.* Significari interea scripturæ sacræ videntur his vocibus *instrumenta divinarum rerum et sacramentorum Christianorum.* Mox præpositionem *de* pro *ex* adhibet more suo Tertullianus.

P. 152. l. 2. aliter eum disserunt, quam in vero est] Videsis quæ jam supra notavi ad cap. 30. Ad phrasin vero quod attinet, *quam in vero est*, habet auctor in lib. suo *de Resur. Carnis*, *Porro etsi ita* in vero *habeatur*, cap. 11. et infra—non enim hanc esse *in vero*. c. 18. Anglice dicimus, *as in truth it is, ut in vero est.*

Ibid. l. 3. Itaque omne mendacium de Deo vel natio quodammodo sexus, est idololatriæ] Sic se habet editio princeps; sed ad ultimam editionem suam Rhenanus ait, ausum se esse pro *vel natio* scribere *variatio*, huc se trahentibus Paterniacensis codicis vestigiis. Substitutum est in editt. sequentibus, quod posuit Rigaltius, Itaque *omne mendacium* quod *de Deo* dicimus, *quodammodo* genus *est idololatriæ*, nisi quod abest vox *quodammodo* ab edit. Paris. 1566. At vero in notis calci editionis Franek. adjectis prætulit Junius lectionem editionis principis, tantum posito *vel* ante *quodammodo*, ut vox *natio* in sensum generis accipiatur,

h. e. aut totum aut pars mendacii. Sic ille. Semlero autem vera lectio nondum eruta videtur; ad προβολὰς vero hæreticorum respicere voces, *natio, sexus,* idem vir doctissimus opinatur. Ferenda editionis principis lectio videtur, si modo reponas, *vel* ratio *quodammodo sexûs,* habito ad προβολὰς istas, ut ait Semlerus, respectu. *Habes,* inquit Tertullianus, *ogdoadem, tetradem duplicem, ex conjugationibus masculorum et feminarum. Advs. Valentinianos,* cap. 7.

P. 152. l. 18. Ante sunt perfecti catechumeni, quam edocti] Hoc est, Ante τέλειοι sunt, quam ἀκροώμενοι *audientes, discentes.*

Ibid. l. 21. fortassean] Hoc mediæ ætatis vocabulum pro edito *forsitan,* jussi ponendum, cum extet in edit. principe, sed divisim, *fortasse an.*

Ibid. l. 23. nunc sæculo obstrictos] Negotiis atque officiis implicatos.

Ibid. l. 28. cras alius] Vel diverso, vel nullo fortasse munere functus, ut sequentia ostendunt.

P. 153. l. 4. Adime illis in legem Moysi et prophetas et Creatorem Deum accusationem, et loqui non habent] Ita locum restitui. Vulgo editum est, *Adime illis legem Moysi et prophetas et creatorem, accusationem eloqui non habent.* Cum vero extaret in edit. Paris. *in lege,* et habuerit codex Wouwerii *et in creatorem,* positumque sit in edit. principe, *et loqui* pro *eloqui,* vix dubitabam quin, ita ut vides, locus emendari deberet. Rhenanus quidem ad tertiam suam editionem legendum conjicit *ad cautionem* pro *accusationem,* sed frustra.

Ibid. l. 12. quia cum sint, non parent] Et hæc est caussa, quare inter eos non sint schismata, non quod vere non sint dissentiones, sed quia cum omnes pro libidine efficiunt quod cuique placitum, non apparent, et ideo ipsissima unitas videtur, cum sit multiplicitas sententiarum. Delacerda.

Ibid. l. 13. Schisma est unitas ipsis] Schisma quod est divisio a catholicis, vinculum ipsis est unitatis, quemadmodum ante scripserat auctor, *Nihil interest illis, licet diversa tractantibus, dum ad unius veritatis expugnationem conspirent,* cap. 41.

Ibid. l. 14. proinde] For. *perinde.* Voces a librariis mutari solent.

Ibid. l. 24. quasi sine lare vagantur] Voculam *quasi* ex editione principe aliisque restitui. In ea tamen mendose positum est, *quasi sibi latæ,* in ed. tertia Rhenani *quasi sibi late,* in ultima Rhenani *quasi late,* in ed. Paris. *sibi late* omisso *quasi,* in ed. Franek. *quasi sibi late,* ut in tertia Rhe-

nani. Tandem edidit Rigaltius ex Wouwerii vet. libro *sine lare*, omisso *quasi*. Ait doctissimus ille Wouwerius in *Emendatt.* suis anno 1608 editis, "Editionem sequutus vir illus-" tris (an Scaliger?) emendavit *Abii late vagantur*. Inge-" niose, ut omnia. Fortasse non rejicienda conjectura qua " scribebam, *orbi fide, extorres, Cybiratæ vagantur*, sed mi-" nime discedendum arbitror a vet. cod." Hæc ille. Recepit vero istud, *quasi Abii late vagantur*, in edit. suam Christianus Lupus.

P. 154. l. 3. diligentia adtonita] Quæ semper est in metu ne quid peccet. RIGALT. *Mentis* adtonitæ *stupor*, extat apud Virgilium.

Ibid. l. 4. adlectio explorata] Adlegendorum, scilicet in ordinem ecclesiasticum. RIGALT. Adlectio, ordinatio, ἐπικληροεῖν. SEMLER.

Ibid. l. 6. apparitio devota] Apparent episcopis presbyteri, diaconi. Apparent magistratibus scribæ, præcones, accensi. Glossæ Philoxeni, *Apparitores*, Ἐκβιβασταί. Εἰσὶν δὲ ὑπήρεται τοῖς ἄρχουσιν προσεδρεύοντες, Apparitio. Ἐκβιβασμός. Eo sensu dixit Septimius noster libro de Spectaculis pag. 98. *Aures et oculos apparere spiritui: Cum spiritui appareant aures et oculi; nec possit mundus præstari, cujus apparitores inquinantur.* RIGALT.

Ibid. l. 6. processio modestia] Procedebant in publicum Christiani modesto habitu vultuque. Sic lib. II. de Cultu Feminar. *Vobis autem nulla procedendi causa non tetrica. Aut imbecillus aliquis ex fratribus visitatur, aut sacrificium offertur, aut Dei sermo administratur* &c. pag. 80. RIGALT.

Ibid. l. 16. de sævis et perversis doctrinis] Seris. Sic optime liber Ursini. Antea, *sevis*. Nullo sensu. Seras doctrinas dicit Antichristi, cujus tempora excipiet consummatio seculi. Tria tempora in Tertulliani scriptis cunctas hominum ætates dividunt. Naturæ, legis, et evangelii. Itaque ultimum est evangelii tempus subrepente Antichristo et seculi fine. Hæc RIGALTIUS, qui *seris* recepit. Attamen, extante in præcedentibus editionibus *sævis*, haud spernenda, imo amplectenda est, conjectura Junii *scævis* reponentis. Glossæ Vett. Σκαῖος, *scævus, vanus, pravus*. *Sævis* in editionem suam revocavit Thomasius, adscripta altera lectione *seris* ad oram.

Ibid. l. 26. Itaque veniam merebuntur] Ironice hæc dicta, sicut notavit Semlerus.

Ibid. l. 33. semel] H. e. ἅπαξ, tantum semel, non iterum.

P. 155. l. 2. sed quum vos non crederetis] Particula

negativa cuivis sensum auctoris bene perpendenti amovenda videbitur. Porro illud animadvertendum est, posita fuisse hæc verba in editt. principe et Parisina post vocem *mandaveram;* displicuisse autem Junio transpositionem, quæ eorundem postea facta est, glossam huic loco accessisse existimanti. Ita enim scribit: "Falluntur, qui hic "transponunt auctoris verba. Ego primam editionem, et "manscriptorum consensum sequens, ita legendum censeo. "*Discentibus*, id est, discipulis, *meis eadem ad vos præ-* "*dicare mandaveram* (nimirum solummodo viva voce) *sed* "*quum vos non crederetis* (prædicationi illorum) *semel evan-* "*gelium, et ejusdem regulæ doctrinam apostolis meis de* "*legaveram*, puta literarum monumentis consignandam, et "deponendam in ecclesia mea. *Sed licuit mihi postea aliqua* "*inde mutare*, nempe ut post ab illis hæreseon auctoribus "fuit factitatum. Sic integra omnia." Hæc Junius, quibus tamen haud assentior. Sin vero vetus sententiarum ordo revocari debeat, scribendum foret, et *quum vos crederetis.*

P. 155. l. 10. qui exorbitant, et fidei veritatis periculum non cavent] Legendum putabat Junius *fide* non *fidei;* sequiturque in ipsa hujus libelli clausula, quam post Junii tempora Rigaltius adjecit, locutio *in fide veritatis*. Porro scribit S. Paulus ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος, καὶ πίστει ἀληθείας. 2 *Thess.* ii. 13. Quapropter locum ita refingo, *qui* exorbitantes fide *veritatis, periculum non cavent*. Cæterum illud, *capit opinari*, pro eo quod est, *potest fieri, ut talia opinentur, qui exorbitantes* &c. more Tertulliani est positum.

Ibid. l. 15. etiam specialiter quibusdam respondebimus] Hoc vero præstitit libris adversus Marcionem, adversus Valentinianos, adversus Praxeam &c. Minime autem sequenti opusculo, nam eo tantum indicantur hæreses, non confutantur. RIGALT.

Ibid. l. 16. Hæc in fide veritatis &c.] Voces usque ad ultimum verbum *Explicit* primus addidit Rigaltius in editione sua librorum novem Tertulliani. Hæ vero ideo omissæ esse in multis codicibus videntur, ut melius cum hoc opere cohæreret libellus, de quo illico dicturi sumus.

CONTRA HÆRETICOS EXPLICIT.] In codice Agobardi non ultra pergit liber De Præscriptione Hæreticorum, neque ulla fit mentio sequentis opusculi, quod incipit, *Quorum hæreticorum, ut plura prætereum* &c. Et jacebit ἀκέφαλον, nisi dicimus sic a Tertulliano adnexum fuisse operi De Præscriptione Hæreticorum, ut eo absoluto, cum aliquis adscripsisset, *Explicit de Præscriptione Hæreticorum*, idem quisquis ille fuerit, ejus ævi scriptor, pro titulo sequentis opusculi

subjecerit, *Quorum hæreticorum:* daturus scilicet catalogum eorum, quos generali præscriptione submonendas censeret, ac deinde incipiat opusculum, *Taceo enim Judaismi hæreticos*, quod idcirco portio ac sequela præcedentis habeatur, propterea que nullibi citatum ab authore separatim reperiatur. Stilus certe non absimilis videtur Septimiano. In quibusdam vero exemplaribus præcedit librum De Præscr. Hæreticorum. RIGALT. Si, ut opinantur Allixius, Noesseltus, aliique, post Tertulliani lapsum compositus fuerit hic liber *De Præscriptionibus*, tum vero duo isti tractatus diversos auctores habeant omnino necesse foret. Haud pauca enim contra Montani hæresim in appendice, quem vocant, cap. penult. afferuntur. Rem vero aliter se habere circa compositionem, quam crepant, libri *de Præscr.* post Tertulliani lapsum, supra exposui; porro scriptum fuisse iisdem fere temporibus utrumque librum, omnes quod sciam, consentiunt. At vero, etsi egregium et probabile opus est catalogus iste hæreticorum, *Adversus Omnes Hæreses* appellatus, multaque in se bonæ frugis continet nequaquam alibi reperta; ac præterea ab Hieronymo, ut indicabit Rigaltius, adductus est; haud satis tamen convenire idem videtur cum opere a Tertulliano supra promisso, in quo singulis hæresibus se responsurum esse ait; nec vim salesque orationis Septimianæ assequitur. Certe pars hujus libelli *De Præscriptionibus* non est. Neque a Lupo aut Thomasio, qui utrique post Rigaltium eundem ediderunt, libris suis conclusus est.

IN LIBELLUM

ADVERSUS OMNES HÆRESES

ANNOTATIONES.

P. 157. l. 3. QUORUM hæreticorum &c.] Quæ nunc sequuntur in Hirsaugiensi codice præcedebant librum *de Præscriptionibus*, quod Rhenanus librarii incuria factum putat. In Paternaciensi codice erat separatus libellus ἀνεπίγραφος, in altero autem libro titulum habebat, *Adversus Omnes Hæreses.* Atque sub hoc titulo in editione Rhenani ista omnia separatim excusa sunt, cum in ceteris editionibus uno tenore cum superioribus conjunguntur. SEMLER.

Ibid. l. 4. Taceo enim Judaismi hæreticos] Hæc legerat Hieronymus, cum adversus Luciferianos agens *Taceo*, inquit, *de Judaismi hæreticis, qui ante adventum Christi legem traditam dissiparunt, quod Dositheus Samaritanorum princeps prophetas repudiavit* &c. et infra, *ad eos me* converto. Hieronymus eod. *Ad eos venio hæreticos, qui evangelia laniaverunt.* RIGALT. Libellus iste una cum Vincentii Lirinensis *Commonitorio*, et Tertulliani *De Præscriptionibus*, sed separatim a Tertulliani opere, typis excusus est sub titulo *Catalogi Hæreticorum* a Carolo Barbiellini Romæ anno 1765. Ego titulum, qui in edit. principe huic opusculo datus est, *Adversus Omnes Hæreses, seu potius, de Hæresibus Liber*, partim præfixi.

Ibid. l. 19. Hic ausus est summam se dicere virtutem, id est, summum Deum] Similiter scribit de Simone Tertullianus libro *de Anima* cap. 34, *et se quidem finxit summum Patrem.* Referente quoque Irenæo lib. II. *Advs. Hæreses*, cap. 8. dicebat Simon iste, *semetipsum esse summum Deum.* Ferunt *Apostolorum Actus*, Simonem ipsum λέγειν εἶναι τινα ἑαυτὸν μέγαν, cæteros vero omnes de eo dicere, Οὗτός ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μεγάλη. cap. viii. comm. 10. 11.

Ibid. l. 21. ac dæmone se oberrante qui esset sapientia, descendisse quærendum] Ita se habet editio princeps. Sed in duabus posterioribus Rhenani editionibus, quas secutæ sunt editt. Paris. Franek. Rigaltiana, extat *a dæmone se oberrante, qui esset sapientia, descendisse quærendum*, nisi

quod edit. Paris. *aberrante* habet, Rigaltius autem *qua* pro *qui*. Reponendum mihi quidem videtur, *ac dæmone a se* aberrante, *qui esset sapientia, descendisse* se ad *quærendum*. Conferendus enim Irenæus in lib. primo *Advs. Hæreses* capp. 23. et 24. de Simone, et exiliente ex eo prima mentis ejus conceptione. Junius vero in notis calci edit. Franek. adjectis legendum conjecit, *ad dæmonem secum errantem, qui esset sapientia descendisse se quærendum*. Locum autem sic constituere vult Rigaltius. *Ad oves aberrantes se, qui esset sapientia, descendisse quærendum*. Denique Semlerus ait, se ex Irenæo lib. III. ausum scribere, *Ad ennœam se aberrantem, quæ esset sapientia, descendisse quærendum*. Quod ad voces attinet *Apud Judæos* &c. eas, prout postea verba distinxit in Annotationibus suis Rigaltius, conjunxi cum sequentibus. Vide enim, quæ de Basilide paulo infra et de Carpocrate cap. 2. scribit auctor.

P. 157. l. 24. se in phantasmate Dei non passum] Fortasse *Deum* reponendum, cum hoc interpretamento; *Se* modo imaginario, vel putativo, ut loquitur Tertullianus, *non passum, sed esse quasi passum*, Deus cum fuerit.

P. 158. l. 5. angelos inferiores mundum fecisse] Posuit in edit. sua pro veteri scriptura *inferiorem* Rigaltius. Cum vero postea in cap. 3. *angelos* inferiores *hominem finxisse* referat hic auctor, lectionem alteram revocavi. Habes infra, *in ultimis quidem angelis, et qui hunc fecerunt mundum;* atque initio cap. 4. *angelos atque virtutes, quos distantes longe* a superioribus virtutibus *mundum istum in inferioribus partibus condidisse dicit*. Attamen in cap. 7. mentio facta est mundi superioris atque inferioris. Paulo supra Junius conjecit emendandum, *in summis illis et infinitis partibus*, sed fortasse nihil mutandum est.

Ibid. l. 7. ad similitudinem illius luminis] Post *similitudinem* interposuit has voces Rigaltius, *illam superiorem propter*, quas quidem, ut ex sequentibus perperam huc translatas, expungendas jussi. Statim post vox *angelos* male repetita fuisse videtur, prout Rhenanus jam adnotaverat, et post eum Wouwerius in *Emendationibus Epidict.* Fine opusculi simile quid huic clausulæ habes, *quam Victorinus* corroborare curavit.

Ibid. l. 10. cujus lumen illud, et virtutem illam superiorem propter misericordiam, scintillam salvam esse] Sic editt. ante Rigaltium, qui voces *illam superiorem propter* hic omisit. Sed locum mancum et corruptum Junius hoc modo supplevit, atque emendavit. Cui *lumen illud et virtutem illam superiorem propter misericordiam* vitæ scintillam immi-

sisse; hanc *scintillam salvam esse*. Convenit hæc emendatio tam cum iis, quæ in cap. 3. sequuntur, quam cum Tertulliano in lib. *De Anima* cap. 23. atque Irenæo lib. I. *Contra Hæreses* cap. 22. ubi de Saturnini scitis agitur. Interea a Junio præclare emendante rectius, ni fallor, positum fuisset *scintillam vitæ*, quam *vitæ scintillam*, siquidem propter τὸ ὁμοιοτελευτὸν, seu vocis *scintillæ* repetitionem, omissio vocum interjectarum contigisse videatur.

P. 158. l. 33. frequenter] An frequentare? SEMLER. Alioquin adverbium cum *concutere* construendum foret. Sed fortasse scribendum, *et* seditione res *frequenter et* bello *concutere*, pro *et* seditiones *frequenter et* bella *concutere*.

P. 159. l. 13. ex hac permixtione pudor est dicere quæ fœda et immunda sunt et cætera obscœna; omnes enim refert quosdam turpitudinis natos, &c.] Ita se habet edit. princeps. In editt. Paris. et Franek. *sunt* post *immunda* cum sequentibus positum est. In hunc autem modum locum repræsentavit Rigaltius. *Ex hac permixtione pudor est dicere quæ fœda et immunda sunt. Homines enim refert quosdam turpitudinis natos*. Cum vero omnia hæc et plura post voces *ex hac permixtione* usque ad illas, *natos præterea dæmones*, παρενθετικῶς collocata videantur, totum locum velim ita refingere, atque distinguere: *Ex hac permixtione* (*pudor est dicere, quæ fœda et immunda. Sunt et cætera obscœna;* omne *enim refert* quasdam *turpitudinis* notas, *et complexus, et permixtiones execrabiles, obscœnasque conjunctus* (hoc est, *conjunctiones*), *et quædam ex ipsis adhuc turpiora*) *natos præterea dæmones et deos* &c. Hoc mihi quidem placet. Sed Rigaltius, qui ipse *homines* pro *omnes* posuit, in notis suis refert, monuisse virum eruditissimum, legendum *æones*, propter Epiphanium in Hæres. Καὶ ἐκ τούτου τοῦ αἰῶνος τοῦ αἰσχροῦ καὶ τῆς μήτρας γεγονέναι Θεούς τε καὶ τοὺς ἀγγέλους καὶ δαίμονας. Scribere autem jusserat Latinus Latinius, *communes* pro *omnes*, quod probat Junius. Cæterum voces *quasdam* et *notas*, quæ in edit. Halensi extantes conjectura tantum nituntur, in contextu errore, atque præter morem meum, absque monitu positæ sunt.

Ibid. l. 18. conjunctas] Hoc est *conjunctiones*. RIGALT.

Ibid. l. 21. et jam præterimus] Sic cum editore Romano lego, pro *etiam prœterimus*. Vult Semlerus reponere, *Si etiam præterimus, satis est nobis* &c. Supra in lin. 20. tollebatur a Junio vox *satis* ante *sacrilega*. Sed neutram approbo conjecturam.

Ibid. l. 23. gravissima sententiæ auctoritate] An reponendum *gravissimæ?*

P. 160. l. 11. gravitate materiæ permixta sibi] Legendum videtur *permixtæ*.

Ibid. l. 12. in medietate relictum extendisse totum, effecisse sic cœlum] Sic editur. Sed conjecit scribendum *extendisse* se Semlerus et ante eum Latinus Latinius, qui et recte censuit ponendum esse *et fecisse* pro *effecisse*. Fortasse igitur ita legendus est locus, *in medietate* vero *relictum extendisse* se *totum*, et fecisse *sic cœlum*.

Ibid. l. 17. quem occlusisse] Conjecerat legendum, atque *occlusisse* Junius. Malim *queis* vel *quibus* reponere.

Ibid. l. 28. et similitudinem serpentis] For. legendum, ad *similitudinem serpentis*.

P. 161. l. 20. per passionem Christi] Hoc est, si pateretur Christus.

Ibid. l. 28. dum Abel interfectum dicerent] Anne *cum* et *disceret* reponenda? Apud Epiphanium in *Hæres.* xxxix. *Sethianorum*, de hac matre hoc positum est, γνοῦσα ὅτι ἀπέκταυται Ἄβελ, ἐνθυμηθεῖσα ἐποίησε γεννηθῆναι τὸν Σῆθ, καὶ ἐν τούτῳ ἔθηκε τὴν αὐτῆς δύναμιν. c. ii. p. 284. edit. Petav.

P. 162. l. 8. etiam semen Cham] Sic cum edit. principe Rigaltius. Atque hæc notavit ad edit. Halensem Semlerus. " *Cain*, Fran. Paris. ut jam conjiciebat Rhenanus. At Ri-" galt. et Veneta (nupera editio) retinent *Cham*, quam lec-" tionem etiam Junius ex Epiphanio comprobat." Εἰσέδυσαν (angeli) τὸν Χὰμ εἰς τὴν κίβωτον ὄντα τοῦ αὐτῶν σπέρματος, inter Epiphanii verba sunt in *Hæresi* xxxix. cap. 3. Habent *Cham* Rhenani edd. 3. et 4. *Chain* et *Cham* valde similia sunt.

Ibid. l. 25. eo quod et firmior et robustior ex cæteris fuerit, et quo colligeret tentata animarum sola salute, nullas corporis resurrectiones] Sic edit. princeps. Sed vulgo cum abest *ex* ante *cæteris*, tum *ex* pro *et* ante *quo* positum est. Legendum puto *robustior* ea *cæteris fuerit;* porro adducor ut sentiam, de anima Christi intelligendum esse, nulla facta mutatione, quod hic sequitur, posito *colligeret* pro eo quod est *statueret, doceret*. Ait autem Semlerus, " *ex quo* " colligere est retenta *animarum sola salute* &c. legendum " censet Junius; *retenta* jam reposuerat Latinius." Scribendum conjecit annotator ad edit. Romanam hujus tractatus, *constituta tantum*, vel *admissa anim.*

Ibid. l. 32. non Dominum, sed angelum promens] *Deum* reponere velim. Fortasse supra legendum est *ab angelis* pro *ab illis*, nisi subaudiendum hoc verbum est.

P. 163. l. 4. legem esse proponit] Sic editt. Rhenani, sed posteræ habent *etiam* pro *esse*. Legerim, *legem* observan-

negativa cuivis sensum auctoris bene perpendenti amovenda videbitur. Porro illud animadvertendum est, posita fuisse hæc verba in editt. principe et Parisina post vocem *mandaveram;* displicuisse autem Junio transpositionem, quæ eorundem postea facta est, glossam huic loco accessisse existimanti. Ita enim scribit: " Falluntur, qui hic " transponunt auctoris verba. Ego primam editionem, et " manscriptorum consensum sequens, ita legendum censeo. " *Discentibus*, id est, discipulis, *meis eadem ad vos præ-* " *dicare mandaveram* (nimirum solummodo viva voce) *sed* " *quum vos non crederetis* (prædicationi illorum) *semel evan-* " *gelium, et ejusdem regulæ doctrinam apostolis meis de* " *legaveram*, puta literarum monumentis consignandam, et " deponendam in ecclesia mea. *Sed licuit mihi postea aliqua* " *inde mutare*, nempe ut post ab illis hæreseon auctoribus " fuit factitatum. Sic integra omnia." Hæc Junius, quibus tamen haud assentior. Sin vero vetus sententiarum ordo revocari debeat, scribendum foret, et *quum vos crederetis.*

P. 155. l. 10. qui exorbitant, et fidei veritatis periculum non cavent] Legendum putabat Junius *fide* non *fidei;* sequiturque in ipsa hujus libelli clausula, quam post Junii tempora Rigaltius adjecit, locutio *in fide veritatis*. Porro scribit S. Paulus ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος, καὶ πίστει ἀληθείας. 2 *Thess.* ii. 13. Quapropter locum ita refingo, *qui* exorbitantes fide *veritatis, periculum non cavent*. Cæterum illud, *capit opinari*, pro eo quod est, *potest fieri, ut talia opinentur, qui exorbitantes* &c. more Tertulliani est positum.

Ibid. l. 15. etiam specialiter quibusdam respondebimus] Hoc vero præstitit libris adversus Marcionem, adversus Valentinianos, adversus Praxeam &c. Minime autem sequenti opusculo, nam eo tantum indicantur hæreses, non confutantur. Rigalt.

Ibid. l. 16. Hæc in fide veritatis &c.] Voces usque ad ultimum verbum *Explicit* primus addidit Rigaltius in editione sua librorum novem Tertulliani. Hæ vero ideo omissæ esse in multis codicibus videntur, ut melius cum hoc opere cohæreret libellus, de quo illico dicturi sumus.

contra hæreticos explicit.] In codice Agobardi non ultra pergit liber De Præscriptione Hæreticorum, neque ulla fit mentio sequentis opusculi, quod incipit, *Quorum hæreticorum, ut plura prætereram* &c. Et jacebit ἀκέφαλον, nisi dicimus sic a Tertulliano adnexum fuisse operi De Præscriptione Hæreticorum, ut eo absoluto, cum aliquis adscripsisset, *Explicit de Præscriptione Hæreticorum*, idem quisquis ille fuerit, ejus ævi scriptor, pro titulo sequentis opusculi

" ille pater, qui infra vocatur, *Propator Bythos*, pronunci-" ando et aperiendo os Verbum emisit, quod adstans, quem-" libet *Æonem* nomine suo appellabat. Quare recte Rhena-" nus lectorem remisit ad illud infra de Heracleone; *sed* " *novitate quodam pronuntiationis vult videri alia sentire.* " *Introducit enim imprimis illud fuisse quod pronuntiat.*" infra. Rigaltius autem ait; " Videtur aliquid deesse, quod " suppleri possit ex iis quæ leguntur lib. adversus Valen-" tinianos pag. 296. *Tam importune filiæ occurrisset, ut* " *etiam inclamarit in eam Jao, quasi, Porro Quirites! aut,* " *Fidem Cæsaris! Inde invenitur Jao in scripturis.*" cap. 14. Antea ibid. cap. 9. scripserat Tertullianus: *Quædam et huic* (Horo) *vis est, fundamentum, universitatis illius extrinsecus custos, quem et Crucem appellant, et Lytroten, et Carpisten.* Denique vocum illarum, *Pronuntiatio appellat*, significatio hæc videtur esse, Pronuntiatione vocis *Jao*, h. e. *qui existit*, Demiurgus, sive Creator, appellatione donatur. Interea vix dubito, quin vox *Jao*, quam, ut dixi, nesciverunt editiones vetustissimæ, in pronomen *hoc* male conversa esset, atque idcirco disparere *hoc* atque expelli e contextu debuisset.

P. 163. l. 31. contristatus est] Sic edd. Rhenani et Paris. postea, Pamelio primo mutante, ut patet ex notis ejus, præstiterunt edd. Franek. et Rigaltiana *contristata est*. Ut vero monet Semlerus, in masculino subauditur æon. Itaque in hac Valentini ῥήσει *contristatus* restituendum curavi. Sed Tertullianus *Advs. Valentinianos* cap. 9. mutato vicissim genere scribit. *Namque ex illis duodecim æonibus, quos homo et ecclesia ediderant,* novissima *nata æon. Viderit solœcismus, sophia enim nomen est—prorumpit in patrem inquirere.* Pertinere vero omnia mox dicta ad istum tricesimum æonem Jao nominatum et Achamoth in defectione factum, mea fert sententia; sed conjicit Pamelius, interserendam, vel subaudiendam, post illa verba, *Hunc fecit*, vocem *Demiurgus*, cujus mater est Achamoth, ut conveniat cum Irenæo et Epiphanio, imo cum Tertulliano, auctor. Et huic quidem Pamelii opinioni favere videntur verba post paulo sequentia; *quoniam quidem ipse fuerit de aporiatione* (ἀπορίᾳ) *conceptus atque prolatus. Hunc tamen instituisse istum mundum ex his materiis, quas Achamoth vel pavendo, vel timendo, vel contristando, vel sudando præstiterat.* Inest quidem his verbis ambiguitas quædam, perinde ac fit in fabula illa Achamoth et filii Demiurgi. Hæc enim scribit Tertullianus cap. 18. ejusdem libri *Advs. Valentinianos*, ubi Ptolemæi, de quo paulo infra, sententias recenset; *Ab illo enim,* (Demiurgo) *si tamen ab illo, et non ab ipsa potius Acha-*

IN LIBELLUM

ADVERSUS OMNES HÆRESES

ANNOTATIONES.

P. 157. l. 3. QUORUM hæreticorum &c.] Quæ nunc sequuntur in Hirsaugiensi codice præcedebant librum *de Præscriptionibus*, quod Rhenanus librarii incuria factum putat. In Paternaciensi codice erat separatus libellus ἀνεπίγραφος, in altero autem libro titulum habebat, *Adversus Omnes Hæreses*. Atque sub hoc titulo in editione Rhenani ista omnia separatim excusa sunt, cum in ceteris editionibus uno tenore cum superioribus conjunguntur. SEMLER.

Ibid. l. 4. Taceo enim Judaismi hæreticos] Hæc legerat Hieronymus, cum adversus Luciferianos agens *Taceo*, inquit, *de Judaismi hæreticis, qui ante adventum Christi legem traditam dissiparunt, quod Dositheus Samaritanorum princeps prophetas repudiavit* &c. et infra, *ad eos me* converto. Hieronymus eod. *Ad eos venio hæreticos, qui evangelia laniaverunt*. RIGALT. Libellus iste una cum Vincentii Lirinensis *Commonitorio*, et Tertulliani *De Præscriptionibus*, sed separatim a Tertulliani opere, typis excusus est sub titulo *Catalogi Hæreticorum* a Carolo Barbiellini Romæ anno 1765. Ego titulum, qui in edit. principe huic opusculo datus est, *Adversus Omnes Hæreses, seu potius, de Hæresibus Liber*, partim præfixi.

Ibid. l. 19. Hic ausus est summam se dicere virtutem, id est, summum Deum] Similiter scribit de Simone Tertullianus libro *de Anima* cap. 34, *et se quidem finxit summum Patrem*. Referente quoque Irenæo lib. II. *Advs. Hæreses*, cap. 8. dicebat Simon iste, *semetipsum esse summum Deum*. Ferunt *Apostolorum Actus*, Simonem ipsum λέγειν εἶναι τινα ἑαυτὸν μέγαν, cæteros vero omnes de eo dicere, Οὗτός ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μεγάλη. cap. viii. comm. 10. 11.

Ibid. l. 21. ac dæmone se oberrante qui esset sapientia, descendisse quærendum] Ita se habet editio princeps. Sed in duabus posterioribus Rhenani editionibus, quas secutæ sunt editt. Paris. Franek. Rigaltiana, extat *a dæmone se oberrante, qui esset sapientia, descendisse quærendum*, nisi

P. 165. l. 11. denique Jesum Christum descendisse] Addendum *in* ante *Jesum* monuit Semlerus.

P. 166. l. 5. Hic ex occasione &c.] Hunc scripturæ sacræ locum cum quæstione de origine mali conjungebat Marcion, qui duos Deos Cerdonem imitatus propterea introducebat.

Ibid. l. 7. eadem dicere] Forte, *eadem* dicens, nisi quis forte velit, *eademque* dicere. JUNIUS. Ita Rhenanus *eadem dicere* retinere voluerat, verbo *conatus est* ex præcedentibus subaudito. Supplere *et* ante eadem vult Annotator ad edit. Romanam. Sed fortasse *eadem* dicens præferendum est.

Ibid. l. 14. in carnem suam lapsus est] Superius annotata vide ad Tertulliani *De Præscr.* cap. 30.

Ibid. l. 16. infinitis superioribus partibus] Legere vult Junius *infiniti.* Malim reponere in *infinitis superioribus partibus.* Habes supra, *in summis et illis infinitis partibus.* cap. ii. p. 158.

Ibid. l. 19. Hoc vult videri] Legundum *hinc*, vel *ab hoc.* Junius. An *huic*, i. e. *ab hoc?* SEMLER. Præferendum videtur, *ab hoc.*

P. 167. l. 1. animarum solarum dicit salutem] An *docet* pro *dicit* legendum?

Ibid. l. 3. privatas] Esotericas.

Ibid. l. 17. Sunt enim qui—dicantur,—pronuntientur.] Si quid refert me hoc fecisse, revocavi ex editt. Rhenani principe et Parisina *dicantur* pro *dicuntur*, et ex ed. Rhenani ultima et Parisina (deficit enim in ed. principe alterum orationis membrum) *pronuntientur* pro indicativo *pronuntiantur.* Pamelius ex MS. Vaticano *dicuntur* substituit.

Ibid. l. 21. et communem quidem illam] Melius abesset particula *et.*

Ibid. l. 30. Blastus accedens &c.] Hinc eruitur causa, cur separaverit sese ab ecclesia Blastus, ad quem S. Irenæus epistolam misit *de Schismate* inscriptam. Confer Eusebii *Hist. Eccl.* lib. V. capp. 15. et 20. Vid. et supra p. 34. hujusce voluminis.

P. 168. l. 3. Christum pro nomine adprehensus negavit] Editionis principis lectionem revocavi, ad quam notavit Rhenanus, "pro nomine, hoc est, ob professionem nominis "Christiani." Nam istud ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος subaudita τοῦ Χριστοῦ, phrasis est scriptoribus veteribus solennis, quæ sumpta ex Scriptura S. videtur. Videsis *Reliquias Sacr.* vol. III. p. 335. in notis ad S. Petrum Alex. Verumtamen postea Rhenanus in ultima sua editione hæc substituit, *qui posteaquam Christi pro nomime adprehensus est in Christum*

blasphemare non destitit. Extat hæc lectio in subsequenti edit. Paris. Deinde Pamelius ex codice edidit Vaticano; *Christi pro nomine comprehensus negavit.* Hoc secutus est Rigaltius. Voluerat quoque Latinius legere, *Christi pro nomine*, non *Christum pro nomine.* Sed de hac quæstione aliter sentio, et ipsa quoque lectionis quæ extat varietas ex corruptione locutionis parum intellectæ orta esse videtur. Phrasis hujus exempla extant in Tertulliani libro *De Patientia*, nomen *cum familia ipsius persequentes*, cap. 2. et lib. *Contra Gnosticos* cap. 11. Cæterum refert Rigaltius, emendatum esse hunc librum *de Præscr. Hæret.* locis quinque et nonaginta ex codicibus Agobardi et Ursini. Ego a recensione Rigaltiana octagies discessi.

P. 168. l. 9. nullo alio præ cæteris nisi sola justitiæ auctoritate] Sic edd. Rhenanianæ et Paris. *nulla alia* editt. Franek. et Rigaltiana. Scribendum videtur, *nullo alio* præcellentem *cæteris, nisi sola justitiæ autoritate.*

Ibid. l. 26. Victorinus] De hoc Victorino nihil apud alios scriptores. ANNOTATIO ad edit. hujus libelli Romanam.

FIRMILIANI

EPISTOLA AD S. CYPRIANUM,

CONTRA

EPISTOLAM STEPHANI EPISCOPI ROMANI,

E GRÆCO ANTIQUITUS CONVERSA.

dam *esse proponit*. Quomodo vero hoc collegerit Ebion ex verbis, quæ adducuntur, scripturæ sacræ, ambegissem, nisi suppeditaret istæc *Indiculus Hæresium* S. Hieronymo adscriptus. *Carpocras, Cerinthus, et Hebion. Hi tres sibi successerunt, docentes omnia secundum legem, circumcidi, observare sabbata, et dies festos Judaicos; Christus enim hæc omnia observavit. Sufficere dicentes ita esse doctorem* (for. *doctum*) *ut magistrum*. (Matt. x. 25.)

P. 163. l. 9. circumcidens] Vulgo *circumducens*, cui quidem lectioni, sicut alteri *circumdicens*, prætuli ego *circumcidens*, quod ut lectio varians ad marg. edit. principis extat, in qua *circumdicens* legitur. *Circumducere* vult rescribere Latinius.

Ibid. l. 13. semen] Legit Ciaconius processisse *mentem et veritatem*, argute conjiciens vocem *semen* ex fine vocis præcedentis et principio sequentis inscite conflatam esse, atque hanc conjecturam non possum quin probem. Junius adsentit Semlerus. At vero vocem *semen* retinendum hoc loco esse, cuique patebit Tertullianum inspicienti in libro *Advs. Valentinianos* capp. 7. et 25. ubi de his nugis disputatur.

Ibid. l. 16. de sermone autem et vita] Scilicet his, quos statim ante appellaverat *Verbum et vitam*, Λόγον καὶ ζωήν.

Ibid. l. 23. in defectionem] Fortasse hic, et postea, *in defectione* legendum, prout in edd. aliquot scribitur. Cæterum ait Tertullianus *Advs. Valentinianos* cap. 10. *Hujus* (Hori) *prædicant opera et repressam ab inlicitis, et purgatam a malis, et deinceps confirmatam Sophiam; et conjugio restitutam, et ipsam quidem in pleromatis censu remansisse. Enthymesin vero (quam et* Achamoth *vocant*, verba Irenæi sunt lib. I. init. cap. 4. quocum consentit Tertullianus cap. 14. et alibi) *ejus et illam appendicem Passionem ab Horo relegatam et crucifixam, et extra eum factam; malum, quod aiunt, foras*. Hæc Tertullianus.

Ibid. l. 26. dicto Jao; hoc pronuntiatio appellat] Vocem *Jao* nescierunt editiones ante Pamelium, qui Macereum secutus est, Gallicum hujus libelli interpretem, ex Irenæo et Epiphanio locum corrigentem. Legendum vero *missus* pro *misisset*, quod habent editt. Rhenanianæ et Paris. primus proposuerat Latinius. Ad verba, *Hoc pronunciatio* appellat, adnotat Pamelius; "— Addens (Macereus in Annotationi-" bus), *Hoc pronuntiatio appellat*, ac si dicat, tale sortitur " nomen ille pleromatis custos, alludit ad *Heracleonitarum* " *et Marcosiorum* hæresin, quæ, (Irenæo lib. I. c. 9. et Epi-" phanio hær. 34. testibus) hoc adstruebat, quod primus

FIRMILIANUS.

GUIL. CAVIUS, *Hist. Lit.* vol. I. p. 123.

FIRMILIANUS[a], vir genere, pietate, atque eruditione illustris, circa an. 233. Cæsareæ Cappadocum episcopus factus est. Multa ei cum Origene tunc docendi munere Cæsareæ in Palestina fungente familiaritas intercessit, immo tam propenso erga Origenem animo fuit, ut modo illum in suam provinciam ad ecclesiarum utilitatem evocaret, modo ad ipsum visendum Judæam usque proficisceretur, et cum eo aliquamdiu maneret, ut majorem rerum divinarum cognitionem perciperet (Euseb. lib. VI. c. 26. 27.) Tanti ab omnibus habitus est, ut gravioribus ecclesiæ negotiis eo tempore agitatis semper interfuerit. Magnas cum Stephano Romano pontifice ob dogma de Hæreticis Rebaptizandis lites exercuit. Coacta enim episcoporum Galatiæ, Phrygiæ, Ciliciæ, et proximarum provinciarum synodo Iconiensi, Cypriani sententiam hæreticos denuo esse rebaptizandos adversus Stephanum constanter contendentis confirmavit: propterea a Stephano male habitus, qui rupto pacis ecclesiasticæ vinculo eum ab ecclesiæ suæ communione abscidit. Anno 265. synodo orientalium Antiochiæ adversus Paulum Samosatenum ejusdem urbis episcopum habitæ interfuit, et magna pars erat; in qua dogmatis

[a] Conf. Tillemont. Memor. Eccles. ad Vit. Firmilian. vol. IV.

a Paulo invecti novitatem quidem damnavit, hominem vero ipsum sententiam se mutaturum promittentem damnare distulit, ab homine nullius fidei deceptus, speransque sine ullo religionis dispendio rem optime posse constitui. Synodi istius epistola synodica a Turriano tenebris eruta exstat Gr. Lat. Concil. tom. I. Auctuar. Bibliothec. PP. Paris. 1624. tom. I. pag. 302. (Edita apud *Concilium Antioch. contra Paulum Samosatenum* in vol. II. *Reliquiar. Sacr.*) Cum vero anno 270 ad secundam synodum Antiochenam adversus eundem Paulum collectam iter faceret, et jam Tarsum usque pervenerat; ibi grandævus decessit: uti synodi istius Patres in literis suis encyclicis testantur[b]. Extat inter Epistolas Cyprianicas [c]*Firmiliani ad Cyprianum Epistola*, a Cypriano, cujus stylum plane sapit, Latine, ut videtur, versa; qua confirmata Cypriani de Hæreticorum Baptismo sententia, Stephanum papam ob inhumanitatem, audaciam, insolentiam, aliaque ab eo improbe gesta acerbe perstringit. Firmiliani libros, quos post se reliquit, citat Basilius de Spriritu S. cap. xxix. p. 360. quot vero, vel quinam fuerint non dicit.

[b] Ap. Euseb. lib. VII. cap. 30.

[c] Conf. Fabr. Bibl. med. et infim. Latinit. lib. VI. vol. ii. p. 499.

FIRMILIANI

EPISCOPI CÆSAREÆ CAPPADOCIÆ

AD

CYPRIANUM CONTRA EPISTOLAM STEPHANI.

I. FIRMILIANUS Cypriano fratri in Domino salutem. Accepimus per Rogatianum carissimum nostrum, diaconum a vobis missum, literas quas ad nos fecisti, frater dilectissime, et gratias propter hoc Domino maximas egimus: quod contigerit, ut qui corpore ab invicem separamur, sic spiritu adunemur; quasi non unam tantum regionem tenentes, sed in ipsa [atque in] eadem domo simul inhabitantes. Quod et decet dicere, quia et spiritalis domus
Dei una est. Erit enim in novissimis, ait propheta, Isai. ii.
diebus manifestus mons Domini et domus Dei super vertices montium. In quam convenientes cum Ps. xxvi
jucunditate adunantur, secundum quod et in psalmo hoc postulatur a Domino, inhabitare in domo Dei per omnes dies vitæ. Unde et in alio loco manifestatum est, esse apud sanctos magnam voluntatis caritatem (*for.* alacritatem), in unum convenire:
Ecce, inquit, quam bonum et voluptabile est, ut Ps. cxxxi.
habitent fratres in unum. Adunatio enim et pax et concordia, non solum hominibus fidelibus et cognoscentibus veritatem, sed et angelis ipsis cœlestibus voluptatem maximam præstat; quibus dicit
sermo divinus, esse gaudium in uno peccatore pœ- Luc. xv.
nitentiam agente, et ad unitatis vinculum rever-

blasphemare non destitit. Extat hæc lectio in subsequenti edit. Paris. Deinde Pamelius ex codice edidit Vaticano; *Christi pro nomine comprehensus negavit.* Hoc secutus est Rigaltius. Voluerat quoque Latinius legere, *Christi pro nomine*, non *Christum pro nomine.* Sed de hac quæstione aliter sentio, et ipsa quoque lectionis quæ extat varietas ex corruptione locutionis parum intellectæ orta esse videtur. Phrasis hujus exempla extant in Tertulliani libro *De Patientia*, nomen *cum familia ipsius persequentes*, cap. 2. et lib. *Contra Gnosticos* cap. 11. Cæterum refert Rigaltius, emendatum esse hunc librum *de Præscr. Hæret.* locis quinque et nonaginta ex codicibus Agobardi et Ursini. Ego a recensione Rigaltiana octagies discessi.

P. 168. l. 9. nullo alio præ cæteris nisi sola justitiæ auctoritate] Sic edd. Rhenanianæ et Paris. *nulla alia* editt. Franek. et Rigaltiana. Scribendum videtur, *nullo alio* præcellentem *cæteris, nisi sola justitiæ autoritate.*

Ibid. l. 26. Victorinus] De hoc Victorino nihil apud alios scriptores. ANNOTATIO ad edit. hujus libelli Romanam.

chielem et Danielem, posteriores ætate, ad unanimitatis vinculum virtus divina conjunxit; ut quamvis temporibus longis discreti essent, eadem tamen divina inspiratione sentirent. Quod et nunc in vobis animadvertimus, ut qui longissimis regionibus a nobis separati estis, sensu tamen et spiritu copulatos vos esse nobiscum proberetis. Quod totum hoc fit divina unitate. Nam cum Dominus unus atque idem sit qui habitat in nobis, conjungit ubique et copulat suos vinculo unitatis. Unde in universam [Ps. xviii. 4] terram exivit sonus eorum, qui a Domino missi sunt, unitatis spiritu velociter currentes. Sicut e contrario nihil prodest aliquos proximos et junctos sibi esse corporibus, si animo et mente dissideant; quando adunari animæ omnino non possint, quæ se a Dei unitate diviserint: Ecce enim, inquit, qui [Ps. lxxii. 26.] longinquant se abs te, peribunt: sed tales judicium Domini pro merito suo subibunt, recedentes a verbis ejus qui Patrem pro unitate deprecatur, et dicit: [Jo. xvii. 22] Pater da ut quomodo ego et tu unum sumus, sic et hi in nobis unum sint.

III. Nos vero ea quæ a vobis scripta sunt, quasi nostra propria suscipimus, nec in transcursu legimus, sed sæpe repetita memoriæ mandamus: neque obest utilitati salutari, aut eadem retexere ad confirmandam veritatem, aut et quædam addere ad cumulandam probationem. Si quid autem a nobis additum fuerit, non sic additur quasi a vobis aliquid minus dictum sit; sed quoniam sermo divinus humanam naturam supergreditur, nec potest totum et perfectum anima concipere. Idcirco et tantus est numerus prophetarum, ut multiplex divina sapientia per multos distribuatur. Unde et tacere præci- [1 Cor. xiv. 30.]

cipitur, primo in prophetia loquenti, si secundo fuerit revelatum. Qua ex causa necessario apud nos fit, ut per singulos annos seniores et præpositi in unum conveniamus ad disponenda ea quæ curæ nostræ commissa sunt: ut si qua graviora sunt, communi consilio dirigantur; lapsis quoque fratribus et post lavacrum salutare a diabolo vulneratis, per pœnitentiam medela quæratur; non quasi a nobis remissionem peccatorum consequantur, sed ut per nos ad intelligentiam delictorum suorum convertantur, et Domino plenius satisfacere cogantur. Quoniam vero legatus iste a vobis missus regredi ad vos festinabat, et hibernum tempus urgebat; quantum potuimus ad scripta vestra rescripsimus.

lefellitur ssertio Stehani dientis, quod postoli ab æreticis enientes aptizare rohibuerint.

IV. Et quidem quantum ad id pertineat quod Stephanus dixit, quasi apostoli eos qui ab hæresi veniant, baptizari prohibuerint, et hoc custodiendum posteris tradiderint; plenissime vos respondistis, neminem tam stultum esse qui hoc credat apostolos tradidisse, quando etiam ipsas hæreses constet execrabiles ac detestandas postea extitisse. Cum et Marcion Cerdonis discipulus inveniatur, sero post apostolos et post longa ab eis tempora, sacrilegam adversus Deum traditionem induxisse. Apelles quoque blasphemiæ ejus consentiens, multa alia nova et graviora, fidei ac veritati inimica addiderit. Sed et Valentini et Basilidis tempus manifestum est, quod et ipsi post apostolos et post longam ætatem, adversus ecclesiam Dei sceleratis mendaciis suis rebellaverint. Cæteros quoque hæreticos constat pravas suas sectas et inventiones perversas prout quisque errore ductus est, postea induxisse; quos omnes Tit. iii. 11. manifestum est a semetipsis damnatos esse, et ante

diem judicii inexcusabilem sententiam adversus semetipsos dixisse: quorum baptisma qui confirmat, quid aliud quam cum ipsis se adjudicat, et se ipse participem talibus faciendo condemnat.

Ecclesia Romana tanquam custos traditionum minus diligens defertur.

V. Eos autem qui Romæ sunt non ea in omnibus observare quæ sunt ab origine tradita, et frustra apostolorum auctoritatem prætendere; scire quis etiam inde potest, quod circa celebrandos dies paschæ, et circa multa alia divinæ rei sacramenta, videat esse apud illos aliquas diversitates, nec observari illic omnia æqualiter, quæ Hierosolymis observantur. Secundum quod in ceteris quoque plurimis provinciis, multa pro locorum et nominum (*for.* hominum, *Baluz.*) diversitate variantur; nec tamen propter hoc ab ecclesiæ catholicæ pace atque unitate aliquando discessum est. Quod nunc Stephanus ausus est facere, rumpens adversum vos pacem, quam semper antecessores ejus vobiscum amore et honore mutuo custodierunt: adhuc etiam infamans Petrum et Paulum beatos apostolos, quasi hoc ipsi tradiderint; qui in epistolis suis hæreticos execrati sunt, et ut eos evitemus monuerunt. Unde apparet traditionem hanc humanam esse, quæ hæreticos asserit, et baptisma quod non nisi solius ecclesiæ est, eos habere defendit.

Rom. xvi. 17. 2 Pet. iii. 17.

Ratio redditur quare hæretici alterutrum ad se venientes non baptizant.

VI. Sed et ad illam partem bene a vobis responsum est, ubi Stephanus in Epistola sua dixit: *Hæreticos quoque ipsos in baptismo convenire, et quod ad alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum,* quasi et nos hoc facere debeamus. Quo in loco, etsi vos jam probastis satis ridiculum esse, ut quis sequatur errantes; illud tamen ex abundanti addimus: non esse mirum si sic

a Paulo invecti novitatem quidem damnavit, hominem vero ipsum sententiam se mutaturum promittentem damnare distulit, ab homine nullius fidei deceptus, speransque sine ullo religionis dispendio rem optime posse constitui. Synodi istius epistola synodica a Turriano tenebris eruta exstat Gr. Lat. Concil. tom. I. Auctuar. Bibliothec. PP. Paris. 1624. tom. I. pag. 302. (Edita apud *Concilium Antioch. contra Paulum Samosatenum* in vol. II. *Reliquiar. Sacr.*) Cum vero anno 270 ad secundam synodum Antiochenam adversus eundem Paulum collectam iter faceret, et jam Tarsum usque pervenerat; ibi grandævus decessit: uti synodi istius Patres in literis suis encyclicis testantur[b]. Extat inter Epistolas Cyprianicas [c]*Firmiliani ad Cyprianum Epistola*, a Cypriano, cujus stylum plane sapit, Latine, ut videtur, versa; qua confirmata Cypriani de Hæreticorum Baptismo sententia, Stephanum papam ob inhumanitatem, audaciam, insolentiam, aliaque ab eo improbe gesta acerbe perstringit. Firmiliani libros, quos post se reliquit, citat Basilius de Spriritu S. cap. xxix. p. 360. quot vero, vel quinam fuerint non dicit.

[b] Ap. Euseb. lib. VII. cap. 30.

[c] Conf. Fabr. Bibl. med. et infim. Latinit. lib. VI. vol. ii. p. 499.

tenendum contra hæreticos, firmiter et vindicandum, cum a quibusdam de ista re dubitaretur.

Et quoniam Stephanus et qui illi consentiunt, contendunt dimissionem peccatorum et secundam nativitatem in hæreticorum baptisma posse procedere, apud quos etiam ipsi confitentur Spiritum Sanctum non esse; considerent et intelligant spiritalem nativitatem sine Spiritu esse non posse; secundum quod et beatus apostolus Paulus eos qui ab Joanne baptizati fuerant, priusquam missus esset Spiritus Sanctus a Domino, baptizavit denuo spiritali baptismo, et sic eis manum imposuit, ut acciperent Spiritum Sanctum. Quale est autem ut cum Paulum post Joannis baptisma iterato discipulos suos baptizasse videamus; nos eos qui ab hæresi ad ecclesiam veniunt, post inlicitam et profanam eorum tinctionem baptizare dubitemus? Nisi si his episcopis, quibus (*for.* qui sunt) nunc, minor fuit Paulus; ut hi quidem possint per solam manus impositionem venientibus hæreticis dare Spiritum Sanctum; Paulus autem idoneus non fuerit, qui ab Joanne baptizatis Spiritum Sanctum per manus impositionem daret, nisi eos prius etiam ecclesiæ baptismo baptizasset.

Stephanus eo quod agnoscat hæreticos Sp. Sanctum dare non posse, convincitur eo nec baptizare in remissionem peccatorum.

Act. xix.

VII. Illud quoque absurdum, quod non putant quærendum esse, quis sit ille qui baptizaverit, eo quod qui baptizatus sit, gratiam consequi potuerit invocata trinitate nominum Patris, et Filii, et Spiritus Sancti. Deinde, hæc erit sapientia quam scribit Paulus esse in his qui perfecti sunt, ut qui est in ecclesia perfectus et sapiens, hoc aut defendat, aut credat, quod invocatio hæc nominum nuda sufficiat ad remissionem peccatorum, et baptismi sanc-

Non satis videtur in nomine Patris et Filii et Sp. Sancti baptizare si constet illis vocibu alios quam qui in evangelio prædicantur designari.

1 Cor. ii. 6

tificationem. Cum hæc tunc utique proficiant, quando et qui baptizat habet Spiritum Sanctum, et baptisma quoque ipsum non sit sine Spiritu constitutum. Sed dicunt eum qui quomodocunque foris baptizatur, mente et fide sua, baptismi gratiam consequi posse: quod et ipsum sine dubio ridiculum est, quasi de cœlo adducere ad se possit aut mens prava justorum sanctificationem, aut fides falsa credentium veritatem. Non omnes autem qui nomen Christi invocant, audiri, et invocationem suam consequi aliquid gratiæ posse, Dominus ipse manifestat dicens: multi venient in nomine meo dicentes; ego [c. xiii.] sum Christus, et multos fallent: nulla quippe differentia est inter pseudoprophetam et hæreticum. Nam ut ille in nomine Dei aut Christi, ita iste in sacramento baptismi fallit. Mendacio uterque nititur ad decipiendas hominum voluntates.

[oria ieris rgume- sacra- ta ad- istran-] VIII. Volo autem vobis et de historia (*for. addend.* rei) quæ apud nos facta est, exponere ad hoc ipsum pertinente. Ante viginti enim et duos fere annos, temporibus post Alexandrum Imperatorem, multæ istic conflictationes et pressuræ acciderunt, vel in commune omnibus hominibus, vel privatim Christianis; terræ etiam motus plurimi et frequentes extiterunt, ut per Cappadociam et per Pontum multa subruerent, quædam etiam civitates in profundum receptæ, dirupti soli hiatu devorarentur, ut ex hoc persecutio quoque gravis adversum nos Christiani nominis fieret. Quæ post longam retro ætatis pacem repente oborta, de inopinato et insueto malo ad turbandum populum nostrum terribilior effecta est. Serenianus tunc fuit in nostra provincia præses, acerbus et dirus persecutor. In hac autem perturbati-

one constitutis fidelibus, et huc atque illuc persecutionis metu fugientibus, et patrias suas relinquentibus, atque in alias partes regionum transeuntibus (erat enim transeundi facultas, eo quod persecutio illa, non per totum mundum, sed localis fuisset), emersit istic subito quædam mulier, quæ in extasin constituta, propheten se præferret, et quasi Sancto Spiritu plena sic ageret. Ita autem principalium dæmoniorum impetu ferebatur, ut per longum tempus sollicitaret et deciperet fraternitatem, mirabilia quædam et portentosa perficiens; et facere se terram moveri polliceretur. Non quod dæmoni tanta esset potestas, ut terram movere aut elementum concutere vi sua valeret; sed quod nonnunquam spiritus nequam præsciens et intelligens terræ motum futurum, id se facturum esse simularet, quod futurum videret. Quibus mendaciis et jactationibus subegerat mentem singulorum, ut sibi obedirent, et quocunque præciperet et duceret sequerentur: faceret quoque mulierem illam cruda hueme nudis pedibus per asperas nives ire, nec vexari in aliquo aut lædi illa discursione: diceret etiam se in Judæam et Hierosolymam festinare, fingens tanquam inde venisset. Hic et unum de presbyteris rusticum, item et alium diaconum fefellit, ut eidem mulieri commiscerentur, quod paulo post detectum est. Nam subito apparuit illi unus de exorcistis, vir probatus et circa religiosam disciplinam bene semper conversatus, qui exhortatione quoque fratrum plurimorum, qui et ipsi fortes ac laudabiles in fide aderant, excitatus, erexit se contra illum spiritum nequam revincendum (*for.* ad revincendum); qui subtili fallacia etiam hoc paulo ante prædixerat,

venturum quendam aversum et tentatorem infidelem. Tamen ille exorcista inspiratus Dei gratia fortiter restitit, et esse illum nequissimum spiritum qui prius sanctus putabatur ostendit. Atqui illa mulier, quæ prius per præstigias et fallacias dæmonis, multa ad deceptionem fidelium moliebatur, inter cetera quibus plurimos deceperat, etiam hoc frequenter ausa est, ut et invocatione non contemtibili sanctificare se panem et eucharistiam facere simularet, et sacrificium Domino non sine sacramento solitæ prædicationis offerret; baptizaret quoque multos usitata et legitima verba interrogationis usurpans, ut nil discrepare ab ecclesiastica regula videretur. Quid igitur de hujus baptismo dicemus, quo nequissimus dæmon per mulierem baptizavit? Numquid et hoc Stephanus, et qui illi consentiunt comprobant? maxime cui nec symbolum Trinitatis, nec interrogatio legitima et ecclesiastica defuit? Potest credi aut remissio peccatorum data, aut lavacri salutaris regeneratio rite perfecta, ubi omnia quamvis ad imaginem veritatis, tamen per dæmonem gesta sunt? nisi si et dæmonem in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti, gratiam baptismi dedisse contendunt, qui hæreticorum baptisma defendunt. Apud quos sine dubio idem error est, dæmonum fallacia ipsa est; quando apud illos omnino Spiritus Sanctus non est. Illud etiam quale est, quod vult Stephanus, his qui apud hæreticos baptizantur, adesse præsentiam et sanctimoniam Christi? Nam si
al. iii. 27. non mentitur apostolus dicens: Quotquot in Christo tincti estis, Christum induistis; utique qui illic in Christo baptizatus est, induit Christum: si autem induit Christum, accipere potuit et Spiritum Sanc-

tum qui a Christo missus est, et frustra illi venienti ad accipiendum Spiritum manus imponitur: nisi si a Christo Spiritum induit, ut apud hæreticos sit quidem Christus, non sit autem illic Spiritus Sanctus.

Hæretici qui adulterant fidei filios Dei generare non possunt.

IX. Decurramus vero breviter et cetera quæ a vobis copiose et plenissime dicta sunt, festinante vel maxime ad vos Rogatiano diacono carissimo nostro. Sequitur enim illud, quod interrogandi sunt a nobis qui hæreticos defendunt, utrum carnale sit eorum baptisma, an spiritale. Si enim carnale est: nihil differunt a Judæorum baptismo, quo sic illi utuntur, ut eo tanquam communi et vulgari lavacro tantum sordes laventur. Sin autem spiritale est; quomodo apud illos esse baptisma spiritale potest, apud quos Spiritus Sanctus non est? Ac per hoc aqua qua tinguntur, lavacrum est illis carnale tantum, non baptismi sacramentum. Quod si baptisma hæreticorum habere potest regenerationem secundæ nativitatis; non hæretici, sed filii Dei computandi sunt, qui apud illos baptizantur. Secunda enim nativitas quæ est in baptismo, filios Dei generat. Si autem sponsa Christi una est, quæ est ecclesia catholica; ipsa est quæ sola generat Dei filios. Neque enim multæ sponsæ Christi; cum dicat apostolus: Despondi vos uni viro virginem castam assignare Christo. (2 Cor. xi.) Et, Audi filia et vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere populi tui; quia desideravit Rex speciem tuam. (Ps. xliv. 1) Et, Veni sponsa de Libano, advenies et pertransibis a principio fidei. (Cant. iv.) Et, Ingressus sum in hortum meum soror mea, sponsa. (Cant. v.) Videmus unam personam ubique proponi, quia et sponsa est una. Non est autem una nobiscum hæreticorum

synagoga, quia nec sponsa est, adultera et fornicaria; unde nec potest filios Dei parere. Nisi si secundum quod Stephano videtur, hæresis quidem parit et exponit: expositos autem ecclesia suscipit; et quos non ipsa pepererit pro suis nutrit, cum filiorum alienorum mater esse non possit. Et ideo Christus Dominus noster unam esse manifestans sponsam suam, et unitatis ejus sacramentum decla-
.. xi. 23. rans, ait: Qui non est mecum, adversus me est, et qui non mecum colligit, spargit. Si enim nobiscum est Christus, hæretici autem non sunt nobiscum, pro certo adversus Christum sunt hæretici: et si nos colligimus cum Christo, non colligunt autem nobiscum hæretici, sine dubio spargunt.

lesia ...tus con- ...us; et ... extra ...m non salus. ...t. iv.

XI. Sed nec illud prætereundum est a nobis, quod a vobis necessario dictum est, quod ecclesia, secundum Canticum Canticorum, hortus sit conclusus, et fons signatus, paradisus cum fructu pomorum. Qui autem nunquam in hunc hortum introierunt, neque paradisum a Deo Creatore plantatum viderunt, quomodo de fonte qui intus inclusus est, et divino sigillo signatus est, aquam vivam lavacri salutaris præbere alicui poterunt? Cum vero et arca Noe nihil aliud fuerit quam sacramentum ecclesiæ Christi, quæ tunc omnibus foris pereuntibus eos solos servavit qui intra arcam fuerunt; manifeste instruimur ad ecclesiæ unitatem perspiciendam, quem-
'et. iii. admodum et apostolus Petrus posuit, dicens: Sic et vos similiter salvos faciet baptisma: ostendens, quoniam quomodo qui cum Noe in arca non fuerunt, non tantum purgati et salvati per aquam non sunt, sed statim diluvio illo perierunt; sic et nunc quicunque in ecclesia cum Christo non sunt, foris peri-

bunt, nisi ad unicum et salutare ecclesiæ lavacrum, per pœnitentiam, convertantur.

XII. Qualis vero error sit, et quanta sit cæcitas ejus qui remissionem peccatorum dicit apud synagogas hæreticorum dari posse, nec permanet in fundamento unius ecclesiæ quæ semel a Christo supra petram solidata est; hinc intelligi potest, quod soli Petro Christus dixerit: Quæcunque ligaveris super terram, erunt ligata et in cœlis: et quæcunque solveris super terram, erunt soluta et in cœlis: et iterum in evangelio quando in solos apostolos insufflavit Christus dicens, Accipite Spiritum Sanctum: si cujus remiseritis peccata, remittentur illi: et si cujus tenueritis, tenebuntur. Potestas ergo peccatorum remittendorum apostolis data est, et ecclesiis quas illi a Christo missi constituerunt, et episcopis qui eis ordinatione vicaria successerunt. Hostes autem unius catholicæ ecclesiæ in qua nos sumus, et adversarii nostri qui apostolis successimus, sacerdotia sibi illicita contra nos vindicantes, et altaria profana ponentes; quid aliud sunt quam Chore et Dathan et Abiron, pari scelere sacrilegi, et easdem quas et illi pœnas daturi cum his qui sibi consentiunt: secundum quod etiam tunc illorum participes et fautores pari cum eis morte perierunt. Atque ego in hac parte juste indignor ad hanc tam apertam et manifestam Stephani stultitiam, quod qui sic de episcopatus sui loco gloriatur et se successionem Petri tenere contendit, super quem fundamenta ecclesiæ collocata sunt, multas alias petras inducat, et ecclesiarum multarum nova ædificia constituat, dum esse illic baptisma sua auctoritate defendit. Nam qui baptizantur, complent sine dubio

Ecclesia per petr… solidata, symbolu… unitatis … tro commendata

Matt. xv 18.

Jo. xx.

ecclesiæ numerum. Qui autem baptisma eorum probat, de baptizatis et ecclesiam illic esse confirmat. Nec intelligit obfuscari a se et quodam modo aboleri Christianæ petræ veritatem, qui sic prodit et deserit unitatem. Judæos tamen quamvis ignorantia cæcos et gravissimo facinore constrictos, zelum Dei apostolus habere profitetur; Stephanus qui per successionem cathedram Petri habere se prædicat, nullo adversus hæreticos zelo excitatur: concedens illis non modicam sed maximam gratiæ potestatem, ut dicat eos et asseveret per baptismi sacramentum sordes veteris hominis abluere, antiqua mortis peccata donare, regeneratione cœlesti filios Dei facere, ad æternam vitam divini lavacri sanctificatione reparare. Qui sic magna et cœlestia ecclesiæ munera hæreticis concedit et tribuit; quid aliud agit quam communicat eis, quibus tantum gratiæ defendit ac vindicat? Et frustra jam dubitat in ceteris quoque consentire eis et particeps esse; ut et simul cum eis conveniat, et orationes pariter cum eisdem misceat, et altare ac sacrificium commune constituat. Sed multum, inquit, proficit nomen Christi ad fidem et baptismi sanctificationem, ut quicunque et ubicunque in nomine Christi baptizatus fuerit, consequatur statim gratiam Christi; quando huic loco breviter occurri possit et dici, quoniam si in nomine Christi valuit foris baptisma ad hominem purgandum, in ejusdem Christi nomine valere illic potuit et manus impositio ad accipiendum Spiritum Sanctum. Et incipient cetera quoque, quæ apud hæreticos aguntur, justa et legitima videri, quando in nomine Christi gerantur; secundum quod vos in epistola vestra exsecuti estis: non nisi in ecclesia

sola valere posse nomen Christi, cui uni concesserit Christus cœlestis gratiæ potestatem.

Veritas consuetudini præferenda.

XIII. Quod autem pertinet ad consuetudinem refutandam, quam videntur opponere veritati; quis tam vanus sit ut veritati consuetudinem præferat? aut, qui perspecta luce tenebras non derelinquat? Nisi si et Judæos Christo adventante, id est, veritate, adjuvat in aliquo antiquissima consuetudo, quod relicta (*for.* rejecta) nova veritatis via in vetustate permanserint. Quod quidem adversus Stephanum vos dicere Afri potestis, cognita veritate errorem vos consuetudinis reliquisse. Ceterum nos veritati et consuetudinem jungimus, et consuetudini Romanorum consuetudinem sed veritatis opponimus; ab initio hoc tenentes quod a Christo et ab apostolo traditum est. Nec meminimus, hoc apud nos aliquando cœpisse, cum semper istic observatum sit, ut non nisi unam Dei ecclesiam nossemus, et sanctum baptisma non nisi sanctæ ecclesiæ computaremus. Plane quoniam quidam de eorum baptismo dubitabant, qui et si novos prophetas recipiunt, eosdem tamen Patrem et Filium nosse nobiscum videntur; plurimi simul convenientes in Iconio diligentissime tractavimus; et confirmavimus repudiandum esse omne omnino baptisma, quod sit extra ecclesiam constitutum.

Apostoli verba Phil. i. elucidantur. Philipp. i. 18.

XIV. Ad illud autem quod pro hæreticis ponunt, et aiunt apostolum dixisse: Sive per occasionem, sive per veritatem, Christus annuncietur, ut respondeamus, ineptum est; quando manifestum sit, apostolum in epistola sua qua hoc dixit, neque hæreticorum, neque baptismi eorum mentionem fecisse, sed locutum esse de fratribus tantum, sive perfide se-

cum loquentibus, sive in fide sincera perseverantibus. Nec oporteat hoc longo tractatu excutere, sed ipsam satis sit epistolam legere, et quid apostolus dixerit, de ipso apostolo recognoscere. Quid ergo, inquiunt, fiet de his qui ab hæreticis venientes sine ecclesiæ baptismo admissi sunt? Si de seculo excesserunt, in eorum numero qui apud nos catechizati quidem sunt, sed priusquam baptizarentur obierunt, habentur. Non modo dicunt (*for.* Non modicum, *vid. notam*) emolumentum veritatis et fidei, ad quam relicto errore pervenerant, etsi consummationem gratiæ consecuti non sunt, morte præventi. Qui autem adhuc in seculo permanent, baptizentur ecclesiæ baptismo, ut remissionem peccatorum consequi possint; ne per alienam præsumtionem in pristino errore manentes, sine gratiæ consummatione moriantur.

Baptisma temere admissum, temerariam eucharistiæ participationem post se trahit.

1 Cor. xi. 27.

XV. Ceterum quale delictum est, vel illorum qui admittunt, vel eorum qui admittuntur; ut non ablutis per ecclesiæ lavacrum sordibus, nec peccatis expositis, usurpata temere communicatione contingant corpus et sanguinem Domini, cum scriptum sit: Quicunque ederit panem aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis et sanguinis Domini? Nos etiam illos quos hi qui prius in ecclesia catholica episcopi fuerant, et postmodum sibi potestatem clericæ ordinationis assumentes baptizaverant, pro non baptizatis habendos judicavimus. Et hoc apud nos observatur, ut quicunque ab illis tincti ad nos veniunt, tanquam alieni et nihil consecuti, unico et vero ecclesiæ catholicæ baptismo apud nos baptizentur, et lavacri vitalis regenerationem consequantur. Et tamen multum interest inter eum

qui invitus et necessitate persecutionis coactus succubuit, et illum qui sacrilega voluntate audax contra ecclesiam rebellat, vel in Patrem et Deum Christi, et totius mundi conditorem, impia voce blasphemat. Et non pudet Stephanum hoc asserere, ut per eos qui cum ipsi (*for. legendum,* quicumque ipsi) in omnibus peccatis sint constituti, dicat posse remissionem peccatorum dari? Quasi possit esse in domo mortis lavacrum salutis. Ubi ergo erit quod scriptum est; Ab aqua aliena abstine te, et a fonte Prov. ix. 19. alieno ne biberis: si relicto ecclesiæ fonte signato, alienam aquam pro tua suscipis, et profanis fontibus ecclesiam polluis? Quando enim baptismo hæreticorum communicas, quid aliud quam de voragine et cœno illorum bibis, et ipse ecclesiæ sanctificatione purgatus, alienarum sordium contactibus inquinaris? Nec metuis judicium Dei hæreticis testimonium contra ecclesiam perhibens, cum scriptum sit: Falsus testis non erit impunitus. Prov. xix 5.

Qui hæreticorum baptisma pro rato habet illos a pœnitentia avertit.

XVI. Quin immo tu hæreticis omnibus pejor es; nam cum inde multi cognito errore suo ad te veniant, ut ecclesiæ verum lumen accipiant; tu venientium errores adjuvas, et obscurato lumine ecclesiasticæ veritatis, tenebras hæreticæ noctis accumulas. Cumque se illi in peccatis esse, et nihil gratiæ habere se, ac propterea ad ecclesiam venire fateantur; tu eis remissionem peccatorum subtrahis quæ in baptismo datur, dum dicis eos jam baptizatos, et extra ecclesiam ecclesiæ gratiam consecutos: nec intelligis animas eorum de manu tua exquiri, cum judicii dies advenerit, qui sitientibus ecclesiæ potum negasti: et volentibus vivere causa mortis fuisti. Et insuper indignaris.

Quod rationum momentis deest, ira et furore solet suppleri.

XVII. Vide qua imperitia reprehendere audeas eos, qui contra mendacium pro veritate nituntur. Quis enim justius indignari contra alterum debuit? Utrumne qui hostes Dei asserit, an vero qui adversus eum qui hostes Dei asserit, pro ecclesiæ veritate consentit (*for.* contendit)? Nisi quod imperitos, etiam animosos atque iracundos esse manifestum est, dum per inopiam consilii et sermonis ad iracundiam facile vertuntur, ut de nullo alio magis quam de te dicat scriptura divina: Homo animosus parat lites, et vir iracundus exaggerat peccata. Lites enim et dissentiones quantas parasti per ecclesias totius mundi? Peccatum vero quam magnum tibi exaggerasti, quando te a tot gregibus scidisti? excidisti enim teipsum: noli te fallere.

Prov. xxix. 22.

Ille maxime schismaticus qui alios immerito tanquam schismaticos abstinet.

XVIII. Siquidem ille est vere schismaticus, qui se a communione ecclesiasticæ unitatis apostatam fecerit. Dum enim putas omnes a te abstineri posse, solum te ab omnibus abstinuisti. Nec te informare ad regulam veritatis et pacis vel apostoli præcepta potuerunt, monentis et dicentis: *Obsecro ergo vos ego vinctus in Domino, digne ambulare vocatione qua vocati estis, cum omni humilitate sensus et lenitate, cum patientia sustinentes invicem in dilectione, satis agentes servare unitatem Spiritus in conjunctione pacis. Unum corpus, et unus Spiritus, sicut vocati estis in una spe vocationis vestræ. Unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus et Pater omnium, qui super omnes, et per omnia, et in omnibus nobis.* Hæc apostoli mandata et monita salutaria, quam diligenter Stephanus implevit, humilitatem sensus et lenitatem primo in loco servans? Quid enim humilius aut le-

Eph. iv. 1.

nius quam cum tot episcopis per totum mundum dissensisse; pacem cum singulis vario discordiæ genere rumpentem, modo cum orientalibus, (quod nec vos latere confidimus,) modo vobiscum, qui in meridie estis? A quibus legatos episcopos patienter satis et leniter suscepit, ut eos nec ad sermonem saltem colloquii communis admitteret: adhuc insuper dilectionis et caritatis memor, præciperet fraternitati universæ, ne quis eos in domum suam reciperet; ut venientibus non solum pax et communio, sed et tectum et hospitium negaretur. Hoc est servasse unitatem Spiritus in conjunctione pacis, abscindere se a caritatis unitate, et alienum se per omnia fratribus facere, et contra sacramentum et fidem, contumacis furore discordiæ rebellare. Apud talem potest esse unum corpus et unus Spiritus, apud quem fortasse ipsa anima una non est, sic lubrica et mobilis et incerta? Sed quantum ad illum pertinet, relinquamus.

Occurritu objectioni quod cum unum ubique sit ba tisma, par ter ubique ratum esse debet.

XIX. Excutiamus potius id de quo maxima quæstio est. Qui contendunt ab hæreticis baptizatos sic recipi oportere, tanquam legitimi baptismi gratiam consecutos; unum nobis atque illis baptisma dicunt esse, et in nullo discrepare. Sed quid ait apostolus Paulus? Unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus. Si unum atque idem est cum nostro baptisma hæreticorum, sine dubio et fides una est: si autem fides una est, utique et Dominus unus est: si Dominus unus est, consequens est dicere, quia (*for. addend.* Deus, *vid. not.*) unus est. Si autem hæc unitas quæ separari omnino et dividi non potest, etiam apud hæreticos ipsa est; quid ultra contendimus? ut quid illos hæreti-

Eph. iv. 5.

cos, et non Christianos vocamus? Porro cum nobis et hæreticis nec Deus unus sit, nec Dominus unus, nec una ecclesia, nec fides una, sed nec unus Spiritus, aut corpus unum; manifestum est nec baptisma nobis et hæreticis commune esse posse, quibus nihil est omnino commune. Et tamen non pudet Stephanum talibus adversus ecclesiam patrocinium præstare, et propter hæreticos asserendos fra- att. xxiv. ternitatem scindere: insuper et Cyprianum pseudochristum, et pseudoapostolum, et dolosum opera- Cor. xi. rium dicere? Qui (*for.* Quæ) omnia in se esse conscius prævenit; ut alteri ea per mendacium objiceret, quæ ipse ex merito audire deberet. Bene te valere omnibus nobis (*for.* modis), cum universis qui in Africa sunt episcopis, et cunctis clericis, et omni fraternitate universi optamus; ut perpetuo unanimes et unum sentientes habeamus nobiscum etiam de longinquo adunatos. Extat hæc Epistola apud S. Cyprianum, edit. Benedictin. Paris. 1726. p. 142.

IN

FIRMILIANI

EPISCOPI CÆSAREÆ CAPPADOCUM

AD S. CYPRIANUM EPISTOLAM

ANNOTATIONES.

P. 221. l. 1. FIRMILIANI] Eusebius *Hist. Eccl.* lib. VI. cap. 26. Διέπρεπε ἐν τούτῳ (tempore Imp. Alexandrini Severi) Φιρμιλιανὸς Καισαρείας τῆς Καππαδοκῶν ἐπίσκοπος. Ubi hæc annotavit Henricus Valesius, " Vir doctissimus, et inter " scriptores ecclesiasticos celebris fuit Firmilianus. Hujus " testimonio utitur Basilius in libro de Spiritu Sancto. Ταύ- " την καὶ Φιρμιλιανῷ τῷ ἡμετέρῳ μαρτυροῦσι τὴν πίστιν οἱ λό- " γοι οὓς κατέλιπε. Ejusdem meminit in Epistola Canonica " ad Amphilochium. Hodie unica superest Firmiliani Epi- " stola ad Cyprianum. Mirum est tamen nec ab Hierony- " mo nec a Bellarmino inter scriptores ecclesiasticos eum " recenseri. Ac de Bellarmino facile est conjicere, quam ob " causam illam prætermiserit. Ideo scilicet quod Stepha- " num papam acerbius perstrinxisset." Hæc Valesius. Primum inter præsules nominat Firmilianum Eusebius, qui concilio Antiocheno adversus Paulum Samosatenum habito interfuerunt. Et ipsa quoque synodus in epistola sua synodica Firmilianum jam mortuum cum laude commemorat. Magno porro hoc præconio eum ornavit Theodoretus; Καὶ Φιρμιλιανὸς ὁ Καισαρέων τῆς Καππαδοκίας ἐπίσκοπος περιφανὴς ἀνὴρ, καὶ γνῶσιν ἑκατέραν ἔχων καὶ τὴν θύραθεν καὶ τὴν θείαν. *Hæret. Fab.* iv. 8. Et referente Cavio in *Hist. Lit.* vol. I. voce *Magnes*, p. 135. Φιρμιλιανὸς ὁ θαυμάσιος appellatur a Germano patriarcha CP. in *Dogmatico ad Anthimum* MS. apud Galeum, ubi patres synodi Antiochenæ recenset. Firmiliano quidem attribuit Moses Chorenensis in *Historia Armeniaca*, quam ediderunt cum interpretatione Latina Gul. et Georg. Whistonii, librum de ecclesiæ persecutionibus; an vero tale quid opus ille composuerit, dubium videri possit annotationes legenti ad Aristonem Pellæum in *Reliquiis Sacris* vol. I. p. 99.

P. 221. l. 4. AD CYPRIANUM EPISTOLAM] Hanc epistolam, quam primus protulit Morellius, habebant etiam ii qui Romæ præfuerunt editioni operum Sancti Cypriani in officina Pauli Manutii. Illi autem, ut ait Latinus Latinius, non probaverunt uti e tenebris proferretur; hujusque consilii auctorem se et suasorem fuisse ipse testatur ingenue, cum majorum exempla secutum, tum hominis, id est, Firmiliani, cujus ea epistola est, petulantiam detestatum. Postea Pamelius, qui illam repererat in sex antiquis codicibus, eam recudit, innuens tamen, quo erat in rempublicam Christianam et ecclesiasticam affectu, se illam omissurum fuisse, quod paulo vehementius et acerbius quam episcopum deceat scripta sit, nisi jam a Morellio fuisset edita. Scilicet Romanos et Pamelium commoverunt liber Firmiliani stylus et excandescentia adversus papam Stephanum diverse ab eo sentientem. At si attente considerassent quanti et quam vehementes soleant esse affectus cum agitur de causa religionis et fidei, considerassent etiam quam vehemens et acerbus fuerat Stephanus scribens adversus Cyprianum, profecto hanc excandescentiam condonassent Firmiliano, neque propterea tenebris damnandum esse putassent illustre hoc antiquitatis ecclesiasticæ monumentum, in quo sane bene multa sunt magni momenti quibus hodie careremus cum grandi rerum nostrarum dispendio, ut in simili argumento censuit Sirmondus edens in lucem libellum precum Marcellini et Faustini adversus papam Damasum. Neque illa Romanorum aut Pamelii cura impedivisset in hac luce litterarum quin epistola illa prodiret in publicum. Cum enim certum sit illam ex veteri libro editam fuisse a Morellio, extiterit etiam in sex codicibus Pamelio visis, in iis in quibus inventa est a Latinio, in septem quibus usi sunt Angli in sua editione, in decem cum quibus ego contuli opera Sancti Cypriani, manifestum est illam non potuisse semper latere, etiamsi Morellius non edidisset. Codices autem, cum quibus illam contuli, sunt unus Remigianus, duo Compendienses, duo Victorini, unus Pithœanus, unus monasterii Beccensis, Lætiensis, Bigotianus, et unus meus. Assentior autem Pamelio et Rigaltio existimantibus illam Græce scriptam fuisse a Firmiliano, versam autem Latine a Sancto Cypriano. Epistola ergo Firmiliani inventa est in viginti sex codicibus manuscriptis. STEPH. BALUZIUS. Conferas quæ de hac epistola infra adnotabimus ad pag. 233. Scripsisse eam Firmilianum anno 256 ingravescente tempore hiberno, ostendit Pearsonius in *Annal. Cyprianicis* ad ann. 256. sect. x. Obiit anno 272. Litem autem Stephanum inter et ecclesias

orientales exortam de hæreticis rebaptizandis memoravit in epistola ad Xystum Romanum S. Dionysius Alexandrinus his verbis, Ἐπέσταλκεν μὲν οὖν (Stephanus) πρότερον καὶ περὶ Ἑλένου καὶ πάντων τῶν τε ἀπὸ τῆς Κιλικίας καὶ Καππαδοκίας καὶ Γαλατίας, ὡς οὐδὲ ἐκείνοις κοινωνήσων, διὰ τὴν αὐτὴν ταύτην αἰτίαν, ἐπειδὴ τοὺς αἱρετίκους, φησὶν, ἀναβαπτίζουσι. apud Eusebium *Hist. Eccl.* vii. 5.

P. 221. l. 20. magnam voluntatis caritatem, in unum convenire] Hæc verba mendo non carere videntur. Quid si pro isto, *voluntatis caritatem*, reponamus *voluntatis alacritatem?* Extat apud apostolum in Epist. ejus posteriore ad *Corinthios* ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, vii. 11; et in *Glossariis Vett.* habes Ἡ προθυμία, *alacritas.*

P. 222. l. 6. quasi non tantum unum &c.] Afferenda sunt, quæ de hoc loco scripsit vir eruditus Prudentius Maranus in Vita S. Cypriani editioni Baluzianæ, seu Benedictinæ, præmissa. "Hæc Firmiliani epistola quæ Latine red-" dita extat inter Cyprianiças septuagesima quinta, sic Cy-" priani stilum redolet, ut non alium interpretem habuisse" videatur. Fidus interpres Græcæ linguæ ingenium non-" nullis in locis retinuit. Paulo post initium, *Contristantur*" (angeli) *quando vident diversas quorundam mentes et*" *scissas voluntates, quasi non tantum unum et eundem*" *Deum simul invocent, sed separatis et divisis ab in-*" *vicem nec confabulatio jam possit esse, aut sermo commu-*" *nis;* id est, quasi non tantum unum et eundem Deum" simul non invocent; quæ postrema negatio nonnunquam" omittitur apud Latinos, sed sæpius apud Græcos." §. xxxi. p. cxviii. Tum pergit vir cl. ad alios locos similes indicandos, de quibus ordine suo posthac.

P. 223. l. 24. mandamus] Hoc pro præterito *mandavimus* ex quatuor codd. scriptis posui, e quibus tres in edit. Oxon. memorantur, unus penes Novum Collegium in Oxonio est.

P. 224. l. 21. postea extitisse] Verum hoc est, si modo sermo sit de hæreticis illis, quorum causa tum temporis agebatur, quosque hic nominat Firmilianus, maxime quidem tempore ejus vigentibus; sed æque verum est, hæreses haud minus pestiferas in apostolico ævo extitisse. Dignus autem est, qui de hac re conferatur Tertullianus supra in lib. *de Præscript. Hæret.* capp. 33. et 34.

Ibid. l. 26. Sed et Valentini et Basilidis tempus &c.] Variæ sunt opiniones virorum doctorum de tempore quo Basilides dogma suum disseminavit. Qua de controversia vide quæ docte et erudite scripsit amicus olim noster Joannes

Baptista Cotelerius in epistolam Ignatii ad Trallianos, ubi tempus Basilidis revocat ad imperium Adriani. Vide etiam viri doctissimi Renati Massueti observationes ad Irenæum pag. 59. §. 112. Ineptos Basilidis errores, quos portenta vocat, graviter exagitat Hieronymus in epitaphio Lucinii Bætici et in libro adversus Vigilantium. Illum idem Hieronymus lib. II. adversus Jovinianum vocat magistrum luxuriæ et turpissimorum complexuum, et in epistola ad Ctesiphontem adversus Pelagianos commemorat impietatem Basilidis. BALUZ. Videsis quæ de his Firmiliani verbis ad Hegesippi Fragmenta apud *Reliquias Sacr.* pp. 234. 235. annotavi.

P. 225. l. 13. locorum et nominum diversitate] Quamvis hæc lectio constans sit in omnibus antiquis exemplaribus, puto tamen legendum esse *hominum*. BALUZ.

Ibid. l. 14. nec tamen propter hoc ab ecclesiæ catholicæ pace atque unitate aliquando discessum est] Ait cl. Coustantius Firmiliani verba afferens in nota ad S. Irenæi Epistolam ad Romanum episcopum Victorem, qui Asianos pascham die 14 mensis celebrantes ab ecclesia separare conatus fuerat, "Celeritas, quippe qua, ut credere est, pax ad mo-"dicum interturbata, in integrum restituta est, unitatis "ruptæ oblivionem ita peperit, ut ab ea aliquando disces-"sum esse Cypriani ætate ne recoleretur quidem." *Rom. Pontif. Epistolæ* p. 99. Quinetiam testatus est Anatolius Laodicenus, is qui ante concilium floruit Nicænum, contentionem istam de paschate exortam ab Irenæo pacatam esse, *utrisque partibus*, inquit, *in sua regula perseverantibus, nec a cœpto antiquitatis more declinantibus*. Vide Anatolii locum ibidem adductum.

Ibid. l. 29. *alterutrum ad se venientes*] Ad Cypriani *Epistolam ad Pompeium*, ubi Stephani verba adhuc pleniora afferuntur, hoc annotavit Rigaltius, "Rectissima est "hæc scriptura. Hoc est, neque venientem a Marcione "baptizat Montanus, neque venientem a Montano baptizat "Marcion. Non rebaptizant alterutrum ad se venientes."

P. 226. l. 15. nec [Spiritum Sanctum]] Certum est hæc duo vocabula non extare in libris nostris nec in quatuor Anglicanis. Ita etiam de uno suo testatur Pamelius, qui tamen illa addidit ex codice edito, in cujus marginibus Joannes Cauchius Ultrajectinus apposuerat castigationes ex variis codicibus manuscriptis. Remanet tamen adhuc dubium an hæc duo vocabula addita fuerint ex libro veteri, an vero ex conjectura Cauchii tantum. Nam quia in veteribus libris post vocem *filium* additur *nec*, ita ut videantur aliqua

deesse, conjecerat Pamelius addenda esse duo illa vocabula, et addidit, videns conjecturam suam confirmatam auctoritate libri Cauchiani. In codice porro Cauchii annotatas fuisse, non solum varias lectiones veterum librorum, sed etiam conjecturas ejus, monet ipse Pamelius in annotationibus suis. Itaque nos hæc duo vocabula, quæ posita sunt sine auctoritate, ex conjectura tantum, uncis conclusimus. BALUZ. Indicant quidem Var. Lectt. apud edit. Oxon. collectæ tria verba *nec Spiritum Sanctum* in quatuor illis libris Anglicis deesse; sed revera in uno eorum, quem ipse inspexi, hic est Novi Collegii codex, apparet *nec* post vocem *filium* cum sequentibus conjunctum. In altero autem epistolarum Cypriani codice, qui penes est idem collegium, haud extat Firmiliani epistola.

P. 226. l. 25. ubi præsident majores natu] Græce, ὅπου προκάθηνται οἱ πρεσβύτεροι. Sic et jam supra Firmilianus, Mos *apud nos fuit*, inquit, *ut per singulos annos* seniores (οἱ πρεσβύτεροι) *in unum conveniamus*. §. iii. p. 224. Utroque loco designantur, ni fallor, superioris ordinis, seu qui præsident, presbyteri. *Præsidentem* nominat episcopum Tertullianus in lib. *de Pudicitia* cap. 14. et illo quidem *presbyterorum* nomine episcopi a veteribus interdum appellantur; raro vicissim, idque accommodative tantum, ut ita loquar, *episcoporum* titulo donantur presbyteri. Conferas Annotatt. ad Concil. contra Noetum vol. II. *Reliquiar. Sacr.* p. 377. ubi tamen minus recte dubitasse me fateor, utrum plures episcopi in unum, sive in provinciali concilio, collecti, *presbyteri* tertio sæculo ecclesiæ nominarentur. Porro apud episcopum sitam esse potestatem ritus omnes administrandi, baptizandi, offerendi, manum imponendi, ordinandi, credebant antiqui; sed et presbyteris licere, ut muniti auctoritate episcopi baptizarent atque offerrent. *Dandi quidem* (baptismum) *habet jus summus sacerdos, qui est episcopus. Dehinc presbyteri et diaconi, non tamen sine episcopi auctoritate propter ecclesiæ honorem. Quo salvo, salva pax est. Alioquin etiam laicis jus est*, &c. Hæc Tertullianus in lib. *de Baptismo* c. 17. haud finito sæculo ecclesiæ secundo docuit. Ad solos vero episcopos ordinandi jus pertinere, consentit cum Hieronymo universa antiquitas. Adde quod idem hic Firmilianus, qui episcoporum ordinem *presbyterorum* nomine his locis appellavit, singulos episcopos, presbyteros, diaconos alibi in epistola sua titulis suis distinxit. Porro ait infra §. 12. episcopos ordinatione vicaria successisse apostolis

P. 227. l. 18. quibus nunc] *de quibus nunc*. Præpositio

deest in omnibus exemplaribus antiquis et in editione Morelliana. Illam Pamelius adjecit ex conjectura, quia existimabat sensum absque ea non posse constare. BALUZIUS, qui præpositionem delevit. Ait Prudentius Maranus in Vita S. Cypriani editioni Baluzianæ præmissa, §. xxxi. p. cxviii. "*Nisi si his episcopis quibus nunc fuit Paulus;* "legendum putavit Pamelius *de quibus nunc*, sed manifes-"tus est Hellenismus, τούτοις τοῖς ἐπισκόποις τοῖς νῦν, his "episcopis nunc exsistentibus." Hæc ille, quæ quidem haud prohibent, ne ego putem reponendum esse *qui* sunt *nunc*, pro isto *quibus nunc*, cum absit præpositio *de* ante *quibus* a codd. scriptis omnibus, quod sciam.

P. 227. l. 30. ut qui est in ecclesia perfectus est et sapiens, hoc aut defendat, aut credat] *At quis in ecclesia perfectus et sapiens, qui hoc aut defendat, aut credat.* Ita emendavit Pamelius ex libro Cauchii. Nam in editione Morelliana, quæ prima est, legitur, *perfecti sunt, ut qui est in ecclesia, perfectus et sapiens. Hoc autem defendat et credat* &c. In tribus antiquis codicibus scriptum est *perfecti sunt, ut qui est in ecclesia perfectus et sapiens hoc autem defendat.* Sic etiam alii libri veteres, nisi quod pro *et sapiens* habent *aut sapiens.* BALUZ. Optime Novi Collegii codex, ut qui est *in ecclesia perfectus et sapiens hoc aut defendat aut credat.* In tribus quoque codd. scriptis in edit. Oxon. nominatis *qui* pro *quis* legitur, et *qui* ante *hoc* abest. Quapropter posthabita Pamelii lectione, quæ fortasse ex Cauchii conjectura tantum orta est, Morellianam istam revocavi; posito tamen ex fide codicis Novi Collegii *aut* pro *autem* ante verbum *defendat.* Cæterum paulo ante pro *poterit* priorem lect. *potuerit* revocavi.

P. 228. l. 18. de historia quæ apud nos facta est] Excidisse vox *rei* post *historia* videtur. *Est* nescit Novi Coll. MS.

Ibid. l. 21. Alexandrum Imperatorem] Qui periit an. 235.

Ibid. l. 27. ut ex hoc persecutio quoque gravis &c.] Quasi irati Dii mala hæc orbi invexissent propter Christianos.

P. 229. l. 25. unum de presbyteris rusticum] Sic edidit in hujus epistolæ edit. principe Morellius, tanquam si *rusticus* nomen appellativum fuerit. Sed quasi nomen proprium, Pamelius et Rigaltius. Aliter Fellus. Dubitat Baluzius. Fortasse significat hoc loco vox *rusticus*, non agrestem ut opinatur Fellus, sed ruralem, ἐπιχώριον. Ἐπιχώριοι πρεσβύτεροι *presbyteri ruris* in Canone decimo tertio *Concilii Neocæsareæ* memorantur. Sed Græce scripsisse Firmilianus ἀγροικικὸν videtur, cum in decimo septimo Chalcedonensi ἀγροικικὰς παροικίας ἢ ἐγχωρίους habeas.

P. 229. l. 32. revincendum] An *ad* revincendum?

P. 230. l. 10. non sine sacramento] Hanc esse veram lectionem (nam omissa est particula *non* in MStis et impressis omnibus præter Oxoniensem ab ipso Fello adornatam) ex contextu satis est manifestum; subjungitur enim, *baptizaret quoque multos, usitata et legitima verba interrogationis usurpans, ut nil discrepare ab ecclesiastica regula videretur.* Et quidem vis argumenti periret, si verba solennia, Eucharistiæ administrationi præstituta, non fuissent retenta. Prædicatio solita videtur ista *ἀνάμνησις*, quam Dominus fieri mandabat, et de qua D. Paulus 1 *Cor.* ii. 26. *καταγγέλλετε τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου.* De הגדה paschali supra in Epist. ad Cæcil. dictum. Rem hanc exequi videtur Justinus Martyr *Apol.* 2. (1.) ubi dicit, *προσφέρεσθαι τῷ προεστῶτι τὸν ἄρτον καὶ ποτήριον ὕδατος καὶ κράματος, καὶ οὗτος λαβὼν αἶνον καὶ δόξαν τῷ πατρὶ τῶν ὅλων διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου ἀναπέμπει* &c. Rigaltius ait, legendum videtur: *sive sacramentum solitæ precationis offerret. Sacramentum precationis dicit, quemadmodum Tertullianus, sacramentum orationis.* FELLUS. Eruditissimum hunc virum sequi par fuit, cui et in hac re obtemperavit Tillemontius, *Mem. Eccl.* in Vita Firmiliani tom. IV. p. 129. ed. Bruxel. Particulam igitur negativam, quæ in textu Baluziano perperam omissa est, verbis præmisi, cum in voce antecedente *Domino* olim absorpta fuisse eadem videretur. Verumtamen cl. Marano in Vit. sua Cypriani hoc ex imitatione Græcorum positum videtur. Is ibidem contra Rigaltium, qui pro vocibus, *sine sacramento solitæ prædicationis*, velit reponere *sive sacramentum solitæ precationis*, ex Basilio M. monere pergit, "Preces in sacrificio fieri solitæ vocantur apud Basil. ep. "ccxli. *ἐκκλησιαστικὰ κηρύγματα, prædicationes ecclesias*"*ticæ.*" p. cxviii.

Ibid. l. 25. Apud quos] Hæreticos.

P. 231. l. 2. nisi si a Christo Spiritum induit] Hæc scripsit in loco plus semel memorato cl. Maranus, "Cum existi"maret Firmilianus adversarios suos in baptismo foris ab "adultis suscepto Christi gratiam agnoscere, sic eos refellit, "*Nam si non mentitur—Spiritus Sanctus.* Illud *nisi si a* "*Christo Spiritum induit,* idem valet ac post Christum; "nec probabilis est conjectura Cauchii et Pamelii, qui le"gendum putant, *Nisi si a Christo Spiritum non induit.*" Quæ Marani mihi quidem haud satisfaciunt. Quid si legatur, *nisi sine Spiritu Christum induit?*

P. 233. l. 2. convertantur] De celebri quæstione hoc unum monebo, existere argumenta ab altera parte tempori-

bus illis allata, quibus Firmiliani suorumque rationes refutantur, et baptismus nomine S. Trinitatis a quovis administro celebratus confirmatur, cum alibi tum in adnotationibus S. Augustini ad Carthaginiense Concilium septimum, quæ in libris ejusdem patris *de Baptismo* legi possunt.

P. 233. l. 27. manifestam Stephani stultitiam] Hunc certe Firmilianus minime opinatus est fuisse universalem ecclesiæ pastorem, et controversiarum infallibilem judicem, cujus personam et definitionem tam inciviliter tractavit. FELLUS. Hoc pulchre vidit, ut olim Raymundus Missorius, sic nuper alius quoque Romanæ communionis assecla, Stephanus Morcelli; qui quidem vir disertissimus, elegantioribus sane literis exquisite doctus, in *Africa* sua *Christiana* exinde collegit, non posse fieri, ut Firmilianus vir sanctus, ut ait, et a multis commendatus, has literas scripserit, quia adeo contra Petri successorem Stephanum contumeliosæ atque improbæ sint; ab hæretico nequam et infami compositæ. Insigne exemplum fallaciæ, quæ dicitur *petitionis principii!* Fac autem esse, qui hujusmodi argumentis scientes prudentesque in rebus tanti momenti usi fuerint, unde fiet totius fidei historicæ interitus, Deum deprecor meæ animæ, ne sit in futuro sæculo cum tam iniquis et improbis sophistis. Verumtamen, quod alibi dixi, ineptas illas Missorii contra hanc epistolam cavillationes alii scriptores Romano-catholici inter Italos quoque degentes respuerunt. Conferas et Baluzii notam, quam ad finem epistolæ adduxi.

P. 235. l. 21. et si novos prophetas recipiunt] *Non ut vos* (prius *novos*) Hanc lectionem, quam puto esse optimam, inveni in uno libro meo vetere. Morellius posuit *non vos;* eamque lectionem ego reperi in quatuor codicibus antiquis. Pamelius emendavit ex conjectura et scripsit *novos prophetas*, tum quia conjecturam suam confirmatam reperit auctoritate codicis Anglicani quo ipse utebatur, tum quod antea Firmilianus novarum prophetiarum meminerit. Itaque ex editione Pamelii emersit vulgaris. Videtur autem Firmilianus respexisse ad hæresim Marcionitarum, quos Epiphanius ait repudiasse legem ac prophetas. Monet præterea Pamelius in codice suo Anglicano legi *et Spiritum Sanctum* post *Patrem et Filium*. Quod ego in nullo eorum veterum exemplarium reperi quibus usus sum in hac epistola recensenda. Rejecit autem Pamelius hoc additamentum, quia Cataphrygæ non eundem Spiritum Sanctum cum catholicis agnoscebant, utpote qui non illum sed Montanum esse paracletum a Christo promissum dicerent. BALUZIUS. Statuenti hic Baluzio respexisse Firmilianum ad Marcionitas

recte opponas, veteres patres id semper solitos esse pro certo statuere, alium ac diversum Deum agnoscere Marcionitas, qui Christi Patrem negarent creavisse mundum. Audi Tertullianum adhuc catholicum in hac ipsa de baptismi quæstione idem suggerentem, *Non debeo*, inquit, *in illis* (hæreticis) *agnoscere quod mihi est præceptum, quia non idem Deus est nobis et illis, nec unus Christus, id est, idem:* de Baptismo cap. 15. Itaque veterem revocavi lectionem, quæ cum melior apparet, tum extat in codice, quem ipse inspexi, Novi Collegii, cæterisque fortasse MStis, qui in editione Oxon. nominantur, quippe cum nulla sit varietas lectionis ibidem notata. Cæterum additamentum illud, *et Spiritum Sanctum* in codd. quinque repertum fuisse novimus ex ead. editione. Hic ipse vero Firmiliani locus ostendit recte sensisse de S. Trinitatis personis hos Montanistas.

P. 236. l. 9. Non modo dicunt] Ad verba superiora, *in eorum numero habentur*, hæc adnotavit Baluzius. Sic restituimus hunc locum auctoritate vetusti codicis Compendiensis et Michaelini, in quibus vox *habentur* est transposita, sed tamen cum nota veteri quæ ostendit ubi ponenda sit, nimirum post vocem *numero.* Itaque cadit conjectura Rigaltii hunc locum emendantis. Baluz. Cum post verbum *obierunt* posita esset ante Baluzii mutationem vox *habentur*, Rigaltius locum sic emendandum voluit, Habent *non modo* discunt *emolumentum.* Affert vero Fellus longam sed satis contortam interpretationem verborum, *non modo dicunt emolumentum.* Ausim ergo reponere, *Non* modicum *emolumentum*: Græce, Οὐ μέτριον κέρδος ἀληθείας καὶ πίστεως. Extant voces, *non modicam* supra pag. 234. Et postquam hæc scripsi, visis Marani verbis gavisus sum, quod ante me eodem fere modo is locum corrigere voluisset. "Alium locum, inquit, longe difficiliorem emendare conabor. De iis qui foris baptizati sine novo baptismo in ecclesia obierunt, sic statuit Firmilianus. *Si de sæculo*—— *non sunt morte præventi.* Existimat Rigaltius verbum *habent* reponendum post *habentur*, et sic emendat: Habent *non modo* discunt *emolumentum veritatis et fidei:* sed multo aptius legi posset, *Habent non modicum emolumentum*, pro *non modo dicunt aut non modo discunt.*" Hæc Maranus in *Vit. S. Cypriani* §. xxxi. p. cxviii. Sed haud necesse esse, ut addatur *habent*, opinor.

P. 237. l. 1. necessitate persecutionis coactus succubuit] Hîc designatur clericus. Clericus autem lapsus ordine sacro moveri solitus est, neque ei licuit, ut baptizandi ritum administraret.

P. 237. l. 3. **Patrem et Deum Christi] Ista sic ponuntur tanquam si Deus esset conditor Christi et totius mundi.** Videndum igitur an lectio veteris libri Remigiani et duorum Anglicanorum præferenda sit, qui pro *Christi* habent *Dominum nostrum*. At si ea lectio placet, tollenda est conjunctio. In uno meo legitur *Domini Christi*. Baluz. Ex edit. Oxon. constat extare verba *Dominum Christum*, non, ut ait Baluzius, *Dominum nostrum* in codd. Ar. et Novi Collegii. Ab hoc quidem MSto haud male abest particula *et* ante voces *totius mundi*. Ad verba autem quod attinet, *Patrem et Deum Christi*, similiter locutus est Dominus ipse ad Mariam Magdalenam in *S. Joannis evangelio* xx. 17. Similiter scripserunt apostoli ejus. Confer *Rom.* xv. 6. 2 Cor. xi. 3. *Ephes.* i. 3. 17. *Coloss.* i. 3. *Heb.* i. 9. 1 *Pet.* i. 3.

Ibid. l. 6. qui cum ipsi in omnibus peccatis sint constituti] Sic primus edidit ex codd. suis Fellus adverbium *cum* addens; hoc si retinetur, fortasse legendum est, *quicumque* pro *qui cum*.

P. 238. l. 5. pro ecclesiæ veritate consentit] For. legendum *contendit*.

Ibid. l. 8. consilii et sermonis] Forsitan scripserat Firmilianus, *συνέσεως καὶ λόγου*.

P. 239. l. 5. A quibus legatos episcopos &c.] Haud dubium videtur, quin ab Afris, potius quam ab orientalibus, Romam missi sint legati. Contrarium tamen affirmant Baronius in *Annalibus*, et Natalis Alexander in *Hist. Ecclesiastica*. Sed hoc in Afros gestum a Stephano fuisse, post Pearsonium retulerunt Pagius, Tillemontius, Basnagius. "Quid ex illorum verborum serie lucidius," inquit Pearsonius in *Annalibus Cyprianicis*, ad ann. LVI. "quam legatos "eos episcopali honore conspicuos, non ab orientalibus, sed "ab iis qui *in meridie* erant, hoc est, Afris, missos fuisse? "Neque aliter hæc Firmiliani verba, quæ citata præcedunt, "intelligenda. *Nisi quod non gratiam referre Stephano in* "*isto possumus, quod per illius inhumanitatem* nunc effec"tum est, ut fidei et sapientiæ vestræ experimentum cape"remus. (supra p. 222.) Illa enim inhumanitas nihil aliud "erat quam legatorum rejectio, per quam *nec confabulatio* "*jam possit esse, aut sermo communis*. Illi legati in syn"odo Carthaginiensi secundo missi." §. vii.

Ibid. l. 29. si Dominus unus est, consequens est dicere, quia unus est] Hoc membrum omissum est in editione Rigaltii, restitutum in Anglicana. Sed nescio quonam modo factum est ut Angli absque ullius libri veteris auctoritate, contra fidem veterum exemplarium et editionis Morellianæ,

scripserint *consequens est quia unitas est;* nisi si maluerant amplecti conjecturam Pamelii, qui monuerat in margine suæ editionis legendum esse *unitas*, vel auctoritatem Goulartii, qui eam vocem posuit in contextu, nulla Pamelii mentione; Reinhartus in sua editione reposuit *unus*. BALUZ. Extat in Novi Coll. codice *quia* unus *est*, quod edidit Baluzius. Legerim, *quia* Deus *unus* est, id quod sequentia verba suadent. *Quia* pro *quod* apud hos scriptores scribitur.

P. 240. l. 9. pseudochristum] Imitatum est istud ex capite undecimo Epistolæ Secundæ Pauli ad Corinthios. Hinc patet, inquit Pamelius, vehementiam epistolæ Stephani papæ in causa fuisse cur tam vehementer etiam contra eum scriberent Cyprianus et Firmilianus. Recte sane. Non enim aliud causæ exstitit, cur Firmilianus, qui in tota epistola summum amorem unitatis declarat, sic tamen in Stephanum invehatur, ut eum disputationis æstu abreptum fuisse pateat. Nihil lenius ac placabilius Cypriano, ejusque animi moderatio cum in omnibus aliis rebus, tum maxime in hac de baptismo controversia enituit; sed tamen eum interdum a summa illa lenitate ad vehementiorem causæ defensionem transiisse perspicitur ex epistola ad Pompeium. Videtur autem Cyprianum et Firmilianum illud in primis offendisse, quod Stephanus putaret abstinendos rebaptizantes. Propter hæc autem verba, quæ putat non esse Stephani, dubitare se ait Christianus Lupus in scholiis suis ad librum Tertulliani de Præscriptionibus adversus hæreticos an epistola Firmiliani sit vera. Tamen nemo hactenus ante Lupum id sibi sumsit, ut dicere auderet eam esse falsam aut de ejus auctoritate dubitaret. Et certe ista facilitas accusandi falsitatis scripta veterum valde temeraria est et periculosa. Nam si cuique liceat inanes ejusmodi conjecturas sequi, nullum erit antiquitatis monumentum quod iniquas suspiciones effugiat. BALUZ. Ita Baluzius. Haud interea mihi visus est voluisse hoc scribere Christianus Lupus, Firmiliani epistola an germana sit, se dubitare; de appellationibus autem probrosis Cypriano a Stephano attributis, an hæ ab eo revera prolatæ fuerint, se hæsitare. Vid. *Scholia* ejus ad Tertulliani cap. iv. p. 121. Conferas quæ de hac epistola supra annotantur.

Ibid. l. 11. Qui omnia] Fortasse convenientius loco esset, Quæ *omnia*.

Ibid. l. 13. omnibus nobis] Hæc mihi videntur esse luxata. Quid si legatur *carissime frater*, errore irrepente ex ignorantia notarum, ut etiam adnotavit Hieronymus in epistola ad Avitum de erroribus Origenis, ubi ait difficile esse

notarum posse servare compendia. Simon Goulartius monuit in codice episcopi Acconensis scriptum fuisse: *Bene te valere cum universis qui in Africa sunt episcopis et cunctis clericis et omni fraternitate optamus.* Quam lectionem, ut meliorem, posuit Reinhartus. Et nihilominus ego præfero conjecturam meam. Nihil tamen ausus sum mutare destitutus auctoritate veterum exemplarium. Baluz. Cum ne speciosa quidem sit viri doctissimi conjectura, quidni proponatur legendum *omnibus horis*, (ἐν πᾶσιν ὥραις,) vel, *omnibus modis?* Formula, *Bene te* semper *valere optamus*, nihil frequentius.

S. CÆCILII CYPRIANI

LIBRI

DE IDOLORUM VANITATE,
DE MORTALITATE, SIVE PESTE,
DE OPERE ET ELEEMOSYNIS,
DE ZELO ET LIVORE.

S. CYPRIANUS.

S. HIERONYMUS, *Lib. de Viris Illustribus*, cap. lxvii. pag. 150. ed. FABRICII.

CYPRIANUS Afer, primum gloriose rhetoricam [a] docuit, exinde suadente presbytero Cæcilio, a quo et cognomentum [b] sortitus est, Christianus factus, omnem substantiam suam pauperibus erogavit [c], ac post non multum temporis electus in presbyterum, etiam episcopus [d] Carthaginiensis constitutus est. Hujus ingenii superfluum est indicem [e] texere, cum sole clariora sint ejus opera. Passus est sub Valeriano et Galieno principibus [f], persecutione octava, eodem die quo Romæ Cornelius, sed non eodem anno [g].

Joan. Alberti Fabricii Notæ.

[a] Non rhetoricam adeo in scholis docuisse, quam in foro exercuisse Cyprianus videtur. Confer quæ ipse de se Cyprianus libro ad Donatum, non longe ab initio.

[b] Quemadmodum liberti olim a Dominis manumittentibus solebant cognomentum adsciscere, sic Cyprianus a Cæcilio presbytero Carthaginiensi vindicatus ex ethnicismo in lucem ac libertatem Christianam, Cæcilius cognominari gaudebat. De Cæcilio illo vide Acta Sanctor. 3. Junii tom. I. p. 270. Ad Christianos accessisse S. Cyprianus videtur A. C. 246. ut in Annalibus Cyprianicis colligit Joannes Pearsonius.

[c] De hoc plura Pontius in S. Cypriani vita.

[d] Utrumque non diu post, factum idem Pontius innuit: *Ad probationem operum solum hoc arbitror satis esse, quod judicio Dei et plebis favore ad officium sacerdotii* (presbyteri) *et episcopatus gradum adhuc neophytus, et ut putabatur novellus electus est.* Cæterum Pearsonius presbyterum factum conjicit anno exeunte 247. episcopum a. 248.

[e] *Indicem ingenii* pro indice scriptorum sive monumentorum ingenii poni ab Hieronymo est perspicuum. Mihi vero post Guil. Caveum aliosque qui de scriptis sancti martyris fuse ac diligenter tractarunt, nihil aliud hoc loco reliquum est commemorare, quam post curas in castigandis atque illustrandis Cypriani scriptis collocatas ab Erasmo, a Paulo Manutio, Latino Latinio, Jac. Pamelio, Nic. Rigaltio, Philippo Priorio et novissime a Joanne Fello Oxoniensi episcopo, novam operum S. Martyris editionem jam exspectari ab accuratissimæ eruditionis sene et de Ecclesiastica antiquitate meritissimo Stephano Baluzio, qui triginta amplius codices MSS. eum in usum contulisse se est professus. (Prodiit Parisiis anno 1726 post mortem Baluzii.) Præclara Joannis Felli editio vulgata Oxoniæ a. 1682. Jo. Pearsonii Annales Cyprianicos præfixos habet, eidem separatim deinde H. Dodwelli dissertationes Cyprianicæ accesserunt, in repetitis editionibus Brem. 1690. et Amstelod. 1699. etiam subjunctæ. Cæterum non obstante Cypriani de rebaptizandis hæreticis sententia per ecclesiam rejecta, nihilominus pro sancto semper habitum probat Jo. Launojus lib. VIII. Epist. 15.

[f] A. C. 258. 14. Sept. ad decretum Pro Cos. *Thascium Cyprianum gladio animadverti placet.*

[g] Cornelius Centumcellis Hetruriæ in exilio obierat 14. Sept. a. 252. ut ad cap. 66. jam notare me memini. (Ad Cornelii martyrium, siccum an cruentum fuerit, pertinentia quædam congessi ad Concil. Carthag. sub Cypriano IV. in *Reliquiis Sacris* vol. III. p. 132. Digna autem sunt, quæ iis addantur verba S. Paciani, qui ad finem vergente sæculo ecclesiæ quarto floruit, in Epistola II. §. vii. p. 26. tom. VII. *Bibliothecæ Patrum Gallandianæ.*)

S. CÆCILII CYPRIANI

LIBER

DE IDOLORUM VANITATE.

Quod idola dii non sint; et quod Deus unus sit; et quod per Christum salus credentibus data sit.

I. DEOS non esse quos colit vulgus hinc notum est: reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos postmodum etiam in morte cœperunt. Inde illis instituta templa, inde ad defunctorum vultus per imaginem detinendos expressa simulacra; et immolabant hostias, et dies festos tanto honore celebrabant. Inde posteris facta sunt sacra quæ primis fuerant assumpta solatia. Et videamus an sit et hæc apud singulos veritas. Melicertes et Leucothea præcipitantur in maria, et fiunt postmodum maris numina. Castores alternis moriuntur ut vivant. Æsculapius ut in Deum surgat fulminatur. Hercules ut hominem exuat Œteis ignibus concrematur. Apollo Admeto pecus pavit. Laomedonti muros Neptunus instituit, nec mercedem operis infelix structor accepit. Antrum Jovis in Creta visitur, et sepulcrum ejus ostenditur, et ab eo Saturnum fugatum esse manifestum est; inde Latium de latebra ejus nomen accepit. Hic litteras imprimere, hic signare nummos in Italia primus instituit; inde ærarium Saturni vocatur. Et rusticitatis hic cultor fuit; inde falcem ferens pingitur.

Hunc fugatum hospitio Janus exceperat; de cujus nomine Janiculum dictum est, et mensis Januarius institutus est. Ipse bifrons exprimitur, quod in medio constitutus annum incipientem pariter et recedentem spectare videatur. Mauri vero manifeste reges colunt, nec ullo velamento hoc nomen obtexunt.

II. Inde per gentes et provincias singulas varia deorum religio mutatur, dum non unus ab omnibus Deus colitur, sed propria cuique majorum suorum cultura servatur. Hoc ita Alexander magnus insigni volumine ad matrem suam scribit metu suæ potestatis proditum sibi de diis hominibus a sacerdote secretum, quod majorum et regum memoria servata sit, inde colendi et sacrificandi ritus inoleverit. Si autem aliquando dii nati sunt, cur non hodieque nascuntur? Nisi si forte Jupiter senuit, aut partus in Junone defecit. Cur vero deos putas pro Romanis posse, quos videas nihil pro suis adversus eorum arma valuisse? Romanorum enim vernaculos deos novimus. Est Romulus pejerante Proculo deus factus, et Picus, et Tiberinus, et Pilumnus, et Consus, quem deum fraudis, velut consiliorum deum, coli Romulus voluit postquam in raptum Sabinarum perfidia provenit. Deam quoque Cloacinam Tatius et invenit et coluit, Pavorem Hostilius atque Pallorem. Mox a nescio quo Febris dedicata, et Acca et Flora meretrices. Hi dii Romani. Cæterum Mars Thracius, et Jupiter Creticus, et Juno vel Argiva vel Samia vel Pœna, et Diana Taurica, et deorum mater Idæa, et Ægyptia portenta, non numina: quæ utique si quid potestatis habuissent, sua ac suorum regna servassent. Plane sunt apud Romanos et

victi penates, quos Æneas profugus advexit. Est et Venus calva multo hic turpius calva quam apud Homerum vulnerata.

III. Regna autem non merito accidunt, sed sorte variantur. Cæterum imperium ante tenuerunt et Assyrii et Medi et Persæ, et Græcos et Ægyptios regnasse cognovimus. Ita vicibus potestatum variantibus, Romanis quoque ut et cæteris imperandi tempus obvenit. Cæterum si ad originem redeas, erubescas. Populus de sceleratis et nocentibus congregatur, et asylo constituto facit numerum impunitas criminum. Nunc ut rex ipse principatum habeat ad crimina, fit Romulus parricida. Atque ut matrimonium faciant, rem concordiæ per discordias auspicantur. Rapiunt, ferociunt, fallunt ad copiam civitatis augendam. Nuptiæ sunt illis rupta hospitii fœdera et cum soceris bella crudelia. Est et gradus summus in Romanis honoribus consulatus: sic consulatum cœpisse videmus ut regnum. Filios interficit Brutus ut crescat de suffragio sceleris commendatio dignitatis. Non ergo de religionibus sanctis, nec de auspiciis aut auguriis Romana regna creverunt; sed acceptum tempus certo fine custodiunt. Cæterum et Regulus auspicia servavit, et captus est; et Mancinus religionem tenuit, et sub jugum missus est. Pullos edaces Paulus habuit, et apud Cannas tamen cæsus est. C. Cæsar ne ante brumam in Africam navigia transmitteret auguriis et auspiciis renitentibus, sprevit, et eo facilius et navigavit et vicit. Horum autem omnium ratio est illa quæ fallit et decipit, et præstigiis cœcantibus veritatem, stultum et credulum vulgus inducit: spiritus sunt insinceri et vagi, qui postea quam terrenis vitiis im-

mersi sunt, et a vigore cœlesti terreno contagio recesserunt, non desinunt perditi perdere et depravati errorem pravitatis infundere.

IV. Hos et poëtæ dæmonas norunt; et Socrates instrui se et regi ad arbitrium dæmonis prædicabat. Et magis inde est ad perniciosa vel ludicra potentatus; quorum tamen præcipuus Hostanes et formam veri Dei negat conspici posse, et angelos veros sedi ejus dicit assistere. In quo et Plato pari ratione consentit, et unum Deum servans, cæteros angelos vel dæmonas dicit. Hermes quoque Trismegistus unum Deum loquitur, eumque incomprehensibilem atque inæstimabilem confitetur. Hi ergo spiritus sub statuis atque imaginibus consecratis delitescunt. Hi afflatu suo vatum pectora inspirant, extorum fibras animant, avium volatus gubernant, sortes regunt, oracula efficiunt, falsa veris semper involvunt, nam et falluntur et fallunt, vitam turbant, somnos inquietant. Irrepentes etiam spiritus in corporibus occulte mentes terrent, membra distorquent, valetudinem frangunt, morbis lacessunt ut ad cultum sui cogant, ut nidore altarium et rogis pecorum saginati, remissis quæ constrinxerant curasse videantur. Hæc est de illis medela cum illorum cessat injuria; nec aliud illis studium est quam a Deo homines avocare et ad superstitionem sui ab intellectu veræ religionis avertere, et cum sint ipsi pœnales, quærere sibi ad pœnam comites quos ad crimen suum fecerint terrore participes. Hi tamen adjurati per Deum verum a nobis, statim cedunt et fatentur et de obsessis corporibus exire coguntur. Videas illos nostra voce et operatione majestatis occultæ flagris cædi, igne torreri, incremento pœnæ

propagantis extendi, ejulare, gemere, deprecari; unde veniant et quando discedant ipsis etiam qui se colunt audientibus confiteri; et vel exiliunt statim, vel evanescunt gradatim, prout fides patientis adjuvat aut gratia curantis adspirat. Hinc vulgus in odium nostri nominis cogunt, ut nos odisse incipiant homines antequam nosse; ne cognitos aut imitari possint aut damnare non possint.

V. Unus igitur omnium Dominus Deus. Neque enim illa sublimitas potest habere consortem, cum sola omnem teneat potestatem. Ad divinum imperium etiam de terris mutuemur exemplum. Quando unquam regni societas aut cum fide cœpit aut sine cruore desiit? Sic Thebanorum germanitas rupta, et permanens rogis dissidentibus etiam in morte discordia. Et Romanos geminos unum non capit regnum, quos unum uteri cepit hospitium. Pompeius et Cæsar affines fuerunt, nec tamen necessitudinis fœdus in æmula potestate tenuerunt. Nec hoc tu de homine mireris, cum in hoc omnis natura consentiat. Rex unus est apibus, et dux unus in gregibus, et in armentis rector unus. Multo magis mundi unus est rector, qui universa quæcunque sunt verbo jubet, ratione dispensat, virtute consummat. Hic nec videri potest, visu clarior est, nec comprehendi, tactu purior est, nec æstimari, sensu (*for.* censu, *Anon.*) major est. Et ideo sic eum digne æstimamus, dum inæstimabilem dicimus. Quod vero templum habere possit Deus cujus templum totus est mundus? et cum homo latius (*for.* laxius) maneat, intra unam ædiculam vim tantæ majestatis includam? In nostra dedicandus est mente, in nostro consecrandus est pectore. Nec nomen

Deo quæras. Deus nomen est illi. Illic vocabulis opus est ubi propriis appellationum insignibus multitudo dirimenda est. Deo, qui solus est, Dei vocabulum totum (*for.* solum) est. Ergo unus est, et ubique ipse diffusus est. Nam et vulgus in multis Deum naturaliter confitetur, cum mens et anima sui Auctoris et Principis admonetur. Dici frequenter audimus, *O Deus*, et *Deus videt*, et *Deo commendo*, et *Deus tibi reddat*, et *quod vult Deus*, et *si Deus dederit*. Atque hæc summa delicti, nolle agnoscere quem ignorare non possis.

VI. Quod vero Christus sit, et quomodo per ipsum nobis salus venerit, sic est ordo, sic ratio. Judæis primum erat apud Deum gratia. Sic olim justi erant, sic majores eorum religionibus obediebant. Inde illis et regni sublimitas floruit, et generis magnitudo provenit. Sed illi [negligentes et] (*for. delend. Vid. not.*) indisciplinati et superbi postmodum facti, et fiducia patrum inflati, dum divina præcepta contemnunt, datam sibi gratiam perdiderunt. Quam vero fuerit illis prophana vita, quæ contracta sit violatæ religionis offensa, ipsi quoque testantur, qui etsi voce tacent, exitu confitentur. Dispersi et palabundi vagantur, soli et cœli sui profugi per hospitia aliena jactantur. Necnon Deus ante prædixerat fore ut vergente sæculo et mundi fine jam proximo ex omni gente et populo et loco cultores sibi allegeret Deus multo melioris obsequii et fidei fortioris, qui indulgentiam de divinis muneribus haurirent, quam acceptam Judæi contemtis religionibus perdidissent. Hujus igitur gratiæ disciplinæque arbiter et magister Sermo et Filius Dei mittitur, qui per prophetas omnes retro illumi-

nator et deductor humani generis prædicabatur. Hic est virtus Dei, hic ratio, hic sapientia ejus et gloria. Hic in virginem delabitur, carnem Spiritus Sanctus induitur, Deus cum homine miscetur. Hic Deus noster, hic Christus est, qui mediator duorum, hominem induit, quem perducat ad Patrem. Quod homo est esse Christus voluit, ut et homo possit esse quod Christus est. Sciebant et Judæi Christum esse venturum. Nam hic illis semper prophetis admonentibus adnuntiabatur. Sed significato duplici ejus adventu, uno qui exercitio et exemplo hominis fungeretur, altero qui Deum fateretur, non intelligendo primum adventum, qui in passione præcessit occultus, unum tantum credunt qui erit in potestate manifestus. Quod autem hoc Judæorum populus intelligere non potuit, delictorum meritum fuit. Sic erant sapientiæ et intelligentiæ cœcitate multati, ut qui vita indigni essent haberent vitam ante oculos, nec viderent.

VII. Itaque cum Christus, secundum a prophetis ante prædicta, verbo et vocis imperio dæmonia de hominibus excuteret, paralyticos restringeret, leprosos purgaret, illuminaret cœcos, claudis gressum daret, mortuos rursus animaret, cogeret sibi elementa famulari, servire ventos, maria obedire, inferos cedere, Judæi, qui illum crediderant hominem tantum de humilitate carnis et corporis, existimabant magum de licentia potestatis. Hunc magistri eorum atque primores, hoc est, quos et doctrina ille et sapientia revincebat, accensi ira et indignatione provocati insecuti sunt, et postremo detentum Pontio Pilato, qui tunc ex parte Romana Syriam procurabat, tradiderunt, crucem ejus et mortem suf-

fragiis violentis ac pertinacibus flagitantes. Hoc eos facturos et ipse prædixerat, et prophetarum omnium testimonium sic ante præcesserat, oportere illum pati, non ut sentiret mortem, sed ut vinceret; et cum passus esset, ad superos denuo regredi, ut vim divinæ majestatis ostenderet. Fidem itaque rerum cursus implevit. Nam et crucifixus prævento carnificis officio spiritum sponte dimisit, et die tertio rursus a mortuis sponte surrexit. Apparuit discipulis suis qualis et fuerat, agnoscendum se videntibus præbuit simul junctis; et substantiæ corporalis firmitate conspicuus, ad dies quadraginta remoratus est, ut de eo ad præcepta vitalia instrui possent, et discerent quæ docerent. Tunc in cœlum circumfusa nube sublatus est; ut hominem quem dilexit, quem induit, quem a morte protexit, ad Patrem victor imponeret, jam venturus e cœlo ad pœnam diaboli et ad censuram generis humani ultoris (*for.* in ultoris) vigore et judicis potestate; per orbem vero discipuli, magistro et (*for.* et *delend.*) Deo monente, diffusi præcepta in salutem darent, ab errore tenebrarum ad viam lucis adducerent, cœcos et ignaros ad agnitionem veritatis ocularent. Ac ne esset probatio minus solida et de Christo delicata confessio, per tormenta, per cruces, per multa pœnarum genera tentantur. Dolor, qui veritatis testis est, admovetur ut Christus Dei Filius, qui hominibus ad vitam datus creditur, non tantum præconio vocis, sed et passionis testimonio prædicaretur. Hunc igitur comitamur, hunc sequimur, hunc habemus itineris ducem, lucis principem, salutis auctorem, cœlum pariter et Patrem quærentibus et credentibus pollicentem. Quod est Christus erimus Christiani, si Christum fuerimus secuti.

S. CÆCILII CYPRIANI

LIBER

DE MORTALITATE, SIVE PESTE.

I. ETSI apud plurimos vestrum, fratres dilectissimi, mens solida est et fides firma et anima devota, quæ ad præsentis mortalitatis copiam non movetur, sed tanquam petra fortis et stabilis turbidos impetus mundi et violentos sæculi fluctus frangit potius, ipsa nec frangitur, et tentationibus non vincitur, sed probatur; tamen quia animadverto in plebe quosdam vel imbecillitate animi, vel fidei parvitate, vel dulcedine sæcularis vitæ, vel sexus mollitie, vel, quod majus est, veritatis errore minus stare fortiter nec pectoris sui divinum atque invictum robur exerere, dissimulanda res non fuit nec tacenda quo minus, quantum nostra mediocritas sufficit, vigore pleno et sermone de Dominica lectione concepto delicatæ mentis ignavia comprimatur, et qui homo Dei et Christi esse jam cœpit, Deo et Christo dignus habeatur. Agnoscere enim se debet, fratres dilectissimi, qui Deo militat, qui positus in cœlestibus castris divina jam sperat; ut ad procellas et turbines mundi trepidatio nulla sit in nobis, nulla turbatio, quando hæc ventura prædixerit Dominus: providæ vocis hortatu instruens et docens et præparans atque corroborans ecclesiæ suæ populum ad omnem tolerantiam futurorum, bella et fames et terræ motus et pestilentias per loca singula exsurgere præ-

nuntiavit et cecinit. Et ne inopinatus nos et novus rerum infestantium metus quateret, magis ac magis in novissimis temporibus adversa crebrescere ante præmonuit. Fiunt ecce quæ dicta sunt; et quando fiunt quæ ante prædicta sunt, sequentur et quæcunque promissa sunt, Domino ipso pollicente et di- Luc. xxi. cente: *Cum autem videritis hæc omnia fieri, scitote quoniam in proximo est regnum Dei.*

II. Regnum Dei, fratres dilectissimi, esse cœpit in proximo. Præmium vitæ et gaudium salutis æternæ, et perpetua lætitia, et possessio paradisi nuper amissa, mundo transeunte jam veniunt; jam terrenis cœlestia et magna, parvis et caducis æterna succedunt. Quis hic anxietatis et sollicitudinis locus est? Quis inter hæc trepidus et mœstus est, nisi cui spes et fides deest? Ejus est enim mortem timere qui ad Christum nolit ire. Ejus est ad Christum nolle ire qui se non credat cum Christo incipere regnare. Scriptum est enim *justum fide vivere.* Si justus es, et fide vivis, si vere in Christum credis, cur non cum Christo futurus, et de Domini pollicitatione securus quod ad Christum voceris, am- Rom. i. plecteris, et quod diabolo careas gratularis? Symeon denique ille justus, qui vere justus fuit, qui fide plena Dei præcepta servavit, cum ei divinitus responsum fuisset quod non ante moreretur quam Christum vidisset, et Christus infans in templum cum matre venisset, agnovit in spiritu natum esse jam Christum, de quo sibi fuerat ante prædictum; quo viso, scivit se cito esse moriturum. Lætus itaque de morte jam proxima, et de vicina accersitione securus, accepit in manus puerum, et benedicens Luc. ii. Dominum exclamavit et dixit: *Nunc dimittis ser-*

vum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace, quoniam viderunt oculi mei salutare tuum. Probans scilicet atque contestans tunc esse servis Dei pacem, tunc liberam, tunc tranquillam quietem, quando de istis mundi turbinibus extracti sedis et securitatis æternæ portum petimus, quando expuncta hac morte ad immortalitatem venimus.

III. Illa est enim vera pax, illa fida tranquillitas, illa stabilis et firma et perpetua lætitia. Cæterum quid aliud in mundo quam pugna adversus diabolum quotidie geritur, quam adversus jacula ejus et tela conflictationibus assiduis dimicatur? Cum avaritia nobis, cum impudicitia, cum ira, cum ambitione congressio est; cum carnalibus vitiis, cum illecebris sæcularibus assidua et molesta luctatio est. Obsessa mens hominis et undique diaboli infestatione vallata vix occurrit singulis, vix resistit. Si avaritia prostrata est, exsurgit libido. Si libido compressa est, succedit ambitio. Si ambitio contemta est, ira exasperat, inflat superbia, vinolentia invitat, invidia concordiam rumpit, amicitiam zelus abscindit. Cogeris maledicere, quod divina lex prohibet. Compelleris jurare, quod non licet. Tot persecutiones animus quotidie patitur, tot periculis pectus urgetur; et delectat hic inter diaboli gladios diu stare, cum magis concupiscendum sit et optandum ad Christum, subveniente velocius morte, properare, ipso instruente nos et dicente: *Amen amen dico vobis, quoniam vos plorabitis et plangetis, sæculum autem gaudebit; vos tristes eritis, sed tristitia vestra in lætitiam veniet?* Quis non tristitia carere optet, quis non ad lætitiam venire festinet? Quando autem in lætitiam veniat nostra tristitia Dominus

Joan. :

denuo ipse declarat dicens: *Iterum videbo vos, et gaudebit cor vestrum, et gaudium vestrum nemo auferet a vobis.* Cum ergo Christum videre gaudere sit, nec possit esse gaudium nostrum nisi cum viderimus Christum, quæ cœcitas animi quæve dementia est amare pressuras et pœnas et lacrymas mundi, et non festinare potius ad gaudium quod nunquam possit auferri?

IV. Hoc autem fit, fratres dilectissimi, quia fides deest, quia nemo credit vera esse quæ promittit Deus, qui verax est, cujus sermo credentibus æternus et firmus est. Si tibi vir gravis et laudabilis aliquid polliceretur, haberes utique pollicenti fidem, nec te falli aut decipi ab eo crederes quem stare in sermonibus atque in actibus suis scires. Nunc Deus tecum loquitur; et tu mente incredula perfidus fluctuas? Deus tibi de hoc mundo recedenti immortalitatem atque æternitatem pollicetur; et tu dubitas? Hoc est Deum omnino non nosse, hoc est Christum credentium magistrum peccato incredulitatis offendere, hoc est in ecclesia constitutum fidem in domo fidei non habere. Quantum prosit exire de sæculo Christus ipse salutis atque utilitatis nostræ magister ostendit: qui cum discipuli ejus contristarentur quod se jam diceret recessurum, locutus
an. xiv. est ad eos dicens, *Si me dilexissetis, gauderetis utique, quoniam vado ad Patrem,* docens et ostendens, cum cari quos diligimus de sæculo exeunt, gaudendum potius quam dolendum. Cujus rei memor beatus apostolus Paulus in epistola sua po-
ilipp. i. nit et dicit, *Mihi vivere Christus est, et mori lucrum;* lucrum maximum computans jam sæculi laqueis non teneri, jam nullis peccatis et vitiis carnis

obnoxium fieri, exemptum pressuris angentibus, et venenatis diaboli faucibus liberatum, ad lætitiam salutis æternæ Christo vocante proficisci.

V. Atenim quosdam movet quod æqualiter cum gentilibus nostros morbi istius valitudo corripiat; quasi ad hoc crediderit Christianus ut immunis a contactu malorum, mundo et sæculo feliciter perfruatur, et non omnia hic adversa perpessus ad futuram lætitiam reservetur. Movet quosdam quod sit nobis cum cæteris mortalitas ista communis. Quid enim nobis in hoc mundo non commune cum cæteris quandiu adhuc secundum legem primæ nativitatis manet caro ista communis. Quoadusque istic in mundo sumus, cum genere humano carnis æqualitate conjungimur, spiritu separamur. Itaque donec *corruptivum istud induat incorruptionem, et* 1 Cor. x *mortale hoc accipiat immortalitatem,* et Spiritus nos perducat ad Deum Patrem, quæcunque sunt carnis incommoda sunt nobis cum humano genere communia. Sic cum fœtu sterili terra jejuna est, neminem fames separat. Sic cum irruptione hostili civitas aliqua possessa est, omnes simul captivitas vastat. Et quando imbrem nubila serena suspendunt, omnibus siccitas una est. Et cum navem scopulosa saxa constringunt, navigantibus naufragium sine exceptione commune est. Et oculorum dolor, et impetus febrium, et omnium valitudo membrorum cum cæteris communis est nobis quandiu portatur in sæculo caro ista communis. Quinimmo si qua conditione, qua lege crediderit, Christianus noscat et teneat, sciet plus sibi quam cæteris in sæculo laborandum, cui magis sit cum diaboli impugnatione luctandum. Docet et præmonet scrip-

cles. ii. tura divina dicens: *Fili, accedens ad servitutem Dei, sta in justitia et timore, et præpara animam tuam*
cles. ii. *ad tentationem.* Et iterum: *In dolore sustine, et in humilitate tua patientiam habe, quoniam in igne probatur aurum et argentum, homines vero receptibiles in camino humiliationis.*

VI. Sic Job post rerum damna, post pignorum funera, vulneribus quoque et vermibus graviter afflictus, non victus est, sed probatus; qui in ipsis conflictationibus et doloribus suis patientiam reli-
b. i. giosæ mentis ostendens ait: *Nudus exivi de utero matris, nudus etiam ibo sub terram. Dominus dedit, Dominus abstulit. Sicut Domino visum est ita factum est. Sit nomen Domini benedictum.* Et cum eum uxor quoque compelleret ut vi doloris impatiens aliquid adversus Deum querula et invi-
b. ii. diosa voce loqueretur, respondit et dixit: *Tanquam una ex ineptis mulieribus locuta es. Si bona excepimus de manu Domini, mala cur non tolerabimus? In his omnibus quæ contigerunt ei nihil peccavit Job labiis suis in conspectu Domini.* Itaque illi Dominus Deus perhibet testimonium dicens: *Animadvertisti puerum meum Job? Non enim est similis illi quisquam in terris, homo sine querela, verus Dei cultor.* Et Tobias post opera magnifica, post misericordiæ suæ multa et gloriosa præconia, cœcitatem luminum passus, timens et benedicens in adversis Deum, per ipsam corporis sui cladem crevit ad laudem; quem et ipsum uxor sua depravare ten-
ob. ii. tavit dicens: *Ubi sunt justitiæ tuæ, ecce quæ pateris!* At ille circa timorem Dei stabilis et firmus, et ad omnem tolerantiam passionis fide religionis armatus, tentationi uxoris invalidæ in dolore non ces-

sit, sed magis Deum patientia majore promeruit; quem postmodum Raphael angelus collaudat et dicit: *Opera Dei revelare et confiteri honorificum est.* Tob. xii. *Nam quando orabas tu et Sarra nurus tua, ego obtuli memoriam orationis vestræ in conspectu claritatis Dei. Et cum sepelires tu mortuos simpliciter, et quia non es cunctatus exsurgere et derelinquere prandium tuum, et abisti, et condidisti mortuum, missus sum tentare te, et iterum me misit Deus curare te et Sarram nurum tuam. Ego enim sum Raphael unus ex septem angelis sanctis qui assistimus et conversamur ante claritatem Dei.*

VII. Hanc tolerantiam justi semper habuerunt, hanc apostoli disciplinam de Domini lege tenuerunt, non mussitare in adversis, sed quæcunque in sæculo accidunt fortiter et patienter accipere; cum Judæorum populus hinc semper offenderit quod adversus Deum frequentius murmuraret, sicut testatur in Numeris Dominus Deus dicens: *Desinat* Num. xx. *murmuratio eorum a me, et non morientur.* Murmurandum non est in adversis, fratres dilectissimi, sed patienter et fortiter quicquid acciderit sustinendum, cum scriptum sit, *Sacrificium Deo spiritus* Psal. l. *contribulatus, cor contritum et humiliatum Deus non despicit.* In Deuteronomio quoque monet per Moysen Spiritus Sanctus et dicit: *Dominus Deus* Deut. iii. *tuus vexabit te, et famem injiciet tibi, et cognoscetur in corde tuo si bene custodieris præcepta ejus, sive non.* Et iterum: *Tentat vos Dominus Deus* Deut. xiii *vester, ut sciat si diligitis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro et ex tota anima vestra.* Sic Gen. xxii. Abraham Deo placuit, qui, ut placeret Deo, nec amittere filium timuit, nec gerere parricidium recu-

savit. Qui filium non potes lege et sorte mortalitatis amittere, quid faceres si filium jubereris occidere?

VIII. Ad omnia te paratum facere timor Dei et fides debet. Sit licet rei familiaris amissio, sit de infestantibus morbis assidua membrorum et cruenta vexatio, sit de uxore, de liberis, de excedentibus caris funebris et tristis avulsio, non sint tibi scandala ista, sed prœlia; nec debilitent aut frangant Christianam fidem, sed potius ostendant in colluctatione virtutem, cum contemnenda sit omnis injuria malorum præsentium fiducia futurorum bonorum. Nisi præcesserit pugna, non potest esse victoria. Cum fuerit in pugnæ congressione victoria, tunc datur vincentibus et corona. Navis gubernator in tempestate dinoscitur, in acie miles probatur. Delicata jactatio est cum periculum non est. Conflictatio in adversis probatio est virtutis. Arbor quæ alta radice fundata est ventis incumbentibus non movetur; et navis quæ forti compage solidata est pulsatur fluctibus, nec foratur; et quando area fruges terit, ventos grana fortia et robusta contemnunt, inanes paleæ flatu portante rapiuntur. Sic et apostolus Paulus post naufragia, post flagella, post carnis et corporis multa et gravia tormenta, non vexari sed emendari se dicit adversis, ut dum gra-
r. xii. vius affligitur, verius probaretur. *Datus est mihi,* inquit, *stimulus carnis meæ, angelus Satanæ qui me colaphizet, ut non extollar. Propter quod ter Dominum rogavi ut discederet a me, et dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perficitur.* Quando ergo infirmitas et imbecillitas et vastitas aliqua grassatur, tunc virtus nostra perficitur, tunc fides, si tentata perstiterit, coronatur,

sicut scriptum est: *Vasa figuli probat fornax, et* Eccl. xxvii. *homines justos tentatio tribulationis.* Hoc denique inter nos et cæteros interest qui Deum nesciunt quod illi in adversis queruntur et murmurant, nos adversa non avocant a virtutis et fidei veritate, sed corroborant in dolore. Hoc quod nunc corporis vires solutus in fluxum venter eviscerat, quod in faucium vulnera conceptus medullitus ignis exæstuat, quod assiduo vomitu intestina quatiuntur, quod oculi vi sanguinis inardescunt, quod quorundam vel pedes vel aliquæ membrorum partes contagio morbidæ putredinis amputantur, quod per jacturas et damna corporum prorumpente languore vel debilitatur incessus, vel auditus obstruitur, vel cœcatur aspectus, ad documentum proficit fidei. Contra tot impetus vastitatis et mortis inconcussi animi virtutibus congredi quanta pectoris magnitudo est, quanta sublimitas inter ruinas generis humani stare erectum, nec cum eis quibus spes in Deum nulla est jacere prostratum? Gratulari magis est et temporis munus amplecti quod dum nostram fidem fortiter promimus, et labore tolerato ad Christum per angustam Christi viam pergimus, præmium viæ ejus et fidei ipso judicante capiamus.

IX. Mori plane timeat, sed qui ex aqua et spiritu non renatus, gehennæ ignibus mancipatur. Mori timeat qui non Christi cruce et passione censetur. Mori timeat qui ad secundam mortem de hac morte transibit. Mori timeat quem de sæculo recedentem perennibus pœnis æterna flamma torquebit. Mori timeat cui hoc mora longiore confertur ut cruciatus ejus et gemitus interim differatur. Multi ex nostris in hac mortalitate moriuntur, hoc est, multi ex nos-

tris de sæculo liberantur. Mortalitas ista ut Judæis et gentilibus et Christi hostibus pestis est, ita Dei servis salutaris excessus est. Hoc quod sine ullo discrimine generis humani cum injustis moriuntur et justi, non est quod putetis bonis et malis interitum esse communem. Ad refrigerium justi vocantur, ad supplicium rapiuntur injusti. Datur velocius tutela fidentibus, perfidis pœna. Improvidi et ingrati sumus, fratres dilectissimi, ad divina beneficia, nec quid nobis conferatur agnoscimus. Excedunt ecce in pace tutæ cum gloria sua virgines, venientis antichristi minas et corruptelas et lupanaria non timentes; pueri periculum lubricæ ætatis evadunt, ad continentiæ atque innocentiæ præmium feliciter perveniunt; tormenta jam non timet delicata matrona, metum persecutionis et manus cruciatusque carnificis moriendi celeritate lucrata. Pavore mortalitatis et (*for. delend.* et) temporis accenduntur tepidi, constringuntur remissi, excitantur ignavi, desertores compelluntur ut redeant, gentiles coguntur ut credant, vetus fidelium populus ad quietem vocatur, ad aciem recens et copiosus exercitus robore fortiore colligitur, pugnaturus sine metu mortis cum prœlium venerit, qui ad militiam tempore mortalitatis accedit.

X. Quid deinde illud, fratres dilectissimi, quale est, quam pertinens, quam necessarium, quod pestis ista et lues, quæ horribilis et feralis videtur, explorat justitiam singulorum, et mentes humani generis examinat, an infirmis serviant sani, an propinqui cognatos pie diligant, an misereantur servorum languentium domini, an deprecantes ægros non deserant medici, an feroces violentiam suam compri-

mant, an rapaces avaritiæ furentis insatiabilem semper ardorem vel metu mortis extinguant, an cervicem flectant superbi, an audaciam leniant improbi, an pereuntibus caris, vel sic aliquid divites indigentibus largiantur et donent sine herede morituri! Ut nihil aliud mortalitas ista contulerit, hoc Christianis et Dei servis plurimum præstitit, quod martyrium cœpimus libenter appetere, dum mortem discimus non timere. Exercitia sunt nobis ista, non funera; dant animo fortitudinis gloriam, contemtu mortis præparant ad coronam.

XI. Sed fortasse aliquis opponat et dicat: Hoc me ergo in præsenti mortalitate contristat quod qui paratus ad confessionem fueram, et ad tolerantiam passionis toto me corde et plena virtute devoveram, martyrio meo privor, dum morte prævenior. Primo in loco non est in tua potestate sed in Dei dignatione martyrium, nec potes te dicere perdidisse quod nescis an merearis accipere. Tunc deinde Deus scrutator renis et cordis et occultorum contemplator et cognitor videt te et laudat et comprobat, et qui perspicit apud te paratam fuisse virtutem, reddet pro virtute mercedem. Numquid Cain cum Deo munus offerret jam peremerat fratrem? Et tamen parricidium mente conceptum Deus providus ante damnavit. Ut illic cogitatio mala et perniciosa conceptio Deo providente prospecta est, ita et in Dei servis, apud quos confessio cogitatur et martyrium mente concipitur, animus ad bonum deditus Deo judice coronatur. Aliud est martyrio animum deesse, aliud animo defuisse martyrium. Qualem te invenit Dominus cum vocat, talem pariter et judicat, quando ipse testetur et dicat: *Et sci-* Apoc. ii.

ent omnes ecclesiæ quia ego sum scrutator renis et cordis. Nec enim sanguinem nostrum quærit Deus, sed fidem. Nam nec Abraham, nec Isaac, nec Jacob occisi sunt, et tamen fidei ac justitiæ meritis honorati inter patriarchas primi esse meruerunt; ad quorum convivium congregatur quisquis fidelis et justus, et laudabilis invenitur.

XII. Meminisse debemus voluntatem nos, non tt. vi. nostram, sed Dei facere debere, secundum quod nos Dominus quotidie jussit orare. Quam præposterum est quamque perversum ut cum Dei voluntatem fieri postulemus, quando evocat nos et accersit de hoc mundo Deus, non statim voluntatis ejus imperio pareamus. Obnitimur et reluctamur, et pervicacium more servorum ad conspectum Domini cum tristitia et mœrore perducimur, exeuntes istinc necessitatis vinculo, non obsequio voluntatis; et volumus ab eo præmiis cœlestibus honorari, ad quem venimus inviti. Quid ergo oramus et petimus ut adveniat regnum cœlorum, si captivitas terrena delectat? Quid precibus frequenter iteratis rogamus et poscimus ut acceleret dies regni, si majora desideria et vota potiora sunt servire istic diabolo quam regnare cum Christo?

XIII. Denique ut manifestius divinæ providentiæ indicia clarescerent, quod Dominus præscius futurorum suis consulat ad veram salutem: cum quidam de collegis et consacerdotibus nostris infirmitate defessus et de appropinquante jam morte sollicitus commeatum sibi precaretur, adstitit deprecanti et jam pene morienti juvenis honore et majestate venerabilis, statu celsus, et clarus aspectu, et quem assistentem sibi vix posset humanus aspec-

tus oculis carnalibus intueri, nisi quod talem videre jam poterat de sæculo recessurus. Atque ille non sine quadam animi et vocis indignatione infremuit et dixit: Pati timetis, exire non vultis, quid faciam vobis? Increpantis vox est et monentis; qui de persecutione sollicitus, de accersitione securus non consentit ad præsens desiderium, sed consulit in futurum. Audivit frater noster et collega moriturus quod cæteris diceret. Nam qui moriturus audivit, ad hoc audivit ut diceret. Audivit non sibi ille, sed nobis. Nam quid sibi disceret jam recessurus? Didicit immo remanentibus; ut dum sacerdotem qui commeatum petebat increpitum esse comperimus, quid cunctis expediat agnosceremus.

XIV. Nobis quoque ipsis minimis et extremis quoties revelatum est, quam frequenter atque manifeste de Dei dignatione præceptum est, ut contestarer assidue et publice prædicarem fratres nostros non esse lugendos accersitione Dominica de sæculo liberatos, cum sciamus non eos amitti, sed præmitti, recedentes præcedere; ut proficiscentes, ut navigantes solent, desiderari eos debere, non plangi, nec accipiendas esse hic atras vestes, quando illi ibi indumenta alba jam sumpserint! occasionem dandam non esse gentilibus ut nos merito ac jure reprehendant quod quos vivere apud Deum dicimus, ut extinctos et perditos lugeamus, et fidem quam sermone et voce depromimus cordis et pectoris testimonio non probemus.

XV. Spei nostræ ac fidei prævaricatores sumus; simulata, ficta, fucata videntur esse quæ dicimus. Nihil prodest verbis præferre virtutem et factis destruere veritatem. Improbat denique apostolus Pau-

lus et objurgat et culpat si qui contristentur in ex-
1 Thess. iv. cessu suorum: *Nolumus*, inquit, *ignorare vos, fratres, de dormientibus, ut non contristemini sicut et cæteri qui spem non habent. Si enim credimus quia Jesus mortuus est et resurrexit, sic et Deus eos qui dormierunt in Jesu adducet cum illo.* Eos contristari dicit in excessu suorum qui spem non habent. Qui autem spe vivimus, et in Deum credimus, et Christum passum esse pro nobis et resurrexisse confidimus, in Christo manentes, et per ipsum atque in ipso resurgentes, quid aut ipsi recedere istinc de sæculo nolumus, aut nostros recedentes quasi perditos plangimus ac dolemus, ipso Christo Domino et
Joan. xi. Deo nostro monente ac dicente: *Ego sum resurrectio et vita. Qui credit in me, licet moriatur, vivet; et omnis qui vivit et credit in me non morietur in æternum?* Si in Christum credimus, fidem verbis et promissis ejus habeamus, non morituri in æternum; ad Christum, cum quo et victuri et regnaturi semper sumus, læta securitate veniamus. Quod interim morimur, ad immortalitatem morte transgredimur; nec potest vita æterna succedere, nisi hinc contigerit exire. Non est exitus iste, sed transitus, et temporali itinere decurso ad æterna transgressus. Quis non ad meliora festinet? Quis non mutari et transformari ad Christi speciem et ad cœlestis gloriæ dignitatem venire citius exoptet, Paulo
Philipp. iii. apostolo prædicante et dicente: *Nostra autem conversatio*, inquit, *in cœlis est, unde et Dominum expectamus Jesum Christum, qui transformabit corpus humilitatis nostræ conformatum corpori claritatis suæ?* Tales nos futuros et Christus Dominus pollicetur, quando ut cum illo simus, et cum illo in

æternis sedibus vivamus, atque in regnis cœlestibus gaudeamus, Patrem pro nobis precatur, dicens: Joan. *Pater, quos mihi dedisti volo ut ubi ego fuero et ipsi sint mecum, et videant claritatem quam mihi dedisti prius quam mundus fieret.*

XVI. Venturus ad Christi sedem, ad regnorum cœlestium claritatem, lugere non debet nec plangere; sed potius secundum pollicitationem Domini, secundum fidem veri, in profectione hac sua et translatione gaudere. Sic denique invenimus et Enoch translatum esse, qui Deo placuit, sicut in Genesi testatur et loquitur scriptura divina: Gen. v. *Et placuit Enoch Deo, et non est inventus postmodum, quia Deus illum transtulit.* Hoc fuit placuisse in conspectu Dei, de hoc contagio sæculi meruisse transferri. Sed et per Salomonem docet Spiritus Sanctus eos qui Deo placeant maturius istinc eximi et citius liberari, ne dum in isto mundo diutius immorantur, mundi contactibus polluantur. Sap. iv. *Raptus est*, inquit, *ne malitia mutaret intellectum illius. Placita enim erat Deo anima ejus. Propter hoc properavit educere eum de media iniquitate.* Sic et in Psalmis ad Dominum properat spiritali fide Deo suo anima devota dicens: Ps. lxxx *Quam dilectissimæ habitationes tuæ, Deus virtutum. Desiderat et properat anima mea ad atria Dei.* Ejus est in mundo diu velle remanere quem mundus oblectat, quem sæculum blandiens atque decipiens illecebris terrenæ voluptatis invitat.

XVII. Porro cum mundus oderit Christianum, quid amas eum qui te odit, et non magis sequeris Christum, qui te et redemit et diligit? Joannes in

epistola sua clamat et loquitur, et ne carnalia de- n. ii. sideria sectantes mundum diligamus hortatur: *Nolite,* inquit, *diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est caritas Patris in illo: quia omne quod in mundo est concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum et ambitio sæculi, quæ non est a Patre, sed ex concupiscentia mundi; et mundus transibit et concupiscentia ejus. Qui autem fecerit voluntatem Dei manet in æternum, quomodo et Deus manet in æternum.* Potius, fratres dilectissimi, mente integra, fide firma, virtute robusta, parati ad omnem voluntatem Dei simus; pavore mortis excluso, immortalitatem quæ sequitur cogitemus. Hoc nos ostendamus esse quod credimus, ut neque carorum lugeamus excessum, et cum accersitionis propriæ dies venerit, incunctanter et libenter ad Dominum ipso vocante veniamus.

XVIII. Quod cum semper faciendum fuerit Dei servis, nunc fieri multo magis debet, corruente jam mundo et malorum infestantium turbinibus obsesso; ut qui cernimus cœpisse jam gravia, et scimus imminere graviora, lucrum maximum computemus, si istinc velocius recedamus. Si in habitaculo tuo parietes vetustate nutarent, tecta desuper tremerent, domus jam fatigata, jam lassa, ædificiis senectute labentibus, ruinam proximam minaretur, nonne omni celeritate migrares? Si navigante te turbida et procellosa tempestas fluctibus violentius excitatis prænuntiaret futura naufragia, nonne portum velociter peteres? Mundus ecce nutat et labitur, et ruinam sui non jam senectute rerum sed

fine testatur; et tu non Deo gratias agis, non tibi gratularis quod exitu maturiore subtractus, ruinis et naufragiis et plagis imminentibus eximaris?

XIX. Considerandum est, fratres dilectissimi, et identidem cogitandum renuntiasse nos mundo, et tanquam hospites et peregrinos hic interim degere. Amplectamur diem qui assignat singulos domicilio suo, qui nos istinc ereptos et laqueis sæcularibus exsolutos paradiso restituit et regno. Quis non peregre constitutus properaret in patriam regredi? Quis non ad suos navigare festinans ventum prosperum cupidius optaret, ut velociter caros liceret amplecti? Patriam nostram paradisum computamus. parentes patriarchas habere jam cœpimus. Quid non properamus et currimus ut patriam nostram videre, ut parentes salutare possimus? Magnus illic nos carorum numerus expectat; parentum, fratrum, filiorum frequens nos et copiosa turba desiderat, jam de sua incolumitate secura, adhuc de nostra salute sollicita. Ad horum conspectum et complexum venire quanta et illis et nobis in commune lætitia est! Qualis illic cœlestium regnorum voluptas sine timore moriendi, et cum æternitate vivendi quam summa et perpetua felicitas! Illic apostolorum gloriosus chorus, illic prophetarum exultantium numerus, illic martyrum innumerabilis populus ob certaminis et passionis victoriam coronatus, triumphantes virgines, quæ concupiscentiam carnis et corporis continentiæ robore subegerunt, remunerati misericordes, qui alimentis et largitionibus pauperum justitiæ opera fecerunt, qui Dominica præcepta servantes ad cœlestes thesauros terrena patrimonia

transtulerunt. Ad hos, fratres dilectissimi, avida cupiditate properemus; ut cum his cito esse possimus, ut cito ad Christum pervenire contingat, optemus. Hanc cogitationem nostram Deus videat, hoc propositum mentis et fidei Dominus Christus aspiciat, daturus eis gloriæ suæ ampliora præmia quorum circa se fuerint desideria majora.

S. CÆCILII CYPRIANI

LIBER

DE OPERE ET ELEEMOSYNIS.

I. MULTA et magna sunt, fratres carissimi, beneficia divina, quibus in salutem nostram Dei Patris et Christi larga et copiosa clementia et operata sit et semper operetur; quod conservandis ac vivificandis nobis Pater Filium misit, ut reparare nos posset, quodque Filius missus esse et hominis filius fieri voluit ut nos Dei filios faceret. Humiliavit se, ut populum qui prius jacebat erigeret. Vulneratus est, ut vulnera nostra curaret. Servivit, ut ad libertatem servientes extraheret. Mori sustinuit, ut immortalitatem mortalibus exhiberet. Multa hæc sunt et magna divinæ misericordiæ munera. Sed adhuc qualis providentia illa et quanta clementia est quod nobis salutari ratione prospicitur, ut homini qui redemptus est, reservando plenius consulatur! Nam cum Dominus adveniens sanasset illa quæ Adam portaverat vulnera, et venena serpentis antiqua curasset, legem dedit sano, et præcepit ne ultra jam (Joan. v.) peccaret, ne quid peccanti gravius eveniret. Coartati eramus et in angustum innocentiæ præscriptione conclusi. Nec haberet quid fragilitatis humanæ infirmitas atque imbecillitas faceret, nisi iterum pietas divina subveniens, justitiæ et misericordiæ operibus ostensis, viam quandam tuendæ salutis aperiret, ut sordes postmodum quascunque contra-

himus eleemosynis abluamus. Loquitur in scriptu-
v. xv. ris divinis Spiritus Sanctus et dicit: ***Eleemosynis et fide delicta purgantur.*** Non utique illa delicta quæ fuerant ante contracta. Nam illa Christi sanguine et sanctificatione purgantur. Item denuo dicit:
. iii. *Sicut aqua extinguit ignem, sic eleemosyna extinguit peccatum.* Hic quoque ostenditur et probatur quia sicut lavacro aquæ salutaris gehennæ ignis extinguitur, ita et eleemosynis atque operationibus justis delictorum flamma sopitur. Et quia semel in baptismo remissa peccatorum datur, assidua et jugis operatio baptismi instar imitata Dei (*for.* Deum) rursus indulgentiam largitur. Hoc et in evangelio Dominus docet. Nam cum denotarentur discipuli ejus quod ederent, nec prius manus abluissent, respondit
ci. et dixit: *Qui fecit quod intus est fecit et quod foris est. Verum date eleemosynam, et ecce vobis munda omnia.* Docens scilicet et ostendens non manus lavandas esse, sed pectus, et sordes intrinsecus potius quam extrinsecus detrahendas; verum qui purgaverit quod est intus, eum quoque id quod foris est repurgasse, et emundata mente, cute quoque et corpore mundum esse cœpisse. Porro autem monens et ostendens unde mundi et purgati esse possimus, addidit eleemosynas esse faciendas. Misericors docet et monet misericordiam fieri; et quia servare quærit quos magno pretio redemit, post baptismi gratiam sordidatos docet denuo posse purgari. Agnoscamus itaque, fratres carissimi, divinæ indulgentiæ munus salubre; et emundandis purgandisque peccatis nostris, qui sine aliquo conscientiæ vulnere esse non possumus, medelis spiritalibus vulnera nostra curemus.

II. Nec quisquam sic sibi de puro atque immaculato pectore blandiatur, ut innocentia sua fretus medicinam non putet adhibendam esse vulneribus, cum scriptum sit: *Quis gloriabitur castum se habere cor, aut quis gloriabitur mundum se esse a peccatis?* (Prov. x.) et iterum in epistola sua Joannes ponat et dicat: *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, et veritas in nobis non est.* (1 Joan. i.) Si autem nemo esse sine peccato potest, et quisquis inculpatum se esse dixerit aut superbus aut stultus est, quam necessaria, quam benigna est divina clementia, quæ cum sciat non deesse sanatis quædam postmodum vulnera, dedit curandis denuo sanandisque vulneribus remedia salutaria!

III. Nunquam denique, fratres dilectissimi, admonitio divina cessavit et tacuit quo minus in scripturis sanctis tam veteribus quam novis semper et ubique ad misericordiæ opera Dei populus provocaretur; et canente atque exhortante Spiritu Sancto quisquis ad spem regni cœlestis instruitur, facere eleemosynas jubetur. Mandat et præcipit Esaiæ Deus: *Exclama*, inquit, *in fortitudine et noli parcere. Sicut tuba exalta vocem tuam, et annuntia plebi meæ peccata ipsorum et domui Jacob facinora eorum.* (Isai. lviii.) Et cum peccata eis sua exprobari præcepisset, cumque eorum facinora pleno indignationis impetu protulisset, dixissetque eos nec si orationibus et precibus et jejuniis uterentur satisfacere pro delictis posse, nec si in cilicio et cinere volverentur, iram Dei posse lenire, in novissima tamen parte demonstrans solis eleemosynis Deum posse placari, addidit dicens: *Frange esurienti panem tuum, et egenos sine tecto induc in domum tuam.* (Isai. lviii.)

Si videris nudum, vesti eum, et domesticos seminis tui non despicias. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, et vestimenta tua cito orientur, et præibit ante te justitia, et claritas Dei circumdabit te. Tunc exclamabis, et Deus exaudiet te. Dum adhuc loqueris: Ecce adsum. Remedia propitiando Deo ipsius Dei verbis data sunt; quid deberent facere peccantes magisteria divina docuerunt, operationibus justis Deo satisfieri, misericordiæ meritis pec-
ov. xxi. cata purgari. Et apud Salomonem legimus: *Conclude eleemosynam in corde pauperis, et hæc pro te exorabit ab omni malo.* Et iterum: *Qui obturat aures ne audiat imbecillum, et ipse invocabit Deum, et non erit qui exaudiat eum.* Neque enim promereri misericordiam Domini poterit qui misericors ipse non fuerit, aut impetrabit de divina pietate aliquid in precibus qui ad precem pauperis non fuerit humanus. Quod item in Psalmis Spiritus Sanctus
l. xl. declarat et probat dicens: *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem, in die mala liberabit eum Dominus.* Quorum præceptorum memor Daniel, cum rex Nabuchodonosor adverso somnio territus æstuaret, pro avertendis malis ad divinam opem impetrandam remedium dedit dicens: *Propterea, rex, consilium meum placeat tibi, et peccata tua eleemosynis redime et injustitias tuas miserationibus pauperum, et erit Deus parcens peccatis tuis.* Cui rex non obtemperans adversa quæ viderat et infesta perpessus est: quæ evadere et vitare potuisset, si peccata sua eleemosynis redemisset. Raphaël quoque angelus paria testatur, et ut eleemosyna libenter ac
). xii. largiter fiat hortatur dicens: *Bona est oratio cum jejunio et eleemosyna: quia eleemosyna a morte*

liberat, et ipsa purgat peccata. Ostendit orationes nostras ac jejunia minus posse nisi eleemosynis adjuventur, deprecationes solas parum ad impetrandum valere, nisi factorum et operum accessione satientur. Revelat angelus et manifestat et firmat eleemosynis petitiones nostras efficaces fieri, eleemosynis vitam de periculis redimi, eleemosynis animas a morte liberari.

IV. Nec sic, fratres carissimi, ista proferimus ut non quod Raphaël angelus dixit veritatis testimonio comprobemus. In Actibus Apostolorum facti fides posita est; et quod eleemosynis, non tantum a secunda, sed a prima morte animæ liberentur gestæ et impletæ rei probatione compertum est. Tabitha operationibus justis et eleemosynis præstandis plurimum dedita cum infirmata esset et mortua, ad cadaver exanime Petrus accitus est: qui cum impigre pro apostolica humanitate venisset, circumsteterunt eum viduæ flentes et rogantes, pallia et tunicas et omnia illa quæ prius sumpserant indumenta monstrantes, nec pro defuncta suis vocibus, sed ipsius operibus deprecantes. Sensit Petrus impetrari posse quod sic petebatur, nec defuturum Christi auxilium viduis deprecantibus, quando esset in viduis ipse vestitus. Cum itaque genibus nixus orasset, et viduarum ac pauperum idoneus advocatus legatas sibi preces ad Dominum pertulisset, conversus ad corpus, quod in tabula jam lotum jacebat, *Tabitha,* inquit, *exsurge in nomine Jesu Christi.* (Act. ix.) Nec defuit Petro quo minus statim ferret auxilium qui in evangelio dari dixerat quicquid fuisset ejus nomine postulatum. Mors itaque suspenditur, et spiritus redditur, et mirantibus ac stupentibus cunctis ad hanc

mundi denuo lucem redivivum corpus animatur. Tantum potuerunt misericordiæ merita, tantum opera justa valuerunt. Quæ laborantibus viduis largita fuerat subsidia vivendi, meruit ad vitam viduarum petitione revocari.

Itaque in evangelio Dominus, doctor vitæ nostræ, et magister salutis æternæ, vivificans credentium populum, et vivificatis consulens in æternum, inter sua mandata divina et præcepta cœlestia nihil crebrius mandat et præcipit quam ut insistamus eleemosynis dandis, nec terrenis possessionibus incubemus, sed cœlestes thesauros potius recondamus. *Vendite*, inquit, *res vestras, et date eleemosynam.* Et iterum, *Nolite vobis condere thesauros super terram, ubi tinea et comestura exterminat, et ubi fures effodiunt et furantur. Thesaurizate autem vobis thesauros in cœlo, ubi neque tinea neque comestura exterminat, et ubi fures non effodiunt nec furantur. Ubi enim fuerit thesaurus tuus, illic erit et cor tuum.* Et cum observata lege perfectum et consummatum vellet ostendere, *Si vis*, inquit, *perfectus esse, vade et vende omnia tua, et da egenis, et habebis thesaurum in cœlo, et veni, sequere me.* Item alio loco negotiatorem cœlestis gratiæ et comparatorem salutis æternæ, distractis omnibus rebus suis, pretiosam margaritam, hoc est, vitam æternam Christi cruore pretiosam, de quantitate patrimonii sui dicit debere mercari. *Simile est*, inquit, *regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas. Ubi autem invenit pretiosam margaritam, abiit, et vendidit omnia quæ habuit, et emit illam.* Eos denique et Abrahæ filios dicit quos in juvandis alendisque pauperibus operarios cernit. Nam cum

Zachæus dixisset, *Ecce dimidium ex substantia mea* [Luc. xix.] *do egenis, et si cui quid fraudavi, quadruplum reddo;* respondit Jesus, et dixit, *Quia salus hodie huic domui facta est, quoniam et hic filius est Abrahæ.* Nam si Abraham credidit Deo, et deputatum est ei [Gen. xxv.] ad justitiam, utique qui secundum præceptum Dei eleemosynas facit, Deo credit, et qui habet fidei veritatem, servat Dei timorem; qui autem Dei ti- [Matt. iii.] morem servat, in miserationibus pauperum Deum cogitat. Operatur enim ideo quia credit, quia scit vera esse quæ prædicta sunt verbis Dei, nec scripturam sanctam posse mentiri; arbores infructuosas, id est, steriles homines, excidi et in ignem mitti, misericordes autem ad regnum vocari. Qui et alio in loco operarios et fructuosos fideles appellat, infructuosis vero et sterilibus fidem derogat, dicens: *Si in injusto mammona fideles non fuistis, quod est* [Luc. xvi.] *verum quis credet vobis? Et si in alieno fideles non fuistis, quod est vestrum quis dabit vobis?*

VI. Sed vereris et metuis ne si operari plurimum cœperis, patrimonio tuo larga operatione finito ad penuriam forte redigaris: esto in hac parte intrepidus, esto securus; finiri non potest unde in usus Christi impenditur, unde opus cœleste celebratur. Nec hoc tibi de meo spondeo, sed de sanctarum scripturarum fide et divinæ pollicitationis auctoritate promitto. Loquitur per Salomonem Spiritus Sanctus et dicit, *Qui dat pauperibus, nunquam egebit,* [Prov. xxviii.] *qui autem avertit oculum suum, in magna penuria erit;* ostendens misericordes atque operantes egere non posse, magis parcos et steriles ad inopiam postmodum devenire. Item beatus apostolus Paulus Dominicæ inspirationis gratia plenus: *Qui admin-* [2 Cor. xi.]

istrat, inquit, *semen seminanti, et panem ad edendum præstabit, et multiplicabit seminationem vestram, et augebit incrementa frugum justitiæ vestræ, ut in omnibus locupletemini.* Cor. ix. Et iterum, *Administratio hujus officii non tantum supplebit ea quæ sanctis desunt, sed et abundabit per multam gratiarum actionem in Deum.* Quoniam dum gratiarum actio ad Deum pro eleemosynis atque operationibus nostris pauperum oratione dirigitur, census operantis Dei retributione cumulatur. Et Dominus in evangelio jam tunc ejusmodi hominum corda considerans, et perfidis atque incredulis præ-Matt. vi. scia voce denuntians, contestatur et dicit: *Nolite cogitare dicentes: Quid edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur? Hæc enim nationes quærunt. Scit autem Pater vester quia omnium horum indigetis. Quærite primum regnum Dei et justitiam ejus, et omnia ista apponentur vobis.* Eis omnia apponi dicit et tradi, qui regnum et justitiam Dei quærunt. Eos enim Dominus, cum judicii dies venerit, ad percipiendum regnum dicit admitti qui fuerint in ecclesia ejus operati. Metuis ne patrimonium tuum forte deficiat, si operari ex eo largiter cœperis; et nescis, miser, quia dum times ne res familiaris deficiat, vita ipsa et salus deficit; et dum ne quid de rebus tuis minuatur attendis, non respicis quod ipse minuaris, amator magis mammonæ quam animæ tuæ; ut dum times ne pro te patrimonium tuum perdas, ipse pro patrimonio tuo pereas. Et Tim. vi. ideo bene apostolus clamat et dicit: *Nihil intulimus in hunc mundum, verum nec auferre quid possumus. Habentes itaque exhibitionem et tegumentum, his contenti simus. Qui autem volunt divites*

fieri, incidunt in tentationem et in muscipulam et desideria multa et nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem et in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes naufragaverunt a fide, et inseruerunt se doloribus multis.

VII. Metuis ne patrimonium tuum forte deficiat, si operari ex eo largiter cœperis? Quando enim factum est ut justo possent deesse subsidia, cum scriptum sit: *Non occidet fame Dominus animam* Prov. x. *justam?* Helias in solitudine corvis ministrantibus 3 Reg. xvii pascitur, et Danieli in lacu ad leonum prædam Dan. xii. apud LXX. jussu regis incluso prandium divinitus apparatur; et tu metuis ne operanti tibi et Dominum promerenti desit alimentum, quando ipse in evangelio ad exprobrationem eorum quibus mens dubia est et fides parva contestetur et dicat: *Aspicite volatilia* Matt. vi. *cœli, quoniam non seminant, neque metunt, neque colligunt in horrea, et Pater vester cœlestis alit illa. Nonne vos pluris illis estis?* Volucres Deus pascit, et passeribus alimenta diurna præstantur; et quibus nullus divinæ rei sensus est, eis nec potus nec cibus deest. Tu Christiano, tu Dei servo, tu operibus bonis dedito, tu Domino suo caro aliquid existimas defuturum? nisi si putas quia qui Christum pascit, a Christo ipse non pascitur, aut eis terrena deerunt quibus cœlestia et divina tribuuntur.

VIII. Unde hæc incredula cogitatio, unde impia et sacrilega ista meditatio? Quid facit in domo fidei perfidum pectus? Quid qui Christo omnino non credit appellatur et dicitur Christianus? Pharisæi tibi magis congruit nomen. Nam cum Dominus in evangelio de eleemosynis disputaret, et ut

nobis amicos de terrestribus lucris provida operatione faceremus, qui nos postmodum in tabernacula æterna susciperent, fideliter ac salubriter præmoneret, Luc. xvi. addidit post hæc scriptura dicens: *Audiebant autem hæc omnia Pharisæi, qui erant cupidissimi, et irridebant eum.* Quales nunc quosdam in ecclesia videmus, quorum præclusæ aures et corda cœcata nullum de spiritalibus ac salutaribus monitis lumen admittunt; de quibus mirari non oportet quod contemnant in tractatibus servum, quando a talibus ipsum Dominum videamus esse contemtum.

IX. Quid tibi in istis ineptis et stultis cogitationibus plaudis, quasi metu et sollicitudine futurorum ab operibus retarderis? Quid umbras et præstigias quasdam vanæ excusationis obtendis? Confitere immo quæ vera sunt; et quia scientes non potes fallere, secreta et abdita mentis exprome. Obsederunt animum tuum sterilitatis tenebræ, et recedente inde lumine veritatis, carnale pectus alta et profunda avaritiæ caligo cœcavit. Pecuniæ tuæ captivus et servus es, catenis cupiditatis et vinculis alligatus es, et quem jam solverat Christus, denuo vinctus es. Servas pecuniam, quæ te servata non servat. Patrimonium cumulas, quod te pondere suo onerat; nec meministi quid Deus responderit diviti exuberantium fructuum copiam stulta exultatione Luc. xii. jactanti: *Stulte,* inquit, *hac nocte expostulatur anima tua a te. Quæ ergo parasti cujus erunt?* Quid divitiis tuis solus incubas, quid in pœnam tuam patrimonii tui pondus exaggeras, ut quo locupletior sæculo fueris, pauperior Deo fias? Redditus tuos divide cum Domino Deo tuo, fructus tuos partire

cum Christo, fac tibi possessionem terrestrium Christum participem, ut et ille te sibi faciat regnorum cœlestium cohæredem.

X. Erras et falleris quisquis te in sæculo divitem credis. Audi in Apocalypsi Domini tui vocem ejusmodi homines justis objurgationibus increpantem: *Dicis*, inquit, *dives sum, et ditatus sum, et nullius* Apoc. iii *rei egeo; et nescis quoniam tu es miser, et miserabilis, et pauper, et cœcus, et nudus. Suadeo tibi emere a me aurum ignitum de igni, ut sis dives, et vestem albam, ut vestiaris, et non appareat in te fœditas nuditatis tuæ, et collyrio inunge oculos tuos ut videas.* Qui ergo locuples et dives es, eme tibi a Christo aurum ignitum, ut sordibus tuis tanquam igne decoctis, esse aurum mundum possis, si eleemosynis et justa operatione purgeris. Eme tibi albam vestem, ut qui secundum Adam nudus fueras, et horrebas ante deformis, indumento Christi candido vestiaris. Et quæ matrona locuples et dives es, inunge oculos tuos, non stibio diaboli, sed collyrio Christi; ut pervenire ad videndum Deum possis, dum Deum et operibus et moribus promereris. Cæterum quæ talis es, nec operari in ecclesia potes: Egentem enim et pauperem non vident oculi tui superfusi nigroris tenebris et nocte contecti.

XI. Locuples et dives es, et Dominicum celebrare te credis, quæ corban omnino non respicis, quæ in Dominicum sine sacrificio venis, quæ partem de sacrificio quod pauper obtulit sumis. Intuere in evangelio viduam præceptorum cœlestium memorem inter ipsas pressuras et angustias egestatis operantem, in gazophylacium duo quæ sola sibi fuerant minuta mittentem: quam cum animadver-

teret Dominus et videret, non de patrimonio sed de animo opus ejus examinans, et considerans non quantum sed ex quanto dedisset, respondit et dixit: xi. *Amen dico vobis, quoniam vidua ista plus omnibus misit in dona Dei. Omnes enim isti ex eo quod abundavit illis miserunt in dona Dei. Hæc autem de inopia sua omnem quemcunque habuit victum misit.* Multum beata mulier et gloriosa, quæ etiam ante diem judicii meruit Judicis voce laudari. Pudeat divites sterilitatis atque infelicitatis suæ. Vidua et inops in opere invenitur. Cumque universa quæ dantur pupillis et viduis conferantur, dat illa quam oportebat accipere; ut sciamus quæ pœna sterilem divitem maneat, quando hoc ipso documento operari etiam pauperes debeant. Atque ut intelligamus hæc opera Deo dari et eum quisquis hæc faciat Dominum promereri, Christus illud Dei *dona* appellat, et in dona Dei viduam duos quadrantes misisse significat, ut magis ac magis possit esse manifestum quia qui miseretur pauperis Deum fœnerat.

XII. Sed nec illa res, fratres carissimi, a bonis operibus et justis refrænet, et revocet Christianum, quod excusari se posse aliquis existimet beneficio filiorum, quando in impensis spiritalibus Christum cogitare, qui accipere se professus est, debeamus, nec conservos liberis nostris sed Dominum præferamus, x. ipso instruente et monente. *Qui diligit*, inquit, *patrem aut matrem super me, non est me dignus; et qui diligit filium aut filiam super me, non est me dignus.* Item in Deuteronomio ad corroborationem fidei et dilectionem Dei paria conscripta sunt: *Qui dicunt*, inquit, *patri aut matri, non novi te, et filios suos non agnoverunt, hi custodierunt præcepta tua,*

et testamentum tuum servaverunt. Nam si Deum toto corde diligimus, nec parentes nec filios Deo præferre debemus. Quod et Joannes in epistola sua ponit, caritatem Dei apud eos non esse quos videamus operari in pauperes nolle: *Qui habuerit,* (Joan. iii.) inquit, *substantiam mundi, et viderit fratrem suum desiderantem, et clauserit viscera sua, quomodo caritas Dei manet in illo?* Si enim Deus eleemosynis pauperum fœneratur, et cum datur minimis, Christo datur, non est quod quis terrena cœlestibus præferat, nec divinis humana præponat.

XIII. Sic vidua illa in tertio Regnorum libro (3 Reg. x) cum in siccitate et fame consumptis omnibus de modico farre et oleo quod superfuerat fecisset subcinericium panem, quo absumpto moritura cum liberis esset, supervenit Helias, et petiit sibi prius ad edendum dari, tunc quod superfuisset inde illam cum filiis suis vesci. Nec obtemperare illa dubitavit, aut Heliæ filios mater in fame et egestate præposuit. Fit immo in conspectu Dei quod Deo placeat; prompte ac libenter quod petebatur offertur; nec de abundantia portio, sed de modico totum datur, et esurientibus liberis alter prius pascitur, neque in penuria et fame cibus ante quam misericordia cogitatur; ut dum in opere salutari carnaliter vita contemnitur, spiritaliter anima servetur. Helias itaque typum Christi gerens, et quod ille pro misericordia vicem singulis reddat ostendens, respondit et dixit: *Hæc dicit Dominus: Fidelia farris non deficiet, et capsaces olei non minuetur usque in diem* (3 Reg. 14.) *quo dabit Dominus imbrem super terram.* Secundum divinæ pollicitationis fidem multiplicata sunt viduæ et cumulata quæ præstitit; et operibus justis

ac misericordiæ meritis augmenta et incrementa sumentibus, farris et olei vasa completa sunt. Nec filiis abstulit mater quod Heliæ dedit, sed magis contulit filiis quod benigne et pie fecit. Et illa nondum Christum sciebat, nondum præcepta ejus audierat, non cruce et passione ejus redempta cibum et potum pro sanguine rependebat; ut ex hoc appareat quantum in ecclesia peccet qui se et filios Christo anteponens divitias suas servat, nec patrimonium copiosum cum indigentium paupertate communicat.

XIV. Sed enim multi sunt in domo liberi, et retardat te numerositas filiorum quo minus largiter bonis operibus insistas. Atqui hoc ipso operari amplius debes quo multorum pignorum pater es. Plures sunt pro quibus Dominum depreceris, multorum delicta redimenda sunt, multorum purgandæ conscientiæ, multorum animæ liberandæ. Ut in hac vita sæculari alendis sustinendisque pignoribus quo major est numerus, hoc major et sumptus est, ita et in vita spiritali atque cœlesti, quo amplior fuerit pignorum copia, esse et operum debet major impensa. Sic et Job sacrificia numerosa pro liberis offerebat; quantusque erat in domo pignorum numerus, tantus dabatur Deo et numerus hostiarum. Et quoniam quotidie deesse non potest quod peccetur in conspectu Dei, sacrificia quotidiana non deerant, quibus possent peccata tergeri. Probat scriptura divina dicens: *Job homo verus et justus habuit filios septem et filias tres, et emundabat illos offerens pro eis hostias Deo secundum numerum illorum, et pro peccatis eorum vitulum unum.* Si ergo vere filios tuos diligis, si eis exhibes plenam et pa-

ternam dulcedinem caritatis, operari magis debes ut filios tuos Deo justa operatione commendes. Nec eum liberis tuis cogites patrem qui et temporarius et infirmus est, sed illum pares qui æternus et firmus filiorum spiritalium Pater est. Illi assigna facultates tuas quas hæredibus servas. Ille sit liberis tuis tutor, ille curator, ille contra omnes injurias sæculares divina majestate protector. Patrimonium Deo creditum nec respublica eripit, nec fiscus invadit, nec calumnia aliqua forensis evertit. In tuto hæreditas ponitur quæ Deo custode servatur. Hoc est caris pignoribus in posterum providere, hoc est futuris hæredibus paterna pietate consulere secundum fidem scripturæ sanctæ dicentis: *Junior fui, et* Ps. xxxvi. *senui, et non vidi justum derelictum, neque semen ejus egens pane. Tota die miseretur et fœnerat, et semen ejus in benedictione est.* Et iterum, *Qui con-* Prov. xx. *versatur sine vituperatione in justitia, beatos post se filios relinquet.*

XV. Prævaricator itaque et proditor pater es, nisi filiis tuis fideliter consulas, nisi conservandis eis religiosa et vera pietate prospicias. Qui studes terreno magis quam cœlesti patrimonio, filios tuos diabolo magis commendare quam Christo, bis delinquis; et geminum ac duplex crimen admittis, et quod non præparas filiis tuis Dei Patris auxilium, et quod doces filios patrimonium plus amare quam Christum. Esto potius liberis tuis pater talis qualis Tobias extitit. Da utilia et salutaria præcepta pignoribus qualia ille filio dedit; manda filiis tuis quod et ille filio mandavit, dicens: *Et nunc, fili, mando* Tob. vi. *tibi, servi Deo in veritate, et fac coram illo quod illi placet, et filiis tuis manda ut faciant justitiam*

teret Dominus et videret, non de patrimonio sed de animo opus ejus examinans, et considerans non quantum sed ex quanto dedisset, respondit et dixit: Luc. xxi. *Amen dico vobis, quoniam vidua ista plus omnibus misit in dona Dei. Omnes enim isti ex eo quod abundavit illis miserunt in dona Dei. Hæc autem de inopia sua omnem quemcunque habuit victum misit.* Multum beata mulier et gloriosa, quæ etiam ante diem judicii meruit Judicis voce laudari. Pudeat divites sterilitatis atque infelicitatis suæ. Vidua et inops in opere invenitur. Cumque universa quæ dantur pupillis et viduis conferantur, dat illa quam oportebat accipere; ut sciamus quæ pœna sterilem divitem maneat, quando hoc ipso documento operari etiam pauperes debeant. Atque ut intelligamus hæc opera Deo dari et eum quisquis hæc faciat Dominum promereri, Christus illud Dei *dona* appellat, et in dona Dei viduam duos quadrantes misisse significat, ut magis ac magis possit esse manifestum quia qui miseretur pauperis Deum fœnerat.

XII. Sed nec illa res, fratres carissimi, a bonis operibus et justis refrænet, et revocet Christianum, quod excusari se posse aliquis existimet beneficio filiorum, quando in impensis spiritalibus Christum cogitare, qui accipere se professus est, debeamus, nec conservos liberis nostris sed Dominum præferamus, Matt. x. ipso instruente et monente. *Qui diligit*, inquit, *patrem aut matrem super me, non est me dignus; et qui diligit filium aut filiam super me, non est me dignus.* Item in Deuteronomio ad corroborationem Deut. xxxiii. fidei et dilectionem Dei paria conscripta sunt: *Qui dicunt*, inquit, *patri aut matri, non novi te, et filios suos non agnoverunt, hi custodierunt præcepta tua,*

dedecoris ac turpitudinis suæ rubor cædat, ponat unusquisque ante oculos suos diabolum cum servis suis, id est, cum populo perditionis ac mortis, in medium prosilire, plebem Christi, præsente et judicante ipso, comparationis examine provocare dicentem: Ego pro istis quos mecum vides nec alapas accepi, nec flagella sustinui, nec crucem pertuli, nec sanguinem fudi, nec familiam meam pretio passionis et cruoris redemi; sed nec regnum illis cœleste promitto, nec ad paradisum restituta immortalitate denuo revoco; et munera mihi quam pretiosa, quam grandia, quam nimio et longo labore quæsita sumptuosissimis apparatibus comparant, rebus suis vel obligatis in muneris comparatione vel venditis; ac nisi editio honesta successerit, conviciis ac sibilis ejiciuntur, et furore populari nonnunquam pene lapidantur! Tuos tales munerarios, Christe, demonstra, illos divites, illos copiosis opibus affluentes, an in ecclesia præsidente et spectante te ejusmodi munus edant, oppigneratis vel distractis rebus suis, immo ad cœlestes thesauros mutata in melius possessione translatis. In istis muneribus meis caducis atque terrenis nemo pascitur, nemo vestitur, nemo cibi alicujus aut potus solatio sustinetur. Cuncta inter furorem edentis et spectantis errorem prodiga et stulta voluptatum frustrantium vanitate deperеunt. Illic in pauperibus tuis tu vestiris et pasceris, tu æternam vitam operantibus polliceris; et vix tui meis pereuntibus adæquantur, qui a te divinis mercedibus et præmiis cœlestibus honorantur. Quid ad hæc respondemus, fratres carissimi? Sacrilega sterilitate et quadam tenebrarum nocte coopertas divitum mentes qua ratione defendimus, qua excusa-

tione purgamus, qui diaboli servis minores sumus, ut Christo pro pretio passionis et sanguinis vicem nec in modicis rependamus?

XVII. Præcepta ille nobis dedit, quid facere servos suos oporteret instruxit; operantibus præmium pollicitus, et supplicium sterilibus comminatus, sententiam suam protulit, quid judicaturus sit ante prædixit. Quæ potest excusatio esse cessanti, quæ defensio sterili, nisi quod non faciente servo quod præcipitur, Dominus faciet quod minatur? qui et dicit: *Cum venerit Filius hominis in claritate sua, et omnes angeli cum eo, tunc sedebit in throno claritatis suæ, et colligentur ante eum omnes gentes, et segregabit eos ab invicem, quemadmodum pastor segregat oves ab hædis, et statuet oves ad dexteram suam, hædos autem ad sinistram. Tunc dicet rex iis qui ad dexteram suam erunt: Venite benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. Esurivi enim, et dedistis mihi manducare. Sitivi, et potastis me; hospes fui, et adduxistis me; nudus, et vestistis me; infirmatus sum, et visitastis me; in carcere fui, et venistis ad me. Tunc respondebunt ei justi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem et pavimus, sitientem et potavimus? Quando te vidimus hospitem, et adduximus? nudum, et vestivimus? quando autem te vidimus infirmari et in carcere, et venimus ad te? Tunc respondens Rex dicet eis: Amen dico vobis, quandiu fecistis uni horum ex fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet et illis qui ad sinistram ejus erunt: Discedite a me maledicti in ignem æternum quem paravit Pater meus diabolo et angelis ejus. Esurivi enim, et non dedistis mihi mandu-*

care; sitivi, et non potastas me; hospes fui, et non adduxistis me; nudus et non vestistis me; infirmus et in carcere, et non visitastis me. Tunc respondebunt et ipsi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem aut sitientem, aut hospitem aut nudum, aut infirmum aut in carcere, et non ministravimus tibi? Et respondebit illis: Amen dico vobis, quandiu non fecistis uni ex minimis his, neque mihi fecistis. Et abibunt isti in ambustionem æternam, justi autem in vitam æternam.

XVIII. Quid potuit nobis majus Christus edicere? Quomodo magis potuit justitiæ ac misericordiæ nostræ opera provocare quam quod præstari dixit sibi quicquid egenti præstatur et pauperi, et se dixit offendi nisi egenti præstetur et pauperi; ut qui respectu fratris in ecclesia non movetur, vel Christi contemplatione moveatur, et qui non cogitat in labore atque in egestate conservum, vel Dominum cogitet in ipso illo quem despicit constitutum? Et idcirco, fratres carissimi, quibus metus in Deum pronus est, et spreto calcatoque jam mundo ad superna et divina animus erectus est, fide plena, mente devota, operatione continua, promerendo Domino, obsequium præbeamus. Demus Christo vestimenta terrena, indumenta cœlestia recepturi. Demus cibum et potum sæcularem, cum Abraham et Isaac et Jacob ad convivium cœleste venturi. Ne parum metamus, plurimum seminemus. Securitati ac saluti æternæ dum tempus est consulamus, Paulo apostolo admonente et dicente: *Ergo dum tempus* Gal. vi. *habemus operemur quod bonum est ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei. Bonum autem facientes non deficiamus. Tempore enim suo metemus.*

XIX. Cogitemus, fratres dilectissimi, quid sub apostolis fecerit credentium populus, quando inter ipsa primordia majoribus virtutibus mens vigebat, quando credentium fides novo adhuc fidei calore fervebat. Domicilia tunc et prædia venundabant, et dispensandam pauperibus quantitatem libenter ac largiter apostolis offerebant, terreno patrimonio vendito atque distracto fundos illuc transferentes ubi fructus caperent possessionis æternæ, illic comparantes domos ubi inciperent semper habitare. Talis tunc fuit in operationibus cumulus qualis in dilectione consensus, sicut legimus in Actis Apostolorum: *Turba autem eorum qui crediderant anima ac mente una agebant; nec fuit inter illos discrimen ullum, nec quicquam suum judicabant ex bonis quæ eis erant, sed fuerunt illis omnia communia.* Hoc est nativitate spiritali vere Dei filios fieri, hoc est lege cœlesti æquitatem Dei Patris imitari. Quodcunque enim Dei est, in nostra usurpatione commune est, nec quisquam a beneficiis ejus et muneribus arcetur, quo minus omne humanum genus bonitate ac largitate divina æqualiter perfruatur. Sic æqualiter dies illuminat, sol radiat, imber rigat, ventus aspirat; et dormientibus somnus unus est, et stellarum splendor ac lunæ communis est. Quo æqualitatis exemplo qui possessor in terris redditus ac fructus suos cum fraternitate partitur, dum largitionibus gratuitis communis ac justus est, Dei Patris imitator est.

XX. Quæ illa erit, fratres carissimi, operantium gloria, quam grandis et summa lætitia, cum populum suum Dominus cœperit recensere; et meritis atque operibus nostris præmia promissa contribuens,

pro terrenis cœlestia, pro temporalibus sempiterna, pro modicis magna præstare! offerre nos Patri, cui nos sua sanctificatione restituit, æternitatem nobis immortalitatemque largiri, ad quam nos sanguinis sui vivificatione reparavit, reduces ad paradisum denuo facere, regna cœlorum fide et veritate suæ pollicitationis aperire! Hæc hæreant firmiter sensibus nostris, hæc intelligantur plena fide, hæc corde toto diligantur, hæc indesinentium operum magnanimitate redimantur. Præclara et divina res (*for.* res est), fratres carissimi, salutaris operatio, solatium grande credentium, securitatis nostræ salubre presidium, munimentum spei, tutela fidei, medela peccati, res posita in potestate facientis, res et grandis et facilis, sine periculo persecutionis, corona pacis, verum Dei munus et maximum, infirmis necessarium, fortibus gloriosum; quo Christianus adjutus perfert gratiam spiritalem, promeretur Christum judicem, Deum computat debitorem. Ad hanc operum salutarium palmam libenter ac prompte certemus, omnes in agone justitiæ Deo et Christo spectante curramus, et qui sæculo et mundo majores esse jam cœpimus, cursum nostrum nulla sæculi et mundi cupiditate tardemus. Si expeditos, si celeres, si in hoc operis agone currentes dies nos vel reditionis vel persecutionis invenerit, nusquam Dominus meritis nostris ad præmium deerit. In pace vincentibus coronam candidam pro operibus dabit, in persecutione purpuream pro passione geminabit.

S. CÆCILII CYPRIANI

LIBER

DE ZELO ET LIVORE.

I. ZELARE quod bonum videas et invidere melioribus leve apud quosdam et modicum crimen videtur, fratres dilectissimi; dumque existimatur leve esse et modicum, non timetur; dum non timetur contemnitur; dum contemnitur, non facile vitatur, et fit cœca et occulta pernicies: quæ dum minus perspicitur ut caveri a providentibus possit, improvidas mentes latenter affligit. Porro autem Dominus prudentes esse nos jussit, et cauta sollicitudine vigilare præcepit ne adversarius vigilans semper et semper insidians, ubi in pectus obrepserit, de scintillis conflet incendia, de parvis maxima exaggeret; et dum remissis et incautis leniore aura et flatu molliore blanditur, procellis ac turbinibus excitatis, ruinas fidei et salutis ac vitæ naufragia moliatur. Excubandum est itaque, fratres dilectissimi, atque omnibus viribus elaborandum ut inimico sævienti, et jacula sua in omnes corporis partes quibus percuti et vulnerari possumus dirigenti, sollicita et plena vigilantia repugnemus, secundum quod Petrus apostolus in epistola sua præmonet et docet, dicens: *Sobrii estote et vigilate, quia adversarius vester diabolus tanquam leo rugiens circuit aliquem devo-*

rare quærens. Circuit ille nos singulos, et tanquam hostis clausos obsidens, muros explorat, et tentat an sit pars aliqua murorum minus stabilis et minus fida, cujus aditu ad interiora penetretur. Offert oculis formas illices et faciles voluptates, ut visu destruat castitatem. Aures per canora musica tentat, ut soni dulcioris auditu solvat et molliat Christianum vigorem. Linguam convicio provocat, manum injuriis lacessentibus ad petulantiam cædis instigat; ut fraudatorem faciat, lucra opponit injusta; ut animam pecunia capiat, ingerit perniciosa compendia; honores terrenos promittit ut cœlestes adimat; ostentat falsa ut vera subripiat; et cum latenter non potest fallere, exerte atque aperte minatur, terrorem turbidæ persecutionis intentans, ad debellandos Dei servos; inquietus semper et semper infestus, in pace subdolus, in persecutione violentus. Quamobrem, fratres dilectissimi, contra omnes diaboli vel fallaces insidias vel apertas minas stare debet instructus animus et armatus, tam paratus semper ad repugnandum quam est ad impugnandum semper paratus inimicus. Et quoniam frequentiora sunt tela ejus quæ latenter obrepunt, magisque occulta et clandestina jaculatio quo minus perspicitur, hoc et gravius et crebrius in vulnera nostra grassatur, ad hæc quoque intelligenda et depellenda vigilemus ex quibus est zeli et livoris malum. Quod si quis penitus inspiciat, inveniet nihil magis Christiano cavendum, nihil cautius providendum, quam ne quis invidia et livore capiatur, ne quis fallentis inimici cœcis laqueis implicatus, dum zelo frater in fratris odia convertitur, gladio suo nescius ipse perimatur. Quod ut colligere plenius et manifestius

perspicere possimus, ad caput ejus atque originem recurramus.

II. Videamus unde zelus, et quando, et quomodo cœperit. Facilius enim a nobis malum tam perniciosum vitabitur, si ejusdem mali et origo et magnitudo noscatur. Hinc diabolus inter initia statim mundi et periit primus et perdidit. Ille angelica majestate subnixus, ille Deo acceptus et carus, postquam hominem ad imaginem Dei factum conspexit, in zelum malivolo livore prorupit, non prius alterum dejiciens instinctu zeli quam ipse zelo ante dejectus, captivus antequam capiens, perditus antequam perdens, dum stimulante livore homini gratiam datæ immortalitatis eripit, ipse quoque id quod prius fuerat amisit. Quale malum est, fratres dilectissimi, quo angelus cecidit, quo circumveniri et subverti alta illa et præclara sublimitas potuit, quo deceptus est ipse qui decepit! Exinde invidia grassatur in terris, dum livore periturus magistro perditionis obsequitur, dum diabolum qui zelat imita-
Sap. ii. tur, sicut scriptum est: *Invidia autem diaboli mors introivit in orbem terrarum.* Imitantur ergo illum qui sunt ex parte ejus. Hinc denique novæ fraternitatis prima odia, hinc parricidia nefanda cœpe-
Gen. iv. runt, dum Abel justum Cain zelat injustus, dum bonum malus invidia et livore persequitur. Tantum valuit ad consummationem facinoris æmulationis furor ut nec caritas fratris, nec sceleris immanitas, nec timor Dei, nec pœna delicti cogitaretur. Injuste oppressus est qui justitiam primus ostenderat, odia perpessus est qui odisse non noverat, occisus est impie qui moriens non repugnabat. Et
Gen. xxvii. quod Esaü fratri suo Jacob inimicus extitit, zelus

fuit. Nam quia ille benedictionem patris acceperat, hic in odium persecutionis facibus livoris exarsit. Et quod Joseph fratres sui vendiderunt, causa vendendi de æmulatione descendit. (Gen. xxxvii.) Postquam id quod sibi in visionibus prosperum fuerat ostensum simpliciter ut fratribus frater exposuit, in invidiam malivolus animus erupit. Saül quoque rex ut David (1 Reg. xviii) odisset, ut persecutionibus sæpe repetitis innocentem, misericordem, mitem, lenitate patientem necare cuperet, quid aliud quam zeli stimulus provocavit? Quia Goliath interfecto, et ope ac dignatione (3 Reg. xvii) divina tanto hoste deleto, populus admirans in laudes David prædicationis suffragio prosiliit, Saül simultatis atque insectationis furias de livore concepit. Et ne longum faciam singulos recensendo, pereuntis simul populi attendamus interitum. Judæi nonne inde perierunt dum Christo malunt invidere quam credere? Obtrectantes magnalibus quæ ille faciebat, zelo excœcante decepti sunt, nec ad divina noscenda cordis oculos aperire potuerunt.

III. Quæ nos considerantes, fratres dilectissimi, contra tantam mali perniciem vigilanter et fortiter dicata Deo pectora muniamus. Aliorum mors proficiat ad nostram salutem, imprudentium pœna providentibus conferat sanitatem. Non est autem quod aliquis existimet mulum istud una specie contineri aut brevibus terminis et angusto fine concludi. Late patet zeli multiplex et fœcunda pernicies. Radix est malorum omnium, fons cladium, seminarium delictorum, materia culparum. Inde odium surgit, animositas inde procedit. Avaritiam zelus inflammat, dum quis suo non potest esse contentus, videns alterum ditiorem. Ambitionem zelus excitat,

dum cernit quis alium in honoribus altiorem. Zelo excœcante sensus nostros atque in ditionem suam mentis arcana redigente, Dei timor spernitur, magisterium Christi negligitur, judicii dies non providetur. Inflat superbia, exacerbat sævitia, perfidia prævaricatur, impatientia concutit, furit discordia, ira fervescit; nec se jam potest cohibere vel regere qui factus est potestatis alienæ. Hinc Dominicæ pacis vinculum rumpitur, hinc caritas fraterna violatur, hinc adulteratur veritas, unitas scinditur, ad hæreses atque ad schismata prosilitur, dum obtrectatur sacerdotibus, dum episcopis invidetur, dum quis aut queritur non se potius ordinatum, aut dedignatur alterum ferre præpositum. Hinc recalcitrat, hinc rebellat de zelo superbus, de æmulatione perversus, animositate et livore non hominis, sed honoris, inimicus.

IV. Qualis vero est animæ tinea, quæ cogitationum tabes, pectoris quanta rubigo, zelare in altero vel virtutem ejus vel felicitatem, id est, odisse in eo vel merita propria vel beneficia divina, in malum proprium bona aliena convertere, illustrium prosperitate torqueri, aliorum gloriam facere suam pœnam, et velut quosdam pectori suo admovere carnifices, cogitationibus et sensibus suis adhibere tortores, qui se intestinis cruciatibus lacerent, qui cordis secreta malivolentiæ ungulis pulsent. Non cibus talibus lætus, non potus potest esse jucundus. Suspiratur semper et ingemiscitur et doletur; dumque ab invidis nunquam livor exponitur, diebus ac noctibus pectus obsessum sine intermissione laniatur. Mala cætera habent terminum; et quodcunque delinquitur, delicti consummatione finitur. In adul-

tero cessat facinus perpetrato stupro, in latrone conquiescit scelus homicidio admisso, et prædoni rapacitatem statuit præda possessa, et falsario modum ponit impleta fallacia. Zelus terminum non habet, permanens jugiter malum et sine fine peccatum; quantoque ille cui invidetur successu meliore profecerit, tanto invidus in majus incendium livoris ignibus inardescit. Hinc vultus minax, torvus aspectus, pallor in facie, in labiis tremor, stridor in dentibus, verba rabida, effrænata convicia, manus ad cædis violentiam prompta, etiamsi a gladio interim vacua, odio tamen furiatæ mentis armata. Et idcirco Spiritus Sanctus dicit in Psalmis: *Noli zelare* [Ps. xxxvi.] *bene ambulantem in via sua.* Et iterum; *Observabit peccator justum, et stridebit ad eum dentibus suis. Deus autem irridebit eum, quoniam providet quia veniet dies ejus.* Hos beatus apostolus Paulus designat et denotat dicens: *Venenum aspidum sub* [Rom. iii.] *labiis eorum, et os eorum maledictione et amaritudine plenum est. Veloces ad effundendum sanguinem pedes eorum, contritio et calamitas in viis eorum qui viam pacis non agnoverunt, nec est timor Dei ante oculos eorum.* Multo malum levius et periculum minus est cum membra gladio vulnerantur. Facilis cura est ubi plaga perspicua est, et cito ad sanitatem medela subveniente perducitur quod videtur. Zeli vulnera abstrusa sunt et occulta; nec remedium curæ medentis admittunt quæ se intra conscientiæ latebras cœco dolore clauserunt. Quicunque es invidus et malignus, videris quam sis eis quos odisti insidiosus, perniciosus, infestus. Nullius magis quam tuæ salutis inimicus es. Quisquis ille est quem zelo persequeris, subterfugere et vitare te

poterit. Tu te non potes fugere: ubicunque fueris, adversarius tuus tecum est, hostis semper in pectore tuo est, pernicies intus inclusa est, ineluctabili catenarum nexu ligatus et vinctus es, zelo dominante captivus es, nec solatia tibi ulla subveniunt. Perseverans malum est hominem persequi ad Dei gratiam pertinentem. Calamitas sine remedio est odisse felicem.

V. Et idcirco, fratres dilectissimi, huic periculo consulens Dominus, ne quis zelo fratris in laqueum mortis incurreret, cum eum discipuli interrogarent uc. ix. quis inter illos major esset, *Qui fuerit*, inquit, *minimus in omnibus vobis, hic erit magnus.* Amputavit omnem æmulationem responso suo, omnem causam et materiam mordacis invidiæ eruit et abscidit. Discipulo Christi zelare non licet, non licet invidere. Exaltationis apud nos non potest esse contentio. De humilitate ad summa crescimus, didicimus unde placeamus. Denique et apostolus Paulus instruens et monens ut qui illuminati Christi lumine tenebras nocturnæ conversationis evasimus, in factis atque in om. xiii. operibus luminis ambulemus, scribit et dicit: *Nox transivit, dies autem appropinquavit. Abjiciamus ergo opera tenebrarum, et induamus arma lucis. Tanquam in die decenter ambulemus, non in comessationibus et ebrietatibus, non in concupiscentiis et impudicitiis, non in certaminibus et zelo.* Si recesserunt de pectore tuo tenebræ, si nox inde discussa est, si caligo detersa est, si illuminavit sensus tuos splendor diei, si homo lucis esse cœpisti, quæ sunt Christi gere; quia lux et dies Christus est. Quid in zeli tenebras ruis, quid te nubilo livoris involvis, quid invidiæ cœcitate omne pacis et caritatis

lumen extinguis, quid ad diabolum cui renuntiaveras redis, quid Cain similis existis? Homicidii namque facinore constringi eum qui zelaverit et odio habuerit fratrem suum declarat Joannes apostolus in epistola sua dicens: *Qui fratrem suum odit, ho-* 1 Joan. *micida est; et scitis quia omnis homicida non habet in se vitam manentem.* Et iterum; *Qui dicit se in* 1 Joan. *luce esse, et fratrem suum odit, in tenebris est usque adhuc, et in tenebris ambulat, et non scit quo eat; quoniam tenebræ excœcaverunt oculos ejus.* Qui odit, inquit, fratrem suum, in tenebris ambulat, et non scit quo eat. Ita enim nescius in gehennam, ignarus et cœcus præcipitatur in pœnam, recedens scilicet a Christo lumine monentis et dicentis: *Ego sum lumen mundi. Qui me secutus fuerit,* Joan. vi *non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ.* Sequitur autem Christum qui præceptis ejus insistit, qui per magisterii ejus viam graditur, qui vestigia ejus atque itinera sectatur, qui id quod Christus et docuit et fecit imitatur, secundum quod Petrus quoque hortatur et monet dicens: *Christus* 1 Pet. ii. *passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum ut sequamini vestigia ejus.*

VI. Meminisse debemus quo vocabulo plebem suam Christus appellet, quo titulo gregem suum nuncupet. *Oves* nominat, ut innocentia Christiana Joan. x. ovibus æquetur. *Agnos* vocat, ut agnorum naturam Matt. vi simplicem simplicitas mentis imitetur. Quid sub vestitu ovium lupus latitat, quid gregem Christi qui Christianum se mentitur infamat? Christi nomen induere, et non per Christi viam pergere, quid aliud quam prævaricatio est divini nominis, quam desertio itineris salutaris, quando ipse doceat et di-

cat eum ad vitam venire qui mandata servaverit, et [tt. xix.] eum esse sapientem qui verba ejus audierit et fecerit, doctorem quoque eum maximum in regno cœlorum vocari qui fecerit et sic docuerit; tunc prædicanti profuturum quod bene atque utiliter prædicatum fuerit, si id quod ore promitur factis sequentibus impletur. [tt. v.] Quid vero insinuavit crebrius discipulis suis Dominus, quid inter salutaria monita et præcepta cœlestia custodiendum magis servandumque mandavit quam ut eadem dilectione qua discipulos ipse dilexit nos quoque invicem diligamus? [an. xiii.] Quomodo autem vel pacem Domini vel caritatem tenet, qui intercedente zelo nec pacificus potest esse nec carus? Ideo et apostolus Paulus cum pacis et caritatis merita depromeret, cumque asseveraret firmiter et doceret nec fidem sibi nec eleemosynas nec passionem quoque ipsam confessoris et martyris profituram, nisi caritatis fœdera integra atque [Cor. xiii.] inviolata servasset, adjecit et dixit: *Caritas magnanima est, caritas benigna est, caritas non zelat.* Docens scilicet et ostendens eum posse caritatem tenere quisquis magnanimus fuerit et benignus et zeli ac livoris alienus. Item alio loco cum moneret ut homo jam Sancto Spiritu plenus et nativitate cœlesti Dei filius factus non nisi spiritalia et divina [Cor. iii.] sectetur, ponit et dicit: *Et ego quidem, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus, tanquam infantibus in Christo. Lacte vos potavi, non cibo. Nondum enim poteratis, sed neque nunc potestis. Adhuc enim estis carnales. Ubi enim in vobis zelus et contentio et dissensiones sunt, nonne carnales estis et secundum hominem ambulatis?*

VII. Obterenda sunt, fratres dilectissimi, vitia et peccata carnalia, et terreni corporis infesta labes spiritali vigore calcanda; ne dum iterum ad veteris hominis conversationem revolvimur, lethalibus laqueis implicemur, apostolo hoc idem providenter et salubriter præmonente: *Itaque*, inquit, *fratres, non secundum carnem vivamus. Si enim secundum carnem vixeritis, incipietis mori. Si autem Spiritu opera carnis mortificaveritis, vivetis. Quotquot enim Spiritu Dei aguntur, hi filii Dei sunt.* Si filii Dei sumus, si templa ejus esse jam cœpimus, si accepto Spiritu Sancto sancte et spiritaliter vivimus, si de terris oculos ad cœlum sustulimus, si ad superna et divina plenum Deo et Christo pectus ereximus, non nisi quæ sunt Deo et Christo digna faciamus, sicut et apostolus excitat et hortatur: *Si consurrexistis*, inquit, *cum Christo, quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est in dextera Dei sedens; quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram. Mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Cum autem Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria.* Qui ergo in baptismo secundum hominis antiqui peccata carnalia et mortui et sepulti sumus, qui regeneratione cœlesti Christo consurreximus, quæ sunt Christi et cogitemus pariter et geramus, sicut idem apostolus docet rursus et monet, dicens: *Primus homo de terræ limo, secundus homo de cœlo. Qualis ille de limo, tales et qui de limo; et qualis cœlestis, tales et cœlestes. Quomodo portavimus imaginem ejus qui de limo est, portemus et imaginem ejus qui de cœlo est.* Imaginem autem cœlestem portare non possumus, nisi in

Rom. viii.

Coloss. iii.

1 Cor. xv.

eo quod esse jam cœpimus Christi similitudinem præbeamus. Hoc est enim mutasse quod fueras, et cœpisse esse quod non eras, ut in te divina nativitas luceat, ut ad patrem Deum deifica disciplina respondeat, ut honore et laude vivendi Deus in homine clarescat, ipso exhortante et monente et eis qui se
Reg. ii. clarificant vicem mutuam pollicente. *Eos*, inquit, *qui clarificant me clarificabo; et qui spernit me spernetur*. Ad quam clarificationem formans nos ac præparans Dominus et Filius Dei similitudinem Dei
Levit. xix. Patris insinuans in evangelio suo dicit: *Audistis quia dictum est: Diliges proximum tibi, et odio*
Matt. v. *habebis inimicum tibi. Ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros, et orate pro iis qui vos persequuntur, ut sitis filii Patris vestri qui in cœlis est, qui solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos.* Si hominibus lætum est et gloriosum filios habere consimiles, et tunc magis generasse delectat, si ad patrem lineamentis paribus soboles subsiciva respondeat, quanto major in Deo Patre lætitia est cum quis sic spiritaliter nascitur ut in actibus ejus et laudibus divina generositas prædicetur? Quæ justitiæ palma est, quæ corona,
Isai. i. esse talem de quo Deus non dicat: *Filios generavi et exaltavi, ipsi autem spreverunt me.* Collaudet te potius Christus, et invitet ad præmium dicens:
Matt. xxv. *Venite benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi.*

VIII. His meditationibus corroborandus est animus, fratres dilectissimi, ejusmodi exercitationibus contra omnia diaboli jacula firmandus. Sit in manibus divina lectio, in sensibus Dominica cogitatio. Oratio jugis omnino non cesset. Salutaris ope-

ratio perseveret. Spiritalibus semper actibus occupemur, ut quotiescunque inimicus accesserit, quoties adire tentaverit, et clausum adversum se pectus inveniat et armatum. Non enim Christiani hominis corona una est quæ tempore persecutionis accipitur. Habet et pax coronas suas, quibus de varia et multiplici congressione victores prostrato et subacto adversario coronantur. Libidinem subegisse continentiæ palma est. Contra iram, contra injuriam repugnasse corona patientiæ est. De avaritia triumphus est pecuniam spernere. Laus est fidei fiducia futurorum mundi adversa tolerare. Et qui superbus in prosperis non est, gloriam de humilitate consequitur. Et qui ad pauperum fovendorum misericordiam pronus est, retributionem thesauri cœlestis adipiscitur. Et qui zelare non novit, quique unanimis et mitis fratres suos diligit, dilectionis et pacis præmio honoratur. In hoc virtutum stadio quotidie currimus, ad has justitiæ palmas et coronas sine intermissione temporis pervenimus; ad quas ut pervenire tu etiam possis, qui fueras zelo et livore possessus, omnem illam malitiam qua prius tenebaris abjice, ad viam vitæ æternæ vestigiis salutaribus reformare. Evelle de pectore tuo spinas et tribulos, ut te Dominicum semen fertili fruge locupletet, ut divina et spiritalis seges in copiam fœcundæ messis exuberet. Venena fellis evome, discordiarum virus exclude, purgetur mens quam serpentinus livor infecerat, amaritudo omnis quæ intus insederat Christi dulcedine leniatur. Si de sacramento crucis et cibum sumis et potum, lignum quod apud Merrham profecit in imagine ad saporis dulcedinem, tibi in veritate proficiat ad mulcendi

pectoris lenitatem, nec ad medelam prosperandæ valitudinis labores. Unde vulneratus fueras, inde curare. Ama eos quos ante oderas, dilige illos quibus injustis obtrectationibus invidebas. Bonos imitare, si sectari potes. Si sectari non potes, collætare certe et congratulare melioribus. Fac te illis adunata dilectione participem, fac te consortio caritatis et fraternitatis vinculo cohærentem. Dimittentur tibi debita, quando et ipse dimiseris; accipientur sacrificia tua, cum pacificus ad Deum veneris. Sensus atque actus tui divinitus dirigentur, quando ea quæ divina et justa sunt cogitaveris, sicut scriptum est: *Cor viri cogitet justa, ut a Domino dirigantur gressus ejus.* Habes autem multa quæ cogites. Paradisum cogita, quo Cain non redit, qui zelo fratrem peremit. Cogita cœleste regnum, ad quod non nisi concordes atque unanimes Dominus admittit. Cogita quod filii Dei hi soli possint vocari qui sint pacifici, qui nativitate et lege divina ad similitudinem Dei Patris et Christi respondeant adunati. Cogita sub oculis Dei nos stare, spectante ac judicante ipso conversationis ac vitæ nostræ curricula decurrere, pervenire nos tunc demum posse ut eum videre contingat, si ipsum nunc videntem delectemus actibus nostris, si nos dignos gratia ejus et indulgentia præbeamus, si placituri semper in regno, in hoc mundo ante placeamus.

Prov. xvi.

Gen. iv.

IN

S. CYPRIANI

LIBRUM

DE IDOLORUM VANITATE

ANNOTATIONES.

P. 257. l. 2. LIBER DE IDOLORUM VANITATE] Difficile est certo statuere quid in titulo istius libri posuerit Cyprianus, si quid tamen posuit, præsertim si vera sit opinio Erasmi existimantis esse tantum fragmentum majoris operis, quia incipit ex abrupto. Plures sane libri veteres, et ii quidem optimi, initium operis constituunt in his verbis; *Deos non esse quos colit vulgus*. Apud Angelum Politianum cap. 34. miscellaneorum vocatur liber de origine et generibus idolorum. Posterorum diligentia titulum illi fecit DE IDOLORUM VANITATE, atque ita se invenisse in exemplaribus antiquis testatur Rigaltius. Ego, quamquam hunc titulum nuspiam repererim in codicibus manuscriptis, retinui tamen propter commoditatem studiorum. In edendo autem initio ipsius libri secutus sum scripturam veterum librorum et veterum editionum. Quamquam sunt aliqui libri veteres qui incipiunt *Deos non esse*, priora non habent.

Pauca hujus libri mentio reperitur in scriptoribus antiquis, quippe quem nuspiam reperio citatum quam apud Hieronymum et Augustinum. Et Augustinus quidem ita scribit in libro de Unico Baptismo adversus Petilianum cap. 4. *Hujus regulæ apostolicæ sectator episcopus Cyprianus de uno vero Deo adversus multorum deorum falsorumque cultores disputans multa profert testimonia de libris eorum quos præclaros auctores habent; hoc est, ex illa veritate quam in iniquitate detinent.* Citat etiam lib. VI. de Baptismo adversus Donatistas cap. 44. Hieronymus autem in epistola ad Magnum, ponens in principio sermonis materiam istius libri, tanquam si titulus esset, sic scribit: *Cyprianus quod idola dii non sint qua brevitate, qua historiarum omnium scientia, quorum verborum et sensuum splen-*

dore perstrinxit! Ad eundem librum respexisse videtur quibusdam Pontius diaconus in Vita sancti Cypriani scribens per illum gentiles, repercussis in se iis quæ nobis ingerunt, victos fuisse. Verum cum ista Pontii verba convenire etiam possint libro ad Demetrianum, in quo sanctus martyr adversus gentiles ingerit querelas eorum de Christianis, non audeo affirmare verba Pontii intelligenda tantum esse de libro de Vanitate Idolorum. Potuit enim Pontius respexisse ad utrumque opus. Porro adversus cultum idolorum nihil est elegantius Jove tragœdo Luciani. BALUZIUS.

P. 257. l. 4. *Quod idola dii non sint; et quod Deus unus sit; et quod per Christum salus credentibus data sit*] Cum in nonnullis codd. scriptis, atque veteribus aliquot ante Baluzianam, seu Benedictinam, editionibus omnia hæc pro titulo seu potius argumento operis recte seorsum posita sint, ita imprimenda ea curavi. Cæterum ad tertium quod attinet hujus tituli articulum, qui qualis hic extat, editioni Manutianæ debetur, consimiliter scribit auctor in sequentibus, *Quod vero et Christus sit, et quomodo per ipsum nobis salus venerit, sic est ordo, sic ratio.*

Ibid. l. 11. et dies festos tanto honore celebrabant] Locum hunc sic restituere ausus sum, reposito *tanto* pro *dando* ex duobus codd. scriptis, uno Vossiano inter lectiones variantes in editione Oxoniensi, seu Fellina, apparente, altero meo, quem ex bibliotheca Tewaterana nuper comparavi. Pro voce *honore* præstabant *honores* vel *honorem* editiones ante Baluzium, exceptis vetustissimis illis ante Erasmianam.

Ibid. l. 14. an sit et hæc apud singulos veritas] Ita ediderat, qui ante Baluzium ornavit suam hujus libelli editionem Jacobus Gronovius, posito *an sit et hæc* pro vulgato, *an stet hæc.* Firmantque hanc emendationem neglectam a Baluzio, si modo unquam venerit ea ad notitiam ejus, codices duo Cypriani apud Novum Collegium in Oxonio conservati, numeris 2 et 3 a me designati. Extat in eodem collegio alius præterea Cypriani liber scriptus; sed vero nullius horum codicum lectiones variantes ad hunc quidem libellum in Oxoniensi editione comparent.

Ibid. l. 19. Apollo Admeto pecus pavit] Hoc pro vulgato *Admeti* posuerat Gronovius in jam dicta edit. hujus libelli, quæ Minucio Felici adjecta anno 1705 circiter viginti annos ante Cypriani editionem Baluzianam prodiit. Suffragantibus iisdem Novi Collegii MStis hanc prætuli lectionem. Ubicunque autem ab editione illa Baluzii in his Cypriani opusculis discedam, id vero, prout jam feci in Firmi-

liani epistola, nusquam non adnotaturus sum, raro alibi lectionis varietate adducta.

P. 257. l. 27. inde falcem ferens pingitur] Vulgo additur *senex* post *ferens*, quod in edit. sua recte omiserat Gronovius. Primus vocem recepit Pamelius ex MSto Cambonensi, sed nesciunt eam quatuor saltem codices in edit. Oxon. adducti, præter tres illos Novi Collegii MStos, meumque codicem jam supra memoratum, et vetustissimas Cypriani editiones. Quapropter vocem prætermisi.

P. 258. l. 11. Hoc ita esse Alexander M.] Rigaltius contendit, hæc revera ad alterum Alexandrum, nimirum Polyhistorem pertinere: quæ conjectura in tantum ipsi placuit, ut ter ingesserit. Nimirum hic loci, in notis ad Tertullianum, et etiam ad Minutium. Decepti erant nimirum Cyprianus, Athenagoras, Minutius, Augustinus, imo probatissimi etiam apud ethnicos scriptores, qui omnes literas ab Alexandro magno matri Olympiadi scriptas referunt, in quibus arcanum hoc de numinum natalibus, metu ipsius potentiæ extortum perhibetur.——Sed litem dirimat Plutarchus, in Alexandri rebus si quis alius versatissimus, et in historia testis locuples. Is in Alexandri Vita ait *'Αλέξανδρος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὴν μητέρα φησὶν, γεγονέναι τινὰς αὐτῷ μαντείας ἀποῤῥήτους, ἃς αὐτὸς ἐπανελθὼν φράσει πρὸς μόνην ἐκείνην* &c. *λέγεται δὲ καὶ Ψάμμονος ἐν Αἰγύπτῳ τοῦ φιλοσόφου διακούσας, ἀποδέξασθαι μάλιστα τῶν λεχθέντων, ὅτι πάντες ἄνθρωποι βασιλεύονται ὑπὸ θεοῦ, τὸ γὰρ ἄρχον ἐν ἑκάστῳ καὶ κρατοῦν θεῖόν ἐστι*, &c. FELLUS. De epistolis visis a Plutarcho aliisque veteribus scriptoribus, non de iis quæ hodie circumferuntur nomine Alexandri insignitæ, hæc et plura adnotavit doctissimus Oxonii episcopus. Male autem omittitur post *ita* verbum *esse*, et post *scribit* punctum in textu Baluziano, unde error transiit in meum.

Ibid. l. 28. meretrices] Postea sequitur in editione quæ dicitur Gravii, in Pameliana, Rigaltiana, et Anglicana: *Interdum vero deum vocabula apud Romanos finguntur ut sit apud illos Viduus deus, qui anima corpus viduet, qui quasi feralis et funebris intra muros non habetur, sed foris collocatur, et nihilominus, quia extorris factus, damnatur potius Romana religione quam colitur. Est et Scansus ab ascensibus dictus, et Forculus a foribus, et a liminibus Limentinus, et Cardea a cardinibus, et ab orbitatibus Orbana.* Ea vero nos sustulimus, quia ea in nullo veterum exemplarium reperimus quibus usi sumus, quia desunt in pluribus Anglicanis, quia non extant in antiquis editionibus, neque in Minucio, et quia sensum, ut Rigaltius ait, abrumpunt.

BALUZ. In editionibus multis, quæ Baluzianam præcedunt, verba hæc uncis inclusa sunt, neque agnoscuntur tribus codd. scriptis Novi Collegii; extant vero in codice Tewaterano, quem ut dixi, libris meis addidi.

P. 259. l. 1. Est et Venus calva] Lactantius lib. I. *Div. Instit.* cap. 20. *Urbe a Gallis occupata, obsessi in Capitolio Romani, cum ex mulierum capillis tormenta fecissent, ædem Veneri calvæ consecrarunt.* Hunc locum post Fellum attulit Baluzius. Verum, dum plures causæ hujus appellationis ab auctoribus afferuntur, ob causam aliquam minus honestam ita vocatam fuisse Venerem, hic innuit Cyprianus.

Ibid. l. 14. faciant—auspicantur] Pluralia hæc pro vulgatis *faciat* et *auspicatur* posuit Jacobus Gronovius Cellarium secutus, qui Veronensem codicem in sua edit. hujus libelli Minucio Felici affixi, appellat. Halæ anno 1699 hæc Cellarii edit. typis mandata est. Sed lectionem codicis Veronensis jam ante cum laude attulerat Rigaltius in Notis ad Cyprianum. Addendi MSti Novi Collegii 2 et 3 meusque Tewateranus. Retulit interim Mabillonus in *Itinere* suo *Italico* p. 23. istum codicem Veronensem majusculis literis ante annos mille scriptum fuisse.

Ibid. l. 23. sed acceptum tempus certo fine custodiunt] Videlicet, tempus assignatum, fine fixo ac determinato, sibi regna Romana habent.

Ibid. l. 25. et sub jugum missus est] *et victus.* Addidi istud ex libro Fuxensi. Audaciam istam mihi fecit Minucius, apud quem ita legitur: *Mancinus religionen tenuit, et sub signum missus est et deditus.* Pro eo quod Minucius dixit *deditus* liber Fuxensis habet *victus.* BALUZIUS. Verba hæc neglexi, quæ sine idonea causa ex Minucio addita sunt a Baluzio; sed interea præter ejus mentem in editione illa postuma post voces *et captus est* locata.

Ibid. l. 29. et eo facilius et navigavit et vicit] Particulam *et* in Oxoniensi aliisque editt. vocibus *eo facilius* præfixam restitui; eadem vero particula ante verbum *navigavit* in iisdem libris omissa est. Utroque loco eam servavit codex Novi Collegii, quem nomino secundum.

P. 260. l. 7. Hostanes] Plinius lib. XXX. *Hist. Nat.* cap. 2. *Primus, quod extet, ut equidem invenio, commentatus de ea* (magia) *Osthanes; Xerxem regem Persarum bello, quod is Græciæ intulit, comitatus: ac velut semina artis portentosæ sparsisse, obiter infecto quacunque commeaverit mundo. Diligentiores paulo ante hunc ponunt Zoroastrem alium Proconnensium: quod certum est, hic nomine Osthanes ad rabiem, non aviditatem modo scientiæ ejus, Græco-

rum populus egit. Attulit Plinianum hunc locum Fellus, nunc vero ex *Harduini editione* repræsentatum.

P. 260. l. 14. consecratis] In textu Baluziano extat *consecrati*, et habet quidem *congregati* unus MS. in edit. Oxon. adductus, codexque Novi Collegii numero 1. a me designatus. Porro ut lectio varians ad marg. edit. Erasmianæ *conservati* positum est. Cum vero optimam esse censeam superiorum editionum lectionem *consecratis*, quam quidem firmant duo alteri Novi Collegii codices, meusque olim Tewateranus, hanc eandem, a Joanne quoque Lindnero in edit. retentam sua Longosalissæ anno 1760 typis impressa, pro Baluzii lectione *consecrati* huc ego revocavi.

Ibid. l. 21. morbis lacessunt] Vulgo *morbos lacessunt.* Ex cod. 2. Novi Collegii locum correxi.

Ibid. l. 29. fecerint terrore participes] Vulgo *errore;* quod cum *terrore* fide ejusdem MSti nixus mutavi. Ad oram quoque codicis, quem codicem Novi Collegii tertium nomino, hæc lectio adscripta est.

Ibid. l. 33. incremento pœnæ propagantis extendi] Idem dixit verbis iisdem, Epist. ad Donatum. RIGALTIUS.

P. 261. l. 9. Unus igitur omnium Dominus Deus] Vulgo existente verbo *est* post *Dominus*, idem suasu trium MStorum Novi Collegii, atque Erasmianæ editionis delevi. Habet MStus meus, *Unus ergo omnium Dominus, unus Deus.* Addunt *unus est* ante *Deus* Gronovii et Lindneri editiones.

Ibid. l. 26. sensu major est] Scribendum *censu* pro *sensu* scite quis conjecit, referente cl. Marshallo in *Interpretatione* sua *Anglica S. Cypriani.* Voces istæ inter se confundi solent.

Ibid. l. 30. et cum homo latius (*for.* laxius) maneat] Minucius cap. xxxii. §. 1. *quum homo laxius maneam.* Sic ibi cum Fulvio Ursino expressimus, quia Cicero, quem imitari solet Minucius, *habitare laxe* pro domo sua cap. 44. dixit. Codices vero omnes Cypriani, si transcripsit Felicem, præ se *latius* ferunt, ut dubitare incipiam an nec prior ille, *latius*, ut Sabæus et Fr. Balduinus legunt, scripserit. CELLARIUS, afferente Lindnero. Utrique auctori reponendum *laxius* existimo, quod in *latius* vel *lacius,* hoc enim habent MSti, facile transibat.

P. 262. l. 3. Dei vocabulum totum est] Obscurius dictum. Fortasse pro *totum* rescribendum *solum* est. Omiserunt vocem codices Novi Collegii 2. et 3. Habent *Deus* non *Dei* editiones post Pamelium et ante Baluzium, qui *Dei* revocavit. Porro, cum in versu sequenti ante vocem *diffusus* scribatur *ipse* pro *totus* in vetustissimis editionibus,

Baluz. In editionibus multis, quæ Baluzianam præcedunt, verba hæc uncis inclusa sunt, neque agnoscuntur tribus codd. scriptis Novi Collegii; extant vero in codice Tewaterano, quem ut dixi, libris meis addidi.

P. 259. l. 1. Est et Venus calva] Lactantius lib. I. *Div. Instit.* cap. 20. *Urbe a Gallis occupata, obsessi in Capitolio Romani, cum ex mulierum capillis tormenta fecissent, ædem Veneri calvæ consecrarunt.* Hunc locum post Fellum attulit Baluzius. Verum, dum plures causæ hujus appellationis ab auctoribus afferuntur, ob causam aliquam minus honestam ita vocatam fuisse Venerem, hic innuit Cyprianus.

Ibid. l. 14. faciant—auspicantur] Pluralia hæc pro vulgatis *faciat* et *auspicatur* posuit Jacobus Gronovius Cellarium secutus, qui Veronensem codicem in sua edit. hujus libelli Minucio Felici affixi, appellat. Halæ anno 1699 hæc Cellarii edit. typis mandata est. Sed lectionem codicis Veronensis jam ante cum laude attulerat Rigaltius in Notis ad Cyprianum. Addendi MSti Novi Collegii 2 et 3 meusque Tewateranus. Retulit interim Mabillonus in *Itinere* suo *Italico* p. 23. istum codicem Veronensem majusculis literis ante annos mille scriptum fuisse.

Ibid. l. 23. sed acceptum tempus certo fine custodiunt] Videlicet, tempus assignatum, fine fixo ac determinato, sibi regna Romana habent.

Ibid. l. 25. et sub jugum missus est] *et victus*. Addidi istud ex libro Fuxensi. Audaciam istam mihi fecit Minucius, apud quem ita legitur: *Mancinus religionen tenuit, et sub signum missus est et deditus*. Pro eo quod Minucius dixit *deditus* liber Fuxensis habet *victus*. Baluzius. Verba hæc neglexi, quæ sine idonea causa ex Minucio addita sunt a Baluzio; sed interea præter ejus mentem in editione illa postuma post voces *et captus est* locata.

Ibid. l. 29. et eo facilius et navigavit et vicit] Particulam *et* in Oxoniensi aliisque editt. vocibus *eo facilius* præfixam restitui; eadem vero particula ante verbum *navigavit* in iisdem libris omissa est. Utroque loco eam servavit codex Novi Collegii, quem nomino secundum.

P. 260. l. 7. Hostanes] Plinius lib. XXX. *Hist. Nat.* cap. 2. *Primus, quod extet, ut equidem invenio, commentatus de ea* (magia) *Osthanes; Xerxem regem Persarum bello, quod is Græciæ intulit, comitatus: ac velut semina artis portentosæ sparsisse, obiter infecto quacunque commeaverit mundo. Diligentiores paulo ante hunc ponunt Zoroastrem alium Proconnensium: quod certum est, hic nomine Osthanes ad rabiem, non aviditatem modo scientiæ ejus, Græco-*

multo fidei fortiores. Carnotensis, *multo faciliores*. At *feliciores* pro *faciliores* scriptum est in codice sancti Arnulphi. BALUZ. Ex codice Novi Collegii 2. meoque MSto verba, *melioris obsequii et fidei fortioris* in textum recepi. Extat in cod. quoque ejusd. collegii quem tertium nomino, sed ordine vocum mutato, *fortioris fidei*. In cod. vero Novi Coll. dicto 1. tantum posita sunt verba *multo fideliores*, omissis illis, *melioris obsequii*, quod et factum est in editione Gronovii.

P. 262. l. 33. illuminator et deductor humani generis] Vulgo *doctor*, sed *deductor* recepit Gronovius, recentiusque Lindnerus, dum diu ante utrumque Rigaltius hoc annotaverat: "*deductor humani generis:* sic legitur antiquissi-" mis Cypriani et Tertulliani exemplaribus." Extat porro *deductor* in codd. duobus Novi Collegii ac Tewaterano meo. Vox Tertulliani est, cum alibi tum etiam in ipso hoc Apologetici loco, quem huc transtulit Cyprianus, reperta.

P. 263. l. 1. Hic est virtus Dei, &c.] Tertullianus *Apologet.* cap. 23. *Dei virtus, et Dei spiritus, et sermo, et sapientia, et ratio, et Dei Filius*. Confer et initium lib. ejus *de Oratione*, supra pag. 97. Ita et in sequentibus multa huc translata sunt ex cap. 20. ejusd. *Apologet.* quemadmodum in superioribus plurima jam ante debuerat auctor Minucio Felici.

Ibid. l. 3. in virginem delabitur] Quoniam hoc pro vulgato *illabitur*, tres exhibent codices in edit. Oxon. adducti, et tres illi apud Novum Collegium, meusque itidem manuscriptus, idem ego prætuli, quod et Lindnerus fecit. An hic legend. *induit* pro *induitur*, ut statim post *hominem induit*?

Ibid. l. 8. Sciebant et Judæi] Ista et quæ sequuntur ferme sumta sunt omnia ex capite 21. Apologetici Tertulliani. BALUZ.

Ibid. l. 11. uno qui exercitio et exemplo hominis fungeretur] Quod obscurius hic scripsit auctor, in omnibus libris extat.

Ibid. l. 20. Itaque cum Christus] *Jesus* addunt libri post Manutium editi; cum vero præter editiones vetustissimas nesciant idem quatuor illi codices, quibus in edendo hoc libello usus sum, vocem omittendam duxi. In edit. principe desunt verba, *cum Christus secundum*.

Ibid. l. 27. existimabant magum de licentia potestatis] Positum est *licentia potestatis* pro eo quod est, amplitudo ejus. Tertullianus cap. 20. *Apologetici*, *Quem igitur solummodo hominem præsumpserant de humilitate, sequebatur ut magum existimarent de potestate*.

P. 263. l. 28. Hunc magistri eorum—tradiderunt] Hic quidem locus nonnihil aliter representatur in editione Manutiana, faventibus codicibus scriptis, quibus ego usus sum, verbisque Tertulliani in cap. 21. Apologetici, quæ imitatur Cyprianus; haud vero operæpretium est, ut moveantur voces hic receptæ idemque significantes.

Ibid. l. 32. Syriam procurabat] Bene, *procurabat*, quia Tacitus Pontium Pilatum *procuratorem* dixit xv. 44. minus autem vere *Syriam*, quæ sub legato consulari erat, nominavit. Pilatus enim Palæstinæ tantum, nec illi omni; sed Archelai ethnarchiæ in provinciam redactæ, sive Judææ et Samariæ præfectus fuit. Josephus lib. II. de Bello cap. 14. ineunte: Πεμφθεὶς δὲ εἰς Ἰουδαίαν ἐπίτροπος ὑπὸ Τιβερίου Πιλάτου. *Missus autem a Tiberio Pilatus in Judæam procurator.* Cellarius, afferente Lindnero, qui errare Cyprianum cum Tertulliano monuit.

P. 264. l. 7. Nam et crucifixus prævento carnificis officio &c.] Tertullianus in *Apologet.* cap. 21. *Et tamen suffixus spiritum cum verbo sponte dimisit, prævento carnificis officio.*

Ibid. l. 10. qualis et fuerat] Sic codd. Novi Coll. 2. et 3. Edidit Baluzius *talis qualis et fuerat*, cum prius extitisset vel, *talis ut fuerat*, vel, *talis ut ante fuerat*. Habent *talis ut fuerat* codex Novi Coll. 1. et MS. meus.

Ibid. l. 11. simul junctis] Extare hanc lectionem in codicibus Regio et Veronensi monuit Rigaltius in Notis, *Junctis est*, ait ille, *illud Lucæ*, συνηθροισμένοις τοῖς ἕνδεκα: *Luc.* xxiv. 33. Idemque ante me recepit cl. Lindnerus. *Junctus* exhibent Manutii, Felli, Gronoviique editiones, Pamelii MSti et aliquot codices Baluziani, codex Novi Coll. 1. meusque, nuper Tewateranus. Sed *vinctus* est editionis principis scriptura, faventibus codice Novi Coll. 2. novemque libris scriptis, quos adducit Baluzius, cui quidem ita placuit, ut ipsam in edit. suam revocaverit: "tanquam si "Christus discipulis suis apparuisset cum fasciis et vestitu, in "quibus corpus ejus positum fuerat in sepulchro cum sindone "in quo Joseph ab Arimathea corpus illius involverat." Hæc ille; quæ tamen a sacra historia nimis dissentirent. Sed in editione Veneta, quæ prodiit anno, quo princeps illa Cypriani editio Romana, quæque vix alibi, quod sciam, ab ea discedit, positum est *victus*. Hæc vox itidem in editione quadam vetusta sine loco et anno comparet, in editione quoque Erasmiana et in cod. Nov. Coll. 3. sine sensu tamen. Quam facilis interea transitus esset vocis *junctus*, vel *junctis*, in alteram *vinctus* inde patet, quod in codice Novi Coll. 1.

apud Firmiliani epistolam hæ voces inter se confunduntur. Vid. supra p. 223. l. 13. In notis ad eand. epistolam p. 246. l. ult. ubi extat ἐνχωρίους, ibi γ pinxeram, non literam ν.

P. 264. l. 18. ultoris vigore et judicis potestate] Fortasse legendum est, *in ultoris*. Paulo supra scribit Cyprianus, *Non intelligendo primum adventum qui in passione præcesserit occultus, unum tantum credunt, qui erit* in potestate *manifestus*. Confer Tertullian. cap. ult. libri *Adversus Judæos*. Extat *ut ultoris* in Cod. Nov. coll. 1.

Ibid. l. 19. magistro et Deo] Fortasse delendum *et*. Habet codex Veronensis, probante Rigaltio, *non magistro sed Deo*. codexque Novi Coll. 1. *Domino Deo*. Sed malim legere *magistro Deo*, auctore Tertulliano, quem Cyprianus hic descripsit, *Discipuli*, inquit, *quoque diffusi per orbem ex præcepto* magistri Dei *paruerunt*.

Ibid. l. 23. ocularent] Visum darent. Tertulliani verbum, quo magistro sæpe Cyprianus usus est. Libro de Pœnitentia cap. 12. *Hirundo si excæcaverit pullos, novit illos oculare rursus de suo chelidonio*. Et metaphorice libro de Pudicitia cap. 8. in vestibus purpuræ oculandis. LINDNERUS.

Ibid. l. 33. si Christum fuerimus secuti] *Si Christum fuerimus imitati* (edit. Baluz.). Veteres editiones et plures libri veteres habent *secuti*. Aliam lectionem inveni in editione quæ dicitur Gravii et in aliquot vetustis exemplaribus. Libellus precum Marcellini et Faustini: *Perdit enim in se Christiani nominis appellationem qui Christi non sequitur disciplinam*. BALUZ. Revocandam judicavi pristinam lectionem *secuti*, quam præstabant codices sex scripti in edit. Oxon. nominati liberque Novi Coll. 1. Quidni altera lectio *imitati* hujus interpretatio censeatur?

IN

S. CYPRIANI

LIBRUM

DE MORTALITATE

ANNOTATIONES.

P. 265. l. 2. Liber de Mortalitate] Sive lue mortifera. Tertull. de Resurrect. Carn. c. 51. definite explicat. *Aliud*, inquit, *mortale et aliud mortalitas; aliud enim quod patitur, Aliud quod pati efficit.* Revera morbus iste epidemius tam varia et erratica habuit symptomata, ut ad pestis proprie dictæ typum minime responderet. *Corporis vires solutus in fluxum venter eviscerabat. In faucium vulnera conceptus medullitus ignis exæstuabat. Assiduo vomitu intestina quatiebantur, oculi vi sanguinis inardescebant, quorundam pedes vel aliquæ membrorum partes contagio morbidæ putredinis amputabantur, debilitabatur incessus, obstruebatur auditus, cæcatus fuit aspectus.* Teterrima hæc lues in Arabia primum nata, deinde in Ægyptum devecta, postmodum in Africam processit, et exinde per occidentales Romani imperii partes grassabatur; furore Atheniensis illius, quam describit Thucydides æmulo, itinere consueto et via quasi prætoria: ait enim Plinius lib. VII. c. 50. *Observatum a meridianis partibus, ad occasum solis pestilentiam semper ire.* Imperantibus Gallo et Volusiano hoc malum contigit, testibus Euseb. in Chron. Oros. lib. VII. et Zonar. Annal. lib. II. Porro pacis tempore hoc evenisse docet Euseb. lib. VII. c. 22. ex literis Dionys. Alex. τῇ Χριστοῦ πάλιν ἐνηυφράνθημεν εἰρήνῃ, ἣν μόνοις ἡμῖν ἔδωκε. βραχυτάτης δὲ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν τυχόντων ἀναπνοῆς, ἐπικατέσκηψεν ἡ νόσος αὕτη. Quibus præstructis, librum hunc anno 252. conscriptum, idque ante redintegratam persecutionem, adstipulante tractatus totius tenore, pronunciamus. Scripti hujus meminit Pontius, qui et egregiam a Cypriano peste laborantibus et exinde mortuis navatam operam pluribus exsequitur. Augustinus lib. de Prædestin. Sanct. ait, *Cypriani librum*

de Mortalitate, multis ac pene omnibus qui ecclesiasticas literas amant, laudabiliter notum. Citat etiam Ep. 107. ad Vital. nec non lib. II. adv. Julian. cont. 2. Epist. Pelag. lib. IV. c. 8. Pariter laudat Euseb. aut saltem Hieron. in Chron. FELLUS. Hujus libri cum laude mentionem sæpe facit sanctus Augustinus, in primis vero in libro de Prædestinatione Sanctorum c. 14. inquiens illum multis ac pene omnibus qui ecclesiasticas litteras amant laudabiliter notum. Idem in epistola ad Vitalem ait Cypriani in hoc loco totam intentionem esse ut sciamus bonis fidelibus gratulandum esse morientibus, quando vitæ tentationibus auferuntur, deinceps in beatissima securitate mansuri. Ejusdem libri meminit Eusebius in Chronico: *Pestilens morbus*, inquit, *multas totius orbis provincias occupavit, maximeque Alexandriam et Ægyptum, ut scribit Dionysius, et Cypriani de Mortalitate testis est liber.* Ubi vide notas Josephi Scaligeri. Eadem habet etiam Jornandes in libro de Rebus Geticis, ubi scribit hanc cladem lacrymabiliter expositam a Dionysio, *quam et noster*, inquit, *conscripsit venerabilis martyr Christi episcopus Cyprianus in libro cui titulus est de Mortalitate.* Eam pestilentiam Eusebius ponit post mortem papæ Cornelii, Petavius lib. XIII. de doctrina temporum anno superiore. Et tamen Christophorus Sandius hunc Cypriani tractatum reponit inter eos qui suppositi sunt sancto martyri. Egregie vero illum refutat clarissimus Pearsonius in annalibus Cyprianicis. Nimia miseria est audacem esse hominem nimis. BALUZIUS. Recte additum esse a doctissimo Fello illud de Hieronymo, quod posuit notæ suæ fine, ostendit Versio Armeniaca Eusebiani Chronici, quæ his demum temporibus publici juris facta est, ubi nullum extat verborum ab Hieronymo additorum vestigium. Vide edit. Jo. Baptiste Aucher, Venetiis an. 1818. vol. II. p. 299.

P. 265. l. 13. veritatis errore] Habet Tacitus *Hist.* ii. 72. *errore veri*, h. e. ignorantia rei vel facti. Cons. Forcellini *Lexicon. Lat.* voce *Error.*

P. 266. l. 11. perpetua lætitia] Extat in textu Baluziano *perpetua securitas*, sed invenitur lectio altera, quam revocavi, quæ et infra nobis occurrit, p. 267. l. 9. tum in omnibus libris editis, tum in scriptis, quos consulere mihi licuit, duos nempe Novi Collegii codices, et duos meos, quorum unus nuper Tewateranus fuit, ipso fine sæculi decimi quarti scriptus, alter meorum membraneus et antiquior est. Mox post vocem *magna* l. 13. punctum deleri oportebat.

Ibid. l. 18. incipere regnare] Codex Sorbonicus *in per-*

petuo. Alius vetus, *cum Christo perpetuo regnaturum.* BALUZ. Olim scripsit Joan. Fred. Gronovius *Observatt. de Scriptoribus Ecclesiast.* post adductum hunc Cypriani locum. "*Incipere regnare.* Membranæ; qui se non cre-"dat cum Christo in perpetuo regnare. Quod credo mu-"tasse, quibus videbatur incommode positum solum *reg-*"*nare*, quasi jam nunc regnent. At optimis auctoribus "præsens infinitivi pro futuro usitatum. Cicero lib. IV. ad "Atticum: *Cato tamen affirmat se vivo illum non trium-*"*phare.* Livius lib. XIV. *Postero die Nabis Argis se cedere* "*ac deducere præsidium, quando ita Romanis placeret, et* "*captivos et perfugas redditurum dixit:* Plautus Rudente, "*Sive lenonem facere hoc quod fecit.*" cap. xiv. p. 150. ed. Daventr.

P. 267. l. 20. vinolentia invitat] *For. legend.* irritat.

Ibid. l. 22. Cogeris maledicere] Etiam Christo interdum.

Ibid. l. 23. Compelleris jurare, quod non licet] Per genium Cæsaris, aut fortunam ejus. Sic proconsul apud Euseb. lib. IV. c. 15. loco prælaudato, Polycarpo ingerit ὅμοσον τὴν Καίσαρος τύχην, cui ille respondit, μετὰ παῤῥησίας ἄκουε Χριστιανός εἰμι. Proinde Tertullianus in Apol. c. 32. dicit *Christianos jurare, sicut non per genios Cæsarum, ita per salutem eorum* (hoc est Deum) *quæ est augustior omnibus geniis.* Interim tamen non est dissimulandum, verba hæc ad maledicentiam et jurandi usum, in communi vita, recte posse referri. FELLUS. Cyprianus *de Bono Patientiæ* p. 252. ed. Baluzii—*deinde ut non jures, neque maledicas, ut tua ablata non repetas, ut accepta alapa et alteram maxillam verberanti præbeas, ut fratri in te peccanti* &c. Porro, quanquam minime negandum est, quin plurimi veteres scriptores κατὰ τὴν λέξιν interpretati sint Christi et apostoli Jacobi de non jurando præceptum, discimus tamen lectis aliis auctoribus ecclesiasticis, apud Christianos semper invaluisse rite et religiose jurandi morem. Cons. enim præter Tertullianum supra allatum, *Constitut. Apost.* vii. 3. Fr. Balduin. *de Legibus Constantini M.* lib. II. p. 209. ed. Lips. Optatum *de Schismate Donatist.* lib. II. c. 22. p. 45. ed. Dupin. S. Gregorium Naz. *Epistola* 219. Conferas et de eadem re S. Scripturæ locos, quos hic memorabo, *Apoc.* x. 6. *Heb.* vi. 16. 17. 1 *Thess.* v. 27.

Ibid. l. 25. et delectat hic &c.] Ἐρωτηματικῶς legenda.

P. 268. l. 20. Christum credentium magistrum] Vulgo, *Christum credentium* Dominum et *magistrum.* Sed vero nescientibus hoc additamentum tam editionibus Cypriani vetustioribus, quam libris scriptis, quos ipse contuli, præter

alios novem, quorum scriptura in edit. Oxon. adducta est, idem istud expunxi. Simili de causa vocem *scilicet* post *docens* lin. 27. delendam censui.

P. 269. l. 17. et Spiritus nos perducat ad Deum Patrem] *Et Christus nos perducat ad Deum Patrem.* Sic scripsi ex fide quatuor veterum exemplarium pro eo quod antea legebatur *Spiritus*. In duobus autem ex iis quatuor codicibus scriptum est *Christus* eo modo quo per compendium quandoque solet scribi *Spiritus*, et supra lineam scriptum est *vel Spiritus*. Porro sæpe in antiquis codicibus manuscriptis operum sancti Cypriani et aliorum veterum scriptorum ecclesiasticorum vidi scriptum *Spiritus* pro *Christus* et e converso, inprimis vero apud auctorem libri de Rebaptismate, qui pag. 364. referens locum ex Epistola prima Joannis in quo legitur *Christus est veritas* posuit *Spiritus est veritas*. Scio Christum alibi vocari Spiritum, etiam apud Cyprianum. Sed cum habeamus aliam lectionem faciliorem, necesse non est eam retinere quæ potest habere difficultatem et inducere obscuritatem. Hæc Baluzius. At propter antecedentia verba veterem reduxi lectionem, quæ firmatur scriptis codicibus, quos sciam, omnibus præter paucos Baluzianos. Quinetiam Baluzius, dum hunc quidem locum mutat, oblitus est notissimi canonis artis criticæ, qui obscuriorem, cæteroquin probam, lectionem jubet nos amplecti.

Ibid. l. 33. scriptura divina, dicens &c.] Videsis infra quæ de hoc libro *Ecclesiastico* ad libellum *de Opere et Eleemosyna* pag. 254. annotavimus.

P. 271. l. 25. Monet—dicit] Hæc verba pro editis *moneat dicat*, ex codice Novi Collegii 2. atque duobus meis MStis recepi.

P. 272. l. 9. Christianam fidem] Vulgo Christiani *fidem*. In codice Novi Coll. 2. et in utroque meo non *Christiani*, sed *Christianam* inveni, quod hoc loco fortasse melius.

Ibid. l. 16. Conflictatio in adversis probatio est virtutis] Vulgo *veritatis*, quæ quidem lectio in codice Novi Coll. 1. extat, sed ex uno Bodleiano in Variis Lectt. edit. Oxon. memorato, codice altero Novi Coll. meoque Tewaterano *virtutis*, id quod olim conjeceram legendum, recepi. Ad oram autem codicis Novi Coll. altera lectio extat, et aliud nescio quid in altero meo MSto positum est.

Ibid. l. 19. solidata est] *Solida est* habet editio Baluziana perinde atque Oxoniensis; cum vero in duodecim scriptis codicibus, quos Oxoniensis commemorat, vox *solidata* extet, astipulantibus utroque Novi Collegii codice, et

P. 281. l. 6. hic interim degere] Mutavit cum *istic*, quod perinde est, Baluzius; sed libros secutus ego cum editos tum scriptos alteram lectionem præ se ferentes, *hic* revocavi; illud vero, *istic interim degere*, mox sequitur.

Ibid. l. 19. adhuc de nostra salute sollicita] Delevi particulam *et* ante *adhuc* vulgo positam, quam nesciunt edit. princeps, et quatuor illi scripti, quos contuli. Sed omittit voces *et adhuc* MS. Tewater. habetque *sed adhuc* codex unus in edit. Oxon. adductus.

Ibid. l. 25. prophetarum exultantium] Cogitabat Cyprianus evangelistæ Joannis illud, *Abraham pater vester exultavit videre diem meum: vidit et gavisus est*. Joan. viii. 56.

Ibid. l. 27. triumphantes virgines] Vulgo, *triumphantes illic virgines*, sed servato meliore vocum ordine, *illic triumphantes virgines* MS. olim Tewateranus; dum recte fortasse respuunt adverbium *illic* edit. princeps, codex uterque Novi Coll., et unus meus, quos secutus sum. Sed et voci *remunerati* præfixit *illic* MS. Tewater.

P. 282. l. 2. possimus] Hoc verbum ex principe aliisque antiquis editionibus, idemque firmantibus codice meo vetustiore atque uno in edit. Oxon. commemorato, huc revocavi.

IN

S. CYPRIANI

LIBRUM

DE OPERE ET ELEEMOSYNIS

ANNOTATIONES.

P. 283. l. 2. LIBER DE OPERE ET ELEEMOSYNIS] Nulla magis re emicuit primæva pietas, quam illa effusa largitione qua pauperum necessitatibus succurrebatur. Nec in officiis ullis plebi Christianæ commendandis magis desudavit aut apostolorum, aut S. Patrum diligentia. Et quidem quæ de hac materia in libello isto egregie sunt congesta, non sine numine aliquo videntur scripta, ut paratiores essent fratrum Carthaginensium mentes ad opem ferendam laborantibus Numidis qui a barbaris hac tempestate erant capti; cujus rei mentio occurrit Ep. 62. ad Pamelii numeros 60. Libellum hunc ante illam cladem scriptum fuisse satis inde conficitur; quod inter hortamenta, nulla occurrat mentio causæ tam favorabilis. Tractatum igitur ipsum an. 254. assignamus, qui prædictam barbarorum incursionem videtur præcessisse. Librum hunc laudat D. Hieronym. Epist. ad Pammach. nec non D. August. contra Pelagianos: Cont. Julian. et alibi passim. Ejusdem meminisse videtur Pontius sub titulo libri *de Misericordia*. FELLUS. De hoc libro sic loquitur sanctus Hieronymus in epistola ad Pammachium de dormitione Paulinæ: *Quantas vires habeat misericordia, et quibus donanda sit præmiis, et beatus Cyprianus grandi volumine persequitur, et Danielis consilium probat, qui regem impiissimum, si audire voluisset, dicit pauperum sustentatione salvandum.* BALUZIUS.

Ibid. l. 17. homini—reservando] Pro eo quod est, denuo servando.

Ibid. l. 19. Adam portaverat] Apportaverat, inflixit. D. August. hunc locum sæpius laudat, dicitque duas Pelagianorum falsitates hic redargui, *unam qua dicunt nihil vitiorum ex Adam trahere genus humanum, quod sit sanandum curandumque per Christum: alteram qua dicunt, nul-*

lum post baptismum sanctos habere peccatum. Cont. 2. Epist. Pelag. ad Bonif. c. 8. FELL.

P. 284. l. 5. denuo dicit (h. e. Spiritus Sanctus)] Olim inter legendum mihi constitit, librum dictum *Ecclesiasticum*, qui hic et alibi a Cypriano affertur, a patribus tam Græcis quam Latinis, eo quod in interpretatione τῶν ό extaret, ut S. Scripturæ partem θεόπνευστον semper adductum fuisse, usque dum veneris ad Eusebium, qui contra inter τὰ ἀντιλεγόμενα ipsum recensuit. Solus Melito excipiendus est, cujus catalogus librorum Vet. Testamenti apud eundem Eusebium extat. Et posteris quoque temporibus *receptum* eum fuisse *in auctoritatem*, maxime ab ecclesia orientali, ostendit S. Augustinus *de Civitate Dei*, lib. XVII. cap. 2. Contra vero auctoritatem libri canonicam sunt alia afferenda præter Melitonis atque Eusebii testimonia; etenim concilium Laodicenum, ante Augustini tempora quod habitum est, post commemoratos Veteris Testamenti libros, nullis eorum adjectis qui *apocryphi* vulgo dicuntur, hunc librum Siracidæ Ecclesiasticum junioribus discendum tantum proposuit; et S. Hieronymus, etsi Hebraicum hujus libri exemplar repererat, eundem tamen, propterea quod a Judaico Scripturarum canone abesset, libris canonicis excludendum esse censuit; neque auctoritatem eidem inesse ad dogmata fidei confirmanda agnovit. Vid. *Proleg.* ejus *in Libros Solomon.* Neque aliter statuere Rufino Aquileiensi visum est. Vid. *Expos.* ejus *in Symbolum Apost.* §. xxxviii. p. 26. ad calcem edit. Oxon. *Op. S. Cypriani.* Hi enim ambo legendum librum in ecclesia tantum propter ædificationem, ut aiunt, existimabant; quemadmodum Ælfricus abbas in Tractatu suo *de Vet. atque Novo Testamento* pag. 17. edit. Lisle. qui quidem tractatus Ædgari regis Angliæ temporibus compositus est. Unde constat parum curasse Ælfricum vel decretum illud Innocentii I. Romani episcopi, vel Africani concilii de libris canonicis definitionem. Ad librum *Tobit* quod attinet, etsi hic pariter atque *Ecclesiasticus* a Cypriano tanquam Scriptura sacra hoc loco adductus fuerit, attamen ea infra, quæ de efficacia eleemosynæ dixit Raphael angelus, Tabithæ resuscitatione in Actibus Apostolorum, potius quam sanatione Tobit tam misericordis sanctus pater it comprobatum. Vid. §. iv. p. 287.

Ibid. l. 12. operatio] Hac voce passim designat auctor, omne illud, quod apud nos bonorum operum notatione intelligitur: unde sic in libri hujus titulo adhibetur, ut idem sit cum eleemosyna: et caput primum tertii libri ad Quirin. inscribitur, *De bono operis et misericordiæ.* Ubi vide quæ

dicta. FELL. Statim post scribendum puto *imitata* Deum, videlicet qui remissionem peccatorum dat in baptismo.

P. 284. l. 30. salubre et emundandis purgandisque peccatis] Jam docuit Cyprianus, *illa delicta quæ fuerant ante contracta* (h. e. ante baptismum) *Christi sanguine et sanctificatione purgari.* At vero Joannes apostolus in epistola sua, de omnibus et universis peccatis agens, ait cap. ii. comm. 1. et 2. *Filioli mei, hæc scribo vobis, ut non peccetis. Sed et si quis peccaverit, advocatum habemus Jesum Christum justum. Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris.* Etenim Christus, Deus et homo, *hostia est non tantum pro peccato originis, sed etiam pro omnibus actualibus hominum peccatis;* prout in *Articulis Fidei* suæ ecclesia Anglica profitetur. Fide in Christi sanguinem peccata omnia purgantur, ac fide opera bona fiunt efficacia ad justificationem. Confer S. Jacobi *Epist.* ii. 24. Porro *operatur ideo quia credit,* bene ait Cyprianus ante medium hunc libellum p. 289. sed fere ibidem statuit admonetque, *vitam æternam Christi cruore pretiosam de patrimonio suo quemque debere mercari.* Et potest fieri, ut eleemosynæ vim et efficaciam in tollendis peccatis nimis efferre recentioribus quidem theologis videatur Cyprianus, Origenem in hac re aliosque veteres scriptores imitatus. Sed etiam Polycarpus in egregia sua epistola §. 10. hoc monuit, *Quum potestis benefacere, nolite differre, quia eleemosyna de morte liberat,* testem citans, quemadmodum Cyprianus, librum *Tobit* xii. 4. Et Christus ipse opera misericordiæ et beneficia, quæ in suos collata fuerint, æterna felicitate remuneraturum se esse pollicetur. Et vero hoc fit, non propter meritum eorundem operum, sed propter Christi mortem, pactionemque ejus cum hominibus misericordem.

P. 285. l. 8. *veritas in nobis non est*] Postea additur in vulgatis editionibus: *Si autem confessi fuerimus peccata nostra, fidelis et justus est Dominus qui nobis peccata dimittat.* Verumtamen, etsi ea extent in quibusdam codicibus antiquis, cum desiderentur in sexdecim nostris, in primis in Seguieriano, in sex Anglicanis, et apud sanctum Augustinum in locis supra laudatis, putavi ea non esse Cypriani, sed a quodam studioso huc translata ex epistola Sancti Joannis. Certe absque iis non minus constat sensus. BALUZ. Sex codicibus Anglicis in edit. Oxon. commemoratis addendi sunt codd. duo Novi Collegii, ubi absunt verba a Baluzio prætermissa, verum extant in edit. Cypriani principe et MSto utroque meo.

P. 287. l. 12. non tantum a secunda, sed a prima morte] Prima mors, corporis; secunda animæ. Ait igitur, eleemo-

synis, bonis operationibus, primam illam corporis mortem suspendi, exemplo Tabithæ: secundam vero, quæ est animæ, mortem evitari adeptione vitæ æternæ, quæ promittitur fidelibus bonas operationes operantibus. RIGALT.

P. 287. l. 25. et viduarum ac pauperum] Particulam *et*, quæ huic sententiæ in principe aliisque editionibus, et in quatuor illis codicibus quos ipse contuli, præfixa est, quæ vero in editt. Baluziana et Oxon. male omissa est, revocavi, cum fortasse in MStis voce præcedente *orasset* absorpta esset.

P. 288. l. 19. *illic erit et cor tuum*] *Illic* pro *ibi* ex codicibus scriptis reposui, quia in ipsius Cypriani lib. III. *Testimoniorum S. Scripturæ* p. 59. edit. Oxon. sic locus evangelistæ affertur.

P. 289. l. 20. Sed vereris et metuis] Restituit priorem lectionem, *Si vereris et metuis*, Baluzius, quam mutaverat, fide nixus quatuor manuscriptorum, Fellus. Iis alios quatuor jam addo, lectionem eam præstantes quæ mihi placet; nam ita prorsus constituitur oratio mox infra, ubi verbum *metuis* occurrit.

P. 291. l. 9. subsidia] Addunt *vitæ* editiones Manutianam secutæ, sed vocem delevi, idcirco quod monuit Pamelius præter Manut. nullum codicem ipsam legere. Attamen in editione Lugdunensi, quæ Manutianæ præivit, eandem inveni. Porro vocem *tibi* post *operanti* nesciunt codices, quos ipse inspexi, quod ideo noto, quia vox non valde desideratur.

P. 293. l. 19. quæ matrona locuples] *Quæ matrona in ecclesia Christi locuples*. Valde puto ista *in ecclesia Christi* quæ desunt in antiquis editionibus, in decem codicibus nostris, et in quinque Anglicanis, addita vero sunt a Manutio, non debere esse in hoc loco. Non tamen ausus sum expungere, quia ea reperi in undecim vetustis exemplaribus. BALUZ. Extant in MS. quoque meo nuper Tewaterano. Cum vero eadem omittant decem codices Baluzii, et quinque Anglici, neque in altero meo MS. neque in cod. 1. Novi Coll. extent, istæc verba importuna et editionibus vetustissimis ignota relinquenda judicavi.

Ibid. l. 26. Dominicum celebrare te credis] Respicere videtur auctor noster locum D. Pauli 1 Cor. xvi. 2. ubi jubentur singuli fideles *prima Sabbati*, sive quavis die Dominica, *seponere quod eis beneplacuerit*. Et morem hac ex parte, ecclesiæ Christianæ explicat Justinus Martyr Apol. 2. *Τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλιν ἢ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται.* Cumque precum et Eucharistiæ solennia descripsisset, subjungit, *οἱ εὐποροῦντες*

δὲ καὶ βουλόμενοι, κατὰ προαίρεσιν ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ, ὃ βούλεται δίδωσι, καὶ τὸ συλλεγόμενον παρὰ τῷ προεστῶτι ὑποτίθεται, καὶ αὐτὸς ἐπικουρεῖ ὀρφανοῖς τε καὶ χήραις, &c. Observandum venit, *Dominici* voce tria significari apud veteres. 1. Diem ipsam; ita habetur Apoc. i. 9. et Ignat. Ep. ad Trallian. 2. Ecclesiam; ita Concil. Neocæs. can. 5. jubet catechumenum ingredientem ἐς τὸ κυριακὸν, in loco catechumenorum subsistere: et Hieron. in Chronico sic voce *Dominici* utitur. Et in vernaculis nostris linguis, nostratium *Church*, et Germanorum *Dohm*, ex hoc fonte liquido deducuntur. 3. Ponitur pro mysteriis loco et tempore prædictis celebrari solitis; ita κυριακὸν τελεῖν, est sacris Christianis operari. Et fortasse huc facit, quod hic dicitur, *Dominicum celebrare te credis?* Certe adeo arctus erat nexus inter eucharistiæ perceptionem et jus oblationes participandi; ut pari semper passu procederent; et abstenti viderentur, quibus hoc privilegium κοινωνίας μετὰ προσφορᾶς negatum: qua de re videatur Concil. Ancyr. can. 5. nec non quæ dicuntur in Ep. 2. In hanc mentem locutus videtur D. August. serm. 213. de Temp. *Oblationes quæ in altario consecrantur offerte; erubescere debet homo idoneus, si de aliena oblatione communicat.* Fell. Eucharistiam, hæc est cœna Dominica, significari hoc loco cum Fello statuendum est. Interea particulam *et* ante *Dominicum* ejicere, quam nesciunt edd. princeps et Erasmiana, simul ac scripti libri, quos consului, decreveram, sed in exemplo typothetæ tradito id facere neglexi; porro interrogandi notam verbis affigere statueram, edd. aliquot Baluziana vetustiores secutus.

P. 293. l. 27. corban] Ita scriptum vidi in novem codicibus manuscriptis, etiam in Seguieriano. Alii habent *corbonam* vel *corbanam*. Fuxensis, *corban et corbanam*. In capite septimo evangelii secundum Marcum, et in epistola Hieronymi ad Geruntiam de Monogamia: *Corban, quod est donum.* Bona quoque potest esse lectio codicis Pithœani, in quo scriptum est, *quæ ut orba omnino non respicis.* Nam paulo ante Cyprianus dixit matris illius oculos superfusos esse nigroris tenebris et nocte contectos. Vide notas Cotelerii ad librum secundum Constittutionum Apostolicarum cap. 36. et Samuelis Basnagii exercitationes in Baronium pag. 597. Baluz. *Corban* hoc loco dona et oblationes sunt, quæ Deo dicabantur, ut in usus pauperum et clericorum erogarentur.

Ibid. l. 28. in Dominicum] Id est in domum in quam Christiani conveniunt ad celebranda mysteria. Constitutio Galerii Maximini pro Christianis apud Rufinum l. IX. c. 9.

Sed et orationum domos, id est Dominica sua, ut instaurent pro voluntate sua permittimus. Et lib. X. cap. 3. quidam confessor qui vicerat philosophum ait: *Surge et sequere me ad Dominicum, et hujus fidei signaculum suscipe.* Hieronymus in Chronico: *In Antiochia Dominicum quod vocatur aureum ædificari cœptum.* Sanctus Hilarius in extremo libro ad Constantium, qui incipit *Benignifico,* ait de Arrianis; *Verentur igitur populi judicium, a Dominico ad palatium transeunt.* Vide Beveregii annotationes in canonem 15. concilii Ancyrani et Joannem Stephanum Durantum lib. I. cap. 1. de Ritibus Ecclesiæ Catholicæ. BALUZ.

P. 294. l. 10. infelicitatis] Vulgo *infidelitatis.* "Parum "abfuit," ait Baluzius, "quin ponerem *infelicitatis* juxta "lectionem veterum editionum, quam confirmant viginti et "duo exemplaria nostra et undecim Anglicana. Manu-"tius posuit *infidelitatis.* Aliter Pamelio visum est." Hæc Baluzius. Vix dubito, quin reduci huic loco debeat vox *infelicitatis,* quæ cum illa *sterilitatis* jungi solet. *Sterile atque infelix solum* haud raro dicitur. Hanc igitur vocem revocavi Rigaltio quoque probatam, et in MSto nuper Tewater. extantem; sed in altero meo codice legitur *infidelitatis.*

Ibid. Vidua et inops in opere invenitur] *Vidua et vidua inops rebus dives in opere larga invenitur.* Ita restitui hunc locum ex fide codicis Burgundici et sancti Arnulphi. Cæterum mala non est lectio Gratianopolitani et unius mei, in quibus scriptum est: *Vidua et inops non vidua in opere invenitur.* Porro vox *larga,* quam Manutiana editio inseruit, nuspiam reperitur in antiquis exemplaribus nostris neque in Anglicanis. BALUZ. Ante Baluzium præstabant editi plerique *vidua et inops vidua in opera larga invenitur.* Prætuli ego codicis utriusque mei scripturam, in vocibus enim *inops* et *opere* fit paronomasia, ut rhetores loquuntur. Nescit vocem *larga* editio Erasmi.

P. 294. l. 17. Christus illud *Dei dona* appellat] Referendum videtur *illud* ad gazophylacium supra p. 293. l. penult.

P. 298. l. 28. quadriga] Majorum magistratuum honores et insignia. *Curules,* inquit Festus, *equi quadrigales.* FELL.

P. 299. l. 14. ac nisi editio honesta successerit] Sic lib. ad Donatum: *Stulta prorsus et vana jactura, frustrantis spectaculi voluptate id parare voluisse, quod nec populus acciperet, et perderet magistratus.* FELL.

P. 299. l. 28. et vix tui meis pereuntibus adæquantur] Numero, ut mox apparet.

P. 302. l. 25. æqualitatis] Ita Erasmus et alii post eum. Nolui autem mutare, quamvis in omnibus fere codicibus antiquis et in vetustioribus editionibus legatur *æquitatis*. BALUZ. Recte præstant *æqualitatis* cod. Novi Coll. 2. et MS. nuper Tewateranus.

P. 303. l. 10. Præclara ac divina res] Melius procederet oratio, si legeretur *res est*.

Ibid. l. 26. reditionis] *Dies nos vel redditionis*. Tertullianus de Resurrect. Carnis c. 32. *redhibitionem* ponit. Altera lectio quæ *reditionem* habet, Rigaltio non displicet: ut "reditio, quæ spontanea videtur, persecutioni opponatur, "quæ est violenta. Vel potius, ut per *reditionem* intelliga-"tur in paradisum aditus, unde expulsus peccator Adamus, "et progenies Adami infecta peccato. Hoc peccatum abo-"levit Christus, atque inde boni Christiani redeunt in pa-"radisum, quo Cainus fratricida non rediit, inquit Cypri-"anus, de Zelo et Livore sub finem." FELL. Cyprianus paulo supra in hoc libello *reduces ad paradisum facere* habet, et sub finem lib. *de Mortalitate*, *nos paradiso restituit et regno*. p. 281. Primus Pamelius vocem *redditionis* ex MStis et Joannis Costeri *castigationibus* recepit. Extat quidem ipsa in cod. Novi Coll. 2, atque idem significat, quod *retributio*, quæ quidem vox est Cyprianica. Verumtamen ego cum Rigaltio sentiens veterem lectionem *reditionis* revocare statui, quæ in sex libris scriptis apud ed. Oxon. et in utroque MSto meo, nam in Tewaterano primitus scripta fuerat, reperta est. Vocem *reditionis* agnoscit Plautus. Et conveniunt *reditio* et *persecutio* hoc loco positæ cum illis *accersitio* et *persecutio*, quæ supra in libro *de Mortalitate* nobis occurrebant. p. 277.

IN

S. CYPRIANI

LIBRUM

DE ZELO ET LIVORE.

ANNOTATIONES.

P. 304. l. 2. Liber de Zelo et Livore] Liber iste, ejusdem ferc argumenti cum lib. de Patientia, ex eadem occasione etiam scriptus videtur. Sed cum in epistola ad Jubaianum tractatus de Patientia, non autem hujus de Zelo et Livore, meminerit Cyprianus; par est credere, tempore scriptionis istius epistolæ, alterum duorum tractatuum solummodo fuisse elucubratum. Proinde auctorem nostrum hunc non ante annum proxime sequentem, nimirum 256. edidisse. Ulterius autem illud opus minime dilatum, exinde suadetur; quod statim persecutio ingrueret, quæ publica clade privatas simultates, quemadmodum ruinæ solent incendia, extingueret: quæque etiam Cyprianum ipsum perculit, et Curabas amandavit. Libellum hunc Pontius evidenter designat, quando ait: *Quis livorem de venenata invidiæ malignitate venientem, dulcedine remedii salutaris inhiberet?* Ejusdem meminit Hieron. in Comment. in Epist. ad Galat. c. 5. ubi appellat *librum de Zelo et Livore valde optimum,* (hoc addito elogio) *quam qui legerit, non dubitabit annumerare operibus carnis invidiam.* Pariter laudat Augustin. lib. IV. c. 8. 9. 11. de Baptism. cont. Donatistas, et etiam lib. V. c. 14. Citat etiam Beda nostras in 1 Epist. D. Petri c. ult. Fellus. Cum Sanctus Augustinus initium et quædam alia hujus libri loca retulisset in libro quarto de Baptismo contra Donatistas cap. 8. postea ait: *Hæc verba Cypriani in epistola populis nota quam vera quam fortia sint recognoscimus. Vere decuit Cyprianum de zelo et livore et arguere graviter et monere, a quo tam mortifero malo cor ejus penitus alienum tanta caritatis abundantia comprobavit.* Idem (sic recte reposuit pro Hieronymo

Baluzius) in caput quintum Epistolæ ad Galatas: *Scripsit et beatus Cyprianus librum de Zelo et Livore optimum, quem qui legerit, non dubitaverit annumerare operibus carnis invidiam.* Vide Hincmarum in libro 55. Capitulorum c. 47. pag. 566. Baluzius.

P. 305. l. 1. Circuit ille &c.] Hinc firmatur optima conjectura cl. Oberthur fine lib. Tertulliani *de Oratione*, supra p. 117. Respice ad loc. supra p. 267. l. 16.

Ibid. l. 19. vel fallaces insidias vel apertas minas] *Vel* ante *fallaces* revocavi, quod omissum est a Baluzio, suffragantibus mihi codice Novi Coll. 2. et MSto utroque meo, pariter atque editt. ante Baluzianam.

P. 306. l. 20. dum diabolum qui zelat imitatur] *Zabulum* non diabolum præstat codicum meorum vetustior, qui membraneus est, et in editt. aliquot Cypriani ita vox scribitur. "Zabolus is est diabolus, pro διὰ enim Ætoles ζα "dixere." Gesneri *Ling. Lat. Thes.* in voce.

P. 307. l. 2. in odium persecutionis facibus livoris exarsit] *Odium persecutionis*, quæ est librorum et scriptorum et editorum lectio, odium significat, ex quo orta persecutio est.

Ibid. l. 16. simul] In uno libro meo vetere scriptum est *semel* et supra lineam *vel simul.* Hinc ergo, uti jam non semel diximus, orta est discrepantia quæ istic reperitur in codicibus manuscriptis, quorum nonnulli habent *semel*, alii *simul.* Baluz. *Simul*, quæ edit. principis scriptura est, adstipulante ei altero ex MStis meis, revocavi, etsi interdum *semel* pro *prorsus* et *in perpetuum* veteres ponunt. Habet *sibi* pro *simul* codex meus olim Tewateranus, anno 1396 scriptus, et *singula* pro *singulos*. Mox sect. 6. verba, *qui Christianum se mentitur*, quorum ordinem sic sine causa mutavit Manutius, *qui se Christianum mentitur;* ex editt. vetustioribus restitui.

P. 312. l. 22. et zeli ac livoris alienus] Vocis *alienus* cum genitivis his constructioni, quam primus recepit Manutius, patrocinantur codex uterque Novi Collegii ac Tewateranus. Alteram vero constructionem, quæ posita est in editt. Manutianam præcedentibus, *et a zelo ac livore alienus*, alter meorum librorum habet. Proxime post in apostoli ῥήσει voces, *carnalibus, tanquam*, quæ a textu Baluziano forte exciderunt, restitui.

P. 313. l. 28. *secundus homo de cœlo*] De hac varietate consulas Novi Testamenti editiones; has porro et infra adi de scriptura illa *portemus* pro *portabimus*, cum in Græcis plurimi codices scripti et patres φορέσωμεν habeant pro φορέσομεν.

P. 314. l. 20. subsiciva] Legendum suadet Rigaltius *successiva;* sed codicum suffragiis destitutus. Ego lectioni receptæ adhærendum censeo; ut ex vulgari loquendi formula, filii quasi ex parentum stirpe surculi abscissi habeanantur, qui arboris ingenio respondent. Sic, Rom. xi. apostolus Judæos bonæ olivæ germen, gentes oleastri compellat. Et Isaias pariter cap. v. Israelitas vitis generosæ stoloni comparat, qui pro uvis fecerat labruscas. Epistola ad Euchratium de histrione, simili fere modo dicit auctor noster: *Non potest videri cessasse, qui vicarios substituit, et qui pro se uno plures succidaneos suggerit.* Fell. Rigaltius malebat *successiva.* Quam lectionem ego deprehendi in aliquot vetustis exemplaribus. In codice Beccensi scriptum est *succidua.* Baluz. Extat in cod. Novi Coll. 2. vox *successiva,* in codice meo Tewaterano *succidua,* sed in codice Vict. apud edit. Oxon. *succediva* legitur.

Ibid. l. 24. esse talem] Extat in edit. Baluziana, *esse* se *talem* non, ut prius positum erat, *esse* te talem. Sed expunxi *se,* quod ex priori voce ortum esse queat, auctoritate nixus codd. duorum apud edit. Oxon. et MS. Novi Coll. 2. et utriusque mei. Habet vero *esse* te *talem* MS. Novi Coll. 1. Mox post vocem *firmandus* lin. 31. additur in MSto meo olim Tewater. *et ornandus.*

Ibid. l. 33. Salutaris operatio] H. e. eleemosyna salutis æternæ efficax. Jam ante idem loquendi modus extitit sub finem libri *de Opere et Eleemosyna.*

P. 315. l. 30. de sacramento crucis et cibum sumis et potum] Per sacramentum crucis hic intelligit Cyprianus totum Christi in corpore humano commeatum, quo redemptionem Israelis peregit. Exempla scilicet et verba, sive mandata Christi, quorum observatione alimur in æternam vitam, ac præsertim per crucem, hoc est passionem et mortem. Rigalt. Hic mentionem facit auctor tum esus et potus in sacramento crucis seu mortis Christi, quæ eucharistia est, tum virtutum clementiæ, pacis, charitatis, quæ cum sacramento illo conjunguntur. Porro aquas apud Merrham per lignum dulces factas imaginem seu figuram esse earundem virtutum dicit.

P. 316. l. 2. labores] Hoc pro futuro *laborabis* ut loco convenientius substitui, editionem principem et codicem vetustiorem meum secutus. Est autem *prosperanda valetudo,* quæ eget, ut firmior fiat.

Ibid. l. 5. Si sectari non potes] Vulgo; *Si autem eos sectari non potes.* Editionum vetustiorum lectionem revocavi, quæ cum a Rigaltio probata, tum codicibus quinque

apud edit. Oxon., codice utroque Novi Collegii, et Tewaterano firmata est. Ab altero autem meorum librorum membrum hoc abest.

P. 316. l. 15. quo Cain non redit] Recepit in editionem suam Baluzius *quo Cain non ingreditur*, aitque hanc lectionem, quam habent tres libri veteres, putare se esse optimam, aliam vero, quæ habet *redit*, falsam. Cain enim, qui natus est postquam parentes ejus ejecti fuerant e paradiso, non posse dici rediisse in paradisum, cum in illo numquam fuerit. Itaque non dubitasse se addit, quin lectio horum trium librorum præferenda sit. At vero haud ita valere hanc rationem crediderim, ut substitui debeat verbum *ingreditur* lectioni olim receptæ et fere universis MStis confirmatæ. Ait Cyprianus, Cain non redire ad veterem parentum suorum possessionem paradisum; et dici solet, *redire animum ad Deum*. Conferas et finem libelli *de Opere et Eleemosynis*, ubi *reduces ad paradisum* habes, notamque ad locum.

Ibid. l. 19. nativitate et lege divina] Additur vox *cœlesti* post *nativitate* in Erasmiana editione anno 1520 typis impressa, et in editionibus subsequentibus. Cum vero nesciat illam editio princeps, neque agnoscant aut decem codices scripti in edit. Oxon. memorati, aut quatuor illi, quibus ipse in edendis his libellis usus sum, eandem ablegare ut subdititiam mihi visum est. Supra vero habes easdem voces, *nativitate cœlesti*, p. 312. l. 24.

QUATUOR CONCILIORUM

GENERALIUM,

NICÆNI, CONSTANTINOPOLITANI, EPHESINI, CHALCEDONENSIS,

CANONES SIVE DECRETA.

VETERUM TESTIMONIA.

IMP. JUSTINIANUS,

In Authenticis, Collatione IX. tit. vi. *de Ecclesiasticis Regulis et Privilegiis,* in principio.

SANCIMUS igitur vicem legum obtinere sanctas ecclesiasticas regulas, quæ a sanctis quatuor Conciliis expositæ sunt aut firmatæ. Hoc est in Nicæna CCCXVIII. et in Constantinopolitana sanctorum CL. patrum, et in Ephesina prima, in qua Nestorius est damnatus, et in Chalcedonia, in qua et Eutyches cum Nestorio anathematizatus est. Prædictarum enim quatuor synodorum dogmata, sicut sanctas scripturas, accipimus; et regulas sicut leges observamus.

S. GREGORIUS M. ROMANUS EPISCOPUS,

In Registro Epist. lib. I. cap. xxiv. al. xxv. in fine.

QUATUOR concilia—tota devotione complector, integerrima approbatione custodio. Quia in his, velut in quadrato lapide, sanctæ fidei structura consurgit, et cujuslibet vitæ atque actionis norma existit, quisquis eorum soliditatem non tenet, etiam si lapis esse cernitur, tamen extra ædificium jacet. Vid. p. 515. tom. II. Op. S. Greg. edit. Benedictin.

CANONES ÆLFRICI AD WULFSINUM,

Anno Christi 970 conditi, e lingua Saxonica Latine conversi, sect. xxxiii.

—HÆ quatuor synodi observandæ sunt, prouti quatuor Christi libri in ecclesia Christi. Multæ synodi deinde congregabantur, sed quatuor illæ sunt præcipuæ, quoniam extinxerunt hæreticas illas doctrinas, quas hæretici invenerunt

hæretice adversus Deum; et ii etiam constituerunt ecclesiasticum ministerium. Concilia Magnæ Britanniæ et Hiberniæ a Davide Wilkins edit. tom. I. pag. 254.

Extat aliud præterea testimonium in codice canonum MSto a Britanno quodam vel Hiberno, ut videtur, collectorum, cujus mentionem facit Joannes Seldenus in *Historia Decimarum*, cap. viii. pag. 210.

HIS ADDENDUS EST

JACOBUS REX BRITANNIARUM,

In Apologia pro Juramento Fidelitatis.

Prima quatuor generalia concilia tanquam catholica et orthodoxa veneror atque recipio, quæ et publica ordinum nostrorum sanctione recepta sunt, et ab ecclesia nostra pro orthodoxis habentur. pag. 38. edit. Lond. an. 1609. typis impressæ.

NICÆNI CONCILII

ANNO CHRISTI CCCXXV. HABITI

SYMBOLUM ET CANONES.

SYMBOLUM NICÆNUM,

AD EXEMPLAR QUOD EXTAT IN ACTIS CHALCEDONENSIS CONCILII.

ΠΙΣΤΕΥΟΜΕΝ εἰς ἕνα Θεὸν πατέρα, παντοκράτορα, πάντων ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων ποιητήν. Καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, γεννηθέντα ἐκ τοῦ πατρὸς, μονογενῆ, τουτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρός· Θεὸν ἐκ Θεοῦ, φῶς ἐκ φῶτος, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ πατρί. Δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τάτε ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ τὰ ἐν τῇ γῇ· τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα, καὶ σαρκωθέντα, καὶ ἐνανθρωπήσαντα· παθόντα, καὶ ἀναστάντα τῇ τριτῇ ἡμέρᾳ· ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐράνους· καὶ πάλιν ἐρχόμενον κρίναι ζῶντας καὶ νεκρούς. Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Τοὺς δὲ λέγοντας· ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν, καὶ πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ἦν, καὶ ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων ἐγένετο, ἢ ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας φάσκοντας εἶναι, ἢ τρεπτὸν, ἢ ἀλλοιωτὸν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τούτους ἀναθεματίζει ἡ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ ἐκκλησία. Apud Concil. Chalcedon. Act. ii. edit. Harduin. pag. 286. edit. Labbe et Cossart. pag. 339.

FIDES NICÆNI CONCILII;

Extans ante Codicem Canonum Veterem Ecclesiæ Romanæ, a Fr. Pithœo adornatum, Paris. e typographia regia 1687, p. 22.

CREDIMUS in unum Deum Patrem, omnipotentem, om-

nium visibilium necnon et invisibilium factorem: Et in unum Dominum nostrum Jesum Christum, Filium Dei, natum ex Patre, unigenitum, hoc est, ex substantia Patris, Deum ex Deo, lumen ex lumine, Deum verum ex Deo vero, natum non creatum, homoousion, hoc est, ejusdem substantiæ. Per quem omnia facta sunt, cœlestia et terrena. Qui propter nos homines, et propter salutem nostram, descendit, et incarnatus est; et homo factus passus est, et resurrexit tertio die. Ascendit in cœlum, venturus inde judicare vivos et mortuos. Et in Spiritum Sanctum. Eos autem qui dicunt; Erat tempus quando non erat, et priusquam nasceretur, non erat, et quia ex nullis subsistentibus factus est; aut ex alia substantia, vel essentia, dicunt esse trepton, hoc est, convertibilem, aut mutabilem Filium Dei, hos anathematizat catholica et apostolica ecclesia.

